

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

MEHEMMED BÂKIR HALHÂLÎ – SA‘LEBİYYE
(İNCELEME-TENKİTLİ METİN)

Rumeysa Gül KİBAROĞLU

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2025

MEHEMMED BÂKIR HALHÂLÎ – SA‘LEBİYYE
(İNCELEME-TENKİTLİ METİN)

Rumeysa Gül KİBAROĞLU

Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı
Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Ankara, 2025

KABUL VE ONAY

Rumeysa Gül KİBAROĞLU tarafından hazırlanan “Mehammed Bâkır Halhâlî – Sa‘lebiyye (İnceleme-Tenkitli Metin)” başlıklı bu çalışma, 24.06.2025 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Dr. Öğr. Üyesi Bilal GÜZEL (Başkan)

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ (Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Fazile EREN KAYA (Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Uğur ÖMÜRGÖNÜLŞEN

Enstitü Müdürü

YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI

Enstitü tarafından onaylanan lisansüstü tezimin/raporumun tamamını veya herhangi bir kısmını, basılı (kâğıt) ve elektronik formatta arşivleme ve aşağıda verilen koşullarla kullanıma açma iznini Hacettepe Üniversitesine verdiğimi bildiririm. Bu izinle Üniversiteye verilen kullanım hakları dışındaki tüm fikri mülkiyet haklarım bende kalacak, tezimin tamamının ya da bir bölümünün gelecekteki çalışmalarda (makale, kitap, lisans ve patent vb.) kullanım hakları bana ait olacaktır.

Tezin kendi orijinal çalışmam olduğunu, başkalarının haklarını ihlal etmediğimi ve tezimin tek yetkili sahibi olduğumu beyan ve taahhüt ederim. Tezimde yer alan telif hakkı bulunan ve sahiplerinden yazılı izin alınarak kullanılması zorunlu metinlerin yazılı izin alınarak kullandığımı ve istenildiğinde suretlerini Üniversiteye teslim etmeyi taahhüt ederim.

Yükseköğretim Kurulu tarafından yayınlanan “**Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge**” kapsamında tezim aşağıda belirtilen koşullar haricince YÖK Ulusal Tez Merkezi / H.Ü. Kütüphaneleri Açık Erişim Sisteminde erişime açılır.

- Enstitü / Fakülte yönetim kurulu kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren 2 yıl ertelenmiştir. ⁽¹⁾
- Enstitü / Fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile tezimin erişime açılması mezuniyet tarihimden itibaren ... ay ertelenmiştir. ⁽²⁾
- Tezimle ilgili gizlilik kararı verilmiştir. ⁽³⁾

07/07/2025

Rumeysa Gül KİBAROĞLU

¹ “Lisansüstü Tezlerin Elektronik Ortamda Toplanması, Düzenlenmesi ve Erişime Açılmasına İlişkin Yönerge”

- (1) Madde 6. 1. Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.
- (2) Madde 6. 2. Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkânı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.
- (3) Madde 7. 1. Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir *. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.
Madde 7.2. Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir

* Tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu tarafından karar verilir.

ETİK BEYAN

Bu çalışmadaki bütün bilgi ve belgeleri akademik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, görsel, işitsel ve yazılı tüm bilgi ve sonuçları bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, yararlandığım kaynaklara bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunduğumu, tezimin kaynak gösterilen durumlar dışında özgün olduğunu, **Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ** danışmanlığında tarafımdan üretildiğini ve Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Yazım Yönergesine göre yazıldığını beyan ederim.

Rumeysa Gül KİBAROĞLU

TEŞEKKÜR

Tezin ortaya çıkışından hazırlanmasına, başından sonuna kadar desteğini gösteren, yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ'a öncelikle sonsuz teşekkür ederim. Her türlü sorunumda yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Fazile EREN KAYA'ya ayrıca çok teşekkür ederim. Akademik süreçte etki eden değerli hocalarım Prof. Dr. Osman HORATA ve Prof. Dr. Özge ÖZTEKİN'e teşekkürü borç bilirim. Tenkitli metnin oluşturulmasında emeği geçen; Azerbaycan Türkçesi kelimelerin aydınlatılmasında büyük yardımları dokunan Dr. Tunzale ALİ'ye ve Arapça kısımların okunmasında destek olan Abdelrahman Adel Abdelaziz ABDELMEGED'e şükranlarımı sunarım. Son olarak en büyük destekçim AİLEME minnettarım.

ÖZET

KİBAROĞLU, Rumeysa Gül. *Mehammed Bâkır Halhâlî – Sa‘lebiyye (İnceleme-Tenkitli Metin)*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2025.

Bir tilki hikâyesi anlatan Mehmed Bâkır Halhâlî'nin *Sa‘lebiyye* adlı mesnevisi, 19. yüzyılın ikinci yarısında Güney Azerbaycan'da yazılmıştır. Ana hikâye olarak bir tilkinin açlık derdine çare bulmak için çıktığı bir yol macerasını ve karşılaştığı hayvanlarla diyalogunu anlatır. Hikâye aralarında verdiği nasihatler ve bu nasihatler peşinde yer alan ikinci düzey hikâyeler ile çerçeve hikâye tekniğiyle düzenlenmiş bir mesneviden meydana gelmektedir. Çalışmamızda *Sa‘lebiyye*'nin tenkitli metni oluşturulmuş, eser üzerine şekil ve muhteva açısından inceleme yapılmıştır.

Çalışmamız giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde ilk olarak hikâyeden bahsedilmiştir. Sonrasında tilki hikâyelerinin kaynakları için Sümer, Batı, Doğu ve Türk edebiyatlarındaki örnekler üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde; Mehmed Bâkır Halhâlî'nin hayatı, sanatı ve eserleri tanıtılmıştır. İkinci bölümde eserin incelemesi; dış yapı özellikleri, iç yapı özellikleri ve nasihatler üzerinden yapılmıştır. Dış yapı özelliklerinde nazım şekli ve bölümleri, ahenk unsurları, dil ve üslup özellikleri üzerinde durulurken iç yapı özelliklerinde ise olay örgüsü, kahramanlar, anlatı öğeleri incelenmiştir. Üçüncü ve son bölümde; ilk olarak nüshalar tanıtılmış, metindeki başlıklar aktarılmış, metnin imla özellikleri gösterilmiş, metnin hazırlanmasında izlenen yol verilmiş ve son olarak tenkitli metin sunulmuştur.

Bu çalışma ile 19. yüzyılın ikinci yarısında Güney Azerbaycan'da yazılmış Mehmed Bâkır Halhâlî'nin *Sa‘lebiyye* adlı mesnevisi Türk edebiyatına tanıtılmış ve kazandırılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Klasik Türk Edebiyatı, Güney Azerbaycan, Mehmed Bâkır Halhâlî, Sa‘lebiyye, tilki hikâyesi, mesnevi

ABSTRACT

KİBAROĞLU, Rumeysa Gül. *Mehemmed Bâkır Halhâlî – Sa‘lebiyye (Analysis-Critical Text)*, Master’s Thesis, Ankara, 2025.

Mehemmed Bâkır Halhâlî’s *Sa‘lebiyye*, a masnavi that tells a fox story, was written in the second half of the 19th century in Southern Azerbaijan. The main story narrates a fox’s journey to find a remedy for its hunger and its dialogues with the animals it encounters. The narrative is a masnavi structured with the frame story technique, featuring advice interspersed within the main story and secondary-level stories following this advice. In our study, a critical edition of *Sa‘lebiyye* has been created, and the work has been examined in terms of its form and content.

Our study consists of an introduction and three main chapters. In the introduction, the story is initially discussed. Subsequently, examples of fox stories in Sumerian, Western, Eastern, and Turkish literature are examined to explore their sources. The first chapter introduces Mehemmed Bâkır Halhâlî’s life, art, and works. The second chapter focuses on the analysis of the work, addressing its external structural features, internal structural features, and advice. While external structural features cover its poetic form and sections, elements of harmony, language, and stylistic characteristics, the internal structural features examine the plot, characters, and narrative elements. The third and final chapter first introduces the manuscripts, presents the titles within the text, indicates the orthographic features of the text, explains the methodology followed in preparing the text and finally provides the critical edition.

This study introduces and contributes Mehemmed Bâkır Halhâlî’s *Sa‘lebiyye*, a masnavi written in the second half of the 19th century in Southern Azerbaijan, to Turkish literature.

Keywords

Classical Turkish Literature, Southern Azerbaijan, Mehemmed Bâkır Halhâlî, Sa‘lebiyye, fox story, masnavi

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	İ
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI.....	İİ
ETİK BEYAN.....	İİİ
TEŞEKKÜR	İV
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VII
KISALTMALAR DİZİNİ	XII
GİRİŞ	1
TİLKİ HİKÂYELERİNİN KAYNAKLARI	7
Sümer Hayvan Masallarında Tilki.....	9
Batı Edebiyatında Tilki Hikâyeleri.....	9
Doğu Edebiyatında Tilki Hikâyeleri.....	10
Türk Edebiyatında Tilki Hikâyeleri	13
1. BÖLÜM MEHEMMED BÂKİR HALHÂLÎ'NİN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ	20
1.1. HAYATI	20
1.2. SANATI	22
1.3. ESERLERİ.....	24
2. BÖLÜM SA'LEBİYYE MESNEVİSİNİN İNCELENMESİ.....	34
2.1. DIŞ YAPI ÖZELLİKLERİ.....	34
2.1.1. Nazım Şekli ve Bölümleri	34
2.1.2. Ahenk Unsurları	36
2.1.2.1. Vezin.....	36
2.1.2.2. Kafiye ve Redif.....	38
2.1.2.3. Diğer Ahenk Unsurları.....	42
2.1.3. Dil ve Üslup Özellikleri	46
2.1.3.1. Atasözleri ve Deyimler	48
2.1.3.2. Edebî Sanatlar	56
2.2. İÇ YAPI ÖZELLİKLERİ.....	63

2.2.1. Olay Örgüsü	63
2.2.1.1. Çerçeve Hikâye ve İkinci Düzey Hikâyelerin Özetleri	63
2.2.1.1.1. Çerçeve Hikâyenin Özeti	63
2.2.1.1.2. İkinci Düzey Hikâyelerin Özetleri	69
2.2.1.1.2.1. Neriman ve Karısının Hikâyesi	69
2.2.1.1.2.2. İki Karısı Olan Adamın Hikâyesi	70
2.2.1.1.2.3. “Hikâyet-i munâsib” Başlıklı Hikâye	71
2.2.1.1.2.4. Dervişin Hikâyesi	71
2.2.1.1.2.5. “Hikâyet-i muhtaşar” Başlıklı Hikâye	71
2.2.1.1.2.6. “Der-hikâyet” Başlıklı Hikâye	71
2.2.1.1.2.7. Fakir Molla ve Kötü Hırsızın Hikâyesi	72
2.2.2. Kahramanlar	73
2.2.2.1. Çerçeve Hikâyede Kahramanlar	74
2.2.2.1.1. Birinci Derece Asıl Kahraman	74
2.2.2.1.1.1. Tilki	74
2.2.2.1.2. İkinci Derece Kahramanlar	77
2.2.2.1.2.1. Horoz	77
2.2.2.1.2.2. Tavuk	79
2.2.2.1.2.3. Kurt	79
2.2.2.1.2.4. Gaipten Gelen Ses	81
2.2.2.1.2.5. Mübarek Şahıs	81
2.2.2.1.3. Üçüncü Derece Kahramanlar	82
2.2.2.1.3.1. Tilkinin Annesi	82
2.2.2.1.3.2. Tilkinin Karısı	83
2.2.2.1.4. Dördüncü Derece Kahramanlar	84
2.2.2.1.4.1. Tilkinin Aile Fertleri	84
2.2.2.1.4.2. Diğer Kahramanlar	85
2.2.2.2. İkinci Düzey Hikâyelerde Kahramanlar	86
2.2.2.2.1. Neriman ve Karısının Hikâyesinde Kahramanlar	86
2.2.2.2.2. İki Karısı Olan Adamın Hikâyesinde Kahramanlar	87
2.2.2.2.3. “Hikâyet-i munâsib” Başlıklı Hikâyede Kahramanlar	88
2.2.2.2.4. Dervişin Hikâyesinde Kahramanlar	88
2.2.2.2.5. “Hikâyet-i muhtaşar” Başlıklı Hikâyede Kahramanlar	88

2.2.2.2.6. “Der-ḥikāyet” Başlıklı Hikâyede Kahramanlar	88
2.2.2.2.7. Fakir Molla ve Kötü Hırsızın Hikâyesinde Kahramanlar	89
2.2.3. Anlatı Öğeleri.....	89
2.2.3.1. Bakış Açısı ve Anlatıcı	90
2.2.3.1.1. Çerçeve Hikâyede Bakış Açısı ve Anlatıcı.....	90
2.2.3.1.2. İkinci Düzey Hikâyelerde Bakış Açısı ve Anlatıcı	92
2.2.3.1.2.1. Neriman ve Karısının Hikâyesinde Bakış Açısı ve Anlatıcı	92
2.2.3.1.2.2. İki Karısı Olan Adamın Hikâyesinde Bakış Açısı ve Anlatıcı	93
2.2.3.1.2.3. “Ḥikāyet-i munāsib” Başlıklı Hikâyede Bakış Açısı ve Anlatıcı	93
2.2.3.1.2.4. Dervişin Hikâyesinde Bakış Açısı ve Anlatıcı	93
2.2.3.1.2.5. “Ḥikāyet-i muhtaşar” Başlıklı Hikâyede Bakış Açısı ve Anlatıcı	93
2.2.3.1.2.6. “Der-ḥikāyet” Başlıklı Hikâyede Bakış Açısı ve Anlatıcı	93
2.2.3.1.2.7. Fakir Molla ve Kötü Hırsızın Hikâyesinde Bakış Açısı ve Anlatıcı ..	94
2.2.3.2. Zaman	94
2.2.3.2.1. Çerçeve Hikâyede Zaman.....	94
2.2.3.2.2. İkinci Düzey Hikâyelerde Zaman.....	97
2.2.3.2.2.1. Neriman ve Karısının Hikâyesinde Zaman	97
2.2.3.2.2.2. İki Karısı Olan Adamın Hikâyesinde Zaman	98
2.2.3.2.2.3. “Ḥikāyet-i munāsib” Başlıklı Hikâyede Zaman	98
2.2.3.2.2.4. Dervişin Hikâyesinde Zaman	99
2.2.3.2.2.5. “Ḥikāyet-i muhtaşar” Başlıklı Hikâyede Zaman.....	99
2.2.3.2.2.6. “Der-ḥikāyet” Başlıklı Hikâyede Zaman	99
2.2.3.2.2.7. Fakir Molla ve Kötü Hırsızın Hikâyesinde Zaman	99
2.2.3.3. Mekân	101
2.2.3.3.1. Çerçeve Hikâyede Mekân.....	101
2.2.3.3.2. İkinci Düzey Hikâyelerde Mekân.....	108
2.2.3.3.2.1. Neriman ve Karısının Hikâyesinde Mekân	108
2.2.3.3.2.2. İki Karısı Olan Adamın Hikâyesinde Mekân	108
2.2.3.3.2.3. “Ḥikāyet-i munāsib” Başlıklı Hikâyede Mekân	109
2.2.3.3.2.4. Dervişin Hikâyesinde Mekân	109
2.2.3.3.2.5. “Ḥikāyet-i muhtaşar” Başlıklı Hikâyede Mekân.....	109
2.2.3.3.2.6. “Der-ḥikāyet” Başlıklı Hikâyede Mekân	110
2.2.3.3.2.7. Fakir Molla ve Kötü Hırsızın Hikâyesinde Mekân	110

2.3. NASİHATLER.....	111
2.3.1. Felek.....	111
2.3.1.1. Felek Karşısında İnsanın Tavrı	111
2.3.2. Dünya	112
2.3.2.1. Hilekâr Dünya.....	113
2.3.2.2. Dünya Ehli	116
2.3.2.3. Dünya ve Ahiret.....	117
2.3.2.4. Dünya Hayatı Gurbette Olmaktır.....	117
2.3.2.5. Dünya Bağlarından Kurtulma	118
2.3.3. Aşk ve Aşk Ehli.....	120
2.3.3.1. Dünya Âşıkları.....	120
2.3.3.2. Allah Âşıkları.....	121
2.3.3.3. Aşk Ehlinin Halvet İsteği.....	123
2.3.4. Kadınlar.....	124
2.3.4.1. Vefalı Kadın.....	125
2.3.4.2. Çok Evlilik.....	126
2.3.4.3. Eş Seçiminde Kadınların Özellikleri.....	127
2.3.5. Âlimler	128
2.3.5.1. Görünürde Âlim Olanlar	128
2.3.5.2. Gerçekten Âlim Olanlar	129
2.3.6. Din.....	130
2.3.6.1. Kaza ve Kader.....	130
2.3.6.2. Namaz	130
2.3.6.3. Tevekkül	131
2.3.6.4. Ölüm	132
2.3.7. Ahlak	133
2.3.7.1. Edep	133
2.3.7.2. Zulüm.....	135
2.3.7.3. Dış Görünüş	135
2.3.7.4. Oburluk	136
2.3.7.5. Acelecilik	137
2.3.7.6. Çalışma	138
2.3.7.7. Sabretme	139

2.3.7.8. Sükût	140
2.3.7.9. Fütüvvet	141
2.3.7.10. Gençlik.....	142
2.3.7.11. Amellerin Sonuçları	143
3. BÖLÜM SA‘LEBİYYE MESNEVİSİNİN TENKİTLİ METNİ	145
3.1. NÜSHALARIN TANITIMI.....	145
3.2. METİNDE YER ALAN BAŞLIKLAR.....	148
3.3. TENKİTLİ METNİN İMLA ÖZELLİKLERİ	154
3.4. TENKİTLİ METNİN HAZIRLANMASINDA İZLENEN YOL	158
3.5. SA‘LEBİYYE – TENKİTLİ METİN.....	163
SONUÇ.....	413
KAYNAKÇA	419
SÖZLÜK	424
EK 1 ORJİNALLİK FORMU	438
EK 2 ETİK KURUL MUAFİYET FORMU.....	440

KISALTMALAR DİZİNİ

a.s.v.	Aleyhissalâtü vesselâm
Ar.	Arapça
bağ.	Bağlaç
bs.	Basım
C.	Cilt
Çev.	Çeviren(ler)
e.	Edat
F.	Farsça
f.	Fiil
h.	Hicri
Hz.	Hazreti
i.	İsim
M.Ö.	Milattan önce
r.a.	Radıyallâhu anh
s.	Sayfa(lar)
s.a.v.	Sallallâhu aleyhi ve sellem
sf.	Sıfat
t.y.	Tarih yok
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
ünl.	Ünlem
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
vs.	Vesaire
Yay. haz.	Yayına hazırlayan(lar)
zf.	Zarf
zm.	Zamir

GİRİŞ

Hikâye, geçmişî oldukça eskilere dayanan bir anlatım şekli olarak insanın anlatma ihtiyacını karşılama amacıyla gelişmiştir. Kelime olarak Arapça “ha-ke-ye” (ح-ك-ى) kökünden türeyen hikâye, Türkçede en temel anlamıyla “bir olayın sözlü veya yazılı olarak anlatılması” demektir (Türkçe Sözlük, 2011, s. 1100). *Kâmûs-ı Türkî*’de ise ilk olarak daha ziyade bir eylem niteliğinde “nakletme” ile betimlendikten sonra “bir vakıa ve sergüzeşti sırasıyla anlatma, rivayet” ve “gerçek veya uydurma sergüzeşt ve vukuat, kıssa, mesel” niteliğinde açıklanmış, “Fransızca roman denilen esasen ahlaka hizmet etmek şartıyla çeşitli konularda yazılan uzun sergüzeşt” ile karşılaştırılarak aktarılmıştır (Şemseddin Sami, 2019, s. 554). Devellioğlu ise hikâyeyi, “anlatma, roman, masal, olmuş bir hadise” kelimeleri ile tanımlamıştır (2007, s. 369). Bu nedenle hikâye, Türkçede hem “hikâye etmek” ile eylem olarak kullanılırken bir yandan terim anlamıyla edebî bir türü karşılayarak yer bulmuştur.

Hasan Kavruk, hikâyenin taşıdığı bu geniş anlam çağrışımını şu sözlerle açıklar: “Bir edebiyat terimi olarak en geniş anlamıyla ‘bir olayın anlatımı’dır. Daha değişik bir ifadeyle ‘olmuş, olması mümkün olsun veya olmasın tasavvur edilmiş’ konuların, olayların vakaya dayanılarak hususi bir üslupla anlatılmasıyla meydana gelmiş edebî eserdir”. Ve bu yönüyle hikâyenin içine tarih, destan, masal, menkıbe, efsane, latife, halk hikâyesi, roman, küçük hikâye gibi anlatmaya dayalı bütün edebiyat türlerinin girdiğini savunur (2016, s. 2).

İnsanın var olduğu günden itibaren anlatı yaratması, anlatma esasına bağlı metinlerin tarihini insanlık kadar eskiye götürür. Bu nedenle ki anlatının ilk türlerinde sınırlar bugün olduğu kadar keskin çizgilerle ayırt edilememektedir. Hikâye de bir anlatım türü olarak insanın var oluşundan bu yana kendini gösterir ve diğer türlerle beraber algılanır:

“Olağanüstü hadiselerin konu edildiği destan türüyle benzer yönleri bulunması sebebiyle hikâye en eski edebî türler arasında yer alır. Ancak geçmiş çağlarda gerek Doğu gerekse Batı kültüründe hikâye bağımsız bir edebî tür olarak görünmemekte, masal, fabl, menkıbe, kıssa, hatta fıkra ve latife gibi diğer türlerle karışmaktadır. Bundan dolayı Doğu dillerinde olduğu kadar Batı dillerinde de bu tür modern özelliklerini kazanıncaya kadar değişik adlarla anılmıştır” (Yazıcı, 1998, C. 17, s. 479-480).

Dolayısıyla hikâye kelimesi kullanıldığında hem anlatı anlaşılmakta hem de bir edebiyat terimi olarak kendini göstermektedir. Günümüzde anlaşıldığı şekliyle hikâyenin doğuşu ise daha yakın bir dönemde gerçekleşir. Diğer edebî türlerden kendini ayırmayı başaran ve bağımsız bir türe dönüşen hikâye; geleneğin, duyguların ve karakterlerin çok defa bir macera vakasıyla anlatılması niteliğiyle var olmuştur. Modern anlamda hikâyenin ilk örnekleri ise Batı’da 18. yüzyılda görülmeye başlar ve 19. yüzyılda roman türünden ayrılarak adına “küçük hikâye” denilen tür ortaya çıkar (Yazıcı, 1998, C. 17, s. 480). Böylelikle günümüzde hikâye denilince akla gelen edebiyat türü olarak ortaya çıkar.

Türk edebiyatında hikâyenin gelişimi, sözlü kültürün ilk ürünlerinden itibaren yazılı edebiyata geçişle birlikte anlatının varlığı ekseninde günümüzde kendini geliştirmeyi sürdürür. İslamiyet öncesi dönem ve İslamiyet sonrası Doğu edebiyatının etkisiyle temellenen Türk edebiyatı, Tanzimat sonrası Batı edebiyatıyla buluşmasıyla olabildiğince geniş bir kaynaktan beslenme imkânı bulur. Bu nedenle Türk edebiyatında hikâyeyi oluşturan anlatma esasına dayalı metinler için geçmişin zengin mirası söz konusudur.

Modern hikâye anlatıcılığının gelişiminden önce hikâye, temel bir anlatı tarzı olması nedeniyle Divan edebiyatı ve Halk edebiyatı üzerinden iki ayrı koldan ilerler. İki farklı yaklaşım tarzının oluşmasında, saray hayatının gelişmesi ile İran edebiyatının sürüm kazanması ve saray çevresinde toplanan şairlerin bu etki altında eserler kaleme alması hikâye türünü genişlemesine neden olur ve bunun sonucunda Divan edebiyatında hikâye, halk hikâyeciliğinden ayrılır (Levend, 1967, s. 72). Halk edebiyatında anlatma esasına bağlı eserler masal, fıkra, efsane ve halk hikâyeleri gibi türlerle kendini gösterirken; Klasik Türk edebiyatında hikâye etme manzum ve mensur nazım şekilleri ile gelişir. Manzum hikâye, mesnevi nazım şekli ile özdeşleşirken mensur hikâye yazımı ise ayrı bir yönden ilerler.

Hikâyenin taşıdığı bu geniş anlam dolayısıyla araştırmacılar, Klasik Türk edebiyatında hikâye türündeki eserleri sınıflandırmak için çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Bu sınıflandırmalar hikâyenin Klasik edebiyatta algılanışına ışık tutarak eserlerin belirli guruplara ayrılmasını sağlamış, daha kolay bir inceleme yöntemi sunmuştur. Hikâye üzerine ilk sınıflandırmalardan birini yapan Mustafa Nihat Özön, hikâyeyi genel olarak ele alır ve beş gruba ayırır:

- 1) Klasik edebiyatımızın manzum hikâyeleri
- 2) Klasik edebiyatımızın mensur hikâyeleri
- 3) Halk arasında yazılısından okunan hikâyeler
- 4) Halk arasında ağızdan ağıza aktarılan hikâyeler
- 5) Zümrelerin kendi amaçlarına uygun şekle soktukları hikâyeler (1985, s. 39-40).

Görüldüğü üzere Özön hem klasik hem de halk edebiyatındaki hikâyelere geniş çaplı bir yaklaşım uygular. “Divan Edebiyatında Hikâye” başlığı ile Klasik Türk edebiyatında hikâye aktarımını inceleyen Agâh Sırrı Levend şu şekilde üç basamaklı bir sınıflandırma izler:

- 1) Hikâyeleri ilk olarak ikiye ayırır:
 - a) Konuları kutsal kitaplardan ya da Arap ve Fars edebiyatından alınmış anonim hikâyeler
 - b) Konuları ulusal hayatımızdan alınmış yerli hikâyeler
- 2) Hikâyeleri konularına ve niteliklerine göre yediye ayırır:
 - a) Dinî konular, enbiya ve evliya menkıbeleri
 - b) Aşk hikâyeleri
 - c) Kahramanları tarihten alınmış hikâyeler
 - d) Temsilî hikâyeler
 - e) Tasavvufî hikâyeler
 - f) Serüven hikâyeleri
 - g) Sergüzeştname ve hasbihal yollu hikâyeler
- 3) Hikâyelerin yapısı ve kahramanların durumu bakımından ikiye ayırır:
 - a) Çift kahramanlı aşk hikâyeleri
 - b) Tek kahramanlı hikâyeler

Çift kahramanlı aşk hikâyelerinin içine tasavvufî ve temsilî hikâyelerin de eklenebileceğini dile getirir (1967, s. 72-73). Dolayısıyla sınıflandırma olarak hem hikâyelerin kaynağını göz önüne alır hem de hikâyelerin konuları ve kahramanları açısından bir değerlendirme geliştirir. Levend’in bir diğer sınıflandırması “Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız” adlı makalesi ile ahlak kitapları

üzerinedir. Hikâye sınıflandırması için önem arz eden bir tasnif niteliğindedir. Konularına ve amaçlarına göre ahlak kitaplarını on iki başlığa ayırır:

- 1) Genel ahlak
- 2) Siyasetnâmeler
- 3) Nasihatnâmeler
- 4) Mevıza yollu eserler
- 5) Ahlaki güzel sözler
- 6) Fütüvvetnâmeler
- 7) Kabusnâme çevirileri
- 8) Kelile ve Dimne çevirileri
- 9) Hikâyelerle süslenmiş ahlaki eserler
- 10) Ahlaki fıkralar ve hikâyeler
- 11) Atasözleri
- 12) Türlü eserler

Sınıflandırmada yer alan başlıkların kimi zaman birleştiğine değinen Levend, sınırların kesin konulamayacağına dikkat çeker (1963, s. 96-97). Bu durum diğer sınıflandırma örneklerinde de kendini göstermektedir; bir gruba giren eserler diğer gruplara ait özellikleri taşıyabilmektedir.

Klasik Türk edebiyatında hikâye sınıflandırması yapan bir diğer isim Hasibe Mazıoğlu'dur. Onun sınıflandırmasında farklı olarak dil ve üslup tutumu, ifade üzerine bir ayrıma gitmesi göze çarpmaktadır:

- 1) Hikâyeleri şekillerine göre üçe ayırır:
 - a) Manzum
 - b) Mensur
 - c) Manzum-mensur karışık olanlar
- 2) Hikâyelerin dil ve üslubu açısından üçe ayırır:
 - a) Divan edebiyatı estetiği ile Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerle sanatlı bir üslupla yazılmış hikâyeler
 - b) Sade bir dil ve yalın bir üslupla yazılmış hikâyeler

c) Dilde ve üslupta bu iki ifade özelliğinden her ikisini de az çok taşıyan hikâyeler

3) Hikâyelerin kaynağı bakımından ikiye ayırır:

- a) Yerli hikâyeler
- b) Yabancı hikâyeler

Mazıoğlu ayrıca hikâyelerin konularına göre; din, tasavvuf, ahlak, aşk olarak ayrılabilceğini ifade eder (Mazıoğlu, 1985, s. 19-20). Hikâyenin dil olarak ifade üslubuna dikkat çeken Mazıoğlu, tek bir anlatım şekli olmadığı algısını pekiştirir. Klasik Türk edebiyatında anlatımın sadece ağdalı ve süslü gelişmediğini, sade ve anlaşılır hikâye etmenin ayrımına dikkat çeker.

Klasik Türk edebiyatında hikâye üzerine çalışan bir diğer önemli isim Hasan Kavruk'tur. "Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikâyeler" adlı çalışmasında hem hikâyeler üzerine bir sınıflandırma yapar hem de konu üzerine kapsamlı bir eser ortaya koyar. Hasan Kavruk ise hikâyeleri şu şekilde sınıflandırır:

A) Kaynaklarına göre hikâyeleri üçe ayırır:

- 1) Çeviri hikâyeler:
 - a) Arapçadan çeviriler
 - b) Farsçadan çeviriler
 - c) Diğer dillerden çeviriler
- 2) Te'lif hikâyeler
- 3) Uyarlama-Adaptasyon hikâyeler

B) Konularına göre hikâyeleri yediye ayırır:

- 1) Aşk hikâyeleri
- 2) Kahramanlık hikâyeleri
- 3) Dinî-Tasavvufî hikâyeler
- 4) Ahlaki hikâyeler
- 5) Serüven hikâyeleri
- 6) Olağanüstü olayları ihtiva eden macera hikâyeleri
- 7) Latifeler

Kavruk, Klasik Türk edebiyatına ait hikâyeleri hangi tür sınıflandırma olursa olsun tek bir gruba dahil etmenin mümkün olamayacağını düşünür. Daha ziyade hikâyenin bir grubun ağırlıklı özelliklerini taşımakla beraber başka gurupların da özelliklerini bulundurabileceğine dikkat çeker (2016, s. 14). Bu bakış açısı bir eseri, bir grupla sınırlandırmanın zorluğunu gösterir.

Son olarak Klasik Türk edebiyatında hikâye üzerine sınıflandırma çalışan bir diğer isim Şerife Yağcı'dır. Yağcı'nın sınıflandırmasında Eski Türk edebiyatı geleneğinde hikâye barındıran veya hikâye olarak tanımlanabilecek eserlere geniş bir bakış açısı ile yaklaşılmıştır:

A) Edebî eserler:

1) Bir grup mesnevi ve hikâye kitapları:

- a) Bir çerçeve hikâyeye bağlı küçük hikâyeler içeren manzum, mensur ya da manzum-mensur karışık hikâye kitapları
- b) Sohbet, nefha tarzı ile oluşturulmuş mesneviler, hikâyelerin belli temalar altında toplandığı hikâye külliyatları
- c) İki kahramanlı aşk ve macera mesnevileri, müstakil büyük hikâyeler
- d) Hikâyelerin hiçbir tasnife tabi tutulmaksızın bir araya getirildiği hikâye mecmuaları

2) Divanlarda yer alan manzum küçük hikâyeler

3) Mizahi eserlerdeki hikâyeler

B) Tarih kitapları ve tarihi-menkıbevi eserler

C) Eğitime ve öğretme amacı güden eserler

- 1) Dinî eserler
- 2) Tasavvufî eserler
- 3) Ahlak kitapları
- 4) Ansiklopedik eserler

D) Diğer

Yağcı'nın sınıflandırılmasında hikâye manzum gelenekten koparılmamış, daha bütünleyici bir yaklaşım izlenmiştir (2001, s. 14-15). Sonuç olarak Klasik Türk edebiyatında hikâye kavramının belirli kalıplara sınırlı kalmadığı “hikâye etme” olayı üzerinden geliştiği, sınıflandırmaların farklı yaklaşımlarından anlaşılır. Hikâye, şekliyle manzum ve mensur tutumda çeşitlenirken; eserin dili,

konu göz önünde bulundurulduğunda ağırlaşır yahut hafifler. Her konuda eser yazılabilirken kaynak, yabancı eserlerin aktarımından telif eserlerin sunumuna kadar geniş bir yelpaze izler. Bu sınıflandırmalar ancak eserleri belirli kategorilere ayırmayı kolaylaştırır.

Klasik Türk edebiyatında hikâye sınıflandırmaları göz önünde bulundurulduğunda üzerine çalıştığımız Mehmed Bâkır Halhâlî'nin *Sa'lebiyye* adlı mesnevisi, tilki anlatısına bağlı ana hikâye çerçevesinde yer bulan nasihatler ve bu nasihatlere bağlı gelişen ikinci düzey hikâyeler ile çerçeve hikâye tekniğiyle kurulmuş manzum bir eser niteliğindedir. *Sa'lebiyye*'de ön planda tilki hikâyesi bulunur ve mesnevi boyunca devam eder, kıssadan hisse içeren nasihatler ikinci planda kalır. Bu nedenle eseri nasihatnâme olarak sınırlandırmak doğru olmayacaktır. Dolayısıyla *Sa'lebiyye* manzum hikâye çerçevesinde düzenlenmiş ahlaki-öğretici bir eser olarak ortaya çıkar. *Sa'lebiyye*'nin yazılmasından önce, tilki hikâyeleri için geçmişin zengin bir birikimi mevcuttur.

TİLKİ HİKÂYELERİNİN KAYNAKLARI

İnsanlar anlatmak istedikleri konuları, çeşitli temsiller üzerinden dile getirerek sembolik figürler yaratmışlardır. Bu yöntemin bir yolu olarak hayvan hikâyeleri, hayvanlara yüklenen değerler ile sembolik anlatımı pekiştirerek hikâye anlatım tarzının en eski örneklerinden birini oluşturmuştur. Hayvan hikâyeleri; kahramanların hayvanlar olduğu, olay örgüsünün onların etrafında geliştiği ve yine onların mekânlarında yer alan anlatılardan meydana gelir. Bu anlatım tarzı, her kültürde ve her dönemde sözlü gelenekten başlayarak yazılı edebî ürünlere kadar örnek göstermiştir. Hayvan hikâyeleri, daha ziyade olağanüstülük barındırması nedeniyle “hayvan masalları” adlandırılmasıyla yer bulurken, Batı terminolojisinin etkisiyle günümüzde “fabl” adlandırması bu türü karşılamak için kullanılmaktadır. Zira fabl, kahramanları çoğunlukla hayvanlardan seçilen, sonunda ders verme amacı güden genellikle manzum hikâyelerdir (Türkçe Sözlük, 2011, s. 845).

Hayvanları temel alan hikâyelerin kaynağı için üç kültürün adı geçer: Sümer, Hint ve Yunan. Dolayısıyla Mezopotamya, Batı ve Doğu edebiyatlarında bu kültürlerde eserlerin ilk örneklerinin geliştiği düşüncesi hâkimdir. Yalvaç Ural, tarihçi ve Sümerologların kil tabletler aracılığıyla tespit ettikleri Sümer masallarını, Ezop masallarıyla karşılaştırarak benzer olanlarına “Ezopika” denildiğinden söz eder. Ayrıca bu masalların, Ezop’tan bin yıl önce yazılmasıyla onun anlatılarına kaynaklık ettiğini belirterek tarihin ilk yazılı hayvan masalları olduğunu belirtir (2023, s. 22-27).

Sümer hayvan masalları adına Muazzez İlmiye Çığ beş masaldan oluşan mensur bir çalışma yayımlamıştır (Ural, 2023, s. 25). Yalvaç Ural ise hazırladığı çalışmasında, kaynak kurguları yeniden şekillendirerek manzum edebî bir dil ile sunmuştur.

Doğu’da hayvan hikâyelerine kaynaklık eden ilk eserlere Hint edebiyatında rastlanır. Bu türün en eski ve ilginç örneği sayılan *Pançatantra Masalları*’nın M.Ö. 200 yılında derlenen bir eser olduğu ifade edilmekle beraber hikâyeler, genç bir prensi eğitmek için Vishnuşarman adlı kişi tarafından anlatılır. Bu türde tanınmış bir başka Hint eseri olan *Kelile ve Dimne* ise M.Ö. 300 yılında Beydeba ünvanlı bir bilgin-filozof tarafından meydana getirilmiştir (Oğuzkan, 2013, s. 65). *Kelile ve Dimne* tercümeleri, birçok kültüre etki ederken klasik dönemde bu tercümelerin tekrar çevirileri aracılığıyla Türk edebiyatına kadar ulaşmıştır.

Batı’da bu türde örnek gösteren ilk isim olarak Frikyalı Aisopos (Ezop) gösterilir. M.Ö. 620-650 yılları arasında yaşadığı sanılan ve düşüncelerini baskılı bir yönetim altında ancak küçük hayvan hikâyeleri yoluyla anlatabildiği söylenen Ezop’un anlatıları birçok dile çevrilmiştir. Batı’da türün bir diğer önemli ismi La Fontaine (1621-1695) olmuştur. Ki onun anlatılarının kaynağı da Aisopos ve Beydeba’ya dayanmaktadır (Oğuzkan, 2013, s. 66-67).

Hayvan hikâyeleri, sözlü geleneğin değişmeyen tarzlarından biri olması neticesinde tüm kültürlerde benzer örneklerine rastlanılan bir tür olmuştur. Türk dünyası masallarında da hayvan anlatıları önemli bir yer edinmiştir. Esasen tüm bu hikâyeler birbirine benzer anlatıların farklı farklı anlatımlarını sunar. Hayvanlara yüklenen sembolik değerler neticesinde ortak bir bilincin yansımaları aktarır. Hayvan temsilleri aracılığıyla insanlara ders ve öğütler telkin edilir.

Hayvan hikâyelerinde tilki, en eski kaynaklardan itibaren kullanılagelen bir figür olmuştur. Bu etkinin daha iyi irdelenmesi için Sümer hayvan masalları ve Batı edebiyatında, Doğu edebiyatında, Türk edebiyatında öne çıkan kaynaklardaki tilki içerikli hikâyeler ve tilkinin temsili şu şekilde incelenmiştir:

SÜMER HAYVAN MASALLARINDA TİLKİ

Tarihin ilk yazılı hayvan masalları olarak gösterilen Sümerlerin anlatılarında tilki önemli bir yer edinir: “*Yabanöküzü Boynuzlu Tilki*”, “*Tilki ile Karısı Tummel*”, “*Kendini Akıllı Sanan Tilki*”, “*Sığır ile Tilki*”, “*Komutan Tilki ile Köpekler*”, “*Tilkinin Gölü*”, “*Tuzağa Düşen Aslan ile Tilki*” (Ural, 2023). Tilkinin, diğer hayvanların fiziksel gücüne karşılık zekâsı ile üstünlük gösterdiği gözlemlenir. Açlık derdi için avını kandırmaya çalışır, kendisinden büyük hayvanlardan kurtulmak için onları tuzağa çeker, kendini haklı çıkarmak için yalanlar uydurur. Tilkinin Sümer anlatılarında temsili, daha ziyade zekâsı üzerine kuruludur. Diğer yandan kurnazlığı, hayatta kalma mücadelesi için bir araç niteliğinde gösterilir. Fakat dikkat çeken bir söz “tilkide zekâ var ama akıl yok” ifadesidir. Tilkinin aldanan, başarısızlığa uğrayan yanını bildirir.

BATI EDEBİYATINDA TİLKİ HİKÂYELERİ

Batı edebiyatında hayvan alegorisi konusunda ilk Ezop’un masalları öne çıkmaktadır. Ezop’un masallarında tilki figürü sıklıkla kullanılmaktadır: “*Kartalla Tilki*”, “*Kanadı Kesik Kartalla Tilki*”, “*Menderesten Su İçen Tilkiler*”, “*Karnı Şişmiş Tilki*”, “*Tilkiyle Böğürtlen*”, “*Tilkiyle Üzüm*”, “*Tilkiyle Ejderha*”, “*Tilkiyle Oduncu*”, “*Tilkiyle Timsah*”, “*Tilkiyle Köpek*”, “*Tilkiyle Pars*”, “*Tilkiyle Maymun*”, “*Tilki Mi Kibar? Maymun Mu?*”, “*Tilkiyle Teke*”, “*Kuyruksuz Tilki*”, “*Hiç Aslan Görmemiş Tilki*”, “*Tilkiyle Maske*”, “*İnsanla Tilki*”, “*Ayıyla Tilki*”, “*Engerekle Tilki*”, “*Zeus ile Tilki*”, “*Çağanozla Tilki*”, “*Alakargayla Tilki*”, “*Kargayla Tilki*”, “*Köpek, Horoz, Bir De Tilki*”, “*Aslan Kovalayan Köpekler Tilki*”, “*Tavşanlarla Tilkiler*”, “*Tavşanla Tilki*”, “*Dişi Aslanla Tilki*”, “*Kocamış Aslanla Tilki*”, “*Aslan, Tilki, Bir De Geyik*”, “*Aslan, Ayı, Bir De Tilki*”, “*Aslan, Kurt, Tilki*”, “*Aslan, Eşek, Tilki*”, “*Sıçandan Korkan Aslanla Tilki*”, “*Aslan Postu Giymiş Eşekle Tilki*”, “*Eşek, Tilki, Bir De Aslan*”, “*Yaban Hunnabı Yiyen Eşekle Tilki*”, “*Yaban Domuzuyla Tilki*”, “*Ağustos Böceğiyle Tilki*”, “*Sırtlanla Tilki*” (Aisopos, çev. 1998). Hikâyelerde tilki genellikle iki konumda yer alır; ya anlatının ana kahramanı olur ve birilerine eşlik eder ya da olay yerinden geçmektedir. Olay yerinden geçtiği konumda, ana kahramana laf atarak onun akılsızlığını yüzüne vurur yahut akıl verir. Her türlü zekice bir cevap verdiği görülür. Ana kahramanın kendisi olduğu anlatılarda ise çoğunlukla yemek için karşısındakini kandırır yahut başına kötü bir şeylerin gelebileceğini önden sezerek akıllıca duruma göre hareket eder. Bir diğer özelliği ise daima kendini düşünerek hareket etmesidir, yanındaki yoldaşını her an yarı yolda bırakabilir. Kimi anlatılarda az da olsa kendisi zor duruma düşer fakat bu anlatılar tilkiye ders verme amacı güder. Sonuç olarak Ezop, tilkiyi zekâ ve aklın

temsileci göstermiş, hazırcevap ve faydacı nitelemiştir. Tilki, kendi çıkarı ve hayatta kalma kaygısı için başkalarını manipüle eder yetenektedir.

Bir diğer hayvan alegorisi yazarı olan La Fontaine’de tilki anlatıları şunlardır: “*Karga ile Tilki*”, “*Tilkiyle Leylek*”, “*Kurt Tilkiye Karşı Maymun Da Yargıç*”, “*Tilkiyle Teke*”, “*Tilki ile Heykel*”, “*Kesik Kuyruklu Tilki*”, “*Tilki Maymun ve Hayvanlar*”, “*Hasta Aslan ve Tilki*”, “*Aslan, Kurt ve Tilki*”, “*Kedi ile Tilki*”, “*İki Sıçan, Tilki ve Yumurta*”, “*Çiftçi, Köpek ve Tilki*”, “*Kurtla Tilki*”, “*Tilki, Sinekler ve Kirpi*”, “*Tilki, Kurt ve At*”, “*Tilkiyle Hindiler*”, “*İngiliz Tilkisi*”, “*Tilkiyle Sincap*” (La Fontaine, çev. 1984). Tilki masallarını çoğunlukla Ezop’tan aktaran La Fontaine, tilkiye yüklenen kurnaz ve hilekâr temsili pekiştirir. Anlatılarında tilkiyi “hinoğlu hin” diye kurnaz adlandırır. Ezop’tan farklı olarak onun sıkça kullandığı, tilkinin yoldan geçerken akıl vermesi anlatılarına pek yer vermez. La Fontaine’de tilki, çoğunlukla avı için oyun oynar, kurnazlığı ile başkalarını kandırır, kendini kurtarmak için aklını kullanır ve başkalarını umursamaz. Zekâsı, başkalarına kurnazlık yapmak için çalışır. Tilkinin zor duruma düştüğü örnek azdır. La Fontaine, Ezop’un evrenselliğinden farklı olarak anlatılarında kendi varlığını hissettirir; giriş ve son sözde fikrini öne sürer. Özellikle “*İngiliz Tilkisi*” hikâyesindeki özgün bakışı dikkate değerdir.

Grimm Kardeşler’in masallarında ise tilki az da olsa yer alır: “*Tilkiyle Vaftiz Anne*”, “*Tilkiyle At*” (Grimm ve Grimm, çev. 1999). Anlatılarda tilkinin yalan söyleme özelliği, yoldan geçen birine akıl vermesi, zekâsını kullanarak çözümler üretmesi vurgulanır.

DOĞU EDEBİYATINDA TİLKİ HİKÂYELERİ

Doğu edebiyatında tilkiye yer veren hayvan alegorisi türünde önemli bir kaynak olarak *Kelile ve Dimne* yer almaktadır. Beydeba’nın bu eseri Hint menşeli hikâyelerin dönüşümü ile ortaya çıkmış, birçok koldan çeviriler ile gelişmiş ve Türk edebiyatına kadar ulaşmıştır. Filibeli Alâaddin Âli Çelebi’nin, *Hümâyûn-nâme* çevirisi aracılığıyla tespit ettiğimiz tilki hikâyeleri şunlardır: “*Tilki ve Davul*”, “*Tavşan, Kurt ve Tilki*”, “*Açgözlü Avcı ve Tilki*”, “*Aç Tilki*”, “*Aslan, Tilki ve Kulakları Olmayan Eşek*” (Bülbül, 2009, s. 49-108). İbnü’l-Mukaffa tercümesinde “*Güvercin, Tilki ve Leylek*” hikâyesi bulunur (Beydaba, çev. 2023, s. 307-309). Ayrıca Kul Mesûd tercümesinde farklı olarak “*İki Geyik ve Açgözlü Tilki*” hikâyesi bulunmaktadır (Toska, 1989, s. 59). *Kelile ve Dimne*’deki hikâyeler incelendiğinde tilki sadece olumsuz, kurnazlık ve hilekârlığın

sembolü olarak yer almaz daha çeşitli bir temsil niteliği taşır. Tilkinin başarılı olduğu özellikleri; zekâsı ile kendine kurulan tuzağı önceden fark etmesi, kurnazlıkla başkalarını kandırması, kendi çıkarları için işine geleni yapması, zekice cevaplar vermesidir. Fakat onu başarısızlığa götüren özellikleri de bulunmaktadır; açgözlülük göstermesi, görüntüye aldanması, acele davranması gibi. Dolayısıyla tilki, zekâsı ile kurnazlık ederek kendini ödüllendirirken açgözlülüğü neticesinde cezalandırılır.

Önemli bir masal külliyatı olan *Binbir Gece Masalları* içerisinde de tilki hikâyelerine rastlanmaktadır: “*Tilki, Kurt ve İnsanoğlunun Hikâyesi*” uzunca kurt ve tilkinin arasında geçen diyalogu içerir (2016, C. 2, s. 37-52). Tilki kötülöklere karşı akıl verir konumda masum resmedilir; temkinli davranışı örnek gösterilir, aklını kullanarak önündeki tuzağın farkına varır, kurdu kandırarak ona ders vermek için tuzağa çeker. Kendisi de tuzağa düştüğünde kurnazlık eder ve kurda oyun oynayarak sıkıntıdan kurtulur. “*Tilki ile Karganın Hikâyesi*” aç olan tilkinin kendisine yardımcı olacak bir arkadaş aramasıyla karga ile aralarındaki diyalogu içerir (2016, C. 2, s. 53-58). Karga, tilkinin ona kurduğu tuzağa düşmez, bu sefer o akıllı davranır. “*Yabani Eşek ve Tilki Hikâyesi*” bir tilkinin ok ile vurulan eşegi yemesi üzerine okun boğazında kalmasını anlatır (2016, C. 4, s. 385-386). Anlatılarda tilkiden hareketle kişinin kendi hırsının kurbanı olduğuna dair mesaj verilir. “*Tilki ve Kurt Hikâyesi*” bir kurdun tilkiler için hakemlik yapmasını anlatır (2016, C. 4, s. 439-440). *Binbir Gece Masalları*’nda yer alan tilki hikâyeleri, nasihatler üzerine kuruludur; iyi bir insanın nasıl davranması gerektiğine dair öğütler ve sakınılması gereken davranışlara yönelik uyarılar yer alır. Tilkinin hikâyelerdeki konumu, sadece hilekâr ve kurnaz temsili ile sınırlı kalmaz, öğüt veren bir bilgenin zekâsıyla tasvir edilir. Müslüman bir kimsenin nasıl davranması gerektiği resmedilerek evrensel temsiller yerine vaaz niteliğinde öğütler bulunur.

Bir hikâye mecmuası olan *Sindbâd-nâme* içerisinde tilki hikâyeleri bulunur: “*Maymun ve Tilkinin Hikâyesi*”, “*Tilki, Deve ve Kurdun Hikâyesi*”, “*Hilekâr Tilki ile Ayakkabıcının Hikâyesi*” (Fidan, 2012, s. 27-66). Tilki başkalarını kandırarak kendi amacı için kullanır, zekice cevaplar sunar, düştüğü zor durumdan kurtulmak için hile yapar, kimi zaman ise cezalandırılır. Tilki, zeki ve akıllı olduğunu gösterir.

Kaynağı Hint hikâyelerine dayanan *Tûtî-nâme* içerisinde tilki hikâyesine rastlanmaktadır: “*Güzel Hatun ve Tilki Hikâyesi*” (Sona, 2012, s. 129-130). Hikâyede birbirine paralel durumda olan tilki ve kızın hâli verilir. Tilki, açgözlülüğünün kurbanı olarak elindeki yemekten olur, davranışının sonucu cezasını bulur.

Bir nasihat kitabı olarak hikâyeler içeren *Marzubân-nâme* içerisinde tilki anlatıları mevcuttur: “*Tilkiyle Ördeğin Hikâyesi*”, “*Tilki ve Horozun Hikâyesi*” (Özavşar, 2009, s. 29-82). Tilki öleceği korkusuyla harekete geçer ve hile yapar diğer hikâyede ise horozu elde etmek için bahaneler üreterek dil döker. Tilkinin hayatta kalmak için aklını kullandığı esastır.

Klasik geleneğe yol gösteren, tasavvufi edebiyatın temellerini atan eserler, içerisinde yer alan hayvan hikâyeleri ile hayvanlara yüklenen temsili değerleri pekiştirmişlerdir. Bu eserlerdeki hikâyeler, kaynağını geçmişin mirasından almakla beraber taşıdığı dinî-tasavvufi altyapı ile konuya yeni bir soluk kazandırmıştır. Hayvanların temsili değerleri ile nasihat verme amacı güdülmüştür.

Ferîdüddîn Attâr eserlerinde hikâyelere sıklıkla yer vermiştir, bunlar arasında şüphesiz hayvan hikâyeleri de bulunmaktadır. *İlâhî-nâme* adlı eserinde “*Tuzağa Düşmüş Tilkinin Hikâyesi*” anlatılmaktadır; tuzağa yakalanan tilkinin ölü taklidi yaparak yattığı vakit kulağının, dilinin, dişinin sökülmesi sonrası iş yüreğine gelince kaçması aktarılır (Ferîdüddîn Attâr, çev. 2014, s. 266-267). *Esrâr-nâme* adlı eserinde kuyuda kalan tilki hikâyesi anlatılır. Tilki, kuyudan çıkabilmek için kurdu tuzağına düşürür, kendisi kurtulurken kurt kuyuda hapis kalır (Ferîdüddîn Attâr, çev. 2013, s. 233-234). Attâr’ın tilkiye yaklaşım şekli tipik hilekârlık yanını göstermek içindir. *Mantuku’t-Tayr*’da ise avcıdan kaçan iki tilkinin hikâyesi anlatılır. Erkek ve dişi iki tilkinin avcının gelmesi üzerine birbirlerini şehirdeki kürkçü dükkanında bulacakları dile getirilir (Ferîdüddîn Attâr, çev. 1998, s. 172).

Nizâmî Gencevî’nin *Mahzen-i Esrâr* adlı eserinde “*Avcı ile Tilki Hikâyesi*” ve “*Yemişçi ile Tilki ve Yankesicinin Hikâyesi*” bulunur (Nizâmî, çev. 2014). Anlatılarda tilki akıl verir konumda zekâsı ile yer bulur, hilekârlığı ön plana çıkarılır. Fakat olaylarda genel olarak başarısızlığı öne sürülür.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin özellikle *Mesnevî*'si hikâyelerle doludur. Bunların arasında hayvan hikâyeleri bulunmakla birlikte tilki anlatıları da mevcuttur: “*Kurt ile tilkinin arslanın maiyetinde ava gitmeleri*”, “*Tilkileri ayakları kurtarır; onlar kendilerini kuyrukları kurtardı sanırlar*”, “*Tilki ve eşek hikâyesi*” (Can, 2024). Tilki ve kurt açgözlülüğün simgesi görülür; tilki zekâsı ile doğru cevabı veren olur, ders almasını bilir. Tilki insana benzetilir; kendi kendini kurtarabileceğini düşünür fakat asıl velilerin yol göstermesi kurtuluşu olur. İnsanın kendini aldatması, tilki ile özdeşleştirilir. Diğer bir yandan tilki hilekârlığın sembolü olmaya devam eder.

Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Bostân* ve *Gülistân* adlı eserleri içerdiği hikâyeler arasında hayvan içerikli anlatılar mevcuttur. Bir hikâyede derviş, bir tilki ile karşılaşır, tilkinin rızkı ayağına gelir. Bu anlatıda tilki, acizliğin sembolü olarak gösterilir (Sâdî-i Şîrazî, çev. 1980, s. 110-112).

Molla Câmi'nin *Bahâristân*'ında hayvan hikâyeleri için özel bir bölüm bulunur. Bu bölümde tilki hikâyelerine de yer verilmektedir. “*Tilki ile Kurt Hikâyesi*” açgözlü tilki imajını betimlerken, bir başka “*Tilki Hikâyesi*” düşmanıyla dost olan köpeğin hikâyesine tanıklık eden tilkiyi sunar, bir “*Tilki Hikâyesi*” ise temkinli yaklaşan yönünü gösterir, bir diğer anlatı “*Tilki Yavrusu Hikâyesi*” yavru olan tilkinin annesine ne hilelere başvuracağını sormasını anlatır (Camî, çev. 1970, s. 130-138).

TÜRK EDEBİYATINDA TİLKİ HİKÂYELERİ

Türk sözlü kültürünün yansıması olan masallar ve hikâyeler tilkiye yönelik bakış açısını anlamak için önemli kaynaklardır. Türk dünyası coğrafyasında tespit edilmiş hayvan masalları üzerine çalışan Nedim Bakırcı'nın çalışmasından hareketle örnek verilebilecek tilki anlatıları şunlardır: “*Ayı ile Tilki (Afyon)*”, “*Tülkü ve Keklik (Azerbaycan)*”, “*Tilki ile Ayı (Muğla)*”, “*Tülki, Tasbaka Jane Kene (Kazakistan)*”, “*Tilki, Kaplumbağa ve Kene*”, “*Tülkü'nün Keleyi (Azerbaycan)*”, “*Ayu Bilen Tülki (Tataristan)*”, “*Ayı ile Tilki*”, “*Kurt ile Tilki (Bolu)*”, “*Aylalı Tülki (Kazakistan)*”, “*Kurnaz Tilki*”, “*Tilkiden Arkadaş Olursa (Trabzon)*”, “*Tülkinin Kayravı (Kazakistan)*”, “*Tilkinin Kışkırtması*”, “*Tilki Men Jolbarıs (Kazakistan)*”, “*Tilki ile Kaplan*”, “*Tülkinin Külkisi (Kazakistan)*”, “*Tilkinin Gülmesi*”, “*Ayı ile Tilki (Mersin)*”, “*Tülki Men Koyan (Kazakistan)*”, “*Tilki ile Tavşan*”, “*Kuu Tülkü (Kırgızistan)*”, “*Kurnaz Tilki*”, “*Tilki, Şagal ve Yolbarsın Av*

Paylaşısı (Türkmenistan)”, “*Tilki, Çakal ve Arslanın Av Paylaşımı*”, “*Kağa Bilen Tülki (Uygur/Doğu Türkistan)*”, “*Karga ile Tilki*”, “*Karga, Tilki ve Kaplumbağa (Van)*”, “*Tosbağa ile Tilki (Niğde)*”, “*Tilçi Börü Akayga Hillaçı Tülkü Akay Bergen Ceza (Kumuk)*”, “*Yalancı Kurt Kardeşe Hileci Tilki Kardeşin Verdiği Ceza*”, “*Ayı ile Tilki (Uşak)*”, “*Aslan, Tilki ve Geyik (Niğde)*”, “*Tilki ile Ayı (Rize)*”, “*İki Tilki (Türkmenistan)*”, “*İki Tilkinin Hikâyesi (Afganistan/Özbek Türkleri)*”, “*Üç Tilki (Uygur/Doğu Türkistan)*”, “*Garga ve Tülkü (Türkmenistan)*”, “*Karga ve Tilki*”, “*Bödene Men Tülki (Kazakistan)*”, “*Karga ile Tilki*”, “*Tilki ile Kaz (Uygur/Doğu Türkistan)*”, “*Tilki ile Yılanın Arkadaşlığı (Van)*”, “*Tilki ile Kirpi (Amasya)*”, “*Tilki ile Turna (Uygur/Doğu Türkistan)*”, “*Tilki ile Ayı (Uygur/Doğu Türkistan)*”, “*Tilki Men Kaşkır (Kazakistan)*”, “*Tilki ile Kurt*”, “*Tilki Tavukların Patıçası (Türkmenistan)*”, “*Tilki Tavukların Padişahı*”, “*Tilki ile Sincaplar (Ankara)*”, “*Köpek ile Tilki (Mersin)*”, “*Tilkiyle Horoz ve Ördek (Kastamonu)*”, “*Horozla Tilki (Konya)*”, “*Eşşekle Tülkünün Dostluğu (Azerbaycan)*”, “*Tilki ile Eşek (Isparta)*”, “*Karışkır, Töö, Tülkü (Kırgızistan)*”, “*Kurt, Deve, Tilki*”, “*Tilki Bilen Geçi (Türkmenistan)*”, “*Tilki ile Keçi*”, “*Tilki ile Ayı (Adıyaman)*”, “*Deve ile Tilki (İran/Güney Azerbaycan)*”, “*Yolbars ve Tilki (Türkmenistan)*”, “*Aslan ve Tilki*”, “*Aceleci Tilki (Türkmenistan)*”, “*Tilki ile Cıvcıv (Uygur/Doğu Türkistan)*”, “*Terzi Tavuk ile Tilki*”, “*Sazayın Tartkan Tülki (Kazakistan)*”, “*Tilkinin Cezalandırılması*”, “*Tilki ile Deve (Kars)*”, “*Köpek, Tilki, Deve (Muğla)*”, “*Tülkü Men Ay (Kazakistan)*”, “*Tilki ile Ay*”, “*Kaşkır, Tülkü Jene Esek (Kazakistan)*”, “*Kurt, Tilki ve Eşek*”, “*Tilkiyle Tavşan (Bulgaristan)*”, “*Tavuk, Tilki ve Fare (Rize)*”, “*Kuyruğu Kısa Tilki (Manisa)*”, “*Ayu Men Tülki (Kazakistan)*”, “*Ayı ile Tilki*”, “*Aylaker Tülkü (Kırgızistan)*”, “*Hilekâr Tilki*”, “*Tülkü Tülkü Tünbeki (Azerbaycan)*”, “*Akıllı Tilki (Antalya)*”, “*Hilekâr Tülkü (Azerbaycan)*”, “*Tozlu Bey ile Tilki (Niğde)*”, “*Konuşan Tilki (Gaziantep)*”, “*Kurt ile Tilki (Mersin)*”, “*Aram Tülki Jayında (Kazakistan)*”, “*Kötü Niyetli Tilki*”, “*Tilki Men Turna (Kazakistan)*”, “*Tilki ile Turna*”, “*Hoca ile Tilki (Adıyaman)*”, “*Tilki ile Kaplumbağa (Mersin)*”, “*Adam ile Tilki (Artvin)*”, “*Çiftçi ile Tilki (Erzurum)*”, “*Kurt ile Tilki (Mersin)*”, “*Tilki ile Çakal (Adana)*”, “*Kurt ile Tilki (Erzincan)*”, “*Tilkinin Hacca Gitmesi (Mersin)*”, “*Tülkü, Colbors, Ayuu, Karışkır (Kırgızistan)*”, “*Tilki, Kaplan, Ayı ve Kurt*”, “*Yılan ile Tilki (Mersin)*”, “*Tülküye Aldanan Çakgal (Türkmenistan)*”, “*Tilkiye Aldanan Çakal*”, “*Kurt ile Tilkinin Üzümleri Yemesi (Van)*”, “*Kuyrugun Cazalagan Tülkü (Kırgızistan)*”, “*Kuyruğunu Cezalandıran Tilki*”, “*Tilki ile Nene Karı (Malatya)*”, “*Tazı ile Tilki (Türkmenistan)*”, “*Tilki ile Horoz (Bulgaristan)*” (2004, s. 501-886). İncelenen anlatılarda tilki ile ilgili şu sonuçlara ulaşılmıştır: Tilki, açlığını gidermek için kendisi için av olan kimi hayvanları (tavuk, horoz, karga, kaz, ördek vb.) hileleri ile kandırır, tuzağına düşürür ve yer. Kimi kendinden güçlü hayvanların (ayı, aslan, kaplan vb.) ise yemeğini elinden çalmak için oyunlar oynar. Yahut onların elinde iken kendini kurtarmak için zekâsını kullanarak hileler yapar. Özellikle ayı, tilki karşısında aptal

gösterilir; onun sıklıkla yemeğini çalar, yavrularını öldürür, sırtında gezer, korkutur. Tilki her ne kadar kurnaz olsa dahi başkası (keklik, kaplumbağa, kene, tavşan, turna, tavuk, horoz vb.) onu aldatabilir, kandırır, kendi tuzağına düşürür. Kendisinden görece küçük, av konumundaki hayvanların tilkiye hile yapması sıklıkla tekrarlanır. Tilkinin her zaman başarılı olmadığı, yaptıkları yüzünden cezalandırıldığı mesajı verilir. Zira kimi hayvanlar, tilkiye ders verme amacı güderler. Masallarda tilki ile adı en çok anılan hayvan kurt olur, ikisinin de açgözlü olduğu belirtilir ya birlikte avlanır ya da birlikte aldanırlar. Aralarında bir rekabet söz konusudur fakat tilki, kurdu kandırarak zor durumlardan kurtulmayı başarır. Diğer bir yandan tilkinin insanlarla ilişkisi de iki yönlü seyreder; tilki hileler yapar yahut cezalandırılır. Dolayısıyla masallarda tilkinin hayatta kalma mücadelesi ile hilelere başvurduğu açıktır. Fakat başkalarına yarattığı sıkıntılar nedeniyle çoğu masalda cezalandırılır, yapmak istediği kötülük tersine döner, kendisi zor durumda kalır. Tilkinin olumlu nitelenebilecek özelliği muhakkak zekâsıdır. Her masal onun ne kadar zeki bir hayvan olduğunu aktarır, ayrıca olaylardan ders almasını bilir ve yerine göre akıllıca davranır. Olumsuz nitelenebilecek özellikleri; bencil, açgözlü, manipülatif, kinci ve intikamcı olmasıdır. Sonuç olarak Türk hayvan masallarında tilki, her zaman hilekârlığı ile başarılı olan bir hayvan olarak gösterilmez, bir o kadar başarısızlığı dile getirilir.

Türk dünyası masallarında hayvan sembolizmi bağlamında tilkinin olumlu ve olumsuz özellikleri bir arada barındırdığı üzerinde durulmaktadır: “İncelenen masallarda -ki bunlar ister asıl halk masalları olsun ister hayvan masalları olsun- kurnazlığı, aklını, zekâsını hızlı bir şekilde kullanarak hileyle rakiplerini alt edip sıkıntılardan kurtulmayı sembolize ederken; bazı masallarda da onun diğer hayvanlara, kahramanlara yardım ettiği görülür. Bu bakımdan tilki hem olumlu hem de olumsuz yönleri içeren, çeşitli işlevleri olan bir hayvandır” (Özkan, 2024, s. 153-154). Dolayısıyla tilkiye yaklaşımın Türk kültüründe iki yönlü seyrettiği açıktır. Bir yandan kurnazlığın, hilekârlığın, aldatıcılığın, akılsızlığın temsili olurken diğer yandan kıvrak zekânın, bilgeliğin, yardımseverliğin, şekline girilen hayvan olmasından dolayı da kutsallığın sembolü olmuştur (Özkan, 2024, s. 157).

Türk dünyası destanlarında ise tilkinin bilinen kurnaz ve hilekâr temsiline yanısıra; tilki görmenin işlerin iyi gideceğine işaret olarak yorumlanabileceği, zor durumda kalan kahramanlara yol gösterebileceği, kahramanların da engelleri aşmak için tilki donuna girebileceği aktarılır (Duman ve Dilek, 2023, s. 402-405).

Türk edebiyatında klasik gelenek içerisinde tilki hikâyeleri, çoğunlukla Doğu edebiyatından eserlerin çevirileri yoluyla ve sözlü geleneğin aktarımıyla pekişmiştir. Daha önce değindiğimiz bu eserlerin Türk edebiyatına tercümeleri, klasik gelenek bağlamında birçok koldan işlenerek çeşitlenmiştir. Hayvan hikâyelerini de barındıran hikâye külliyatlarında amaç kıssadan hisse ile okuyucuyu bilinçlendirmektir:

“Doğu edebiyatlarından esinlenerek işlene gelen mensur hikâyeler içerisinde Kelile ve Dimne, Binbir Gece Masalları, Binbir Gündüz Masalları, El-Ferec Ba'de's-Şidde, Hümayünname ve Marzubanname gibi eserler yer alır. Bu eserlerin genel olarak işlenişinde insan ve insanın toplum içerisindeki ahlaki davranışları ön plana çıkarılır. Toplumun farklı katmanlarında yer alan insanın yerini bilmesi, elinde olana kanaat etmesi, cömert olması, hakkı ve adaleti gözetmesi gibi olumlu davranışlar önerilirken, aç gözlülük, acelecilik, cimrilik, haksızlık gibi olumsuz davranışlar da eleştirilir” (İspir, 2019, s. 545).

Klasik Türk edebiyatında şairlerin manzum biçimde ortaya koyduğu müstakil eserlerde tilki hikâyelerine rastlanmaktadır. Gülşehrî'nin *Mantıku't-Tayr*'ında kuşlar Hüdüh'd'e soru sorarlar. Hüdüh, her sorunun cevabını verdikten sonra bir veya daha fazla konuyla alakalı hikâye anlatır. Bu hikâyelerden biri “*Dâsitân-ı Rûbâh ve Fermân Hânden Be-Cânverân*” başlıklı bölümde yer alan tilki anlatısıdır. Tavşanlar, tilkiden köpeklerin onları avlamaması için ferman isterler. Padişahın makamında önceden yazılmış bir ferman bulurlar, sonrasında o fermanı okuyacakları sırada köpekleri görürler. Tilki, canına kastedecek kişinin ferman dinlemeyeceğini söyleyerek olay sona erer (Tuncer, 2021, s. 31). Tilki, hikâyede akıllıca cevap veren yanıyla yer bulur.

Ahmedî'nin *İskender-nâme*'sinde tilki hikâyesine yer verilir. “*Kıssa-i Rûbâh ve Üftâden-i Ü Be-Hum-ı Nil*” başlıklı bölümde anlatı sunulur (Akdoğan ve Kutsal, 2019, s. 898-901). Tilki, boya küpüne düşer, kendini tavus kuşu gibi görür. Diğer tilkilerden ona tavus demelerini ister, o zaman tilkiler ondan tavus gibi cilve yapmasını beklerler. Bu hikâyeden hareketle saltanat isteyen nefsinin düzeltilmesi gerektiği alegori yoluyla verilir.

Kemal Paşazâde'nin *Gülistan* naziresi olan *Nigâristân*'ında tilki hikâyeleri mevcuttur. Bir hikâyede acele ile kaçmakta olan tilkiye neden bunu yaptığı sorulur, o da kendisinin eşek gibi görülüp çalıştırılmadan kaçtığını söyler. Bir başka hikâyede aslan, avladığı hayvanın kurt ve tilki

tarafından paylaştırılmasını ister. Diğer bir anlatı ise tilkinin kuyudaki beyaz taşı peynir sanması üzerine kuyuya girmesi sonrasında başına kurt ve ayının gelmesidir. Bir hikâyede ise Hint hikâyelerinde kurt ile tilkinin arkadaş olması ve açgözlülükle bağa girmeleri anlatılır. Bir hikâyede ise yavru tilki tuzağa düştüğünde hangi hileye başvurması gerektiğini sorar (Çiçekler, 1994, s. 96-114). Hikâyeler, geçmiş Yunan ve Hint kaynaklı anlatıların varyantı niteliğindedir. Bu tarz eserlerde bir konu-nasihat etrafında hikâye örnekleri bulunur, bunların arasında hayvan hikâyelerine dolayısıyla tilki anlatılarına rastlanmaktadır.

Güvâhî *Pend-nâme*'sinde birçok hikâyeye yer vermiş, bu hikâyelerden hareketle nasihatler sunmuştur. Bunların arasında tilki anlatıları da mevcuttur. Bir hikâyede iki tilki yolda aslana rastlarlar, kaçamadıkları için aslana hizmete geldiklerini söylerler sonrasında bir delikten geçerek ondan kurtulurlar. Bir başka hikâyede ise tilki bir şehirde tavuk arar, bir evin kapısından içeri girince boya küpüne düşer, kendini tavus kuşu gibi görür, diğer tilkiler bunun görünüşle olmayacağını söylerler (Erenoğlu, 1997, s. 104-175). Hikâyeler geçmiş anlatıların tekrarı niteliğinde kendini gösterir. Tilkinin zeki, kurnaz yanıyla zor duruma düştüğü hâli örneklendirilmiştir.

Gedizli Azmî'nin derleme hikâye mecmuası mahiyetinde olan *Kitâb-ı Hiyel*'inde hile hikâyeleri bağlamında tilki anlatılarına yer verilmiştir: "*Hikâyet-i Rûbâh bâ-Kebk-i Bî-âgâh*", "*Hikâyet-i Şîr bâ-Rûbâh u Gürg-i Dil-kesîr*", "*Hikâyet-i Rûbâh bâ-Şîr-i Bî-âgâh*", "*Hikâyet-i Rûbâh bâ-Gürg-i Kîne-hâh*", "*Hikâyet-i Rûbâh bâ-Merd-i Bî-âgâh*", "*Hikâyet-i Rûbâh bâ-Hurûs-ı Zerrîn-külâh*" (Ateş, 2020, s. 50-52). Hikâyelerde; tilki keklîği kandırır fakat keklik kurtulmayı başarır, aslan avladığı hayvanları kurt ve tilkiden paylaştırmasını ister, tilki aç aslanı kandırarak ondan kurtulur, tilki kurda oyun oynar sonrasında kurt koyun sürüsüne dalar ve köpeklere hedef olur, kürkçü ve tilkinin mücadelesi anlatılır, horozun tilkiden kaçarak ağaca çıkması aralarındaki atışma yer bulur. Anlatılarda tilkinin hilekârlığı öne çıkarılır. Hikâyeler, geçmiş anlatıların tekrarı ve farklı kurgulardan oluşur. Keza bu hikâyelerden bazılarının kaynağı olarak Lamiî'nin *Letâîf-nâme*'si hedef gösterilir (Ateş, 2020, s. 50-52).

Bostanzâde Yahyâ Efendi'nin *Mir'âtü'l-Ahlâk*'ında tilki hikâyesi yer edinir. Bu eser mensur bir ahlâk kitabı olmasının yanı sıra verilen nasihatler hikâye örnekleri ile desteklenmiştir. Bu tarz nasihat içerikli eserlerde mesajı güçlendiren hikâyeler bağlamında hayvan hikâyelerine

başvurulması sıklıkla kullanılır. Eserdeki anlatı “*Uyanık Tilkinin Hile ile Ayıyı Mağlup Etmesi*” ile ilgilidir (Sucu, 2010, s. 72). Şecaat bölümünde örnek verilen bu anlatı, gücün sadece kuvvet ve yiğitlik ile olmadığını zekâ ve akıl ile üstün olunabileceğini anlatır.

Nergisî’nin *Horos-nâme* adlı eseri, tilki ve horoz hikâyesini anlatan mensur bir metinden oluşur. Tilki bir köydeki güzel ve etli horozu hile ile tuzağına düşürmek ister. Ona padişahın bir ferman buyurduğunu artık herkesin dost ve kardeşlik içinde yaşayacağını söyler. Bu fermanı ulaştırmak için horozdan yardım ister. Sonra horoz uzaktan çoban köpeğinin geldiğini ifade eder. Tilki bunun üzerine heyecanlanır, horoz hâlini sorunca köpeğin fermanı haberini alamayabileceğini söyler. Tilki kaçır, horoz tilkiyi soran köpeğe onun yerini bildirir. Tilki köpekler tarafından yakalanır. Kazdığı kuyuya kendinin düştüğü mesajı okuyucuya verilir (Güneş, 2024, s. 721-722). Çaldak, *Horos-nâme*’nin Şark edebiyatlarında köklü bir geleneği olan hayvan hikâyeleri arasında en çok tanınan tilki ile horoz masalının Nergisî tarafından o güzel üslubuyla yeniden kaleme aldığını ifade eder (1999, s. 243).

Sonuç olarak insanlar geçmişten bu yana anlatmak istediklerini çeşitli temsiller üzerine yükleyerek sembolik figürler yaratmışlardır. Hayvanlar, bu temsillerin anlatımı için en bilinen araçlardan biri konumuna gelmiştir. İnsanlar, hayvanların davranışlarına, fiziksel özelliklerine bakarak onları kimi değerlerle özdeşleştirmişler, bu kavram dünyası ise geçmişten beri insanların belleğinde yer edinerek kodlanmıştır. Sözlü kültürden yazılı kültüre geçişle beraber bu sembol dünyası üstüne katarak ilerlemiştir. Tilki de bu sembolik dünyanın bir kahramanı olmuştur.

Tilki, hayvan alegorisi içeren ilk yazılı eserlerden itibaren çeşitli temsili değerleri yüklenmiştir. Sümer masallarından başlayarak Batı edebiyatında, Doğu edebiyatında ve Türk edebiyatında ortak olarak gösterilen özelliği zekâsı olmuştur. Avlanma tekniğinin neticesinde gelişen bu özelliği, ona yüklenen değerler içerisinde olumlu bir temsildir. Fakat zekâsını kullanma şekli; Batı edebiyatı örneklerinde daha ziyade olumsuz amaçlar için araç olurken Doğu edebiyatı eserlerinde ve Türk edebiyatında daha çeşitlilik gösterir, sadece olumsuz tarafla sınırlı kalmaz. Keza Sümer masallarında da onun “zeki ama akılsız” olduğu düşünülmüştür. Tilki için yüklenen en büyük temsillerden bir diğeri hilekâr ve kurnaz yapısıdır. İncelenen anlatılarda tilkinin tanıtımı çoğunlukla bu yanı üzerindendir. Fakat bu özelliği, Batı edebiyatı örneklerinde daha ziyade onu başarıya götürürken Doğu edebiyatı örneklerinde ise başarısızlık oranı daha yarı yarıya yükselir.

Keza anlatılarda tilki, sürekli cezalandırılır, başkalarına aldanır, hilesi tersine döner. Doğru edebiyatı ürünlerinde ve Türk edebiyatında tilkinin cezalandırması ile okuyucuya; hilekârlığın, açgözlülüğün, yalanın kötü bir şey olduğu, bu davranışları sergileyenlerin sonunun iyi bitmeyeceği nasihati daha baskın bir şekilde verilir.

Klasik Türk edebiyatında tilki hikâyelerinin konumlandırılması ve kaynakları göz önünde bulundurulduğunda, nasihatnâme-pendnâme olarak adlandırılan türlerde hayvan alegorisi içerikli anlatımlara yer verildiği öne çıkar. Örneklerde genellikle bir nasihat konusunun ardından hikâye anlatımı verileceği zaman tilki hikâyesinin anlatabildiği görülmüştür. Elbette bu yaklaşımın kaynağı daha ilk ürünlere kadar gitmekte, hayvan alegorisi ile insanı eğitme, düşündürme, öğüt verme amacı kaynaklık etmektedir. Anlatılan hikâyeler ise geçmiş hikâyelerin varyantları niteliğinde ortak bir hafızanın yansıması mahiyetinde gelişir.

Üzerine çalıştığımız Mehmed Bâkır Halhâlî'nin *Sa'lebiyye* adlı mesnevisi, ana hikâyesini oluşturan tilki anlatısı ile geçmişin tilkiye yüklediği sembolik değeri, anlatı kurgularını, kahramanları pekiştirmekle beraber klasik geleneğin okuyucuya seslenerek nasihat veren yanını birleştirmiştir. Fakat bunu yaparken hikâyeyi daha derinleştirerek, çerçeve anlatım ile konuyu genişleterek ana hikâye ile bağı kuvvetli müstakil orijinal bir eser ortaya koymuştur.

1. BÖLÜM

MEHEMMED BÂKIR HALHÂLÎ'NİN HAYATI, SANATI VE ESERLERİ

1.1. HAYATI

Mehemmed Bâkır (Bağır) Halhâlî¹, Güney Azerbaycan bölgesi şairlerindendir. Şair hakkında ilk bilgileri içeren *Dânişmendân-ı Azerbaycan* tezkiresinde Halhal'ın Karabulak köyünde doğduğu ifade edilir (Terbiyet, 1987, s. 217). Bu bilgi Kasımzade'nin *19. Asır Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*'nde, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*'nde ve Esgerli'nin antoloji eserinde yinelenir (1966, s. 395; 1987, s. 44; 2005, s. 189). Köçerli ise şairin Tebriz'in yakınlarındaki Halhal köyünden olduğunu bildirir (2005, s. 381). Şairin doğum tarihinden tezkirede söz edilmez, Köçerli de bir bilgi vermez, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*'nde ise 1823 yılı yazılıdır (1987, s. 44). Güney Azerbaycan Edebiyatı antoloji ve tarih kitaplarında tahmini bir hesaplama ile doğum yılı 1246 (1830) olarak hesaplanır bir diğer tarih olan 1829 yılı tekrar eder ve doğum yeri için yine Karabulak köyü gösterilir (Menafî, Ekberov ve Gasımova, 1981, C. 1, s. 90; Hüseyini ve Piriye, 1984, s. 11; Sumbatzade, Tagiyeva ve Melikov, 1985, s. 264). Kasımzade'nin *19. Asır Azerbaycan Edebiyatı Tarihi*'nde de doğum yılı için 1829 tarihi gösterilir, Esgerli de *19. Asır Azerbaycan Şiiri Antolojisi*'nde aynı yıla işaret eder (1966, s. 395; 2005, s. 189). Halhâlî hakkında etraflıca bir araştırma yayımlayan Hüseyin Düzgün, şairi tanıyan kimseleri bulmak amacıyla mektuplaşmaları sonucunda Karabulak sakini Abdürrezzak Behmenî ile iletişim kurar. Bu mektupta şairin 1250 yılında (1834/1835) Şeyh Derâva köyünde doğduğu yazar, babası Molla Haydar'ın sonrasında Karabulak köyüne yerleştiği bildirilir (Düzgün, 2010, s. 37). Düzgün'ün yerel halktan işittiklerine göre ise Halhâlî, Yukarı Andari köyünde doğmuştur (2010, s. 42). Doğum yeri için gösterilen bir diğer mekân ise Şeyhderâbad olarak geçer (Hüseyini ve Piriye, 1984, s. 11). Tüm bu bilgiler neticesinde şairin doğum tarihi için kesin konuşamamak dahi 1825 ile 1835'li yıllar arasında Halhal'ın Karabulak köyünde doğduğu bilgisi ağırlıklıdır.

¹ Şairin ismi mesnevide “محمد باقر خلخالی” olarak geçer, transkripsiyonlu okunuşu “Meḥemmed Bâkır Ḥalḥâlî” olarak verilmiştir. Kaynaklarda ise ismi çoğunlukla Mehemedbağır, Mehemed Bağır Halhali, Mirza Mehemed Bağır Halhali, Ağamirza Mehemed Bağır Halhali, Muhammed Bâkır Halhâlî gibi geçmektedir. Bu çalışmada transkripsiyonlu yazıma bağlı kalınarak “Meḥemmed Bâkır Halḥâlî” adlandırması tercih edilmiştir.

Mehemmed Bâkır Halhâlî'nin ailesi, eğitimi hakkında en geniş bilgiyi Hüseyin Düzgün'ün araştırmasından elde ederiz. Zira tezkirede, antoloji ve tarih kitaplarında özel hayatından söz edilmez daha ziyade edebî kişiliği ve *Sa'lebiyye* üzerinde durulur. Şairin ve ailesinin Kaçar Hanedanlığı devrinde Nasreddin ve Halhâlî'nin ölüm yılı düşünüldüğünde Muzaffereddin Şah döneminde yaşadığı düşünülmektedir (Düzgün, 2010, s. 44; Kasımcı, 1966, s. 395; Köçerli, 2005, s. 381). Keza şair *Sa'lebiyye*'nin hâtime bölümünde şaha övgülerde bulunur, onun devrinde eserini tamamladığını bildirir:

Bi-ḥamdi'llāh Kitāb-ı Şa'lebiyye

Tamām oldı 'aceb şîrîn kaṣiyye (1643)

Zamān-ı Nāşîrû'd-dîn şāh-ı Kaçar

Şehinşāh-ı cihān-gîr ü cihān-dār (1644)

Mehemmed Bâkır Halhâlî'nin babası Ahund Molla Haydar, dedesi Ahund Molla Ahmed'dir ve ilk eğitimini babasından almıştır (Düzgün, 2010, s. 37). Ailesinin tahsil görmüş âlim din adamlarından oldukları anlaşılmaktadır, bu durum şairin iyi bir eğitimle yetiştiğine delalet eder. Sonrasında tahsil için gittiği Kazvin'de Ahund Molla Ali Karpuzâbâdî'den ve Zencan'da Ahund Molla Kurbanali Hüccetü'l-İslâm'dan ders almıştır (Düzgün, 2010, s. 37-38). Eğitiminden sonra babasının ölümü üzerine Karabulak köyüne geri döndüğü ve burada mektepte talebe yetiştirdiği yine aynı mektupta ifade edilir (Düzgün, 2010, s. 38). Bu nedenle “Mirza” lakabını aldığından bahsedilir (Hüseyini ve Piriyev, 1984, s. 11).

Halhâlî'nin bilgisi ve âlimliği ile Karabulak'ta çok hürmet gördüğü; şirin sözlü, ince tabiatlı ve hoş ahlak sahibi olduğu ifade edilir (Düzgün, 2010, s. 38). Halhâlî ayrıca Karabulak'ta kadılık işlerinden sorumlu olarak Hâkim-i Şer'i görevini icra etmiştir (Düzgün, 2010, s. 44). Düzgün, Halhâlî'nin nüfuzlu ve şöhrat sahibi bir kimse olduğunu belirterek; Nasreddin Şah hâkimlerinin ona hürmet gösterdiğine, çeşitli âlimlerin mâliklerin onunla konuşmak için Karabulak köyüne geldiğine ve senetlerin onun imzası ile itibar kazandığından söz eder (Düzgün, 2010, s. 44). Dolayısıyla Halhâlî'nin eğitimiyle yaşadığı yerin ve devrin önde gelen âlimlerinden görüldüğü muhakkaktır.

Behmenî'nin mektubuna göre Halhâlî'nin 5 oğlu vardır. Büyük oğlu Mirza Ali, babasının mektebinden yetişmiş, Zencan'da eğitim almış yine babası gibi şer'i işler ve senetlerle meşgul olmasının yanı sıra "Aşkî" mahlası ile şiirler yazan tanınmış bir şairdir. Oğlanlarından bir diğerinin ise vaaz ve ehl-i minber olduğu, diğerlerinin de hayat meşgalesi ile yaşadıkları dile getirilir (Düzgün, 2010, s. 37).

Mehammed Bâkır Halhâlî'nin ölüm tarihi de doğum tarihi gibi kesin değildir. *Dânişmendân-ı Azerbaijan* tezkiresinde 1310 (1892) yılına kadar yaşadığı bilgisi yer alır (Terbiyet, 1987, s. 217). Kasımzade'nin *19. Asır Azerbaijan Edebiyatı Tarihi*'nde tahminen 72 yıl yaşadığı ve 1901 yılında vefat ettiğinden söz edilir (1966, s. 395). *Azerbaijan Sovyet Ansiklopedisi*'nde bu bilgi yinelenerek 1901 yılı gösterilir (1987, s. 44). Esgerli'nin antoloji kitabında ömrünün sonunu Karabulak'ta geçirdiği, 1900 yılında vefat etmesi üzerine köy kabristanına defnedildiği bilgisi yer alır (2005, s. 189). Köçerli'nin eserine düşülen notta ise 20. yüzyılın başında 72 yaşında öldüğü belirtilir (2005, s. 456). Güney Azerbaijan edebiyatı antoloji ve tarih kitaplarında ise ilk kaynaklardan birinde ölüm yılı kesin olmamakla birlikte tahminen 70 yıl yaşadığı ve 1311 (1893) yılında öldüğü hesaplanır (Menafî vd., 1981, C. 1, s. 90). Diğer Güney Azerbaijan edebiyatı kaynaklarında ise 1901 ölüm yılı olarak gösterilir (Hüseyini ve Piriye, 1984, s. 11; Sumbatzade vd., 1985, s. 264). Hüseyin Düzgün'ün çalışmasında yer alan Behmenî'nin mektubunda Halhâlî'nin 61 yaşında 1316'da öldüğünden söz edilir (Düzgün, 2010, s. 37). Düzgün de *Sa'lebiyye*'nin yazılış tarihini göz önünde bulundurarak bu tarihi benimser ve 1316 (1898/1899) yılında vefat ettiğini düşünür (Düzgün, 2010, s. 43). Bu bilgiler neticesinde ölüm yılı için 1901 ve 1892'li yılların söz konusu olduğu dikkat çeker. Fakat *Sa'lebiyye*'nin yazılış tarihinin 1311 (1893/1894) olduğu düşünüldüğünde ilk ihtimalin daha kuvvetli olduğu esastır. Bu durum Mehmed Bâkır Halhâlî'yi 19. asrın ikinci yarısında faaliyet gösteren bir şair olarak konumlandırır.

1.2. SANATI

Mehammed Bâkır Halhâlî yaşadığı yüzyılda ve bölgede etki göstermiş önemli bir şair olarak kabul edilir. Köçerli Halhâlî'yi, Güney Azerbaijan'da bu zamana kadar ortaya çıkan Türk şairleri içerisinde kuvvetli ve akıcı söz söyleme yeteneğine sahip bir şair olarak nitelendirir (2005, s. 381). Sözü açık ve sanatlı söyleme yeteneği Klasik Türk şiirinde dikkate değer bir yetenek kabul edilir.

Zira şiirde anlam kadar sanatlı söyleyiş bir denge içerisinde akıp gittiğinde daha değerli ve kulağa hoş gelir. Çünkü sadece anlama yüklenmek şiirin edebî tutumunu yitirirken sadece sanat yapma gayesi de şiiri yüzeysel bırakır. Halhâlî'nin fikir yapısının aydın ve açık olmasının yanı sıra akıcı üslup bahşedilmiş tabiatı fikirlerini yaratıcı bir dille sunmasını kuvvetlendirmiştir (Köçerli, 2005, s. 382). “Bedii ifade” ve “ilerici fikirler” kullandığına yönelik tanımlama, şair için ön plana çıkan üslup özelliklerindendir (Menafî vd., 1981, C. 1, s. 90). Zira Terbiyet de şairin “aydın ve fesahatle” yazdığını bildirir (1987, s. 217). Şairin dilinin anlam ve estetik ilişkisi üzerinde araştırmacıların ortak noktada bulunduğu göze çarpar. Birbirini tekrar eden bu tanımlamalardan şairin üslubunda açık ve anlaşılır anlamın, sanatkâr yaratıcılıkta dile getirmesi muhakkaktır.

Halhâlî'nin Klasik Şark şiir geleneğine, zengin tasvirlerine yakından şahit olduğu ve Azerbaycan dilinin şiirsel imkanlarından büyük bir maharetle yararlanması sonucu orijinal ve anlamlı eserler ürettiği ifade edilir (Hüseyni ve Piriye, 1984, s. 12). Geçmişin zenginliğinden yararlanarak kendi sesini oluşturacak eser üretmek şairler için önemli bir başarıdır. Bu yetenek şairleri diğerlerinden ayırarak ön plana çıkmasını sağlar. Halhâlî bunu başarabilmiş ki özgün bir şair olarak nitelendirilmiştir.

Araştırmacıların ortak noktada bulunduğu bir başka özellik, Halhâlî'nin üslubunun realizme yönelişi temsil ettiği düşüncesidir (Kasımzade, 1966, s. 395; Menafî vd., 1981, C. 1, s. 90; Hüseyni ve Piriye, 1984, s. 11; Sumbatzade vd., 1985, s. 264). 19. yüzyıl, Klasik edebiyat için bir dönüm noktası olarak teşekkül eder; klasik gelenek yıkılmaya başlarken milliyetçi uyanışların gerçekleşmesi ve dünyadaki siyasi değişiklikler yeni bir edebiyat anlayışını güçlendirir. Güney Azerbaycan'da 19. asrın ikinci yarısı 20. yüzyılın başlarında, içtimai-siyasi hayattaki değişiklikler nesre etki ettiği kadar kuvvetli olmasa da şiire de tesir eder. Şiirde ilk defa halk hayatının gerçek manzaraları, ülkenin hayatındaki gerçek hadiseleri (kıtlık, zorbalık) aksettirme ihtiyacı doğar, maarif idealarını tebliğ etme adımları atılır (Sumbatzade vd., 1985, s. 263). Mehmed Bâkır Halhâlî de bu dönüşümün bir temsilcisi olarak görülür. Özellikle *Sa'lebiyye*'deki tilki anlatısı döneminin eleştirel bir alegorisi niteliğinde düşünülür.

Halhâlî'nin üslubunda öne çıkan bir diğer özellik; atasözleri ve deyimlerden, halk söyleyişlerinden yararlanmasıdır. Bu tavrı daha önce belirttiğimiz açık ve sade ifadeyi desteklemekle birlikte realist tavra yaklaşımına hizmet eder. Halkın belleği olan bu sözel kültür

ürünleri dilde kısa söz ile geniş anlam yaratma imkânı verir. Bu tutum Halhâlî'nin üslubunu besler ve geliştirir.

1.3. ESERLERİ

Mehammed Bâkır Halhâlî'nin eserleri hakkında kaynaklar farklı fikirlerdedir. Tezkirede sadece *Sa'lebiyye* adlı mesnevisinden bahsedilir (Terbiyet, 1987, s. 217). Kasımzade ve *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*, Halhâlî'nin Arapça, Farsça ve Azerbaycan Türkçesi dillerinde mükemmel divanları olduğunu fakat Arapça ve Farsça dillerindeki divanları hakkında bir bilgi bulunmadığını ifade eder (1966, s. 395; 1987, s. 44). Kasımzade, Azerbaycan Türkçesi divanının İbrahim Tevekkülü'nin teşebbüsü ile 1319 (1940) yılında neşredildiğini ve içerisinde *Sa'lebiyye* eseri, otuza kadar gazeli, Farsça ve Azerbaycan Türkçesinde yirmiye yakın muammaları, cinasları, bir küçük sâkînâmesi, mesnevisi ve başka muhtelif şiirleri olduğunu bildirir (1966, s. 395). Kasımzade'nin dile getirdiği Türkçe divanın içeriğine ait bu bilgiler; Hüseyin ve Priyev'in çalışmasında, *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi* 'nde ve Esgerli'de yinelenir (1984, s. 12; 1987, s. 44; 2005, s. 189). Kaynakların Kasımzade'den yararlandığı gözlemlenmektedir. Ayrıca şairin *Sa'lebiyye* haricinde başka destanlarının da bulunduğu iddiaları olsa da henüz ulaşılamamıştır (Düzgün, 2010, s. 45).

Hüseyin Düzgün, araştırmasında Mehmed Bâkır Halhâlî'nin yalnızca *Sa'lebiyye*, iki beyit Farsça şiiri ve birkaç Türkçe gazelinden başka bir yazılı eserine ulaşamadığını ifade eder (2010, s. 45). Keza Köçerli'nin *Sa'lebiyye*'den başka eserine rastlamadık ifadesine karşılık düşürülen dipnotta, son bilgilere göre Arapça, Farsça ve Azerbaycan Türkçesinde divanı olduğu fakat sadece Azerbaycan Türkçesi divanının *Sa'lebiyye* adı ile neşredildiği bilgisi yer alır (2005, s. 456).

Antoloji ve tarih kitaplarında şairin Türkçe gazellerine ve *Sa'lebiyye*'den parçalara yer verilir, gazeller ve mesnevi parçaları birbirinin tekrarıdır. İlk kaynaklardan Güney Azerbaycan edebiyatına yönelik hazırlanan antolojide şairin “Dilbere Bah”, “Şüglüm Yetib”, “Kenar Elese”, “Gel”, “Canım Ne Gedr Sedeme Yeyibdir”, “Serve Bahmaz”, “Eylemişem” adlı gazelleri ve “Tülkünâmeden Parçalar” örnek gösterilir (Menafi vd., 1981, C. 1, s. 90-99). Bu gazeller sonraki antoloji ve tarih kitaplarında aynı adlandırmalar ile tekrar ederler. Şairin gazellerinde “Bâkır” mahlasını kullandığı gözlemlenmektedir.

Mehammed Bâkır Halhâlî'nin en önemli eseri şüphesiz *Sa'lebiyye* adlı mesnevisidir. Ona şöhret kazandıran İran'da, Azerbaycan'da ve İstanbul'da basılan ve sevilerek okunan bir eser olmuştur. *Sa'lebiyye*'nin yazılış tarihi eserin hâtime bölümünde verilmektedir:

Fünûn-ı ma'rifetden hâliyem men

Meħemmed Bâkır-ı Halhâliyem men (1668)

Bu ferd-i âhîrîn nazm-ı şavâbı

Beyân eylûbdi târih-i kitâbı (1669)

“Halhâliyem” sözünün ebcet ile hesaplamasında tarih 1311 (1893/1894) yılını verir. Dolayısıyla Halhâlî'nin eserini, yaşamının sonuna doğru tamamladığı anlaşılmaktadır. En nihayetinde *Sa'lebiyye*'nin şairin en olgun çalışması olduğu görülebilir.

Sa'lebiyye mesnevi nazım şekli ile aruzun “mefâ'îlün / mefâ'îlün / fe'ülün” kalıbında, Azerbaycan Türkçesiyle yazılmıştır. Çalışmamızda mesnevi 1670 beyit olarak belirlenmiştir. Esas konu bir tilkinin başından geçenlere dayanırken araya giren nasihatler ve kısa hikâyeler neticesinde mesnevi çerçeve hikâye tekniğinde biçimlenmiştir. Mesnevinin dili sade, açık ve yerel söyleyişlere yer veren akıcı bir üslupla oluşturulmuştur. Samimi bir dil kullanımı izlenmiş, kahramanların duyguları içten bir aktarımla okuyucuya geçmiştir. Senli-benli teklifsiz bir konuşma meydana gelmiş, kimi zaman çok ağır olmayan argo kullanımına gidilmiştir. Mesnevide atasözleri ve deyim kullanımı fazlaca mevcuttur. Özellikle deyim kullanımının sıklığı göze çarpmakta olup kinayeli anlatım pekiştirilmiştir. Mesnevinin mecaz dünyası oldukça yüzeyseldir, derin anlam ve imgelemlere girilmez. Hikâyede alegorik olarak verilmek istenen mesaj zaten nasihat bölümünde dile getirildiği için okuyucunun kendini zorlamasına ihtiyaç kalmaz. Fakat bu durum eserin edebî değerini düşürmediği gibi bu kadar sade bir dille sanatkârane anlatım eserin asıl başarısını ortaya çıkarır. Eserin dil ve üslup tutumundaki tercih, Halhâlî'nin seçtiği hedef kitlesine yönelik bir yaklaşımdır ve bu durum mesnevinin hâtimesinde dile getirilir:

‘Avâmü’n-nâsa yazdum bu kitâbı

Bu vech onlara kıldum bu hitâbı (1662)

Dèyüb çoĥ muđħike kıldum zārāfet

Onun zımnında hem yazdum naşīhat (1663)

Nèçün ki ĥalka ĥaĥ acı gelübdür

Zārāfet sözleri şīrīn olubdur (1664)

Ķarışdurdum ikisin geldi ĥāle

Yètişdüm müntehā-yı i‘tidāle (1665)

Dolayısıyla Halhâlî'nin eserde izlediği tutum açık açık kendi dilinden belirtilmiştir. Gerçeğin acı tadına karşılık güldürünün etkisiyle okuyucusunu esere bağlamış, bu tutum eserin okunma sıklığını yükseltmiştir ki eser şöhret bulmuştur.

Eserin adı genellikle “Sa‘lebiyye” olarak anılır ve mesnevi metninin sonunda Halhâlî bu adlandırmayı kullanır:

Bi-ĥamdi’llāh Kitāb-ı Şa‘lebiyye

Tamām oldı ‘aceb şīrīn қаziyye (1643)

Fakat “Tülkünâme” adlandırmasına da kaynaklarda sıklıkla rastlanmaktadır. Her iki adlandırmanın da mesnevi için kullanıldığı görülmektedir. Arapça “sa‘leb” (ثعلب), Farsça “rübāh” (روبه) veya “rūbeh” (روبه) tilki anlamına gelmektedir (Devellioğlu, 2007, s. 916, 896). Türkçede ise “tilki” sözcüğü geçmişten bugüne bu hayvan için kullanılan bir adlandırma olmuştur. Tüm Türki dillerde aynı adlandırma söz konusudur:

“Tilki:1. ‘burnu sivri, kuyruğu uzun, çok tüylü, sansardan büyük bir hayvan (Vulpes)’ 2. ‘kurnaz’ Eski Osmanlıca kaynaklarda dilkü, dilki biçimleri kullanılır. ~

Az tülkü. -Tkm tilki. -Nog tülki. -Blk tülkü. -Özb tulki. -Kklp tülki. -Kzk tülki. -Krg tülkü. -Bşk tölkö. -TatK tölkö. -Alt, Tel, Şor tülkü. -Hak tülkü. -Tuv dilgi. -Çuv tilë” (Eren, 1999, s. 408).

Dolayısıyla Azerbaycan Türkçesindeki hâliyle “tülkü”, mesnevinin Türkçe adlandırması niteliğinde kullanılmıştır. Mesnevinin kimi baskılarında ve tarih kitaplarında bu adlandırmadan yararlanılmıştır. Mesnevinin başlarında Halhâlî, anlattığının tilki hikâyesi/masalı olduğunu belirtmektedir:

Birsinün sözi mât êtmiş ‘aklı

Biri yazmış benim tek tülki naqlı (31)

Hikâyenin konusu ve işlenişi ile çocuklar için yazılmış diğer masallardan ne farkı olabileceğini, nasıl büyük fikirler taşıyabileceğini sorgulayanlara Köçerli karşı çıkar. Elbette bunun bir tilki masalı olduğunu düşünür fakat şairin güldürünün arasında öyle güzel nasihatler verdiğini belirterek bunların akıllı bir zekânın ürünü olduğunu dile getirir (2005, s. 383). Keza akıllıca yazılmış masallar çocuklara bir fikrin aşılmasını yapmanın en etkili yolunu oluşturur. Güldürünün etkileyciliği ile alttan alta birçok fikrin düşündürmesi yapılabilir.

Kaynaklar *Sa‘lebiyye*’den hareketle Halhâlî’nin etkilendiği kişilerden biri olarak Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’yi gösterirler. Köçerli, Halhâlî’nin Mevlânâ gibi tilkiden, canavardan, attan, eşekten veya insanlardan şahtan, köleden, dervişten söz açıp yeri geldiğinde hayli hikmetli ve felsefi sözler söylediğini, anlamlarının insanı şaşkına bıraktığını değinir. Fakat Mevlânâ ile Halhâlî’nin arasında farkın çok olduğunu; *Mesnevî*’deki derin fikirlerin, hikmetlerin, nüktelerin *Sa‘lebiyye*’de bulunmadığını ancak onda da güzel nasihatlerin, nazik işaretlerin yer aldığına dikkat çeker (2005, s. 383). Esasen *Sa‘lebiyye*’deki nasihatler oldukça sade ve temel öğretilerdir. Çoğunlukla konunun bağlandığı yer; dünyanın geçici olduğu, insanın bu âlemde ancak misafir bulunduğu, gerçek âlem olan ahiret hayatı için çalışması gerektiğidir. Bunun için Allah’a her daim ibadet etmesini ve güzel ahlaklı olmasını okuyucusunu öğütler. Mevlânâ’nın tesirine dikkat çeken bir diğer araştırmacı Hüseyin Düzgün’dür. Düzgün, daha ziyade hikâyenin çerçeve anlatım tekniği ile şekillenmesinden konuyu bağlar. *Kelile ve Dimne*, *Binbir Gece Masalları* ve *Mesnevî*’deki bu anlatım tarzını *Sa‘lebiyye*’de benzer bulur, ana destan vasıtasıyla araya kendi

fikirlerini sunmayı ve onu desteklemek için başka hikâyeler anlatma üslubunun ortak olduğuna dikkat çeker. Özellikle Mevlânâ'nın da yaptığı gibi sözü kesip araya girmelerini, anlatacağını çok uzattığı için okuyucudan özür dilemesini örnek verir (2010, s. 50). Doğrusu mesnevide Halhâlî'nin araya girerek nasihat vermesi o kadar fazladır ki ana hikâyeye eş değer uzunlukta nasihatler ve ikinci düzey hikâyeler bölümü oluşur. Tilkinin başından geçenlere dair bir sahne anlatıldıktan sonra hemen Halhâlî araya girer, sonrasında sözün kıyası bunlar oldu şeklinde kaldığı yerden hikâyeyi anlatmaya devam eder. Halhâlî'nin Mevlânâ'dan etkilendiğine kanıt oluşturabilecek göndermeler mesnevide mevcuttur denilebilir. *Mesnevi*'nin ilk beyitlerindeki neyin kamışlıktan kesilip inlediğine Halhâlî çokça atıf yapar:

Biri dâ'im çalar çeng ü çeğâne

Birisi ney kimi gelmiş figâna (20)

Gêce gündüz vaţandan yâd êdersen

Hemîşe ney kimi feryâd êdersen (333)

Çeker her lahza min âh-ı pey-â-pey

Neyistândan nêce kim ayrılır ney (340)

Halhâlî'nin etkilendiği diğer isimler olarak klasik geleneğin önde gelen sanatçılarından Nizâmî ve Fuzûlî'den söz edilir. Mesnevi nazım şekli üzerinden bu türün önde gelen sanatçıları ile yakınlık kurulur, Fuzûlî gibi Halhâlî'nin de arada gazel söylediğine dikkat çekilir (Hüseyini ve Piriyeve, 1984, s. 13). Gazel bölümü, mesnevide tilkinin karısından ayrılacağı vakitte tilkinin karısının güzelliğine övgüde bulurken karısının da ona aşkını ifade etmesiyle sunulur. Tam anlamıyla Halhâlî geleneğin devamlılığını sağlar, sevgilinin güzelliğini klasik anlatının değişmeyen mazmunları ile betimler. İki sevgilinin birbirine âşıkane iltifatları dile getirilir. Birkaç beyit şu şekildedir:

Tökersen kanımı cânâ amânsız

Elün sahlâ Hudâ-râ vërme kıansız (411)

Kemân kıaddim degil bilmem yanunda

Ta‘accübdür atarsan oĥ kemânsız (412)

Gözimün yaşı yoĥ tâ yoĥdur âhım

Bizim yerde yağış yağmaz dumansız (413)

O ĥünlu çeşm ĥün-efşân içinde

Elifdür kim yazılmış kıan içinde (419)

Yüzün tek ĥiç çemende gül tapulmaz

Boyun tek serv yoĥ bostân içinde (420)

Halhâlî’nin etkilendiğı bir diğerk isim olarak hocası Molla Ali Zencânî gösterilir. Hüseyin Düzgün, ona hocalık eden bu ismi şairin ilmî-medenî şahsiyetinin oluşumundan sorumlu tutar. 14 yaşından 25 yaşına kadar onun yanında öğrencilik yaptıktan sonra yine onun gibi kadılık ve şer’i işlerle meşgul olduğunu belirtir. *Sa‘lebiyye*’de onun etkisinin her yerde görüldüğüne dikkat çekerek dinî ve ahlaki öğretilerde onun düşüncelerinin hissedildiğini savunur. Ayrıca Halhâlî’nin mesnevîde kullandığı “Gül Mirza rivayet eder” sözünün sahibinin o yahut atası olabileceğine kafa yorar, hikâyeleri ondan yahut atasından duyarak naklettiğı üzerine fikirler öne sürer. Fakat bunları dayanaksız iddialar olarak dile getirir (2010, s. 41-42).

Düzgün, Halhâlî’nin nasihatlerinin içeriğinin sufiyane anlayışa yaklaştığını ifade eder ve bu anlayış için iki temel eserden esinlendiğini düşünür: Mevlânâ Celâleddîn Rûmî’nin *Mesnevî*’si ve Şeyh Mahmûd Şebusterî’nin *Gülşen-i Râz* adlı mesnevisi. Kısaca özetlemek gerekirse bahsettiğı konular şunlardır: Feleğın insanlara etkisi ve toplumdaki zıtlıklar, akıllı olanın Allah’ın işine şüphe etmemesi gerektiğı, kadınların şeriatın usulüne uygun edepli davranması gerektiğı,

dünyanın vefasız ve boş olduğu, ahiret için çalışması gerektiği, gurbette olmanın zorluğu, vefalı avrata hürmet, çok evliliğin yanlışlığı, geveze olmanın yanlışlığı, aşk ehli kimselerin halvet istekleri, kaza ve kader gerçeği, amelsiz âlimlerin olumsuzlukları, zulmün kınanması, pis amellerin kınanması, ecel gerçeği, dünya malının aldatıcılığı, yaptıklarından sorumlu olma, oburluğun kınanması, ahiretin hediye olması, cömertliğin faydası, düşünmeden iş yapmanın yanlışlığı (2010, s. 60-68).

Sa'lebiyye'nin kahramanlarının alegorik temsil değerleri taşıdığı muhakkaktır. Bu değerlere evrensel bakış açısıyla bakıldığında tilkinin hilekârı, kurdun yırtıcıyı, horozun ise avı/kurbanı temsil ettiği düşünülebilir. Fakat mesnevide kahramanlar, sadece bu özellikleriyle yer bulmazlar daha karmaşık yapıya sahip nitelikte olurlar. Bu özellik onları, birer tipin temsilinden çıkararak karakter olma yoluna götürür. Mesnevinin ana kahramanı tilki bilindiği gibi sadece hilekâr, kurnaz tipin temsili olmaz. Elbette bu özellikleri de taşır fakat bu yeteneğini avını elde etmek için kullanır ve bundaki amacı evine yemek götürebilmektedir. Tilkiyi ilk başta evinde gördüğümüzde onun ailesini çok seven, sorumlu bir baba, eş ve evlat olarak tanırız bu nedenle avı için hileye başvurmasını haklı buluruz. Bir diğer kahraman olan horoz ise tilkinin avı olduğu için kurban, masum, saf gibi algılanır fakat onun tilkiye oynadığı oyunlar tilkinin kurnazlığına eş değer niteliktedir. Diğer yandan kurt ise yırtıcı, avcı olarak daha zeki algılanabilir fakat tilkinin oyununa düşer ki kendisi kurban olur. Tüm bu kahramanların ortak noktası siyah beyaz tipler değil de görece gri karakterler olması noktasında birleşir. Bu durum ise onları daha insani yapar. Dolayısıyla araştırmacıların dile getirdiği gibi mesnevinin neden realist bakış açısına yaklaştığına açıklar gerekçe oluştururlar. Keza Kasımzade, *Sa'lebiyye*'deki tilkiye ait hikâyenin konusu ve tasvir olunan hayvanların yaratılışının bu türde yazılan eserlerden farklı olarak verildiğini ifade eder. Temsil ve hikâyelerde tilki ve kurdun olumsuz insanların örneği olduğunu belirtir (1966, s. 396).

Kaynaklarda dile getirilen kahramanlarının temsil değerlerine yönelik okumalardan bir diğeri, mesnevinin yazıldığı dönemde İran Azerbaycan'ı halkının durumuna ve devlet adamlarına eleştiri içermesi mahiyetinde gelişir. Bu okuma, esere getirilen ikinci bir bakış açısını oluştururken hikâye için daha derin bir anlam dünyası kazandırır. *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi*'nde *Sa'lebiyye* için realist üslupla toplumsal zulüm ve adaletsizlik, toplumdaki sosyal ziddiyetler, açgözlülük, hilekârlık, yaltaklık, yalancılık ve bunun gibi manevi-ahlaki aykırılıkları eleştiri ateşine tuttuğu ifade edilir (1987, s. 44). Devrin içtimai kusurlarının, feodal-patriarkal kuruluşun

yarattığı belaların; kurt, horoz ve tavuğun tasviri ile şairin hâkim sınıflara karşı fikrini söylemek için aracı olduğu düşünülür (Hüseyini ve Piriyeve, 1984, s. 13). Elbette yazılan bir eseri devrinin, yaşanılan bölgenin siyasi-ekonomik her türlü sorunundan bağımsız değerlendirmek doğru olmaz. Fakat *Sa'lebiyye*'de ilk bakışta görünürde olan eleştiri, daha ziyade her devirde meydana gelen dünyanın düzenine yönelik bir eleştirel tavrı sunar. Bu durum için özellikle “birisi...birisi” ifadeleri ile kurulan karşılaştırma bölümü örnek verilebilir:

Belî hayretti bu çarhun qarârı

Bulunmaz işdi 'âlem kâr u bârı (13)

Birisine müyesser nâz u ni'met

Birisi ac çeker yüz min mezellet (14)

Birisi çiyriyüb yağlı pilovdan

Birisi doymayubdur nân-ı covdan (15)

Birisinün yağar devlet başından

Birisi görmeyüb bir pul yaşından (16)

Birisi başa koymış tâc-ı şâhı

Birisi baş açuk yohdur külâhı (17)

Araştırmacılar bu bölüm gibi tilkinin açlık derdine düşmesini, şairin yaşadığı devirdeki sınıf ve zümre farklarına, tezatlara ve haksızlığa bağlar; birisinin bütün imtiyaza sahip olması diğerinin ise fakirlik çekmesini, feodal-patriarkal toplumun sorunu ifade ederler (Hüseyini ve Piriyeve, 1984, s. 13-14). Köylünün hayatının zorluklarının realist tasviri görülür (Sumbatzade vd., 1985, s. 264). Kasımzade, özellikle kurdun feodal İran şahlığında arşa çıkan zulmü göstermek için yaratıldığını düşünür, şairin tilki ve kurt aracılığıyla verdiği nasihatlerle zalimlerin eziyetten vazgeçmesini

amaç edindiğini belirtir (1966, s. 397-398). Bu görüşler esere başka bir bakış açısı getirirken eserin başarısını da gözler önüne sürer. Zira eser birçok yoruma açık şekillenir; hem dünya düzenine yönelik evrensel bir eleştiri hem sufiyane bir eda ile feleğin etkisi hem de devrinin yarattığı çağrışımlar metinden okunabilir.

Fakat son olarak şunu belirtmek gerekir ki Halhâlî betimlediği tüm bu sorunlara, eleştirilere ve adaletsizliğe çözüm üretme amacı gütmeyiz. Çünkü o bu durumun Allah'ın işi olduğunu düşünür. Kimi kaynaklar bu bakış açısını pasifizm addederler (Kasımzade, 1966, s. 398; Sumbatzade vd., 1985, s. 264). Esasen bu bakış tasavvufî düşüncenin ifadesi, İslam dinine bağlı teslimiyettir. Hüseyin Düzgün de bu düşüncededir, Halhâlî'nin eserde aktardığı iktisadi meselelere ve maddi hayat şartlarına rağmen ideolojik yönelimden çekindiğini, dini akideleri sağlamlaştırıp koruyarak saklamaya çalıştığını, sonunda ise okuyucuyu sessizliğe davet ettiğini bildirir (2010, s. 70). Bu nedenle eserdeki dönem eleştirisinin ön planda değil de ikinci planda alttan alta sezdirildiği gerçeğini söyleyebiliriz.

Sa'lebiyye'nin Farsça tercümesi Kubad Tufânî tarafından 1339'da yapılmıştır (Düzgün, 2010, s. 45). Ali Rıza Oktay, *Sa'lebiyye*'nin motiflerine dayanarak yeniden yazım ile *Tülkü Nağılı* adlı bir eser yazmıştır. Bu eser, Düzgün'ün makalesi ile Mehemed Daveryar'ın hazırladığı çalışmada yer almıştır (2010, s. 79-129). Ali Asgar Cemrasi, *Sa'lebiyye*'nin Halaçça yeniden yazımı olan *Tülkü Matalı* adlı eserini 2013 yılında yayımlamıştır. Eserin dili yalın bir Halaççayla yazılmıştır, bu masalda kibir, ihtiras, hayalperestlik, bencillik gibi özellikleri bir tilkiden yola çıkarak anlatmıştır. (Güzel, 2018, s. 123).

Tarih ve antoloji kitapları haricinde Mehemed Bâkır Halhâlî ve *Sa'lebiyye* için en önemli kaynak olan Hüseyin Düzgün'ün çalışması, ilk Tahran'da Armağan Dergisi'nde yayımlanmış, sonrasında *Yedi Makale* adlı kitabında tekrar basılmıştır. Farsça dilindeki bu çalışma Daveryar'ın girişimi ile Türkçeye çevrilmiş ve Oktay'ın metni ile yayımlanmıştır (2010, s. 13-14). Eser ve şairin hayatı için en önemli incelemeyi teşkil eder.

Ömer Bayram, “*Klasik Azərbaycan Edebiyatında Meşhur Gazel Şairleri*” adlı makalesinde Mehmed Bâkır Halhâlî’nin adını anar (2009, s. 261-268). Sinan Cereyan, “*İranlı Türk Şair Muhammed Bâkır Halhâlî’nin Sa’lebiye (Tülkünâme) Adlı Eserindeki Tasavvufî Yaklaşımı*” adlı makalesinde metindeki tasavvufî atıflara değinir (2022, s. 138-168). Metanet Şahaliyeva, “*19. Yüzyılın İkinci Yarısında Güney Azərbaycan Şairlerinin Eserlerinde Kadının Hayatverici Neşe Gibi Tarifi*” adlı makalesinde *Sa’lebiyye*’de kadının konumuna yönelik bakış açısından örnek verir. Halhâlî’nin “kadın dürüst olmalı, hoş bir yüze sahip olmalı ve bakışlarıyla çevresine sevgi aşılamalı, kendisinin, evinin düzenini bilmeli ve kocasına sevgisini göstermeli” bakış açısıyla kadını konumlandığını dile getirir (2023, s. 43-48).

2. BÖLÜM

SA‘LEBİYYE MESNEVİSİNİN İNCELENMESİ

2.1. DIŞ YAPI ÖZELLİKLERİ

2.1.1. Nazım Şekli ve Bölümleri

Mehemmed Bâkır Halhâlî’nin *Sa‘lebiyye* adlı eseri mesnevi nazım şekli ile yazılmıştır. Mesnevi içerisinde farklı bir nazım şekli olarak bir gazel ve buna cevap başka bir gazel bulunmaktadır. Metinde “Gazel” başlığında verilmiştir, ölçü mesnevininki ile aynıdır ve ilk beyti şu şekildedir:

Tökersen kıanımı cânâ amânsız

Elün sahlâ Hudâ-râ vërme kıansız (411)

Esasen Klasik Türk edebiyatında mesnevilerde takip edilen bir yazım geleneği vardır. Şairler konuya doğrudan girmezler, çeşitli başlıklar altında bölünen bölümlerde Allah’a peygamberlere övgülerde bulunurlar. Mesnevilerde takip edilen bu gelenek genelde şu şekilde gerçekleşir: Dîbâce, Tevhîd, Münacât, Na‘t, Mirâciye, Medh-i Çihâr-yâr-ı Güzîn, Yapıtın sunulduğu kişiye medhiye, Sebeb-i Telif, Âgâz-ı Dâstan, Hâtıme (Dilçin, 2016, s. 168-176). *Sa‘lebiyye*’nin yazımında ise direkt hikâye anlatımı bulunmaktadır. Halhâlî, ilk beyitten hikâyeyi falan kişinin anlattığını ifade ederek İsfahan’da yaşayan bir tilkiden söz eder:

Bële nakl eyleyüb Mîrzâ Falânî

Kelâmı doğrıdur yoğdur yalanı (1)

Ki bir tülki diyâr-ı Işfahânda

Ki ya‘nî gayret-i mülk-i cihânda (2)

Mesnevi bir bütün olan tilki hikâyesi ile aralardaki hikâyeler ve öğütlerle bölümlendirildikten sonra Halhâlî eserini bitirirken dönemin padişahına övgüde bulunur. “Hâtîme-i kitâb der-du‘â-yı pâdişâh-ı ‘âlem-penâh” başlığı altında verilen bu bölüm hem Sebeb-i Telif hem yapıtın sunulduğu kişiye methiye hem de Hâtîme bölümlerini içerisinde toplar. Bu kısım mesnevinin 1643-1670 arasında bulunan 28 beyitten oluşmaktadır. Başlığın ilk beyti mesnevinin sona erdiğini bildirir:

Bi-ḥamdi’lîlâh Kitâb-ı Şa‘lebiyye

Tamâm oldu ‘aceb şîrîn kaẓiyye (1643)

Zamanın padişahına yönelik övgü kısmı sonrasındaki 18 beyitte bulunur:

Zamân-ı Nâşîrû’d-dîn şâh-ı Kâcar

Şehinşâh-ı cihân-gîr ü cihân-dâr (1644)

Sebeb-i telif denilebilecek ve Halhâlî’nin asıl hedef kitlesinin kim olduğunu bildiren kısım ise 1662. beyitten sonra gelir:

‘Avâmü’n-nâsa yazdum bu kitâbı

Bu vech onlara kıldum bu ḥitâbı (1662)

Dâyûb çoḡ muḍḥike kıldum zârâfet

Onun zımnında hem yazdum naşîḥat (1663)

Mesnevisinin son 3 beyti ise müellifin adını, kitabın yazılış tarihini bildirerek “Hâtîme” niteliğinde eserini noktalar:

Fünûn-ı ma‘rifetden ḥâliyem men

Meḥammed Bâkır-ı Ḥalḥâliyem men (1668)

2.1.2. Ahenk Unsurları

2.1.2.1. Vezin

Mehammed Bâkır Halhâlî, *Sa'lebiyye* adlı mesnevisinde sadece *meḥā'ülün / meḥā'ülün / fe'ülün* veznini kullanmıştır. Metin içerisinde yer alan gazelde de bu vezni devam ettirmiştir. Halhâlî'nin tercih ettiği vezin, kısa olması bakımından hikâyenin işleyişine akıcılık katmıştır. Zira mesnevi nazım şeklinde beyitlerin kendi aralarında kafiyeli olması ve anlatılmak istenilenin tek beyitle sınırlı kalmaması söz konusudur. Bu açıdan tercih edilen veznin, mesnevilerde çokça kullanılan bir kalıp şekli olduğu görülmektedir (Dilçin, 2016, s. 167). Bir diğer yandan kullanılan dilin halk diline yakın olması ve kendisinin de ifade ettiği üzere hedef kitlesinin halk olması, seçilen kısa vezin kalıbını açıklar niteliktedir. Halhâlî, anlatmak istediği hikâyede okuyucuyu sıkmadan ahenkli bir şekilde sözlerini dile getirmiştir. Halhâlî'nin halk dilini kullanması her ne kadar akıcılık sağlasa da kullanılan kelimelerin aruz venine aktarımında ortaya çıkan sorunlardan kaçamamıştır. Bu durum nihayetinde aruz kusuru olarak ifade edilen zihaf, imâle ve vasl gibi kullanımlara yol açmıştır.

Zihaf: Arapça ve Farsça sözcüklerdeki uzun bir heceyi vezin gereği kısa okumaktır (Dilçin, 2016, s. 15). Metinde çok az sıklıkta rastlanır. Bazı örnekleri şu şekildedir:

Hudāyā pistedür yoh yoh ağızdur

Beden beh beh Semerḳandī kāğızdur (88)

Ḳoca Allāhına ger 'āṣī olsun

Gerekdür it kimi boynı vırılsun (739)

İmâle: Kapalı hece gereken yerlerde açık heceyi biraz uzun okumaktır (Dilçin, 2016, s. 13). Özellikle Türkçe kelimelerin tercihi, imâle görülmesini artıran en büyük neden olmuştur. Hemen hemen her beyitte imâleyle rastlanılır:

Bēle naḳl ēyleyüb Mīrzā Falānī

Kelāmı doğrıdur yohdur yalanı (1)

Dèḏi Nermān sene birce sözim var

Bu şarṯilen söẕimi kılma inkār (162)

Ölende birce gül baş̱ımun üste

Meni koyma ölem cānā ĩmānsız (415)

Vasl: Sonu ünsüzle biten bir sözcüğü, ondan sonra gelen sözcüğün ünlü harfine bağlamaktır. Vasl (ulama) vezinde yan yana iki açık hece gerektiği zaman yapılır (Dilçin, 2016, s. 12). Zihaf ve imâleye nazaran vasl yapılması tercih edilen bir unsurdur. Ölçüyü düzeltmek için yapılmasının gerekliliği bulunur (Dilçin, 2016, s. 13). Bu nedenle kusur olarak görülmez:

Apardı halk elinden şabr u ārām

Dèyebilem ki hattā şeyhü'l-İslām (103)

Qoyub başın diz üste oldı hāmūş

Nigār-ı fikrile oldı hem-āgūş (260)

Belī bi'llāh qazādan kaçmak olmaz

Düğün çalsa meşiyet açmak olmaz (673)

Med: İki kapalı hece arasında bir açık hece bulunması gerektiğinde, sonu bir uzun ünlü ve bir ünsüzle biten birinci heceyi imaleden biraz daha uzun okumaktır. İmâle çoğu yerde vezin kusuru olmakla birlikte med bir ses sanatıdır (Dilçin, 2016, s. 14). Dolayısıyla kullanımı yaygın görülür:

Qaçub sa'y èyleyüb her semtgāha

Dutub yüz yollanub her şāh-rāha (210)

Dağılmış zulmden çoğ dūdmānlar

Harāb olmuş ne ‘ālī hānmānlar (868)

Mesnevîde kullanılan kimi alıntı sözlerdeki harf fazlalıkları veznin bozulmasına neden olmuştur. Kimi yerde ise fazladan ek bulunur. Bu durum çok az görülmektedir:

Firākun çoğ yağar bī-kes ananı

Meşeldür kovurқанun çattar yananı (322)

Durub göz yummadan kalhardı vıardı

Yapuşurdu libāsından cıardı (1603)

2.1.2.2. Kafiye ve Redif

Kafiye (uyak), en az iki dize sonunda, anlamca ayrı, sesçe birbirine uyan iki sözcük arasındaki ses benzerliğine denir. İki sözcük arasındaki ses benzerliğinin kafiye sayılabilmesi için, bu sözcüklerin anlamca ve sesçe bir olmamaları gerekir (Dilçin, 2016, s. 59). Redif ise kafiye den sonra her dizenin sonunda tekrar edilen ek, kelime veya kelimelerdir.

Halhâlî'nin mesnevisinde Türkçe kelimeler ile yapılan kafiye ve redifler Arapça ve Farsça kelimelerle yapılanlara oranla daha fazladır. Özellikle redifler Türkçe ekler üzerine ağırlıklıdır. Kullanılan dilin sade olması halk diline yaklaşması bu durumu açıklar niteliktedir. Türkçe-Türkçe, Türkçe-Farsça, Türkçe-Arapça ve Farsça-Arapça kelimeler arasında yapılan kafiye örnekleri şu şekilde örneklendirilebilir:

Türkçe kelimelerle yapılan kafiyeler:

Deme sakkalı gūyā ak ipekdür

Tükür sakkalına kıllı köpekdür (740)

Sözün şîrîn özün bedter ilandan

Suya tesbîhîvi çekme yalandan (750)

Horūs-ı haste gördi çāresi yoh

Dedi ger özge şahid istesen çoh (955)

Êşitdi tülki durdı kalbi yandı

Horūsın kavlı u fi'line inandı (1101)

Horūsa bir baḥub egdi néce gül

Dedi tülki dutuksen başıva kül (1114)

Türkçe-Farsça kelimelerle yapılan kafiyeler:

Ḳalub évde özi ac külfeti ac

Ḥadeng-i ibtilāya oldu āmāc (7)

Kêçübdür 'ömri ne zıkr ü sipāsı

Naḥırdan ayrılub eşşek sıpası (54)

Hemîşe onlarun nâzınca oynar

Yamanca öz özin kılmış giriftâr (535)

Karanluk gece artur sine dağın

Karanluk kabrivin gönder çerâğın (639)

Gözün yaşlı ürek gamlı şikeste

Huzûr-ı kurb-ı Hağda el el üste (655)

Türkçe-Arapça kelimelerle yapılan kafiyele:

Kötek vırdı dağıtdı el ayakın

Libâsını soyub vèrdi talâkın (170)

‘Ayâlün beddi cânım daşını at

Gêdüb bir tâzesin al olma bed-zât (499)

Buyurdu ehl olsan kılma ihmâl

Dèyüm bir söz sene irşâdını al (550)

Gece vaktinde yatma ey muğaddes

Horûs nefesi dut öldür başın kes (640)

Gözün yaşını koy deryâ yerine

Ümîdün bil o deryâya sefine (649)

Arapça-Farsça kelimelerle yapılan kafiyele:

Ne ata ve ne ana ne birader

Bugün olmuş mene evzâ' -ı mahşer (577)

Gözi nâ-geh sataşdı bir horûsa

O nevi'yle 'azeb bahar 'arûsa (614)

Hulâşa çün eşitdi ol sitemger

Horûsın sözlerin oldı mükedder (788)

Hele mevķûf eyle lâf u güzâfun

Çoyum men boynıva cürm ü hilâfun (804)

Ne yerde tākātı ne cānda tābı

Ürekde şiddet êtdi ıztırābı (1193)

Diğer bir yandan Halhâlî'nin kafiyelelerini oluştururken cinas yaparak kullanması dikkate değer miktardadır. *Cinâs-ı nâkıs* türündeki kullanımlar daha fazla göze çarparken çoğunlukla Türkçe kelimelerde bu yöntem kullanılmıştır, elbette Arapça ve Farsça kelimelerde de görülmektedir. Bazı örnekleri şu şekildedir:

Olubdur ‘āşıkun naḫş u kuşūrı

Eger gözlerse cennāt u kuşūrı (251)

Ḥayāl ēyle ḥilāfım vardu küllī

Sene bilmem ne vardur başı küllī (906)

Yüzine bir baḥıṣ her kim baḥardı

İki yan ağızınun suyu aḥardı (97)

Düşüb titremeye tiz tiz eserdi

Gelüb ğayz üste hırş bağıın keserdi (156)

Ḳara günlerde Allāha kaçarsan

Dutub dergāhına yüz el açarsan (198)

Yukarıdaki örnekler doğrultusunda değerlendirildiğinde Halhâlî’nin kafiye ve redif konusunda metnini akıcı şekilde ahenklendirdiği göze çarpar. Dize sonlarında çoğunlukla Türkçe ekler üzerine ahenk kurarken cinas sanatını ileri derecede kullanımı baskındır.

2.1.2.3. Diğer Ahenk Unsurları

Metinde sadece kafiye ve redifle ahenk sağlanmamıştır. Dizeler içerisindeki *asonans*, *aliterasyon*, *kelime tekrarları* da metni canlandırmıştır. Ses tekrarlarının metni görselleştirmede etkisinden söz etmek mümkündür. Anlatımın aktarılmasını kuvvetlendirir.

Asonans örnekleri:

Seni yâddan çîhardur kavm u kardaş

Ne oğlan yâd eder ne yâr u yoldaş (1060)

Egerçi çoğ oğul çoğ kız doğar bu

Velî beş gün kəcüb koymaz boğar bu (1508)

Aliterasyon örnekleri:

Sefer étse eri silker palâsın

Hemân sâ'at geyer köhne libâsın (66)

Dêdi cânım 'azîzim mihribânım

Nigârım mehveşim ârâm cânım (107)

Gözüm allanma bu māl u menāle

Ta'alluğ dut Hudây-ı lâ-yezâle (248)

Kelime tekrarı örnekleri:

Kılub la'linde mużmer âb-ı kevşer

Ne kevşer kevşere vemişdi kevşer (98)

Ne ata var ne ana var ne kardaş

Ne bacı ne oğul ne yâr u yoldaş (1199)

Ḥudāyā raḥm kıl ey Ḥayy-ı Mennān

Peşīmānam peşīmānam peşīmān (1033)

Ölüm birden gelür eyler giriftār

Ḥaber-dār ol ḥaber-dār ol ḥaber-dār (1039)

Bir başka tekrar örneği *Birisi...Birisi* şeklinde karşılaştırma üzerine kurulmuştur. 13-31 numaralı beyitler arasında kalan “Der-beyān-ı inḳilāb-ı evzā‘-ı rūzgār ve iḥtilāf-ı eṭvār-ı çarḥ-ı ğaddār” başlıklı kısımda Halhâlî zenginlik içinde yaşayan kimse ile fakirlik içindeki kimsenin hâlinin karşılaştırmasını tamamen bu tekrarla yapmıştır. İlk beyitlerden örnekler şu şekildedir:

Birisine müyesser nāz u ni‘met

Birisi ac çeker yüz min mezellet (14)

Birisi çiyriyüb yağlı pilovdan

Birisi doymayubdur nān-ı covdan (15)

Birisinün yağar devlet başından

Birisi görmeyüb bir pul yaşından (16)

Birisi başa koymış tāk-ı şāhı

Birisi baş açuḳ yoḥdur külāhı (17)

Bir diğer kullanım *Yatub bu yërde* ifadesinin tekrarı üzerine göze çarpar:

Yatub bu yêrde çoḡ sultān-ı ‘ālī

Ki kēçmişdi feleklerden celāli (1082)

Yatub bu yêrde artuḡ mü’min-i pāk

Yatub bu yêrde çoḡ erbāb-ı idrāk (1084)

Yatub bu yêrde yaḡşı meh-liḡālār

Yatub bu yêrde çoḡ nev-kedḡudālar (1085)

Yatub bu yêrde ḡoş ra ‘nā cevānlar

Yatub bu yêrde zībā cān satanlar (1086)

Mesnevinin olay odaklı olması dolayısıyla beyitlerde *Dedi*, *Dedim*, *Dedin* gibi konuşma diyaloglarına baḡlı girişler çoktur. Aralarında ise en fazla *Dedi* kelimesi kullanılmıştır. Bu durum da kelime tekrarı olarak metinde ahenk saḡlayan bir başka örnek gurubunu oluşturmuştur. Bazı örnekleri şu şekildedir:

Dedi ‘avrat aḡacān arḡayın ḡet

Gedersen her yana durma yeyin ḡet (113)

Çü ‘avrat menzilini ḡördi ḡalvet

Dedi yaḡşı elime düşdi furşat (118)

Anası basdı başın sīnesine

Dedi la‘net bu çarḡun kīnesine (319)

Dēdim dervīşe ēy şahş-ı mücellel

Bu fermāyışlerün haqdur müdellel (548)

Dēdün vardur edebde çoḡ kuşūrım

Ki ašlā yoḡ benim şerm-i huzūrım (908)

Halhâlî'nin kelime ve ses tekrarları mesnevisinde kendisini baskın bir şekilde gösterir. Bu durum hem ahenk unsuru açısından kulağa hoş gelse de diğer bir yandan müellifin vermek istediği mesajı pekiştirme isteğinin bir parçası olduğu muhakkaktır. Zira metnin nasihat yapısı dinleyicinin dikkatini metinde tutmasını bu yöntemle pekiştirir.

2.1.3. Dil ve Üslup Özellikleri

Mehemmed Bâkır Halhâlî'nin *Sa'lebiyye* adlı mesnevisi nasihat içeriği ve halkı hedef alması dolayısıyla açık, sade ve anlaşılır niteliktedir. Özellikle ana hikâyede dil oldukça akıcı olurken hikâye aralarında verilen öğütlerde ayet, hadis ve alıntı örneklerinde anlatıma Arapça ve Farsça eklenir. Fakat verilen bu Arapça ve Farsça örnekler de metni zorlayacak nitelikte ağır ve ağıdalı değildir. Dolayısıyla baştan itibaren süregelen akıcılık kesintiye uğramaz. Zira kendisinin de metinde ifade ettiği üzere o hikâyesini halk için yazmıştır:

'Avāmü'n-nāsa yazdum bu kitābı

Bu vech onlara kıldum bu hitābı (1662)

Dēyüb çoḡ muḏḥike kıldum zarāfet

Onun zımnında hem yazdum naşihat (1663)

Nêçûn ki halka haq acı gelübdür

Zarâfet sözleri şîrîn olubdur (1664)

Qarışdurdum ikisin geldi hâle

Yêtişdüm mûntehâ-yı i'tidâle (1665)

Örnekte de değinildiği üzere Halhâlî hikâyesiyle okuyucuyu güldürürken düşündürmek ister. Bundandır ki aralarda nasihatlerinde kendini açıklamaya girer. Bu sayede okuyucunun ders çıkarmasını istemektedir.

Halhâlî'nin dilinin bir diğer özelliği yerel söyleyişlerle, günlük ifade ve ünlemleri barındırmasıdır. Samimi üslubu senli-benli konuşma havası verirken okuyucuyu hikâyenin içerisine çekerek anlatıma katar. Kullandığı şaşırma ifadeleri, kimi zaman ise argo kelimeler metni tek düzelikten kurtarıırken canlı anlatımı destekler:

Utan hêy hêy 'aceb sözler dèyürsen

Yıgışdur ağzıvı ne poş yèyürsen (792)

Bir diğer baskın özellik ise ikilemelerin kullanımı üzerinedir. Metinde pek çok kelime tekrarı yapılırken ikilemelerle bu anlatım tarzı pekiştirilir. Bu tutum okuyucunun algısının hikâyede kalmasını sağlayan bir diğer etken olarak görülebilir. İkileme guruplarından örnekler şu şekildedir:

ber-â-ber, ser-â-ser, leyl ü yevm, yoḥ yoḥ, beh beh, âmîn âmîn, gèce gündüz, vay vay, şeb u rûz, gerd u ğubâr, pîç ü tâb, mîl mîl, bêş on, bıkıburma bıkıburma, yan yana, tîz tîz, el ayak, min min, şām u nehâr, kâr u bâr, nâle vü âh, âh u fûşûş, dağ u daş, öz özine, māl u menāl, ḥ'âh nâ-ḥ'âh, ehl ü 'ayāl, başdan başa, nîk ü bed, pey-â-pey, yâr u yoldaş, derd u ğam, göz göz, çîn çîn, māl u mülk, dirge dirge, mât mât, dem-be-dem, karṭ karṭ, birbebir, yorta yorta, yavaş yavaş, caḳ caḳ, daş

u toprak, gehî gâhî, hêy hêy, lâf u güzâf, kâh kâh, mâl u sâl, pes ü pîş, âh âh, kavm
u kardaş, dizi dizi, hâr u has, kıyl u kâl, cur cur, kök kök, ses sese...

Sonuç olarak Halhâlî kullandığı dil ve üslup ile hitap ettiği halk kitlesine oldukça yaklaşmış, bunu yaparken ise dilin akıcılığı ve edebî ifadesini korumuştur. Ayrıca dil ve üslup özellikleri döneminin yerel söyleyişlerine de ışık tutar niteliktedir.

2.1.3.1. Atasözleri ve Deyimler

Sa'lebiyye mesnevisinde dilin sade, açık ve anlaşılır olmasına paralel şekilde atasözü ve özellikle deyimler açısından zengindir. Yerel söyleyişler deyimlerle desteklenmiş ve anlatımda konuşma havası pekiştirilmiştir. Atasözleri ve deyimlerden tespit edilen örnekler şu şekildedir:

Atasözleri: Öğüt verici nitelikte halka mal olmuş sözlerden oluşan atasözleri metinde sınırlı olsa dahi önemli niteliktedirler. Atasözlerinin tespitinde Celal Beydili'nin 2004 yılında yayımlanmış *Atalar Sözü* çalışmasından yararlanılmıştır.

Acın imanı olmaz, toxun amanı (Beydili, 2004, s. 19).

Ucaltma göglere âh u amânı

Bu haq sözdür acun olmaz îmânı (1288)

Arpa eken buğda biçmez (Beydili, 2004, s. 37).

Cehennem ehli âb-ı kevşer içmez

Ki her kim arpa ekse buğda biçmez (1231)

Başa gelen dilden gelir (Beydili, 2004, s. 51).

Belî dilden gelür başın belâsı

Ėamı derdi belâsı ibtilâsı (589)

Bu günün işini sabaha qoyma (Beydili, 2004, s. 66).

Gözüm kıl iktidâ ehl-i şalâha

Bugünkü işlerün qoyma şabâha (1037)

Danışmaq qızıl olsa, danışmamaq gümüştür (Beydili, 2004, s. 81).

Danışmaqluq gümüştend olsa bi'llâh

Kızıldandur sükût ey merd-i âgâh (592)

Heç yatanın dalısınca oyaq olmasın (Beydili, 2004, s. 124).

Meşeldür 'ibret etsün merdüm-âzâr

Ki olmasun yatan dalınca bîdâr (867)

İt qursağı sarı yağ götürmez (Beydili, 2004, s. 141).

Temelluq nâ-necîbe véc yêtürmez

Ki it kırsakı hergiz yak götürmez (996)

Qovurğanın yanarı çatlar (Beydili, 2004, s. 171).

Firâkun çoḡ yaḡar bî-kes ananı

Meşeldür qovurğanun çattar yanarı (322)

Ne yoğurdum, ne yapdım, hazırca köke tapdum (Beydili, 2004, s. 188).

Dèdi beh beh ne buğurdum ne yapdum

Hudāya şükr hāzır köke tapdum (1260)

Sen gördüyün ağaclar kürekliye kesildi (Beydili, 2004, s. 207).

Hudāvendim mene éyler kömeklik

Kesildi gördigün ağac küreklik (1139)

Deyimler: Dilde kısa ve öz şekilde ifadeyi sağlayan kalıplaşmış sözlerden oluşan deyimler metinde oldukça çok kullanılmıştır. Mesnevinin dili adeta deyimlerle örülmüştür. Metnin öğüt verici yapısı bu tutumu pekiştirmiştir. Deyimlerin belirlenmesinde *Türkçe Sözlük* ve özellikle Seyfettin Altaylı'nın 2005 yılında yayımlanmış *Azerbaycan Türkçesi Deyimler Sözlüğü* eserinden yararlanılmıştır. Tespit edilen deyimler şu şekildedir:

'aceb ad çıhart- (1327)	āh çek- (295) (656) (936)
acından öl- (1136)	'aklı başından çıh- (672)
adı dillerde mezkūr ol- (101)	'aklını al- (509) (1274)
ağzı ezvay ol- (692)	and iç- (202) (774)
ağzı kelāve (26)	and olsun! (383)
ağzı sulan- (86) (620)	araya gel- (142) (661)
ağzı yıkış- (21)	araya sal- (151)
ağzını bağla- (1002)	āteşe düş- (360)
ağzının suyu ah- (97)	ayak ol- (1475)
ağzıvı yum- (256)	ayakı yer görme- (166)

ayakın kes- (174)	bir sümük bir deri ol- (30)
bāda vèr- (1031)	boynu kıldan ince ol- (812)
bağrı çatla- (19) (689)	boyun bur- (700) (1001)
bağrı kana dön- (1072)	börkivi yanıklıc koy- (453)
bağrın kes- (156)	burnı fırtıklı (391)
bağrına bas- (244) (541)	burnını dutsan cānı çıh- (12)
baş aç- (1207)	cān vèr- (1203)
baş açuk ol- (17) (933)	cāna od sal- (546) (1030)
baş at- (1026)	cānı çıh- (155) (694) (1115) (1444)
baş koy- (1178)	cānı yan- (73) (485)
baş vèr- (104) (191) (1277) (1456) (1601)	cānın dişine al- (461) (684)
başa çek- (654) (527)	cānun sak ol- (474)
başa gel- (970)	ceh ceh vır- (1243)
başa sal- (1274) (1363)	ceng èyle- (495)
başı daşlı ol- (787)	cevlāna gel- (609)
başı külli ol- (906) (972)	cikini бүkünü gör- (612)
başına daş sal- (458) (1181)	cur cur curulda- (1417)
başına dolan- (154) (1423)	damaga gel- (235)
başına oyunlar getir- (1459)	damağı çāk ol- (1308)
başına yetiš- (360)	daş daş üste kalma- (990)
başından aş- (662)	daşını at- (301) (499) (1553)
bıkları bur- (572)	derde giriftār ol- (875)
bir pulluk ét- (1122)	devrān sür- (396)

dikkat dut- (44)	elden koy- (222) (636)
dil aç- (39) (591) (1426) (1514)	ele düş- (402)
dil damağı çekil- (664)	ele sal- (1272)
dile gel- (292)	eli boş kal- (76)
dili dutul- (665)	eli boşa çıh- (1135)
dili uzun ol- (562)	eli çat- (343)
dilinden çıh- (398)	eli egri ol- (561)
diline et deg- (4)	eli koynında kal- (8) (320) (1419) (1527) (1615)
diline gel- (1113)	elin döşine koy- (1351)
dilün bağla- (791) (1132)	eline bah- (430)
dilün yansun! (793)	eline düş- (3) (36)
dizi dizi gêt- (1373)	eline fırsat düş- (118)
dodağ salla- (502)	eline zād sal- (4)
dodağı dodağ üste ol- (1447)	etekden daşını tök- (905)
düğün sal- (673)	fikre düş- (42) (105) (1029) (1338)
dünyānı dut- (226) (1162) (1174)	fırsat ahtar- (628)
ecel cāmın iç- (886)	ğafletde yat- (642) (918) (1026)
ecel gir- (663)	ğam u guşsa yè- (11)
el aç- (198) (656)	gelin erkek çıh- (1106)
el ayaknı dağıt- (170) (664)	gökler üste çekil- (285)
el çek- (331) (971)	göz aç- (21) (217) (337) (1234)
el götür- (295) (583) (823)	göz çal- (801)
el üz- (8) (364) (368) (456) (526) (991) (1387)	göz göz èt- (375)

göz kaçıt- (130)	güni kara ol- (8)
göz kaç èyle- (503)	hakḳun helāl ol- (321)
göz tik- (350) (645) (1090) (1228) (1325) (1503)	hālī ol- (1265)
göz yum- (473) (706) (885) (1398)	halvā çal- (1208)
gözaltı èyle- (1606)	harām èt- (311)
gözi diklen- (1195)	hasret ḳal- (23)
gözile ḳaşın oynat- (798)	hātırına düş- (341) (1323) (1341)
gözin aç- (539)	hayāle düş- (130)
gözinden od ḳalḫ- (161)	‘ibret èt- (867)
gözinün göḡi şaral- (1357)	‘ibret götür- (597)
gözleri ellerde ḳal- (1089)	iki el bir başı ol- (969) (1614)
gözleri ḳaral- (6)	ilan tek dil çıhart- (700)
gözlerini oy- (811)	imlā‘ ol- (194)
gözlerini zille- (627)	inkār ḳıl- (51)
gözü doy- (733)	istot dad- (1599)
gözü ol- (1268)	iş düzelt- (478)
gözü su iç- (747)	iş gör- (428) (893)
gözü yağın yèdür- (1439)	işden ḳoy- (733)
gözünde perde ol- (40)	işi aş- (741)
gözünden yağ- (747)	işini gör- (1051)
gül kimi açıl- (1308)	işün aç- (786)
gülden ağır söz deme- (806)	işün düzel- (1136)
gün görme- (1291)	it güninde (1420)

ķabana d�n- (1130)	k�l başına! (52) (698) (1114)
ķalem �ek- (1413)	k�l gözive! (452) (1328)
k�m al- (818) (909) (1158)	l�f vır- (823)
ķan aēla- (779) (1023)	laēķıltı vır- (1061)
ķan t�k- (936)	l�l ol! (796) (1269)
ķan yaş t�k- (295) (1347)	m�t �t- (31)
ķanımı i�- (751)	m�t m�t baē- (457)
ķapu a�- (303)	meclis ķur- (1061)
ķarovul koy- (995) (1143)	mecn�n ol- (102)
ķař g�zivi s�zdir- (795)	mur�dın v�r- (3)
ķařın ķabaķın t�k- (502)	musalla� ol- (441)
ķařķabaķlı dur- (63)	n�le �ek- (127)
ķařun s�zdir- (757)	nam�za dur- (843)
ķatır sat- (1137)	nefesden d�ş- (693) (1264)
k�fi s�z ol- (405)	od al- (374)
kellesine t�p�rcek sal- (28)	oēu daşa gel- (1110) (1135)
kem �yle- (186)	�zin �ek- (180) (659) (660) (674) (1052) (1073)
k�şik �ek- (429)	�zin saēla- (63) (1505) (1556)
ķıllı ķabana d�n- (169)	�zine toz ķondurma- (1328)
ķol sal- (90) (316)	�z�n öldür- (1069)
ķoltuķa ķarpuz v�r- (1282)	p�k �t- (120)
ķulaē v�r- (104) (166) (587) (1144) (1151) (1514) (1636)	per a�- (613)
ķuřu ķon- (1437)	perde �ek- (812) (937)

pis söz dè- (111)	üzimi aķ èt- (477)
poĥ yè- (163) (602) (792) (929) (1134)	var olsun! (512)
pul tök- (702)	vay ol- (694)
rengi kaç- (667) (836)	vebāli boynına! (783)
şabrı tüken- (5)	yād èt- (199) (333) (1060) (1660)
saçlarını yol- (1469)	yād èyle- (331) (381)
saçun süpürge èt- (401)	yāddan çıhart- (323)
sakķal aġart- (738)	yanbaş ol- (195)
sakķalına den düş- (737)	yār ol- (512)
sīnesi daġlu ķal- (286)	yère koy- (1136)
su'āle gel- (32)	yèri ol- (51)
şıltak èt- (389)	yol tap- (142)
şifā vèr- (466)	yola düş- (1492)
şükr èt- (571) (606)	yolı aġzına al- (1576)
tāķatı tāk ol- (5)	yüz dut- (116) (210) (563) (581) (685) (1369)
tamām èt- (521)	yüz koy- (889)
tepük vèr- (27)	yüzi ķara ol- (459) (1021)
tesbīhivi suya çek- (750)	yüzin al- (84)
tüki terpenme- (1222)	za'ferān kimi saral- (838)
tükleri biz biz ol- (666)	zahmet çek- (445) (471)
ürek od dut- (371)	zulm èt- (55)
ürekleri döġün- (1329)	
üz aç- (71)	

2.1.3.2. Edebî Sanatlar

Mehammed Bâkır Halhâlî'nin *Sa'lebiyye* mesnevisi edebî sanatlar bakımından çok yoğun bir içeriğe sahip değildir. Elbette metinde edebî sanatların kullanımı mevcuttur fakat metnin tamamına sirayet edecek yoğunlukta kullanılmamaktadır. Zira Halhâlî, mesnevisinde sanat yapmaktan ziyade anlama önem vermiştir. Anlam ve mesaj kaygısının yanında dili etkin kılmak için okuyucunun dikkatini dağıtacak derin mecazlar ve hayal dünyalarına girmemiş, sade bir üslupla metnini oluşturmuştur.

Teşbih: Metinde en çok kullanılan edebî sanatlardan biridir, tasvir kısımlarında yoğunluktadır. Benzetmelerde benzetme edatı kullanımı yaygın görülmektedir:

Nemekdân kimi la'inde iki hâl

Çoyub düşdi cihâna şûr fi'l-hâl (126)

Uşaklarına hasretle bağıardı

Gözinün yaşı Ceyhun tek ağıardı (297)

Teşbih-i Belîğ: Bir benzetme türü olarak sadece benzeyen ve benzetilenin kullanıldığı teşbih-i belîğ kullanımı, mesnevide oldukça sıklıktadır:

Muşıbet âteşine düşdi yandı

Yetişdi başına birce dolandı (360)

Kemân kıddim degil bilmem yanunda

Ta'accübdür atarsan oğ kemânsız (412)

Açık İstiare: İstiare kullanımında kapalı istiareden ziyade açık istiareye başvurulmuştur. Klasik Türk edebiyatında klişeleşmiş mecazların çoğu açık istiare durumundadır (Dilçin, 2016, s. 412). Dolayısıyla *Sa‘lebiyye*’de de açık istiare mazmunlar üzerinden kullanımdadır:

Qılub *la* ‘inde muzmer āb-ı kevşer

Ne kevşer kevşere vèrmişdi kevşer (98)

Mecaz-ı Mürsel: Bir sözü benzetme amacı gütmekten gerçek anlamı dışında kullanmaktır. Gerçek ve mecaz anlam arasında parça-bütün, iç-dış, neden-sonuç gibi bağlar bulunmaktadır:

Gèce nışfında menzil yahşı halvet

Durub çek başa bir *cām-ı maḥabbet* (654)

Kinaye: Bir sözü benzetme amacı gütmekten gerçek anlamı dışında kullanmaktır ve daha çok deyimlerde kullanılan bir söz sanatıdır:

Dèdi ger istesem bu işde çāre

Bu ‘avratlardan ollam *yüzi qara* (459)

Dili acı başı dışkarı bī-rāh

Eli egri amān görsetme Allāh (561)

Teşhis: İnsan olmayan varlıklara insani özellik vermektir. *Sa‘lebiyye* metni bir tilki hikâyesi olması sebebiyle ana hikâyenin anlatıldığı kısımda hayvanlar, insani özellikler ile donatılarak verilmiştir. Dolayısıyla hayvanlara dayalı anlatım olan bu mesnevide teşhis en hâkim sanattır:

O dem tülki düşüb bir ayrı hāle

Dutar dutmaz dil açdı bu maḳāla (1426)

Dèdi tülki baḥub gördüm hilālî

Yemek vâcibdi iftâr-ı ḥelālî (1543)

İntak: İnsan olmayan varlıkları konuşturmadır. Metinde hayvanlar insani özellikleriyle verilmekle birlikte kendi aralarında diyaloglara da girerler:

Dèdi tülki ‘aceb fikr eyleyübsen

Bèle bildün cevâbımı dèyübsen (941)

Ḥorûs-ı ḥaste gördi çâresi yoh

Dèdi ger özge şâhid istesen çoḥ (955)

Tevriye: İki ya da ikiden fazla anlamı olan bir sözcüğün yakın anlamını söyleyip uzak anlamını kastetmektir. Aşağıdaki beyitte “Ḳārûn” hem kişi adı olarak kullanılmış hem de deyim olarak “çok zengin olmak” anlamını vermiştir:

Biri vèrmiş zekâtın Ḥaḳ siyâkı

Biri Ḳārûn kimi Allâha yağı (57)

Tenasüp: Bir beyitte aralarında anlam ilgisi bulunan en az iki sözcüğü birlikte kullanma sanatıdır. Örneğin aşağıdaki ilk beyitte müzik aletleri üzerinden bir uyum söz konusudur; ikinci beyitte de tatlı üzerinden bir uyum vardır:

Biri dâ’im çalar çeng ü çeğâne

Birisi ney kimi gelmiş figâna (20)

Lebün şekerdü ya kand-ı mükerrer

Veyâ ḥelvâdu dester-ḥ’ân içinde (421)

Tecahül-i Arif: Bilinen bir gerçeği bilmiyormuş gibi yapma sanatıdır. Metinde çok sıklıkla kullanılmamaktadır:

Bu hâletde seni yâda salan kim

Senün bî-çâre derdive kalan kim (1063)

Hüsn-i Talil: Herhangi bir gerçek olayın meydana gelmesini güzel bir nedene bağlamaktır:

İkidür çün kulağun bir dilün var

Êşit iki danış bir êy vefâ-dâr (595)

Mübalağa: Anlatıyı güçlendirmek için bir durumu, olduğundan daha çok ya da daha az şekilde abartılı anlatmaktır. Örneğin aşağıdaki ilk beyitte iki dizede karşılaştırmalı bir mübalağa söz konusudur; birinin zenginliğini abartırken, diğerinin acizliği söz konusu edilir. Metnin karşılaştırmaya dayalı bölümünde mübalağa kullanımının oldukça çok örneği mevcuttur. İkinci örnekte ise tilkinin açlıktan ne kadar muzdarip durumda olduğunu anlatmada kullanılmıştır:

Birisinün yağar devlet başından

Birisi görmeyüb bir pul yaşından (16)

Yuğısına eger gelseydi cüce

Oyanmazdı yuğıdan tâ ölince (219)

Tezat: İki düşünce yahut hayal arasında birbirine karşıt olan nitelikleri bir arada söylemektir. Aşağıdaki ilk beyitte karanlık kabirden ışık istenmektedir, ikinci beyitte ise tilkinin haberdar olsa da gafil olmasını ister:

Ƙaranluğ gece artur sîne dağın

Ƙaranluğ kabrivin gönder çerâğın (639)

Töküb kan yaş ürekden çekdi bir āh

Dedi rübāha ey gāfil ol āgāh (936)

Nida: Şairin duygu yoğunluğu bulunan yerlerde seslenme ünlemlerini kullanmasıdır. Halhâlî birçok yerde nida kullanmıştır:

Deyerdî ey benim āvāre yārim

Amāndur ey benim bī-çāre yārim (362)

Seher vakti dēyer dil başa ey baş

Ki hālūn nēcedür ey nāzlu kardaş (593)

İstifham: Yanıtlanması beklenmeyen sorular sormaktır. Duyguyu ve anlamı güçlendirmek için kullanılır:

Nēçūn ki salmayub bir zād eline

Kēçūb bir ay ki degmüb et diline (4)

Nēçūn çoḥ bende çıḥmış bendelūḡdan

Olub başına kül şermendelūḡdan (52)

Telmih: Söz içerisinde herkesçe bilinen geçmişte yaşanmış bir olaya, ünlü bir kişiye, bir inanca hatırlatma yapılmasıdır:

Biri vērmiş zekātın Hāḡ siyākı

Biri Qārūn kimi Allāha yaḡı (57)

Senün üstinde imlā‘ oldı şeytān

Çü secde étmedi merdūd-ı Yezdān (194)

İrsal-i Mesel: Şiir içerisinde atasözü ya da atasözü değeri söz kullanmaktır. Söylenmek istenileni güçlendirme amacı taşır. Dil ve üslup bölümünde mesnevîde kullanılan atasözlerine genişçe yer verilmiştir. Bir iki örnek şu şekildedir:

Firākun çoḡ yaḡar bī-kes ananı

Meşeldür kovurқанun çattar yananı (322)

Meşeldür ‘ibret etsün merdüm-āzār

Ki olmasun yatan dalınca bīdār (867)

İktibas: Şiir içerisinde ayet, hadis ya da bunlardan parçalar eklemektir. Verilmek istenilen anlamı güçlendirmek için kullanılır. Metinde genellikle Kuran’dan ayet parçaları ve Arapça ibareler bulunmaktadır:

Çeküb kıddin ki bu ‘ayş-ı ebeddür

Sürūdı *kul hüva’llāhu eḡaddur* (618)

Dèyüb *ıyyāke na‘bud nesta‘īni*

Ferāmüş étme Ma‘būd-ı Mu‘īni (832)

Cinas: Söylenişleri ve yazılışları bir, anlamları ayrı iki sözcüğü bir arada kullanmaktır (Dilçin, 2016, s. 467). Örneklerden bazıları şu şekildedir:

Olubdur ‘āşıkun naḡṣ u *kuşûrî*

Eger gözlerse cennât u *kuşûrî* (251)

Ḥayāl èyle ḥilāfım vardu *küllî*

Sene bilmem ne vardur başı *küllî* (906)

İştikak: Aynı kökten türemiş en az iki sözcüğü bir dize ya da beyit içinde kullanmaktır (Dilçin, 2016, s. 483). Örnekler az da olsa mevcuttur:

Ezelden almaḡun *şer’î* degildi

Şerî’at şîvesi mer’î degildi (181)

Mene zulm èyleme çoḡ ètme âzâr

Olursan *ḡahr-ı Ḳahhâra* giriftâr (688)

Sa‘lebiyye mesnevisindeki edebî sanatlar, örnek verdiğimiz üzere incelendiğinde metnin hayvan hikâyesi olması dolayısıyla teşhis ve intak en belirgin kullanılan sanatlar olmuştur. Benzetme yapılan yerlerde teşbih-i belîğden daha çok yararlanılırken dil ve hayal dünyasının zenginliği kinaye üzerinden deyimlerle genişletilmiştir. Metnin dilinin sade ve açık olması nedenli Arapça ve Farsça kelimeler ile yapılan söz oyunları görece azdır. Fakat bununla beraber iktibas ile ayet ve hadis örneklerinin verildiği kısımlar da mevcuttur. Cinas sanatında ise kelime oyunları daha çok Türkçe kelimeler üzerinden kurulmuştur.

Sonuç olarak Halhâlî, edebî sanatlar konusunda dilini ağırlaştıracak bir tutumdan kaçınarak kendi üslubuna uygun sanatlar kullanmıştır. Anlatımına yardımcı olacak, daha çok hayal dünyasına hizmet edecek, vermeye çalıştığı mesajı güçlendirecek bir dil yaratmıştır.

2.2. İÇ YAPI ÖZELLİKLERİ

2.2.1. Olay Örgüsü

Mehammed Bâkır Halhâlî'nin *Sa'lebiyye* mesnevisi çerçeve hikâye tekniği ile yazılmış bir eserdir. Bu teknikte, merkezî konumda bulunan ve çıkış noktasını oluşturan bir ana olay (birinci düzey olay ya da çerçeve hikâye) vardır ve ona bağlı olarak uzayıp giden iç içe geçmiş ya da arka arkaya dizilmiş yan olaylar ve hikâyeler (ikinci düzey olaylar ya da hikâyeler) vardır (Çetin, 2019, s. 199). Mesnevide ana hikâye, tilki anlatısı üzerine kurulurken Halhâlî hikâyeyi kesip araya girer, hikâyede geçenlerle ilgili nasihatlerde bulunur. Bu nasihatten sonra ise anlatısını güçlendirmek için bir hikâye daha anlatmaya başlar, bu durum ikinci düzey hikâyeleri oluşturur. Dolayısıyla olay örgüsü incelenirken çerçeve hikâye ve ikinci düzey hikâyelerin özetleri ayrı ayrı aktarılmıştır. İkinci düzey hikâyelerin adlandırılmasında mesnevideki başlıklar esas alınmıştır. Halhâlî'nin hikâye aralarında verdiği nasihatler ise ayrı olarak değerlendirmeye uygun görülmüştür.

2.2.1.1. Çerçeve Hikâye ve İkinci Düzey Hikâyelerin Özetleri

2.2.1.1.1. Çerçeve Hikâyenin Özeti

Mirza Falani anlatmaktadır ki İsfahan'da bir tilki yaşamaktadır. Bu tilkinin hâli çok perişandır. Talih onun yüzüne gülmemekte; uzun zamandır o ve ailesinin diline et değmemektedir. Bu nedenle o kadar sefil hâle gelmişlerdir ki zayıflıktan bir deri bir kemik kalmışlardır. Çocuklar ağlayıp şikâyet ederken tilki de bu hâlden yorulmuştur. Artık bir gün bu durum tilkinin canına tak eder.

Tilki kendini yollara vurur, her köşeye her deliğe girer. Çok hile hurda ile derdine çare arar. İsfahan'da girilmemiş bir delik bırakmaz. Hayalinde besili tavuklar görür, ezan okunsa horozun sesine benzetir atılır. Fakat derdine derman bulamaz, feryat fğan edip ağlardı.

Tilki bakıp görür ki bu hâlinin bir çaresi yok. Bir yandan bağırsakları büzüşmüş diğer yandan yüreği ateşlere düşmüştür. Bu perişanlıkta yatarken gaipen bir ses gelir. Ses ona der ki; oturmakla derdine derman bulunmaz, rızık kapısı elbette kapalı değildir fakat bunun için çalışıp çabalamalıdır. Oturduğu yerde durmamalı “Allah büyüktür” deyip bir köşeye çekilmemelidir.

Tilki bu sesin üzerine yola çıkmaya karar verir. Öncelikle annesinden helallik ister, onun için dua etmesini diler. Annesinin ayaklarını öper, onu büyüttüğü zamanlar aklına gelir. Ne çok çileler çektiğini söyler, şükürünü nasıl dile getireceğini bilemez. Annesi bunun üzerine onu sinesine basar,

feleğin çarkına beddualar okur. Sütünü helal eder, gittiği vakit ailesini aklından çıkarmamasını ister. Eline her ne düşse hemen gelmesini çünkü ailesinin açlıktan yandığını söyler. Ayrıca annesi, onun dilinde daima “hasbiyallah” sözünün olmasını ve İhlas suresini yedi kere okumasını ister. Gurbete gidince İsfahan’ı aklından çıkarmamasını diler.

Ailesi ile vedalaşmasında sıra karısına gelir. Karısı ayaklarına kapanıp ellerinden öpüp gözyaşları döker. Cihanda daha birbirlerinden doymadığını, yeterince aynı yastığa baş koymadıklarını söyler. Ona degecek kötü gözden çok korktuğunu, ayrılığın zor olduğunu dile getirir.

Tilki karısının sözlerinden çok üzülür; onu koynuna alıp öper, içini rahatlatmaya çalışır. Onun güzelliğine övgüler dizer; boyunu serviye, saçını sümbüle, yüzünü güle, gözünü nergise benzetir. Beş gün geçince onu unutmamasını her daim duasında hatırlamasını diler. Çocuklar ağladığı vakit çok dertlenmemesini ister. Onun hiç gün görmediğini; baldızından, babasından, annesinden neler çektiğini ama hiç ses etmediğini hatırlar. Daima saçını süpürge edip evine baktığını darılmadığını bildirir. Akşama kadar aç kalsa da hiç derdini dile dökmeyi; annesi ona hâlini sorduğunda her daim mutlu ve huzurlu olduğunu, karnının tok olduğunu söylediğini anımsar. Tilki, eğer yolda eline para geçerse ona kıyafet ve boyun bağı alacağını bildirir ve bir gazel söyler. Karısı da ona güzel sözlerle karşılık verir.

Tilki sonunda yola çıkar, dağları aşmaya başlar. Allah’a yanıp yakılır, ondan bir lokma bulabilmesini diler. Keşke bu yerlerde bir sürü civciv olmasını, bir tanesini yakalayıp sonrasında dergâha gelip ona şükretmeyi ister. Yese de “elhamdülillah” dese, bunun üzerine yanıp yakılır. Bu sözlerle Allah’a yalvarıp secde eder, elini göklere kaldırır. O vakit gelir ki rahmet kapısı açılıp kara talihi döner.

Tilki bir anda uzaktan gönlünü yakan o sesi duyar. Sese kulak verip bir horozun ötmesi olduğuna emin olur, sesin ardınca revan olur.

Tilki sesin ardınca bir vakit gider, uzakta bir köy görür. Muradına ulaştığı için secdeye kapanır, şükürler eder. Köye varınca tüm derdini tasasını unutup her yana hayran hayran bakmaya başlar. Gözü horozu görünce ağzının suyu akar, aklı karışır. O horozu aslan gibi yakalayıp yemek ister. Horozu yakalamak için bir köşeye siner. Kuyruğunu dikler, gözlerini odaklar; bir fırsat yakalamak için gecenin olmasını bekler.

Tilki pusuya yatıp horozu beklerken vakit gece olur, karanlık çöker. Horoz bir anda pusuya yatmış tilkiyi fark eder ki ecelin onun için geldiğini anlar. Eli ayağı dağılır, dili damağı çekilir, dizlerinin bağı çözülür. Rengi kaçır, tüyleri dikilir, kaçmaya çare arar fakat hareket edemez olur. Aklı başından çıkar; olduğu yere yığılıp pişmiş tavuk gibi kalır.

Tilki ise gecenin olması ve etrafın dağılıp sessizleşmesi üzerine harekete geçer. Horozu ansızın ağzıyla yakalayıp yola düşer. Horoz hapsolür, tilkiye yanıp yakılmaya başlar. Tilkiye Allah'tan hiç mi korkmadığını, bu aciz kendisini neden yakaladığını sorar. Zira kendisine çok zulmederse Allah'ın gazabına uğrayacağını dile getirir. Çok sıkılıp boğulduğunu, canının çıktığını bağırır. Kendine acır, piliçlerin ersiz kaldığını düşünür. Bu şekilde yakınmaya devam edip boynunu burup dilini yana atar.

Tilki horozun tüm bu sözleri üzerine karşılık verir. Kendisinin hacı olduğunu ifade eder.

Tilki kendisinin inançlı biri olduğunu anlatır; gözünün dünyadan doyduğunu, yaşının artık geçtiğini söyler. Artık sakalının ağardığını, Allah'a ters düşmeyeceğini, şeriat ehli olduğunu, kimseye zulmetmediğini savunur.

Tilkinin bu sözleri üzerine horoz, onun sözüyle yaptığının bir olmadığını belirterek karşı çıkar. Tüm bunların yalan olduğunu bağırır. Tilkinin gözünden hile aktığını, tüm bu söylediklerinin uydurma olduğunu savunur. Sözü'nün şirin ama özünün yılandan beter olduğunu, dünyadan geçmiş gibi davrandığı hâlde onu neden yakaladığını sorgular. Neden dinini unutup bu aciz hâliyle onu yakaladığını sorar. Tilkinin kendisini âlim sandığını ama âlimlikten uzak olduğunu; sözünün güzel ama özünün hileci olduğunu vurgular.

Tilki, horozun tüm bu sözlerini işitince kederlenir. Horozu dönerek sinirlenir; beddua eder, diline hâkim olmasını emreder. Bu suçlamalarda haksız olduğunu, kendisinin de çok günahının bulunduğunu, bu günahları bir bir sayacağını dile getirir.

Horoz bu sözlerden alınır, tilkiden günahlarının ne olduğunu tek tek söylemesini ister.

Tilki, horozun 3 günahının bulunduğunu söyler. İlki, hiç utanmasının olmamasıdır. Halkın huzurunda kavga ettiğini, yalan yerde ortada durup etrafı eşelediğini ifade eder. Orada bir kum ya da tohum bulup onu eline bahane ettiğini düşünür. Bir tavuğu habersiz yere çağırıp halkın ortasında çiftleştğini söyler. Günde on kadını nikahsız gördüğünü ve bunun nerenin âdeti olduğunu sorgular. Nikahsız kadını halkın içinde bu şekilde görmenin herhangi bir dinde olmadığını söyler. Tilkiye göre horozun ilk günahı bu edepsiz, utanmaz oluşudur.

Tilki, horozun ikinci günahına gelir. İkinci olarak, onun insanları incittiğini söyler. İnsanları gece uyutmadığını ifade eder. Kendi sesine âşık olduğunu, bu nedenle âlemi diğerlerine dar ettiğini düşünür. Tilki, onun içinde kötülük olmasa gece vakti yerinde sessizce yatacağını savunur. Bu yersiz bağırışlarından utanmadığını düşünür. Ki insanları incitme suçunun zinadan bile fazla olduğunu, Allah tarafından bağışlanmayacağını söyler. Tilkiye göre horozun ikinci günahı bu insanları incitmesidir.

Tilki, son olarak horozun üçüncü günahına gelir. Üçüncü olarak, onun âdeti terk ettiğini savunur. Her şahın başına taç koyduğunu bunun bilinen bir gerçek olduğunu söyler. Ama horozun tacı, başı yerine kuyruğuna taktığını ifade eder. Tilkiye göre horozun üçüncü günahı bu âdeti terk etmiş tavrıdır.

Tilki, horozun üç günahını hakkıyla dile getirdiğini öne sürer. Bunlara cevabı varsa şimdi konuşmasını ister.

Horoz, bu sözler üzerine gözünden yaşlar döker. Bu sözlerin açık açık söylenmiş sözler olduğunu ifade eder, ne karşılık vereceğini bilemez. Fakat kısa bir söz söylemek ister ve bunun için merhamet diler. Öncelikle bu kini ve düşmanlığı tilkinin yüreğinden uzaklaştırmasını ister. Sonrasında günahlarına karşılık cevaba girer.

Horoz ilk olarak, edepte kusuru olması iftirasına karşılık verir. Asıl insanların hiç edebinin olmadığını savunur. Allah'ın her yerde gören ve duyan olduğunu söylenmesine karşılık; onların açık açık yüz bin günaha girdiğini ifade eder. İnsanların Allah'tan utanmaması karşısında kendisinin neden onlardan utanacağını anlamsız bulur. İnsanları esas hayvan olarak niteler.

Horoz ikinci olarak, insanları incittiğine dair iftiraya karşılık verir. Gece vakti bağırmasının nedenini, insanları uyandırarak onları ibadetlerini yerine getirmek için namaza çağırmak dolayısıyla olduğunu söyler. Allah'ın kendisini bu işte görevli kıldığını savunur. Amacının insanları incitmek değil de onlara iyilikte bulunmak olduğunu bildirir.

Horoz son olarak, üçüncü iftira olan kuyruğunda taç taşıması sözüne cevap verir. Tilkinin bu sözünde hiç suçunun olmadığını söyler. Zira Allah'ın onu bu görünüşte yarattığını dolayısıyla onun bu sözlerle yaratıcıya laf söylediğini ifade eder. Bu sözlerle asıl kendisinin kâfir olduğunu, küfre girdiğini, şeytanın izinden gittiğini savunur.

Horoz bu sözlerle kendisini savunduktan sonra tilkiden insaf etmesini, kendisini salması ister. Tilki, bu sözleri güzelce bulduğunu söylese de bu cevaplardan tatmin olmaz. Horozdan şahit getirmesini ister, ısrarcı olmasının yersiz olduğunu düşünür. Horoz, şahit getireceğini söyler ve kendisini burada beklemesini salık verir. Onun için köye gidip üçü hacı kalanı Kerbelayı aksakal şahit getireceğini bildirir. Tilki, horozun bu sözlerinden etkilenir. Fakat ona daha önceki konuşmalarından bahseder; kendisinin insanlar için utanmaz demesini, onların Allah'ın dergâhından kovulduğunu savunmasını hatırlatır. Dolayısıyla tilki, bu insanların sözüne icabet etmenin yanlış olacağını, şahitliklerinin geçersiz olacağını düşünür. Horoz bakar ki çaresi kalmaz, şahit olarak çok köpek olduğunu söyler. Tilki bu söz üzerine kahkaha atar, köpekten şahit mi olur diye dalga geçer. Köpeklerin bir çörek için imanlarını satacağını söyler. Şahitlerin imanlarını

satan kimseler olamayacağını ifade eder. Horoz sonunda şahitleri tilkinin belirlemesini ister. Tilki, ondan iki dilsiz horoz getirmesini ister. Horoz çaresiz kalır; tilkinin kadı mı olduğunu sorar, elinde fermanı mı olduğunu merak eder. Nasıl kendisini böyle hâkim gördüğünü anlamaz.

Tilki bu sözlere kakhaha ile karşılık verir. Kendisinin İsfahan'da meşhur olduğunu, yanlış davranışlarda bulunanlara ceza veren biri olduğunu söyler. Namaz kılmayana, oruç tutmayana, zina edene cezalar verdiğini ifade eder.

Horoz bakar ki çaresi kalmaz, tilkinin şeytan aklı olduğunu anlar. Yüzünü Allah'a dönüp yalvarmaya başlar. Allah'tan onu bu dertten kurtarmasını ister. Allah'a ant içer; zekât vereceğini, Kerbela'ya gideceğini, günahlarından tövbe edeceğini söyler. Henüz ölüme hazır olmadığını, ömrünü oyalanarak geçirdiğini, yeterli ibadette bulunmadığından yakını. Gençliğini cehalet ile geçirdiğini ibadetten kaçtığını hiç ölümü düşünmediğini tüm bunlardan dolayı pişman olduğunu yakarır.

Horozun bu sözlerinden sonra bir kurtuluş yolu ortaya çıkar.

Tilki gezerken bir mezarlığa denk gelir, oradan hemen geçmek ister. Horoz bağırıp çağırmaya başlar, tilki şaşırır sebebini sorar. Horoz bu yerde çok yüce sultanların yattığını, önemli kişilerin burada toprak altında olduğunu söyler. Eğer bu mezarlara bakmazsa kendi mezarına kimsenin uğramayacağıyla uyarır. Kendisinin ne zaman buraya uğrasa Fatıha okuduğunu belirterek tilkiden de okumasını ister. Tilki, horozun bu sözlerinden korkarak çekinir. Horozun hilesinin farkına varmadan tuzağa düşer.

Tilki dua okumak için ağzını açtığı anda horoz kaçıp kurtulur. Oradaki bir servi ağacının tepesine çıkar. Hileci tilkiye büyük bir hile yapar. Tilki feryat figan kılar, horoza beddua eder.

Tilki, horoza bu yaptığının yanına kâr kalmayacağını bağırır.

Horoz, tilkinin bu sözlerinden eğlenir; boşuna hiç ağlayıp sızlanmamasını ister. Allah'ın onu koruduğunu ve bu dertten onu kurtardığını belirtir. Kendisinin okuduğu bu lanetlerin ona geri döneceğini söyler.

Tilki keder içinde kendini yollara salar; horoza ve kendine lanetler yağdırmaya devam eder. Bu belanın dilinden geldiğini düşünerek kendisine kızar. Avını elinden kaçırdığı için kendine lanet eder.

Tilki bu olaydan çok perişan olur; bütün gücü, kuvveti, huzuru kaçar. Vatanından, ailesinden, dostlarından ayrı kalma acısı da aklına vurur; burada ölse kimsenin ondan haberi olmayacağı düşüncesine üzülür.

Tilkinin bu ağlayıp inlemesinden, Allah'a yalvarmasından sonra gaipten bir ses gelir. Derdine bir derman bulunduğu haberi ulaşır. O avı ona Allah'ın verdiği ve bir nedenle geri aldığı söylenir.

Tilki bu sözlerden teselli bulur. O an bir aşık alır ve kendine fal açar. Aşık, alçı gelir; baht açıklığı göreceğine inanır. Tevekkül eder, Allah'a güvenir. Yolunda ilerler ve karşısına bir tavuk çıkar. Tilki kendinden geçer ve her şeyi unuttur.

Tilki heveslenip anında tavuğa atılır. Tavuğun aklına bir hile gelir ve tilkiye karşı konuşmaya çalışır. Tilki anında onun sesini kesmesini ister, konuşmasını yasaklar. Erinin ona neler ettiğini yakınlardan kisasını ondan alacağını söyler. Kendisinin harap ve bitap durumda olduğunu, açlık derdinin aklını başından aldığını belirtir.

Tilki gider, bir taşın üzerine oturur; yakaladığı avı kendine yemek olarak hazırlar ve yer. Yediği vakit keyfi yerine gelir.

Tilkinin sonrasında aklı başına gelir ve ailesini hatırlar. Kendisine lanetler yağdırır; ailesi açken kendi karnını doyurmasından kahrolur.

Tilki, feryat figan ederken bir taş üzerinde uykuya dalar. Uykusunda bir yüce şahıs görür, bu kişi ona neden bu hâlde olduğunu sorar. Tilki hürmet edip durumunu anlatır, ailesinin yanına varmak için yardım ister. Ailesinin ne kadar kalabalık olduğunu anlatır. O kişi tilkiden yatmayıp kalkıp dağa çıkmasını ister. Orada bir kurt göreceğini ve ona hürmet etmesini ister. Ona yoldaş olup dolaşmasını muradına ereceğini söyler. Tilki sonrasında uykusundan uyanır, söyleneni yerine getirmek için dağa çıkar.

Tilki dağa çıkınca kurdu orada görür, gider hürmet gösterir. Kurt ona selam verir, nereden gelip nereye gittiğini sorar. Tilki selam verir; dert içinde yandığından bahseder, konuk olarak geldiğini söyler. Kurt tilkinin gelişine sevinir, onu hoşça karşılar. Konuk gelmesinden çok mutlu olur ama elinde ona verecek hiç yemek olmamasından üzülür.

Tilki, kurdun neden böyle ağlayıp üzüldüğünü sorar. Kurt, gençliğinde çok civan olduğunu çok kimseye zulmettiğini söyler. Çokça keçi, ineğin kanını döktüğünden söz eder. İnsanlara ızdırap verdiğinden çok çobanı oyuna düşürdüğünden bu sayede koyunlar yakaladığından dem vurur. Bir gün bu yerde bir gencin canına kıydığından söz eder. Daha sakalı çıkmamış bir genç olduğunu ifade eder. Ertesi gün çokça kadın ve erkeğin o genç için ağlayıp feryat figan ettiğinden bahseder.

Kurt, bu durum üzerine her gün kıyamet gününü düşündüğünden söz eder. Tilkiden ona yardımcı olmasını; buradan gitmek için yaşlı ve güçsüz olduğunu bildirir. Tilki, kurda yardım eder, beraber yola düşerler. Yolda uzaktan bir iki kuyruk görürler. Kurdun gücü yerine gelir ve kuyruğun peşine gider. Tilki, bu kuyrukta aslında hazırlanmış bir tuzak olduğunu fark eder.

Kurt, tilkiye yemek vakti geldi mi durmanın yeri olmadığını söyler, yemeğe girişmesini ister. Tilki kendisini mazur görmesini ister; geçmişte adak kıldığını oruç tuttuğunu belirtir. Bir aydır oruç tuttuğunu, bugün son günü olduğunu, hilali beklediğini söyler. Kurt, tilkinin sözlerine inanır. Yemeğe girişmek için atıldığında hazırlanmış tuzağa düşer, kuyruk kenara çıkar. Tilki ellerini göğe kaldırıp şükreder. Kurt ona ne yaptığını sorar. Tilki artık hilali gördüğünü yemek vaktinin geldiğini, bayram olduğunu söyler. Tilki kuyruğu götürerek evine ailesine yetiştirir.

2.2.1.1.2. İkinci Düzey Hikâyelerin Özetleri

2.2.1.1.2.1. Neriman ve Karısının Hikâyesi

Molla Gül Mirza anlatmaktadır ki Neriman adlı bir genç vardır. Neriman bir gün bir kadın ile evlenir. Bu kadın çok güzel, nazlı, neşeli ve işveli birisidir. Yüzüne bakanların ağızlarının suyu akar niteliktedir. Bu kadının adı halk içinde meşhur olur, herkesin dilinde konuşulur; işiten herkes o kadına âşık olur. Aradan bir zaman geçer, Neriman'ın uzakta bir işi çıkar, yola gitmesi gerekir. Karısına çok öğüt ve nasihatler eder, ondan evde oturmasını komşuya dahi gitmemesini ister. Kendisinin halk içinde bir adı olduğunu bu adı kötü kılmamasını diler. Ayağını elbisesinden dışarı uzatmamasını, bir namahreme gözünün kenarı ile dahi bakmamasını öğütler. Sokakta dolanmamasını, evinde duvar gibi durmasını ister. Kadın, ondan tez gitmesini ister, korkmamasını salık verir. Ailesinin adının belli kimselerden olduğunu, o ada kötülük etmeyeceğini bildirir. Sonrasında Neriman yola düşer, karısını evde yalnız kimsesiz bırakır. Kadın, evi yalnız görünce eline fırsat düştüğünü akıl eder. Evin her yanını silip süpürür, tozu toprağı kaldırır. Odasına gelir, aynasını karşısına alır; gözüne sürme çeker, zülfünü saçar savurur, allığını yüzüne sürer. Kumaş şalvar giyip keyfi yerine gelir. Mahalle halkı, kadından haberdar olur, telaşa düşerler. Gidip o periyi hapsedilmiş kılıp isteklerine ulaşırlar.

Aradan bir beş on gün geçer, kadının adı halk içinde meşhur olur. Gece gündüz herkesin arzusunu yerine getirir, yanı hiç boş kalmaz olur. Damım direksiz durmaz, ahır küreksiz kalmaz diyerek gezer. Üslubu bu olur, boyunlardan ayağını inmez kalır.

Aradan bir yıl geçer ve eri yolculuktan döner. Karısının durumunu bir iki kişiden işitir, bu sözün doğruluğunu tetkik etmek ister. Gece dışarıda kalıp karanlık çökmesini bekler, bir iki saat geçirir. Evine gelip çatıya çıkar, bakar ki işler gerçekten karışıktır, evi sanki orduluktur. Bıyıkları burma

nice nice civanlar yan yana gelmiş dururlar. Meclisin ortasına bir semaver kurulmuş, karısı ayak üstünde güneş gibi durur. Ayağında ayakkabısı elinde çengisi, çalıp oynayıp gezer. Birisi şive ile seslense bin işve ile cevap verir. Birisine bir düzine öpücük verir, payını aldın kaç der. Başka birisi ile halvet yere gider, işini yerine getirir. Birisine der ki ey bez satan oğlan bana meylin az olur, sırtındaki gömleği göstererek sabah vakti yeni bir tanesini göndermesini ister.

Neriman tüm bunları görür, felek başına dolanır. Geceyi bir yerde geçirir, sabah vakti evine gider. Karısı karşısına neşeli bir şekilde çıkar, kocasını acı içinde görür. Neriman, karısına onun hakkında söylenenleri sorar. Karısı anlar ki kocası her şeyi bilmekte, o da gerçekleri açıklar. Kendisinin bu bir yıl boyunca ayaklarının boyunlardan inmediğini, birinden inse diğerine bindiğini söyler. Neriman bu sözler üzerine kendisini paralar, boşanma ahdini verir.

2.2.1.1.2.2. İki Karısı Olan Adamın Hikâyesi

Bir adam vardır ki iki karısı bulunur, fakat malı mülkü yoktur. Karısının biri çok nahoştur, gücü kuvveti olmamasından şikâyet eder; diğeri ise elinin boş olmasından çıplak kalmasından, giyecek elbise bulamamasından yakınır. Her ikisi de bu fakir adama musallat olurlar. Nahoş olan, derdinin çok beter olduğunu, ölmeyi dilediğini söyler. Otuz yıldır zahmet çektiğini, kanlı sular içip evi ayağa koyduğunu anlatır. Çıplak olan ise kendine kıyafet ister, dert içinde olduğunu aktarır. Adama başına şapka koyduğunu ama kendisini it yerine koymadığını ağlar. Kıyafet istediği vakit adamın boş konuştuğunu, parası olmasına rağmen sözünü kale almadığından yakınır. Adamın kendi kendine şahlandığını söyleyip beddua eder. Kendi böyle çıplakken onun başında şapkayı yan koymasını yediremez, sakalın dökülsün der. Gece vakti geçtiğinde sabah derhal bu derdine bir çare bulmasını ister. Adam, bu sıkıntılarda çaresiz kalır. Derdinden gözünden yaşlar döker, bu sözlere bir laf bulamayarak hayret içinde bakakalır. Kıyafet alacak parası olmadığı için bir çözüm bulamaz. Bu işte çare arar, iki karısından da utanır. Aklına bir fikir gelir, gece vakti geldiğinde her ikisinin de derdine bir derman bulur. Çıplak hâle gelir, her ikisinin kâmasını verir. Birisine güzel kaftan giydirir, diğerine şifa verir. Sabah vakti olduğunda adam ayakkabılarını önüne alıp ayakta durur, iki karısı ona ne yapacağını sorarlar. Adam, şehre gideceğini bu hâline bir çare arayacağını söyler. Nahoş karısı, bugün keyfinin dünden daha iyi olduğunu, gece iyi uyuduğunu söyleyip gitmemesini ister. Çıplak olan karısı da adamın gitmemesini isteyerek diğer karısının fikrine katılır. Kıyafetleri birbirine yama yapıp derdine çare bulacağını söyler. Elbisesinin eski olsa da adamın canının sağ olmasını diler, beş gün çıplak gezse de darılmayacağını aktarır. Sonunda adam mutlu olur, aletini kendine muhatap alarak seslenir. Der ki; sana kurban olunsun ne işinde başarılısın, işin ehli bir ustasın, yüzün ak olsun ki yüzümü ak kıldın, iki işimi birden hallettin, para vermeme gerek kalmadan nahoş karımı dirilttin, çıplak karımı giydirdin.

2.2.1.1.2.3. “Hikâyet-i munâsib” Başlıklı Hikâye

Bir hikâye akla gelir ki bir gün bir kadın iş dokumaktadır. Molla kişinin kadınlar hakkında hikâyeyi okumasını duyar. İşini elinden bırakıp bu sözlerin ne kadar güzel olduğunu söyleyerek över. Bu sözleri yazan kişiye dualar eder, halkın imamı olduğunu anlatır, sözlerinin doğruluğunu dile getirir.

2.2.1.1.2.4. Dervişin Hikâyesi

Bir usta derviş vardır, bu derviş terbiye ve ıslah eden aşk ilmine hâkim kimsedir. Başına fakirlik tacını koyar, tarikat sultanlarından hediye alır. Hevesten geçip nefsin arzularını terk etmiştir, vahdet şarabını içmektedir. Tüm bağlardan kendini soyutlamış, Hak sırrı yüzünde görünür. Zikir kılar, kesretten bağını tamamen kesmiştir. Sözü kısı bu basiretli dervişin bilgisi muhakkaktır. Derviş, Mirza’ya onun iki kadın almanın uygunsuzluğu hakkında buyruk vermesi hikâyesine karşı çıkar. Bu sözleri sarf etmesine rağmen kendisinin bin karısı olduğunu söyler. Etrafını dünya bağları ile sardığını, gece gündüz yanında bu bağların karısı gibi bulunduğunu söyler. Her an nazını çektiğini, karısı gibi bağına bastığını, onların isteğince davrandığını bildirir. Bu sözleri işiten kişi, nasihatın olgunluğunu kavrar, hiç hamı olmadığını farkına varır. Usta dervişten kendisine yardım etmesini ister, kendisini bu bağlardan kurtarmasını diler. Usta derviş ona bir söz söyler ve bu sözden uyarısını almasını ister; “Allah de, ötesini bırak” ayetini dile getirir, salık kimse için yeterli olduğunu bildirir.

2.2.1.1.2.5. “Hikâyet-i muhtaşar” Başlıklı Hikâye

Akıl sahiplerinin ibret alması için nakledilir ki; kazadan köye giden bir kimse bulunmaktadır. Bu yolda ovalardan geçip gitmeyi düşünmektedir. Birisi bu kişiye seslenir ve kendisini konuk olarak şerefliendirmesini ister. Bu sözü işiten kişi atından düşer, şimdi atını nereye bağlayacağını sorar, atın dizgininin elinde kaldığını gösterir. Adam, durma dilime bağla der, hata ettiğini ona konuk olmasını söylediğini yakınlır. Bu konak yerinden ayrılmasını ister.

2.2.1.1.2.6. “Der-hikâyet” Başlıklı Hikâye

Molla Gül Mirza rivayet etmektedir ki Hoy şehrinde bir oğlan yaşamaktadır. Bu oğlan, feryat figan ederek gece gündüz dua eder, annesinin ölmesini diler. Babasının bir başka hoş işveli kadın

ile evlenmesini ister. O kadını gece babası, gündüz kendisi işe tutmayı; yiyip içip meclis kurmayı amaçlar. İki er bir kadının ayıbı olmadığını, bir kadın bir erkeğin derdinin çok olduğunu bildirir. Annesine bu şekilde lanet edip eşkıyalık tutar. Bu laneti sonunda ters etki eder. O günlerde babası ölür, annesi ise dul kalır. Annesi hem evini hem kendini parasız birine verir. Adam eve gelir, görür ki evde güzel daha sakalı bitmemiş bir oğlan bulunur. Adam ona meftun olur, sözün kısası gece annesini gündüz kendisini alır. O cefa mezhepli daima kamına ulaşır. Oğlanın duası, onun canına düşman olur.

2.2.1.1.2.7. Fakir Molla ve Kötü Hırsızın Hikâyesi

Yazılmaktadır ki çaresiz, fakir, avare bir molla vardır. Bir top bez alacak, onu başına sarık yapacak gücü yoktur. Bir arşın bez alıp dikip onu torba hâline getirip başına takar. İçine ise eski püskü şeyler sıkıştırır. Sarığın görünüşü halkın dikkatini çekmesine rağmen içi mollayı yakar. Onu başına takıp bir çul giyip yola çıkar. Bir köye gitmeye karar verir ama kaza önüne engel çıkarır. Bir hırsız, yoldan akbaşlı birinin geldiğini görür. Etrafın sessiz sakin olmasını fırsat bilerek atılır. Hırsız, molladan soyunmasını ister. Molla, soyunma zamanının iki vakitte olduğunu söyler; birinin yıkanma anında diğerinin ise yatma vakti olduğunu bildirir. Şu anda ikisinin de yeri olmadığına değinir. Hırsız mollanın aklını över fakat iki yer daha bulunduğunu, bunları söylemeyi kaçırdığını aktarır. Birisinin karşısına yolkesen birisi çıkınca olduğunu, diğerinin ise öldüğü vakit gerektiğini söyler. Hırsız o anda sopasını çeker ve mollanın elini ayağını dağıtır. Molla, hırsızdan vurulmasını diler, bunun şeriata ters olduğunu yakınır. Başının kanadığını, her yerinin ağrıdığını bağırır. Bu kanın sarığına degeceğini pis olacağını söyler, lanetler eder. Hırsızın sapmış şekilde davrandığını, tövbe etmesi gerektiğini söyler. Bu sözler hırsıza hiç tesir etmez, mollanın elbisesini yırtar soymaya çalışır. O vakit sarığı görür, onu da alıp hircuna koyar. Molla, hırsıza sarığın ona ne fayda edeceğini sorar; kendisinin ne seyit ne de molla olmadığını söyler. Hırsız, ısrar etmemesini, evinde beş evlenme çağında kızı olduğunu; elbise yapıp giyeceklerini bu sayede kendisine duacı olacaklarını anlatır. Hırsız, mollaya teşekkür eder, yüzünü ak kıldığını söyleyip o alandan gider. Molla çaresiz bir hâlde kalır, durumunu düşünür. Hırsızın dağı aşmasını izledikten sonra o sarık sana helal olsun der. O sarığı çaldığı için pişman olacağını söyler. Hırsız bu sözleri uzaktan işitir, sarığı önüne koyup içine bakar, içinin çoğunlukla boş yırtık pırtıktan oluştuğunu fark eder. İşin yüzü açığa çıkar, sarığı alıp yere çalar.

2.2.2. Kahramanlar

Sa'lebiyye mesnevisinde asıl hikâye olan tilki anlatısında kahramanlar, hayvanlardan oluşmakla birlikte bu hayvanların adlandırılmasında özel isimlere yer verilmemiştir. Dolayısıyla baş kahraman tilki olurken diğer kahramanlar horoz, tavuk, kurt gibi hayvanlardan oluşur. İkinci düzey hikâyelerde de aynı tutum devam eder; kahramanlar adam, kadın, hırsız şeklinde basitçe adlandırılır.

Tilki hikâyesinde bir diğer önemli husus, kahramanların her ne kadar hayvan olarak gösterilse de bu hayvanların insani özelliklerle donatılmasıdır. İnsan davranışlarına, geleneklerine, yaşam tarzına sahiplerdir. Anne, baba, aile yapısı bulunur; dinî inanışlar, Kuran, peygamber inancı vardır; toplumsal kurallar, gelenek ve görenekler yer alır. Tüm bu yapı hayvan temsilleriyle insanı bilinçlendirmek için kurulur. Dolayısıyla hayvan kahramanların özelliklerinin incelemesinde insani duyguların irdelenmesine zemin hazırlanır.

Çerçeve hikâye olan tilki anlatısında birinci derece asıl kahraman tilkidir. Hikâyede baştan sona tilkinin bir vakitte başından geçenler anlatılır. Tilkinin bu macerası sırasında karşılaştığı ve hikâyenin akışına etki eden diğer kahramanlar ise ikinci derece kahramanları oluşturur. Bir diğer yandan hikâyenin yönlenmesine çok etki etmeyen fakat tilkinin diyaloga girdiği kahramanlar üçüncü derece kahramanlardır. Dördüncü derece kahramanlar ise hikâyede daha çok dekoratif yönden bulunmaktadır.

İkinci düzey hikâyelerde olay çok kısa anlatılara dayandığı için kahramanların incelemesinde çok ayrıntıya girmeye müsait değildir. Bu hikâyeler, Halhâlî'nin vermek istediği nasihati güçlendirmek için kullandığı küçük ibretlik durumlardan ibarettir. Mesnevide sırasıyla gelen bu hikâyelerin kahramanlarından kısaca bahsedilmiştir. Asıl hikâye olan tilki anlatısının kahramanları, kendi duygu ve düşünceleri ile birer karakter olurken bu ikinci düzey hikâyelerdeki kahramanlar mesaj gayesi taşıyan tiplerden ibarettir.

2.2.2.1. Çerçeve Hikâyede Kahramanlar

2.2.2.1.1. Birinci Derece Asıl Kahraman

2.2.2.1.1.1. Tilki

Tilki, çerçeve hikâyenin asıl kahramanıdır. Hikâye onunla başlayıp onunla sona erer, başından geçen bir yolculuk macerası anlatılır. Tilkinin dış görünüşüne ait herhangi bir tasvire mesnevide yer verilmez, varlığından söz edilerek içinde bulunduğu vaziyetten bahsedilir. Geniş bir aileye sahiptir, İsfahan'da yaşamaktadır, ailesinin uzun bir dönem yemek bulamaması üzerine sorumluluğu üstlenerek yola çıkan kendisidir. Bu durum tilkinin ailesine karşı sorumluluk sahibi bir figür olduğunu gösterir:

Ḳalub êvde özi ac külfeti ac

Ḥadeng-i ibtilâya oldu âmâc (7)

Klasik bir baba figürü olarak evin geçinmesine hizmet eden karakterdir. Çocukların ağlamalarına artık dayanamayarak yola çıkması anlatılır. Bu durum tilkinin acıma ve merhamet duygularıyla donatıldığını gösterir. Hâlinin ne kadar bitap durumda olduğu vurgulanır:

Ḥulâşa çün mu‘aṭṭal oldu rûbâh

Töküb gözyaşı çekdi nâle vü âh (209)

Tilkinin yolculuğa çıkması sırasında kardeşine, çocuklarına sevgisini göstermesi haricinde annesine olan hürmeti dikkat çeker. Hikâyede ailenin diğer üyelerinden isimleriyle bahsedilip geçilirken annesi ile diyaloga girmesi ve ondan helallik istemesi söz konusudur. Özellikle annesinin onu yetiştirirken neler çektiği üzerinde durulur. Anne-evlat ilişkisi, anneye duyulan sevgi bu bölümde yer bulur. Tilkinin annesine değer veren bir karakter olduğu esastır:

Anasınun düşüb öpdî ayakın

Olub ma‘mûl êdüb ḥidmet siyâḳın (306)

Tilkinin ailesinde bir diğer diyaloga giren karakter karısı olur. Tilkinin karısı ile vedalaşmasında birbirlerine olan sevgileri aktarılmaya çalışılır. Burada tilki değil de karısı, onun elinden

ayağından öpen konumdadır. Fakat tilki de karısına karşı bir âşık nasıl sevgiliyi betimliyorsa öyle güzelliğine övgüde bulunur:

Sene bi'llâh yaraşur olsam 'âşık

Bu nev'îyle ki sende var yaraşık (380)

Bir diğer yandan tilki, karısına nasihatlerde bulunmaktadır; ayrılığında çekeceği dertlere göğüs germesini dilemektedir. Bu yönüyle annesiyle olan ilişkiden farklıdır; annesinin nasihatlerini dinlerken karısı konusunda kendisi nasihat veren konumdadır. Zira karısının eve bakmasını istemekte, kendi ailesine her daim hâlinin iyiliğinden bahsetmesini hoşnut karşılamaktadır. Bu durum aile içinde geleneksel karı-kocanın ilişkisini gösterir niteliktedir:

Hemîşe merhâmet kıl ol perestâr

Yaman günlerde yâr ol yâr-ı ğam-ı h'âr (390)

Tilki, mesnevide dini bütün bir karakter olarak sunulur. Allah'a dua eder, namaz kılar, derdine derman diler. Zira annesi de bu şekilde davranmasını istemiş; dilinde daima "hasbiyallah" sözünün olmasını ve İhlas suresini yedi kere okumasını öğüt vermiştir. Mesnevide dinî tutuma önem verilir, tilkinin sonunda ödüllendirilmesi de bu dua ve niyazlar ile olur:

O sâ'atde açıldı bâb-ı rahmet

O bî-kes tülkini tapdı sa'âdet (584)

Tilki, hikâyenin başında tüm bu insani özellikleriyle masum bir imaj ile verilmektedir. Fakat horozu yakalamasından sonra tilkiye atfedilen "kurnazlık" özelliği ortaya çıkar. Horozun yakınmasına karşılık ona sunduğu gerekçeler tüm bu sinsî, zeki, kurnaz karakterini gözler önüne serer. Tilki, horoz karşısında kendini her ne olursa olsun bir şekilde haklı çıkarmanın yolunu bulur. Sonunda ise kendisinin bu işte usta olduğunu belirtir:

Dêdi men emr-i ma'rûfam cihânda

Bu işde şöhretim var İşfahânda (982)

Tilki, her ne kadar kurnaz olarak verilse de onun da oyuna gelebildiği hikâyede anlatılmaktadır. Horozun ona hazırladığı tuzağı göremez ve gafil avlanır. Bu açıdan bakıldığında tilki, mesnevide hem olumlu özellikleriyle hem de olumsuz özellikleriyle kusursuz olmayacak şekilde yaratılmıştır. Bu yaklaşım hikâyeyi daha gerçekçi kılar, tilkiye yüklenen insani özellikler okuyucuyu metne yaklaştırır:

Qabûl etti naşîhat düşmeninden

Olub gâfil onun mekr ü feninden (1102)

Tilkinin bir diğer olumlu tavrı Allah’a olan güveni ve tevekkülüdür. Bu tavır elbette mesnevide verilmek istenen mesaja bir araçtır. Tilki avı için daima dua eden konumdadır, bu duaları her seferinde kabul olmaktadır. İlk dileğinde karşısına horoz çıkar, onu kaybedince tavuk çıkar, yine hataya düşünce kurt ile karşılaşır.

Tilkinin bir diğer olumsuz özelliği olarak aceleci oluşu verilir. Horozu kaybetmesinden sonra karşısına çıkan tavuğa atılıp yutması bu davranışının bir sonucudur. Fakat bu yanlış davranışının farkına çabuk varır ve vicdan azabı duyar. Bu açıdan yine olumsuz-olumlu karakter özellikleri dengelenmiştir. Ailesi aklına düşer, yaptığı hatanın pişmanlığını hisseder:

Qalub ac külfet evde men olam şād

Çıhartdum tülkiler içre ‘aceb ad (1327)

Tilkinin bir diğer olumsuz özelliği, kurnazlığına hizmet eden yalan söyleme yeteneğidir. Kurt ile olan macerasında onu tuzağa düşürmek için oruçlu olduğunu söyleme fikri hem zekâsına hem de yalan söylemede yeteneğine işaret eder.

Sonuç olarak tilki, hikâyenin asıl kahramanı olarak hem olumlu hem olumsuz özellikleriyle tam bir karakter niteliğinde yaratılmıştır. Olumlu özellikleri; ailesine bağlılığı, annesine hürmeti, karısına sevgisi, Allah’a inancı ve tevekkülü, ibadetlerini gerçekleştiren yapısı, amacı için

çalışması sayılabilir. Olumsuz özellikleri ise; kurnaz, hileci, yalancı ve kimi zaman aceleci tavrıdır. Tilkinin oldukça zeki bir karakterde sunulduğu görülmektedir fakat bu zekâsını kimi zaman hayra kimi zaman ise şeytanlığa yorar. Dolayısıyla tam anlamıyla tüm çelişkileri ve kaotik yapısıyla bir insan tezahürüdür.

2.2.2.1.2. İkinci Derece Kahramanlar

2.2.2.1.2.1. Horoz

Horoz, tilkinin ilk avı olarak mesnevide karşımıza çıkar. Tilki yemek için çıktığı yolculukta uzaktan horozu görür ve avı için pusuya yatar. Horoz, mesnevide tilki ile en çok diyaloga giren hikâye kahramanıdır. Aralarındaki atışma zekice ve kurnazca gerçekleşir. Horoz, tilki ile karşılaşmasında oldukça korkak tasvir edilir, tilkiyi görür görmez hareket edemeyecek durumda gösterilir. Horoz, tilkinin avcı kendisinin av olduğunun bilincindedir:

Gören sâ‘at dağıldı el ayakı

Çekildi kôrhusundan dil damağı (664)

Horoz mesnevide oldukça konuşkan sunulur. Tilkiye yakalanmasından itibaren konuşarak onun aklını çelmeye çalışır, keza bunda başarılı da olur. Özellikle tilkiyi inanç üzerinden etkilemeye çalışması dikkat çekicidir. Kendisi de her ne kadar ibadet konusunda yeterli bir kimse olmasa da tilkiyi bu açıdan yakalamaya çalışması göze çarpar. Kişilerdeki Allah inancı ve ibadet duygusunun zayıf nokta olması ayırt edicidir:

Meger hîç kôrhusan kâhr-ı Hudâdan

Ne istersen bu zâr u bî-nevâdan (687)

Horoz, tilkinin sözlerine inanmayan ve inkârcı bir yapıdadır. Aralarındaki tartışma, her ikisinin de kendini haklı çıkarma savunması üzerine ilerler. Horoz, tilkinin kurnaz bir şekilde onu kandırmaya çalıştığının farkındadır. Bu nedenle onun sözlerini inkâr ederek tilkiyi sahte âlim olarak yaftalar:

Özün ‘âlim velîkin bî-‘amelsen

Sözün yahşî özün ammâ dağalsan (754)

Horoz mesnevide oldukça zeki gösterilmiştir. Tilki her ne kadar kurnazlık sembolü olarak görülse de hikâyede horoz da onun kadar kurnaz ve akıllıdır. Tilkinin ona yönelttiği üç günah iddiasına rahatlıkla cevap verir. İspatlarını ise tilkinin sözleri üzerinden ona döndürerek yapması bu zekâsının ürünüdür. Keza ispatlarıyla kendini haklı çıkararak tilkinin başka gerekçeler bulmasına yol açar. Horozun bir diğer zekâsını gösterdiği yer tilkiden kurtulmasını sağlayan fikridir; sözleri ile tilkinin aklını karıştırarak ağzını açmasını sağlar. Dolayısıyla horoz hikâye boyunca zekice fikirleri ile çözümler üretmiştir:

Uçub servin budağın mesken êtdi

O pür-fen zâlîme yahşî fen êtdi (1105)

Horozun bir diğer özelliği dini bütün tavrıdır. Tilkiye karşı çaresi kalmayınca kurtuluşu Allah’a dua ve niyazda bulur. Zira dualarının karşılık görmesi ile sonunda tilkiden kurtulur. Bu yaklaşım tilkinin karakter özelliği olarak da verilmiştir, mesnevinin vermek istediği mesaj pekiştirilir. Tevekkül, horozun da sığınağı ve kurtuluşu olur:

Hulâşa çün horûs êtdi tevessül

Dâyüb çoğ nezrler kıldı tevekkül (1065)

Horozda verilen bir diğer özellik ise ölüm korkusudur. Ölüme yaklaştıkça gençliğinden pişmanlık duyar, yeteri kadar ibadetlerini yerine getiremediğini düşünür. Gençliğini oyunlarla, içki ve eğlence ile geçirdiğini bildirir. Hesap vakti elinin boş olacağı gerçeğiyle cehennem azabından çekinir. Bu korku onu adaklar vermeye, eğer yaşarsa birçok iyilikte bulanacağına dair sözlerde bulunmaya yöneltir. Horozun bu tavrı ahiret inancı olan bir insanın ölüm vakti yaşadığı korkuların bir tezahürü niteliğindedir. Bu nedenle genel bir portre çizilmiştir:

Çetindür ey Hudâ kabrin ‘azâbı

Bu miskîn bendenün yoh hîç tâbı (1022)

Sonuç olarak hikâyede horoz, tilkinin bir yansıması olarak çizilir. Tilkinin zekâsı, kurnazlığı, inançlı tavrı horozda da mevcuttur. Bu yaklaşım karşılıklı münakaşayı güçlendirir, metnin okuyucu üzerindeki etkisini artırır. Ek olarak horozda ölüm korkusu verilmektedir, evrensel bir duygu olarak metnin geçerliliğini genişletir.

2.2.2.1.2.2. Tavuk

Tavuk, hikâyede tilkinin ikinci avı olarak horozdan sonra karşısına çıkar. Tilki, horozu elinden kaçırdığı için tesellisini tavukta bulur. Tavuk, metinde fazla derinleştirilen bir karakter olmaz, tilki ile aralarında fazla bir diyalog gerçekleşmez. Çünkü tilki horozda yaptığı hataya tekrar düşmek istemez. Zira metinde tavuk da kendi canını kurtarmak için tilkiye hile hazırlığındadır:

Hayâline yetişdi birce hîle

Dönüb 'arz eyledi bu hoş delîle (1266)

Sonuç olarak tavuk, tilkinin açgözlü tavrını göstermek için bir araç olur. Acele ile girilen bir işin sonucuna dair örnek niteliğindedir. Tilki, ailesine yemek aradığı bu yolculukta asıl amacını unutarak kendi yemeği yer ve bunun sonunda vicdan azabı çeker. Bu nedenle tavuğun hikâyedeki görevi tilki için ders çıkarma aracı olmakla sınırlıdır.

2.2.2.1.2.3. Kurt

Kurt, tilkinin hikâyede avına ulaşması yolunda karşılaştığı üçüncü kahramandır. Tilki bu son kahraman ile çıktığı macerada muradına ulaşır ve hikâyesi sona erer. Kurt, metinde dağ başında yaşayan, yanında kimse olmayan, mutsuz görünümlü yaşlı bir kimse olarak tasvir edilir:

Ne gördi bir daş üste kırd durubdur

Yetim uşak kimi boynın burubdur (1416)

Kurt ile tilkinin aralarındaki diyalogda konuk ağırlama-misafirperverlik ilişkisi göze çarpar. Ansızın gelen bir misafiri ağırlamanın önemli olduğunun altı çizilir, okuyucuya bu doğrultuda mesaj verilir. Kurt onun huzuruna çıkan tilkiyi en iyi şekilde karşılamak ister, misafir ağırlayanın günahının o misafir ile azalacağını düşünür:

ona gelse gelür rzı dalınca

Ne rzı feth u frzı dalınca (1441)

Kurt, tilkinin ona neden özgün olduğunu sorması üzerine derdini açıklar. Kurt gençliğinde çok zalim olduğundan çok hayvanı, insanı katlettiğinden söz eder. Sonrasında bu dağa çıkarak vicdan azabı çektiğini anlatır. Bu yaklaşım, gençlikte yapılanlardan pişmanlık duyma duygusu daha önce de horozda tekrar ettiği gibi tilkide de henüz tavuğu yemeden kaynaklı bir pişmanlık ile kendini gösterir. Esasen Halhli'nin hikyede yarattığı kahramanlar, benzer dilemmalarla birbirlerini tekrar ederler. Bu şekilde hatalardan ders çıkarma arzusunun metinde aşılanmaya çalışıldığı esastır:

Cevnluk gtdi elden dd u b-dd

Dağı olmaz bu alb  htrım şd (1481)

Kurt, tilki ile yolculuğunda karşılarına çıkan tuzağa gafil avlanırken tilkinin gözü açık oluşu görülmektedir. Kurt tilkiye kıyasla daha dikkatsiz ve tez canlıdır. Aceleci davranma metinde yerilen bir özellik olarak burada da örneklendirilir. Kurt, aceleci olmasının yanı sıra dikkatlice düşünmeden de yoksundur. Tilkinin ona sunduğu bahaneye inanıp sorgulamadan kabul eder, böylelikle sonu tuzağa düşerek yakalanmakla bahtsızlık içinde biter. Tüm bu özellikleri ile tilkinin karşıtı niteliğindedir:

Bu ağvli eşidcek urd inandı

rekden bver tdi doğrı sandı (1538)

Metinde kendini gösteren  kahramanın; tilki, horoz ve kurdun g dengesi dikkat çekicidir. Tilkinin ilk karşılaştığı horoz, av olmasına rağmen onunla denk zekda ve yetenektedir. Kurt ise avcı ve yırtıcı olmasına rağmen zek yönünden dikkatsiz ve saf yapıdadır. Horoz zeksı ile kendini tilkiden kurtarıp ağaca çıkmayı başarıırken kurt, zalim yaratılışına rağmen kendini tuzağa düşmekten alıkoyamaz. Bu yaklaşım ise gücün sadece fiziksel özellikte olmadığı mesajını vermektedir.

2.2.2.1.2.4. Gaipten Gelen Ses

Metinde fiziki olarak yer almasa da hikâyenin akışına etki eden gaipten gelen bir ses bulunur. Özellikle tilkinin zorda ve çaresiz kaldığı durumlarda bu ses ona yol gösterir. İlk olarak ses, tilkinin açlık derdi ile evinde umutsuz kaldığında kendini gösterir. Tilkinin yola çıkmasına önayak olur, oturup kalmamasını isteyerek çalışmasını öğütler. Ses hakkında fazla bir bilgi verilmez, ilahi bir müdahale görevi görür:

Ki nā-geh gaybdan kovzandı bir ses

Ki ey ser-geşte vü mağmū u bī-kes (264)

İkinci olarak ses, tilkinin horozu kaybetmesi sonrasında ortaya çıkar. Tilkinin yeniden derdinin dermanı olur, onun için yeni bir avın bulunduğunu haber verir:

Ucaldı tāzeden bir ses o sā'at

Ki dur ey haste-i derd-i mecā'at (1217)

Sonuç olarak her iki yerde de gaipten gelen ses, tilkinin hikâyede ilerleyişine müdahalede bulunarak onun ödüllенmesini sağlar.

2.2.2.1.2.5. Mübarek Şahıs

Hikâyede tilkinin macerasına etki eden bir başka güç, mübarek şahıs olarak adlandırılan kişidir. Tilki horoz ve tavuğu kaybetmesinin ardından derdi daha da depreşir hem ailesini yüzüstü bırakmasının üzüntüsü hem de vatandan uzakta olma sıkıntısı canına tak eder. Bu vaziyette uykuya daldığında rüyasında bir mübarek şahsı gördüğünden söz eder. Bu şahıs hakkında detaylı bilgi verilmez, gaipten gelen ses ile aynı işlevi görür. Tek fark bu kişinin varlık olan bulunmasındadır:

Düşinde gördi bir şahş-ı mücellel

Gelüb luṭfile çekdi başına el (1344)

Bu şahıs ile tilki rüyasında diyaloga girer, vaziyetinden ve ailesinden söz eder. Bunun üzerine şahıs, durmamasını bir dağa gitmesini orada bir kurdu göreceğini söyler. Kurdu onu muradına ulaştıracağını bildirir:

Ona yoldaş olub gez bu arada

Bu tīzlükçe yetersen sen murāda (1367)

Sonuç olarak tilkinin mübarek şahsı görmesi, gaipten gelen seste olduğu gibi tevekkül ettikten sonra Allah’a dua ve niyazın ardından gerçekleşir. Mesaj olarak dua edenin muradına erdiği aktarılır. Ayrıca metin için hikâyeyi yönlendirici görev görürler.

2.2.2.1.3. Üçüncü Derece Kahramanlar

2.2.2.1.3.1. Tilkinin Annesi

Metinde tilkinin diyaloga girdiği fakat metnin akışına etki etmeyen kahramanlar bulunur. Tilkinin annesi bunlardan biridir. Tilki ilk olarak yola çıkmadan önce annesinden helallik ister. Tilkinin annesi ile konuşmasında çocukluğunda ona ne zorluklarla baktığı üzerinde durulur. Bu bölüm anne-evlat ilişkisini, annenin çocuğu için yaptığı fedakarlıkları gösterir. Anneye neden hürmet edilmeli, helallik istenmeli anlayışını irdeler:

Gözümden ağlayan vakte öperdün

Durardun ağzıma emcek teperdün (313)

Tilkinin annesi ile verilen bir diğer mesaj dinî inancını kuvvetlendirme, ibadetlerini aksatmama öğüdüdür. Annesi oğlunu bu konuda bilinçlendirmek ister, vatandan ayrı kaldığında başına bir iş gelmemesini diler. Bu anlayış yolda olan kimsenin imanını güçlü tutup başına bela gelmesini önleme durumunun bir göstergesidir:

Sene menden vaşiiyet gāh u bī-gāh

Dilünde virdün olsun *hasbiya'llāh* (326)

Sonuç olarak tilkinin annesi, metinde anne-oğul ilişkisini vermesi dışında tilkiye öğüt veren rehber konumundadır. Annesinin öğütleri; ailesini unutmaması, vatanından çok ayrı kalmaması, imanını kuvvetlendirmesi şeklindedir.

2.2.2.1.3.2. Tilkinin Karısı

Tilkinin karısı, bir diğer hikâyeye etki etmeyen fakat diyaloga girilen kahramandır. Tilki annesinden sonra karısı ile vedalaşır. Tilkinin karısı, onun uzaklara gitmesini istemez; ayrılığın başlarına kötülük getireceğini düşünür. Annesinin tavrına karşılık karısı, tilkinin vatanda kalmasını istemektedir. Fakat bu sözler tilkinin kararını değiştirmez:

Gözüm nûrı meni salma firâka

Amândur gêtme sen gözün kırağa (365)

Tilkinin karısı ile olan diyalogunda klasik sevgili-âşık ilişkisi bulunur. Tilkinin karısına övgüsünde, karısının da ona sevgisini ibrazında klasik mazmunlardan yararlanılarak oluşturulan bir üslup vardır. Servi, sümbül, gül, nergis kullanılan bu mazmunlara örnektir. Dolayısıyla bu bölümde ayırt edici bir dile gidilmediği klasik sevgili-âşık anlatım tarzına bağlı kalındığı göze çarpar. Mesnevinin sadece bu bölümünde kullanılan gazel nazım şekli ve cevabı bu tarzın tamamlayıcısıdır:

Hanî şîmşâdda bu hûsn ü reftâr

Hanî sünbülde yüz min dil giriftâr (382)

Karısı olan ilişkisinde tilki, öğüt veren konumdadır. Annesi olan diyalogda dinleyici iken burada öğütleri kendi verir. Tilkinin karısına öğütleri, metnin yazıldığı dönemde bir erkeğin karısından neler beklediğini göstermesi bakımından göze çarpar. Tilkinin karısına öğütleri şu şekildedir; çocuklara iyi bakması, şikâyet etmemesi, özlem içinde kendini paralamaması. Bir diğer yandan karısının geçmişte nasıl davrandığının farkındadır; kendi ailesinden ne çileler çekse de ses etmemesini, açlık zamanı annesine hâlinden şikâyet etmemesini, eziyetlere hep göğüs germesini, evine her daim temiz bakmasını memnuniyetle karşılar. Dolayısıyla tilki sadece beklenti içinde olan bir koca figürü olarak çizilmemiştir, karısının ne fedakârlıklar yaptığının farkındadır. Bu açıdan karı-koca ilişkisinde okuyucunun örnek alması gereken temsiller kurulmuştur.

Sonuç olarak tilkinin annesi ve karısını metin içinde kullanımı, daha çok nasihat ve rehber içeren karakterler olmaları yönüyledir. Tilkinin annesi ile konuşmasında, anne ile ilişkisinin nasıl olması gerektiği üzerinde durulurken dinî meseleler hatırlatılır. Karısı ile konuşması ise karı-koca ilişkisine bir örnek oluşturarak karşılıklı davranışın nasıl olması gerektiği örneklenir.

2.2.2.1.4. Dördüncü Derece Kahramanlar

2.2.2.1.4.1. Tilkinin Aile Fertleri

Tilkinin ailesinde sadece ad ile söz edilen kişiler bulunur. Bu kişiler metinde diyaloga girmezler, varlıklarından söz edilir. Tilki, kendi hâlinde yakındığı bölümde aile üyelerini sayar. Yemek bulmasını bekleyen kişilerin çok olduğunu düşünür. Çocuklarının, kız kardeşinin, baldızının, anne ve babasının varlığından söz eder:

Özümden başka bil on külfetim var

İşim müşkildi artuğ miñnetim var (1359)

Birisidür dedem biri nenemdür

Birisi de kenîzden hoş qademdür (1360)

Üç oğlum bir bacım bir balduzım var

İki hırda sarı telli kızım var (1361)

Tilkinin aile üyelerinden bahsetmesi, neden yemek aramaya çıktığının delilidir. Çok fazla kişinin onun eline baktığını düşünür. Tilkinin tüm bu aileye bakan kişi olması dikkat çekicidir. Baba figürü olarak ailenin geçiminden sorumlu gösterilir.

Tilkinin çocukları hakkında ek açıklamaya girilir. Özellikle onların açlıktan ağlayıp sızlandığı dile getirilir. Tilkinin harekete geçmesinde çocukların hâlinin onun üzerinde etkili olduğu görülmektedir:

Uşaklardan biri acam dëyerdi

Bu yüz batman ğam u ğuşş a yëyerdi (11)

Dolayısıyla metinde aile fertlerinin adının geçmesi tilkinin ne derece zor durumda olduğunu belirtmesi açısından önemlidir.

2.2.2.1.4.2. Diğer Kahramanlar

Sadece adının anılması ile geçen çeşitli dekoratif kahramanlar bulunmaktadır. Müezzin, metinde çeşitli yerlerde geçmektedir. Tilki, müezzinin ezan okumasını horozun sesine benzetir. “Cüce” olarak adlandırılan tavuk yavrusu civcivler, özellikle tilkinin hayal ettiği avlardan başlıcasıdır. Tilki, açlıktan kendinden geçtiği anlarda bu hayvanları düşünmekten kendini alıkoyamaz. Hikâyede tilkinin avlamayı dilediği bir başka hayvan tavuktur. Horoz da bir başka hayalidir. Burada adı geçen tavuk ve horoz, metinde özel olarak diyaloga girdiklerinin dışında kalanlardır. Etli piliçler de tilkinin hayalini süsler. Köpekler ise sözüne güvenilmeyen olarak nitelendirilir.

Metinde Allah, çeşitli sıfatlar ve diğer isimleri ile anılır. Genellikle “Kirdigâr” ve “Perverdigâr” olarak geçmektedir. Metinde kalabalıktan halk olarak bahsedilir, halkın çekildiği yerler sessiz sakin tasvir edilir. İnsanlar için “Âdemoğlu” adlandırılması yapıldığı da görülmektedir. Kadınlardan söz edildiğinde “avrat” olarak anılmaktadırlar. Metinde ibadetini gerçekleştirmiş bilge kişiler “hacı” ve “Kerbelayı” olarak geçmektedirler.

Metinde tilkinin kurt ile olan sohbetinde kurdun anlattığı hikâyedeki kişiler ise “gelin”, “oğlan”, “civan” gibi genel adlandırmalarla geçer. Tilki ve kurdun tuzağa düştüğü yerde ise tuzak “kuyruk” ile adlandırılır.

2.2.2.2. İkinci Düzey Hikâyelerde Kahramanlar

2.2.2.2.1. Neriman ve Karısının Hikâyesinde Kahramanlar

Bu hikâyede iki ana kahraman bulunur, kahramanlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmez kim olduklarından söz edilerek olay anlatılır. Neriman, genç ve saf bir delikanlıdır. Bu gençliğinin bilgisizliği üzerine metinden ders çıkarılması amaçlanır. Karısını evde yalnız bırakıp sefere çıkması yanlış olarak görülür:

Çıhub evden ‘ayâlin koydı yalğuz

Ne bir yoldaş ne bir münis şeb u rûz (117)

Neriman’ın karısı ise özel bir ada sahip değildir, bu nedenle ondan hareketle genel olarak kadınlar hakkında bir yargıya varıldığından söz edilebilir. Neriman’ın karısı ikiyüzlü, yalancı ve hilekâr olmakla beraber işveli, kocasını aldatmaktan çekinmeyen bir kimsedir. Hikâyenin girişinde güzelliği ile dillere düştüğü anlatılır. Karısının hilekârlığı, kocasının sefere çıkma fikrini abartılı şekilde desteklemesinde kendini gösterir:

Bi-ḥamdi’llâh dedem pâkdur nenem pâk

Ḥayâlün gêtmesün géc èyleme bâk (114)

Karısı, kocası evden gittiği vakit süslenir ve günlerini halkın erkekleri ile geçirir. Keza bir yılı bu şekilde eğlenerek geçirmiştir. Kocasını bir yılın sonunda yolculuğundan döndüğünde karısı hakkında çıkan dedikodulara inanmaz yine de tetkik etmek ister, bu sözlere ilk andan inanmaması karısına olan inancı dikkat çekicidir:

Ḥayâl êtdi bu emri êde taḥḳîk

Ki lâzımdur bu cür işlerde tedḳîk (141)

Neriman, karısının hâlini gözüyle görmesine rağmen yine de ona çıkan dedikoduları sorar. Bunun üzerine karısı tüm durumu açıklar. Kocasını ona ne derse desin umursamaz. Karısının bu açık sözlülüğü karşısında Neriman onu boşar. Karısının savunması, kocasının onu bir yıl yalnız bırakması üzerinedir.

Sonuç olarak bu hikâyede iki kahraman üzerinden kısa bir olay anlatılmıştır. Erkek, gençliği ile bilgisiz ve saf görülürken; kadın, yalancı ve ikiyüzlüdür. Metindeki mesaj, erkeğin karısını bu kadar uzun süre yalnız bırakmasının yanlışlığı üzerinedir. Kahramanlar, gerçek hayattaki erkek ve kadın davranışları için uyarı amaçlı yazılmış tiplerdir.

2.2.2.2.2. İki Karısı Olan Adamın Hikâyesinde Kahramanlar

Bu hikâyenin ana kahramanı bir erkektir, iki karısının bulunduğu belirtilir. Kahramanlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmez, adları dahi yoktur. Aralarında geçen kısa bir olay anlatılır. Adam fakir, malı mülkü olmayan bir kimse olarak tanımlanır. İki karısından biri “nahış” olarak adlandırılır. Bunun nedeni hayatından mutlu olmaması, kocasından dert yanması, yaptığı hizmetin karşılığını görememesi dolayısıyladır. “Çıplak” olarak adlandırılan karısı ise yeni kıyafet istemektedir. Kocasının parası olduğunda dahi ona bir şey almayıp bahane bulmasına kızgındır. Nihayetinde adamın iki karısı da kocasından bir şeyler bekleyen kimseler olarak çizilmiştir. Bu beklentileri de onların lakapları olarak verilmiştir:

Musallağ oldılar ol bî-nevāya

Her ikisi gelüb dād u her aya (441)

Adam ise bu dertlerine bir çare bulmak için kurnazlık eder. Soyunur ve iki karısı ile birlikte olarak, geceyi geçirir. Bunun onu çözüme ulaştırdığı görülür çünkü iki karısı da hâlinin artık iyi olduğunu belirterek şikâyet etmeyi keserler. Adamın bulduğu çözümün akıllıca olduğu metinde savunulur.

Sonuç olarak metindeki üç kahraman da verilmek istenen mesaj için kullanılmış tiplerdir. Bir adamın birden fazla evlenmesinin yanlışlığı vurgulanır. Zira kadınların beklentilerinin çok olduğuna dikkat çekilir.

2.2.2.2.3. “Hikâyet-i munâsib” Başlıklı Hikâyede Kahramanlar

Bu hikâye aslında bir durumdan ibarettir. Metinde, öncesinde anlatılan iki kadınla evlenmenin yanlışlığı üzerine nasihatleri bir mollanın okuduğu aktarılır. O sırada yanında bulunan kadının ise bu sözleri beğendiği belirtilir. Olaya bağlı bir hikâye gelişmediği için sadece iki tipten hareketle önceki anlatının onaylaması gerçekleştirilmiştir.

2.2.2.2.4. Dervişin Hikâyesinde Kahramanlar

Bu hikâye, bir önceki hikâyede kadınlar hakkında yazılanları okuyan mollaya karşı yazılmıştır. Ana kahraman bir dervîştir, bu dervîş aşk ilmine hâkim, usta bir kimse olarak sunulmuştur. Nefsin arzularını terk etmiştir, fakirliği övüncü benimsemiştir. Örnek bir Hak ehli niteliğinde anlatılmıştır. Dervîş, mollanın bir adamın iki karısı olmasının yanlışlığı üzerine fikir belirtmesine, asıl kendisinin bin karısı olduğunu iddia etmesiyle karşı çıkar. Bu fikirleri öne sürürken mollanın dünya bağlarını kesmemesini yadırgar. Molla bunun üzerine dervîşten yardım diler. Hikâye sadece bu durumdan ibarettir, ana kahraman dervîş Hak ehli olarak kendi düşüncesinin savunuculuğunu yapar. Molla olarak belirtilen kişinin görece bilgisizliği vurgulanır. İki tipin karşılaştırması üzerinden mesaj verilmek istenmiştir.

2.2.2.2.5. “Hikâyet-i muhtaşar” Başlıklı Hikâyede Kahramanlar

Bu hikâye kısa bir durumdan ibarettir. Yolcu bir kimse vardır, bu kimsenin yoluna çıkan kendisine konuk olmasını isteyen bir başka kimse bulunur. Adamın bu çıkışı, yolcunun atından düşmesine neden olur. Hikâyedeki iki tip sessizliğin, boş yere konuşmamanın değerini ispat için yaratılmış temsillerdir.

2.2.2.2.6. “Der-hikâyet” Başlıklı Hikâyede Kahramanlar

Bu hikâyenin ana kahramanı Hoy şehrinde bulunan bir oğlandı. Bu oğlan, annesinin ölmesini diler, babasının bir başka kadın ile evlenmesini kötü emelleri için ümit eder. Oğlanın saf kötülük duygusu ile donandığı görülmektedir, bu nedenle ceza bulması da gecikmez. Bu bedduası ters tepir babası ölür, annesi bir başka adamla evlenir, bu adam da oğlanı kendi kötü emelleri için kullanır. Metindeki oğlanın cezalandırılması onun dileğine sahip bir başkası ile yansıtılarak giderilmiştir. Bu şekilde empati yapılarak cezanın etki gücü artmıştır. Hikâyedeki kahramanlar, beddua ve kötü düşüncelerin yanlışlığının temsilleridir.

2.2.2.2.7. Fakir Molla ve Kötü Hırsızın Hikâyesinde Kahramanlar

Bu hikâyede iki ana kahraman bulunur. Kahramanlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmez, birisinin molla diğerinin hırsız olduğu belirtilir. Molla fakir bir kimsedir, sarık yerine başına bir parça bezi dolamıştır; yeni bir sarık alacak parası yoktur. Sarığın dolgun gözükmesi için içini çer çöple doldurmuştur. Bu durum mollayı üzmemektedir:

İşığı özge halkı yandururdu

İçi mollânı çoğ odlandururdu (1575)

Hırsız, molla'nın yolunu kesen bir eşkiyadır. Molla ile atışmasında, her ikisinin de kurnazca akıl oyunları oynadığı göze çarpar. Hırsız, molla'nın tüm kınamalarına rağmen yaptığından geri durmaz; mollayı soyar, en son sarığına da el koyar. Molla, hırsız gittikten sonra sarığı ona helal eder çünkü içinin dolu olmadığını farkındadır. Hırsız ise sarığın görüntüsüne aldanıp sevinmesi rağmen içine baktığında gördüğünden kederlenir.

Metindeki hırsız, içini bilmeden bir şeyin görüntüsüne aldanmanın yanlışlığını temsil eder. Molla ise görüntüde hoş ama içten boş olmanın temsilidir. Her iki kahraman da bu mesaj için oluşturulmuş tiplerden ibarettir.

2.2.3. Anlatı Öğeleri

Halhâlî'nin *Sa'lebiyye* mesnevisinin anlatı öğeleri bu başlık altında; zaman, mekân ile bakış açısı ve anlatıcı olarak incelenecektir. Metnin sade bir üslupla kısa bir şekilde yazılması dolayısıyla anlatı öğeleri çok kompleks bir içeriğe sahip değildir. Bu bölümde de daha önceki tutum devam ettirilecek; çerçeve hikâye ve ikinci düzey hikâyeler ayrı ayrı olarak ele alınacaktır. Hikâyelerin arasında bulunan nasihat bölümleri anlatı içermediği için muaf tutulmuştur.

2.2.3.1. Bakış Açısı ve Anlatıcı

2.2.3.1.1. Çerçeve Hikâyede Bakış Açısı ve Anlatıcı

Metnin ana hikâyesi olan tilki anlatısında anlatıcı, tilkinin belirli bir zamanda başından geçen macerayı baştan sona okuyucuya aktarır. Bu anlatımda tilkinin ve diğer kahramanların duygu ve düşüncelerini okuyucuya betimleyerek metni daha etkili kılar. Anlatımda tilki asıl ana kahraman olarak kalır, diğer kahramanlar hikâyeye eklenir ve çıkarlar. Dolayısıyla metinde en çok tilkinin duygu durumu irdelenir ve okuyucuya yansıtılır.

Anlatmaya bağlı metinlerde bakış açısına bağlı üç temel anlatıcı tazi bulunur: Gözlemci anlatıcı, özne anlatıcı, çoğul anlatıcı. Gözlemci anlatıcı ise kendi içinde yaklaşım şekillerine göre; nesnel tutumlu gözlemci anlatıcı, öznel tutumlu gözlemci anlatıcı ve tanrısal konumlu gözlemci anlatıcı olmak üzere üçe ayrılmaktadır (Çetin, 2019, s. 106-116).

Hikâyenin girişinde ve olayların ilerletilmesinde ağırlıklı olarak kullanılan anlatım tarzı, gözlemci anlatıcının tanrısal konumlu gözlemci anlatıcı şeklidir. Zira tanrısal konumlu anlatıcı; kişilerin ruh dünyalarına, zamanın öncesi, şimdisi ve sonrasına hâkim bir bakış açısına sahiptir (Çetin, 2019, s. 110). Metindeki anlatıcı, özellikle tilkinin iç dünyasını derinlemesine bilmektedir. Onun neyden dolayı üzüntü duyduğunu, sıkıntı çektiğini anlamaktadır. Metindeki diğer kahramanlar, hikâyede görece az yer aldıkları için duygu ve düşünceleri verilecek kadar yer edinmezler. Sadece metindeki diyalogunun uzun olması dolayısıyla horozun duygu ve düşüncelerine yer verildiği görülmektedir:

Hayâlinde toyuk nağşın çekerdi

Bahub ol nağşa gözyaşın tökerdi (214)

Yetişdi istedi kışın oradan

Özin çeksün o miñnetlü serâdan (1073)

Düşerdi hâtırına kavm u kardaş

Ėlerdi gözlerinden muttaşıl yaş (1341)

Ėorūs-ı bî-nevā kaldı mu'atţal

Bağub gördi üzüldi çâreden el (991)

Ėorūsın mevc-i Ėam başından aşdı

Gözi nâ-geÇ o rübâha sataşdı (662)

Metinde tanrısal konumlu gözlemci bakış açısının bir diğerk örneğı, anlatıcının ilerideki olacaklardan haberinin olmasıdır. Bu nedenle olacaklara yönelik göndermelerde bulunabilmektedir:

O dem kıldı tefazżul Ėayy-ı a'lām

Ėalāş olmak yolını etti i'lām (1066)

Ėabûl etti naşîğat düşmeninden

Olub Ėâfil onun mekr ü feninden (1102)

Sözün anla Ėarovul Ėoy sözive

Olur rāci' bu nefrînün özive (1143)

Hikâyenin anlatımında temel anlatım tarzını oluşturan bir diğerk bakış açısı, özne anlatıcı tarzıdır. Bu anlatım tarzında kişi, başından geçenleri, bizzat yaşadıklarını, gördüklerini izlediklerini, duygu ve düşünlerini, yorumlarını kendisi anlatır. İç konuşmalara başvurur, birinci tekil şahıs ile konuşur (Çetin, 2019, s. 112). Metinde tilki; annesi, karısı, horoz, tavuk ve kurt ile karşılıklı

diyaloga girer. Bu diyaloglarda kahramanlar kendi ağızlarından konuşarak metni ilerletirler. Hem birbirleri ile diyalog kurarlar hem de kendi kendilerine iç konuşma yaparlar:

Mene rahm èyle èy Hallāk-ı ‘ālem

Atam anam uşaklarım cehennem (576)

Oruc her kim yese dustağa sallam

Dutub küffāra seni ondan allam (985)

Nihāl-i bāğ-ı ‘ömrüm oldu bersiz

Amān öldüm ferikler kaldı ersiz (695)

Ne cür şāhid buyursan men getürrem

Bu sā‘atde hūzūrıva yetürrem (965)

2.2.3.1.2. İkinci Düzey Hikâyelerde Bakış Açısı ve Anlatıcı

2.2.3.1.2.1. Neriman ve Karısının Hikâyesinde Bakış Açısı ve Anlatıcı

Bu hikâyede anlatıcı, hikâyeye gözlemci bakış açısı ile giriş yapar. Kahramanları tanıtır, özellikle Neriman’ın karısını betimlerken öznel tutumlu bir yaklaşım benimsediği göze çarpmaktadır. Diğer bir yandan tanrısal bakış açısı ileride olacakları bilip önceden uyarması da görülmektedir:

Ḳazā-rā kēçdi bir müddet aradan

Ḳulaḳ vēr gör ne baş vērđi ḳazādan (104)

Bir diğer anlatım şekli kahramanların kendi dilinden konuşması ile gerçekleşir. Özne anlatıcı birinci tekil şahıs ile hem kendi hâlerinden bahseder hem de birbirleri ile diyaloga girerler.

2.2.3.1.2.2. İki Karısı Olan Adamın Hikâyesinde Bakış Açısı ve Anlatıcı

Bu hikâyenin girişinde gözlemci anlatıcı kahramanları tasvir eder; ne hâlde olduklarını, isteklerinin neler olduğunu öznel bir tutumla aktarır. Sonrasında konuşma kahramanlara geçer, kendi dertlerini birinci ağızdan özne anlatıcı olarak dile getirirler.

2.2.3.1.2.3. “Hikâyet-i munâsib” Başlıklı Hikâyede Bakış Açısı ve Anlatıcı

Bu hikâyede ilk olarak özne anlatıcı konumunda olan yazar konuşmaya başlar, sonrasında gözlemci bakış açısı ile anlatacağı hikâyenin girişi yapılır. Anlatıdaki molla ve kadın ise kendi ağızlarından konuşturularak hikâye sonlanır.

2.2.3.1.2.4. Dervişin Hikâyesinde Bakış Açısı ve Anlatıcı

Bu hikâyede anlatı gözlemci anlatıcı ile başlar, derviş tanıtılır. Dervişin ne kadar Hak ehli bir kimse olduğu uzun uzun betimlenir. Sonrasında söz dervişe verilerek özne anlatıcı olarak konuşur. Son olarak yazar dervişten yardım dilenir ve anlatı sona erer.

2.2.3.1.2.5. “Hikâyet-i muhtaşar” Başlıklı Hikâyede Bakış Açısı ve Anlatıcı

Hikâyenin girişini özne anlatıcı konumunda olan yazar yapar. Sonra gözlemci konuma gelerek seyahat hâlindeki bir adamın yaşadıklarını dile getirir. Yolcu ve ondan konuk olmasını isteyen adam arasındaki diyaloglar, kahramanların kendi ağızından aktarılır.

2.2.3.1.2.6. “Der-hikâyet” Başlıklı Hikâyede Bakış Açısı ve Anlatıcı

Hikâyenin girişini özne anlatıcı konumunda olan yazar yapar. Sonra gözlemci konuma gelerek Hoy şehrinde bulunan oğlandan bahsederek konuyu devam ettirir. Oğlan, birinci ağızdan konuşturulur, isteklerinden söz edilir. Anlatıcı, tanrısal konuma gelerek ileride olacıklara uyarı verebilmektedir:

Ġaraż nefrîni etti ‘aks-i te’ şîr

Ġulağ vèr gör ne işler gördi tağdîr (1151)

Hikâyenin sonunu anlatıcı gözlemci olarak ilerletir ve oğlanın yaşadıklarından söz ederek anlatıyı bitirir.

2.2.3.1.2.7. Fakir Molla ve Kötü Hırsızın Hikâyesinde Bakış Açısı ve Anlatıcı

Hikâyenin girişini özne anlatıcı konumunda olan yazar yapar. Sonra gözlemci konuma gelerek fakir mollanın hâinden söz eder. Molla ve hırsızın aralarındaki konuşmalar özne anlatıcı ile birinci ağızdan konuşturularak verilir. Hikâyenin sonu ise yine gözlemci bakış açısı üzerinden verilir.

Sonuç olarak Halhâlî, *Sa'lebiyye* mesnevisinde anlatıcı ve bakış açısı olarak iki temel yöntemi kullanmıştır. Tilki hikâyesinde çoğunlukla kendi varlığı hissedilmez, gözlemci anlatıcı olarak hikâyeye giriş yapar, olayları ilerletir. Kimi zaman ise tanrısal konuma gelir ve ileride olacıklara yönelik imalarda bulunur. İkinci yöntem ise kahramanların kendi ağızlarından konuşturulması ile gelişen özne anlatıcıdır. Bu yöntem metnin büyük bir bölümünü oluşturur. İkinci düzey hikâyeler, Halhâlî'nin nasihatte verdiği fikre örnek teşkil eden anlatılardır. Bu nedenle hikâyelerde kendi varlığını daha çok hissettirir. Bu hikâyelerde de yine aynı yöntemleri kullanarak gözlemci ve özne anlatıcı tekniğini devam ettirir.

2.2.3.2. Zaman

2.2.3.2.1. Çerçeve Hikâyede Zaman

Ana hikâye olan tilki anlatısında olay zamanı, tilkinin hayatından belirli bir süreyi kapsamaktadır. Hikâye, tilkinin aç kalması üzerine evinden ayrılması ile başlar, yemek bulmasıyla sonlanır. Bu nedenle zamanın tilkiye endeksli işletildiği görülmekle beraber çok uzun bir süre geçmediği anlaşılmaktadır.

Geleneksel anlatılarda zaman unsuruna çok önem verilmez, zaman daha çok soyut ve genel planda kalır, yuvarlak ve belirsiz ifadelerle yer bulur. Dolayısıyla olayın ne zaman başlayıp ne zaman sona erdiği, hangi zaman diliminde cereyan ettiği, gerçekçi zaman unsuruna bağlı kalıp kalmadığı çok belirgin ve net değildir (Çetin, 2019, s. 129).

Hikâyenin girişinde zamandan ayrıntılı söz edilmez, sadece tilkinin bir aydır aç olduğu bildirilir. Sonrasında etrafta yemek araması ama hiçbir şey bulamaması aktarılır fakat sürecin ne kadar sürdüğü belirtilmez. Bu bölüm daha çok tilkinin tanıtılmasını, gireceği maceranın nedenini sunar. Sürecin sonlanması vatandan ayrılma fikri ile biter. Dolayısıyla metinde, olayların zincirleme ilerleyişi üzerinden zaman kurulur ve ileri yönde işleyerek kronolojik gelişir.

Metinde olaylar geniş zaman fiilinde gerçekleşir, geçmişe yönelik anlatılar ise geçmiş zaman fiili ile verilir. Bu nedenle fiilin zamanın belirlenmesinde kullanıldığı görülmektedir. Zira anlatma esasına dayalı metinlerde fiiller vasıtasıyla ifade edilen zamanın arkasında vaka veya vaka zincirinin meydana getirdiği bir zaman dilimi mevcuttur (Aktaş, 1991, s. 118).

Hikâyenin gelişme ve sonlanma bölümünde, tilkinin yolda olduğu vakitlerde zaman hızlı bir şekilde ilerlemeye devam eder. Horoz, tavuk, kurt ile diyaloga girdiği anlarda ise zaman adeta yavaşlar, diyalogların uzunluklarına göre zamanın genişlediği izlenimi verir. Tüm bu süreçler için dakika dakika tespitler yapılmaz, akış içerisinde olaylar aktarılır.

Hikâyenin ara noktalarında, diyalogların olmadığı, tilkinin yolda olduğu vakitlerde zaman üzerine daha çok yargı bulunur fakat süreci belirten net ifadeler değildir. Daha çok tasvirler üzerine kurulu anlatımlardır:

Gezerdi dağları mânend-i âhû

Dèyerdi dem-be-dem peyveste yâ hû (566)

Hulâşa çün eşitdi bu şadânı

Sesin dalınca gètdi bir zamānı (603)

Yetişdi kende bir ârām dutdı (dinlenme)

Kêçen miñnetlerin yek-ser unutdı (610)

Dolandı bes ki bağırı kana döndi

Yolı nā-gāh kabristāna düşdi (1072)

Dēyüb ağıardı çoğ gezdi dolandı

Pozuldu tākātı gētdi dayandı (1192)

Hikâyenin kimi bölümlerinde ise gün içerisindeki zamandan söz edilir. Sabah mı, akşam mı, öğle vakti mi olduğunun bilgisi verilir:

Gelüb cevāna kaçdı yorta yorta

Yētürdi özini kende gün orta (609)

Gēdüb gündüz gece geldi araya

Cihānı basdı zulmet mişl-i sāye (661)

Ƙaranluğ çökdi ‘ālem oldı zulmet

Gēceden kēçdi tā bēş altı sâ‘at (143)

Zamanı belirtmek için en çok kullanılan ifadelerden birisi de “o vakit, o saat, o an” gibi kalıp sözcüklerdir. Zamanı ileri sararak olay zincirinin ilerlemesine katkı sağlarlar. Zira bu ifadeler de zamanın belirsizliği sürmektedir:

O demde naḥl-i iḳbālî per açdı

Hevesden bülbul-i ḥālî per açdı (613)

O dem kıldı tefazżul Hayy-ı a‘lām

Halāş olmak yolını ètdi i‘lām (1066)

Horūs ol dem eşitdi bu şadānı

Akacda geldi kıldı şādımānı (1127)

O sā‘atde açıldı bāb-ı rahmet

O bī-kes tülkini tapdı sa‘adet (584)

Ucaldı tazedden bir ses o sā‘at

Ki dur èy haste-i derd-i mecā‘at (1217)

2.2.3.2.2. İkinci Düzey Hikâyelerde Zaman

2.2.3.2.2.1. Neriman ve Karısının Hikâyesinde Zaman

Bu hikâyede olay zamanı belirsiz başlar, Neriman ve karısı tanıtılır. Sonrasında aradan bir müddet geçtiği ifade edilir. Böylelikle süreç ileri sarar, Neriman’ın sefer fikrine düşüp yola düşmesi belirtilir. Karısının evde yalnız kalış süreci böylelikle başlar:

Bêş on gün kèçdi oldı adı cında

Adı meşhūr olub o baş içinde (134)

İlerleyen süreçte kadının evde diğer adamlarla nasıl zaman geçirdiği anlatılır. Bu sürecin uzunluğu, gece gündüz günler boyunca ile ifade edilmiştir. Zira Neriman bir yıl sonra evine dönmüştür:

Bir il kèçdi eri geldi seferden

Èşitmişdi sözi bêş on neferden (140)

Neriman'ın eve döndükten sonra gece, evini dışarıdan seyretmesi, bir yere gidip geceyi geçirdikten sonra ise karısına hâlini sorması ve olayları öğrenmesi ile metin sona erer. Dolayısıyla hikâye, Neriman'ın karısı ile evlenmesi beraberinde geçen bir yıldan oluşmaktadır.

2.2.3.2.2.2. İki Karısı Olan Adamın Hikâyesinde Zaman

Bu hikâyede olay zamanı belirsiz başlar, fakir adam ve iki karısı tanıtılır. Nahoş karısının kocasına sözünden otuz yıl evli olduğu anlaşılmaktadır:

Otuz ildür ki zaḥmet çekmişem men

Yëyüb ḥün-âbeler év tikmişem men (445)

Olayların bir gün içinde gerçekleştiği anlaşılmaktadır. Zira karısı, kocasına sabah derhal dertlerine derman bulmasını ister:

Gêce kêçsün seḥer ‘azm-i sefer kıl

Bize bu zaḥmeti tîz muḥtaşar kıl (455)

Bunun üzerine adam iki karısına oyun kurar ve sabah olduğunda iki karısı onun gitmesini istemezler. Hikâye burada sona erer.

2.2.3.2.2.3. “Ḥikâyet-i munâsib” Başlıklı Hikâyede Zaman

Bu hikâyede olayın zamanı belirsizdir. Bir mollanın bir zamanda kadınlar hakkında anlatıları okumasından söz edilir. O arada iş dokuyan kadının ise bu sözleri beğenmesi aktarılır. Dolayısıyla anlatının anlık geliştiğinden söz edilebilir.

2.2.3.2.2.4. Dervişin Hikâyesinde Zaman

Bu hikâye, bir önceki molla ve kadının konuşması anlatısına bağlıdır. İkisinin konuşması sırasında oradan geçen bir dervişten söz edilir. Zaman yine belirsizdir. Uzun uzun derviş tanıtılır, kadınlar hakkında anlatılara karşı düşüncesini ifade eder ve hikâye sona erer.

2.2.3.2.2.5. “Hikâyet-i muhtaşar” Başlıklı Hikâyede Zaman

Bu hikâyede olayın geçtiği zaman belirsizdir. Bir adamın bir zamanda bir yerden yolcu olarak geçtiği ifade edilir. O anda bir başkasının ondan konuk olması istemesi üzerine adamın atından düşmesi ile hikâye biter. Olay anlık gelişir.

2.2.3.2.2.6. “Der-hikâyet” Başlıklı Hikâyede Zaman

Bu hikâyede olayın zamanı belirsizdir. Bir vakitte Hoy şehrinde yaşayan bir oğlandan bahsedilir. Belirli bir sürenin ardından babasının öldüğünden söz edilir:

O günlerde düşüb öldi atası

Atası öldi dul kaldı anası (1152)

Bu sürecin sonunda annesinin bir başka adamla evlendiği belirtilir. Bu adamın gece oğlanın annesi, gündüz oğlanla vakit geçirdiği aktarılarak hikâye sonlandırılır.

2.2.3.2.2.7. Fakir Molla ve Kötü Hırsızın Hikâyesinde Zaman

Bu hikâyede olay zamanı belirsizdir. Fakir bir molla tanıtılır, bez parçasını sarık yapması anlatılır. Sonrasında bir yere gitmek için yola çıktığı belirtilir. Ansızın hırsızla karşılaşması ile olaylar gelişir. Hırsızın mollaı bırakmasının ardından ileride bir mesafede sarığın içini fark etmesi ile hikâye sona erer. Dolayısıyla anlatının bir gün içerisinde, bir iki saatte gerçekleştiği varsayılabilir. Zaman adına bir bilgi verilmesi dahi anlatım şekli zamanın ne kadar ilerlediği fikrini vermektedir ki bu sıklıkla kullandığı bir yöntemdir.

Özellikle ikinci düzey hikâyelerin girişinde ve mesnevinin ilk beytinde zaman, anlatma zamanı ile verilir. Anlatma zamanı; olayların birisi tarafından öğrenilip anlatıldığı, okuyucuya aktarıldığı, okuyucuya sunulduğu, eserin yazıldığı zamandır. İki şekilde gerçekleşir; anında aktarma ve sonradan aktarma (Çetin, 2019, s. 133). Halhâlî, anlatacağı hikâyelere giriş yaparken genellikle “rivayet edilen hikâye” olduğunu belirtir. Bu nedenle sonradan aktarma yöntemini kullandığı söylenebilir:

Bêle naql êyleyüb Mîrzâ Falânî

Kelâmı doğrudur yohdur yalanı (1)

Ėulak vër tâ dèyüm birce hikâyet

Ėdûbdür Mollâ Gül Mîrzâ rivâyet (1144)

Ėulâşa naql êdûb bêle erenler

Rivâyet gülşeninde gül derenler (1322)

Ėayâlime yêtişdi bir hikâyet

Münâsibdür sene èylüm rivâyet (1570)

Sonuç olarak Halhâlî'nin *Sa'lebiyye* mesnevisinde zaman, anlatma zamanı ve olay zamanı olarak ikiye bölünmüştür. Halhâlî'nin metinde kendini göstermesi; hikâyelere girişi, nasihatlerde bulunması, eseri sonlandırması anlatma zamanını göstermektedir. Olayların kurgu zamanı ise bir başka boyutta gerçekleşir. Olayların zamanının anlatımı, geleneksel tarza uygun olarak belirsiz ve metinde işlevi yoktur.

2.2.3.3. Mekân

2.2.3.3.1. Çerçeve Hikâyede Mekân

Ana hikâye olan tilki anlatısında mekân, tilkinin macerasının geçtiği yerlerdir. Mekânlar çoğunlukla açık mekân olma özelliği gösterir. Çünkü hikâye, bir nevi yol anlatısıdır. Tilki evinden, vatanından ayrıldığından itibaren yollardadır.

Mekân, roman türünde önemli bir unsur olarak görülmektedir. Çünkü olayların sunulmasında, gelişmesinde, kişilerin kişiliklerinin belirlenmesinde yönlendirici, belirleyici bir işlevinin olup olmadığı üzerinde durulur; mekânın insan üzerindeki etkisi incelenir. Fakat geleneksel anlatı türlerinde mekân unsuruna bu kadar önem verilmemektedir (Çetin, 2019, s. 135).

Çerçeve hikâyede mekân, açık mekân ve kapalı mekân olarak ayrılmamıştır. Zira kapalı mekân denilebilecek bir yer yoktur, hikâyenin girişinde tilkinin evinden ziyade bulunduğu şehir üzerinden anlatı gerçekleştirilir. İncelemede mekânlar, hikâyedeki sırasına göre yer bulur. Mekânlar, mesnevide olayın yaşandığı yer olma özelliği ile kalır. Derinlemesine tasvir ile okuyucunun hayalinde canlandırılmaya çalışılmaz.

Tilki hikâyesinde geniş anlamda ilk mekân vatanı, İsfahan'dır. Metnin ikinci beytinde tilkinin burada yaşadığı belirtilir:

Ki bir tülki diyâr-ı İsfahânda

Ki ya'nî gayret-i mülk-i cihânda (2)

Tilki, İsfahan'da her yeri karış karış gezmiştir; her köşesine, dar sokağına girmiş fakat derdine çare bir lokma bulamamıştır. Bundan dolayı bu yerden ayrılarak dışarılarda yemek aramayı aklına koyar. İsfahan, metinde geniş bir yer olarak tasvir edilse de bu mekân tilki için acı verici olmaya başlamış, dar gelmiştir. Geniş mekânın kahramana dar gelmesi onun sıkışmışlık duygusundan gelmektedir:

Muvâfık görmeyüb devr-i cihânı

Görüb lâbüd rızâ vèrdi rızânı (294)

İsfahan, tilkinin vatanıdır; bu ifade birçok kez metinde tekrar eder, önemi tekrar tekrar vurgulanır. Vatan ile ev birbirine eşleştirilir, tilki vatanından bahsederken aslında evini, evinden hareketle ise ailesini kasteder. Bu nedenle mekânın kişi ile ilişkisi kurulmaktadır. Gurbette kalmak ise metinde olumsuzlanır. Halhâlî'nin bu tavırla bir mesaj vermek istediği muhakkaktır, vatanından ayrılan kişinin başına çok iyi işlerin gelmeyeceği görülmektedir. Tilki, evinden yani vatanından ayrılırken çok hüznüldür, annesi ondan vatanını unutmamasını bekler, umutsuzluğa düştüğünde ise yine vatan hasretiyle yanar:

Töküb kan yaş ürekden çekdi bir âh

Vaţandan el götürdi h'âh nâ-h'âh (295)

Qalub gurbetde el çekme vaţandan

Beyâbân içre yâd èyle çemenden (331)

Eger indi vaţan içre olaydım

Qavim qardaş içinde cân vèreydim (1203)

Tilki evinden ayrıldıktan sonra uzun bir süre mekânı yollar olur. Bu yollar üzerinde dağları, tepeleri aşar, av bulmak için ilerler. Böylelikle yollar, tilkinin bu yolculukta arayışının temsili niteliğinde uzayıp gider. Diğer bir yandan tilkinin yollara düşmesi, macerasının başlangıcı olur. Zira mesnevinin kahramanın tanıtımı niteliğinde olan ilk kısmı sona erer ve gelişme bölümü başlar. Metinde yolların tasviri hakkında yeterli bilgi verilmemektedir. Tilkinin vaziyeti üzerinden zorluğu hayal edilmektedir. Bir nevi kahramanın ruhsal fırtınalarının mekân üzerinden betimlendiği söz edilebilir:

Satın aldı kanad şarşar yelinden

Alub ser-meşķni dağlar sêlinden (565)

Gezerdi dağları mânend-i âhû

Dêyerdi dem-be-dem peyveste yâ hû (566)

Yollar, tilkinin kendiyle baş başa kaldığı yerlerdir. Burada kahraman kendi içine döner, Allah’a duaya başlar. Tilki yola girişinde amacı için dua eder, Allah’ın onu hedefine ulaştırmasını diler. Bu davranış mesnevîde her defasında ödüllendirilir, karşısına mucizevi şekilde hedefi ortaya çıkar. Dolayısıyla yolda olan kimsenin Allah’a dönerek vuslata ulaşacağı mesajı alttan alta sezdirilir:

Êderdi secde ki Perverdigâra

Ucaldurdu elin ki Kirdigâra (582)

Zi-bes ki secde kıldı el götürdi

Yêrile gögleri tenge getürdi (583)

O sâ’atde açıldı bâb-ı rahmet

O bî-kes tülkini tapdı sa’âdet (584)

Tilkinin ilk mekânı horozun bulunduğu köy olur. Tilki, horozun sesini daha uzaktan yolda duyar ve sesi takip ederek buraya ulaşır. Mekânın tasviri hakkında bilgi verilmez, tilkinin burayı uzaktan görmesi aktarılır:

Göründi nâ-gehân bir kend uzakdan

Nümâyân oldu âşârı kabağdan (604)

Tilki bu köye öğlen vakti gelir, uzunca bir süre vakit geçirerek etrafı keşfeder. Mekânın tasviri üzerinde durulmaz, tilkiyi görmesi üzerine tilkinin tasvirine yer verilir. Odak nokta her defasında kahramanlar üzerindedir. Tilki burada havanın kararmasını bekler çünkü gecenin sessizliği ve تنها ortamından yararlanmak istemektedir. Dolayısıyla mekânın kalabalık olduğu imajı ön plana çıkmaktadır:

Gelüb bir yahşı yêrde dutdı ârām

Ki hîç-kes bilmedi cüz hayy-ı a‘lām (625)

Hulāşa iş dolandı fırsat oldu

Dağıldı halk meclis halvet oldu (678)

Görüb ağyār içre bir kalem yoḥ

‘Acā’ib halvet olmuş ses selem yoḥ (679)

Tilki horozu yakaladıktan sonra onu ağzına alarak tekrar yollara düşer. Horozun canı için yalvarıp konuşmaya başlamasından sonra olay diyaloglar üzerinden ilerler, uzunca aralarında tartışır. Bu kısımlarda mekândan söz edilmez. Keza metinde mekânın tasvirine dair bilgiler daha çok diyalogların öncesinde kendini gösterir:

Alub ağzına dutdı rāh-ı şahrā

Ne hār u ḥas bilüb ne seng-i ḥārā (682)

Hevesden anlamazdı daş u toprak

Kaçardı gāh diklenirdi kıvrak (683)

Tilki ve horozun macerasında önlerine çıkan mekân mezarlık olur. Mezarlığın tasviri üzerinde durulmaz, tilkiye çağrıştırdıkları dile getirilir:

Dolandı bes ki bağıri kıana döndi

Yolı nâ-gâh kabristâna düşdi (1072)

Yetişdi istedi kâçsün oradan

Özin çeksün o miñnetlü serâdan (1073)

Horoz, mezarlığa girince bağırıp çağırır burada yatan yüce kişiler için bir dua okumayı tilkiye dikte eder. Esasında bu horozun tilkiye bir oyunudur, tilkinin dinî ve vicdani duygularını etkileyerek kurtulmayı ümit eder. Mekânın özelliğini kullanarak kendine çıkış yolu bulduğu görülmektedir. Sonunda dua için ağzını açtığında horoz kendini kurtarır ve oradaki bir servi ağacına çıkar. Mekânda bulunan diğer yapılar hakkında bir bilgi verilmez.

Tilki avını kaybedince yeniden yollara düşer. Yollar, tilki için belirsizliğin ve yakarışların mekânı olmaya devam eder. Hikâyede aynı örüntünün tekrar ettiği görülmektedir: Önce tilki yollara düşer, Allah'a yalvararak bir çıkış umar, mucizevi şekilde bir ses ona yol gösterir, tilki ona söyleneni yapar, hedefine ulaşır. Bu örüntü daha önce horozu bulmasında gerçekleşmiş, şimdi tavuğu bulması için de gerçekleşir, sonra da kurt için aynı yöntem tekrar eder. Böylelikle Halhâlî'nin belirli bir izlek yarattığı göze çarpmaktadır.

Tilkinin ikinci mekânı tavuğun bulunduğu vadidir. Sadece bu yere gelmek için aşağı doğru yol aldığından bahsedilir. Vadi hakkında başka bir betimleme yapılmaz:

Vêrüb tekye yêre durdı ayağa

O yêrden sallanub geldi aşğa (1239)

Y t b bir derreye z r u dil-efg r

Ne g rdi bir damaklı k k toyu  var (1240)

Vadide olaylar, tilkinin kendi h lini anlatması  zerinden ilerler. Sonrasında tilkinin orada bir ta   st nde oturdu u ve tavu u yedi i anlatılır. Mek nın anlatımının yetersizli i kendini g stermeye devam eder. Metinde olaylar tilkinin r yaya dalması, muhterem bir şahsı g rmesi ile devam eder. Bu r yada ona da a  ıkması ve orada kurdu kendisine yolda  etmesi salık verilir. Bu yakla ım daha  nceki izle in tekrar ederek devam etti ini g sterir.

Tilkinin     nc  mek nı kurdun bulundu u da  ba ıdır. Metinde da ın tasvirinden ziyade tilkinin o da a  ıkmak i in ya ad ı zorluklar  zerinden okuyucuya mek nın canlandırması sunulur:

O s   atde durub dimdik ay ka

Dutub y z yollanub dırma dı da a (1369)

Biraz g tdi yoruldu oldu  aste

Aya dan d  di ol z r u  ikeste (1370)

S r n rdi emeklerdi g derdi

Tı anub n le v  fery d  derdi (1371)

U urum yerleri g h   ı ardı

Aya  bend almayub birden a ardı (1372)

Dizi dizi  ı ardı ki g derdi

Ba ın bu da a o da a vıradı (1373)

Mekânın, kahramanların algılayışı üzerinden şekillenmesi mesnevide sıkça kullanılan bir yöntemdir. Esasında mekân tasvirinde, nesnel ve öznel tasvir olmak üzere iki yöntem kullanılmaktadır. Nesnel tasvirde mekân, en küçük ayrıntısına kadar uzun uzun betimlenirken öznel tasvirde daha çok kahramanın dikkatini çeken yerler abartılı ifadelerle duygusal bir yaklaşımla anlatılır (Çetin, 2019, s. 140-142). Halhâlî'nin metinde ikinci yöntemi benimsediği söylenebilir. Zira ilk yöntem daha ziyade realist romanların tasvir tarzı olarak kullanılmaktadır.

Bir diğer yandan bu dağın zirvesine ulaşma isteği, tilkinin amacına ulaşma azminin temsili olarak görülebilmektedir:

Dağın toprakların başa elerdi

Çekerdi âh âhû tek melerdi (1376)

Bu hâletle dayanmub yol gèderdi

Murâda yètmeginde sa'y èderdi (1377)

Bu anlatım göstermektedir ki metinde mekân, içinde bulunduklarının tasviri ile değil de sadece varlığı ile hikâyede temsil gücü yaratır. Tilki evi olarak vatanını görür, yollar onun için arayışın gerçekleştiği yerlerdir, vadide yaşadıkları vicdan azabı ile sonuçlanır, dağa çıkarak ise kurtuluşa yani yola çıkmasındaki amaca ulaşır. Dolayısıyla kısacık hikâyede mekânın akıllıca etkili kullanıldığı kahramanın duygu ve düşüncelerine zemin oluşturduğu söylenebilir.

Tilki dağın zirvesinde kurdu bulduktan sonra olaylar burada diyaloglarla gerçekleşir. Sonrasında beraber yola çıkarlar, yolda tuzağı bulurlar ve tilki sonunda hedefine ulaşır. Hikâye böylelikle sona erer.

2.2.3.3.2. İkinci Düzey Hikâyelerde Mekân

2.2.3.3.2.1. Neriman ve Karısının Hikâyesinde Mekân

Bu hikâyede geçen mekân, girişte belirsiz verilir. Karı-koca olan iki kahraman tanıtılır, nerede oldukları söylenmese de evlerinde olduğu varsayılır. Çünkü Neriman yolculuğa çıkmayı düşünür, dolayısıyla evinden başka bir yere gidecektir. Zira Neriman, karısına evde kalmasını tembihler:

Êşit ‘arzımı özge söz eşitme

Otur evde durub konşuya gêtme (108)

Olaylar, Neriman’ın ve karısının evinde gerçekleşir. Fakat evin betimlemesi metinde verilmez, sadece varlığından söz edilir. Neriman’ın karısının evde yalnız kalınca diğer erkekleri ağırlaması anlatılır. Erkekler, evin bulunduğu mahalleden kimselerdir. Neriman bir yıl sonra yolculuktan dönünce dedikoduları işitmesi üzerine evin bacasına çıkar, olayları kendi gözüyle görmek ister:

Gelüb çölden evine dil-şikeste

Çıhub damına gêtđi baca üste (144)

Metinde evdeki erkekler, orduluk olarak betimlenir. Karısı ise bu orduluğun ortasında ayakta durmaktadır. Karısından ve ortamdan hareketle mekânın tasviri bu beyitlerdedir:

Qurulmış řaĥn-ı meclisde semâver

Ayak üste ‘ayâli mihr-i ĥâver (147)

Hikâyenin sonunda Neriman’ın geceyi bir başka yerde geçirdiği belirtilerek, sabah vakti eve gelmesi aktarılır. Karısı ile konuşması ve boşanma ilanı verilir. Bu metnin ana ve tek mekânı, Neriman ile karısının evidir. Tüm olay burada, kapalı mekânda gerçekleşir.

2.2.3.3.2.2. İki Karısı Olan Adamın Hikâyesinde Mekân

Bu hikâyenin girişinde mekân belirsizdir. Fakir bir adam ve iki karısının durumu anlatılır, doğal olarak evde bulundukları varsayılır. Zira sonrasında iki karısı, kocasından sabah vakti yola düşmesini ister:

Gēce kēçsün seher ‘azm-i sefer kııl

Bize bu zaḥmeti tīz muḥtaşar kııl (455)

Hikâyede tüm olay ve diyaloglar bu evde gerçekleşir. Mekânın tasvirine dair hiç bilgi verilmez, diyaloglar ön plandadır. Kapalı bir mekânda, kahramanların başından geçenler üzerinden okuyucuya mesaj verilir.

2.2.3.3.2.3. “Hikâyet-i munāsib” Başlıklı Hikâyede Mekân

Bu hikâye, daha çok bir durumdan oluştuğu için mekândan hiç söz edilmez. Sadece kadınlar hakkında anlatıları okuyan bir molla ve onu dinleyen kadından bahsedilir.

2.2.3.3.2.4. Dervişin Hikâyesinde Mekân

Bu hikâye, bir önceki molla ve kadın hikâyesinin devamı niteliğinde olduğu için mekân belirsizliğini korur. Onların yanından geçen bir derviş tanıtılır, kadınlar anlatısı üzerine düşünceleri verilir.

2.2.3.3.2.5. “Hikâyet-i muḥtaşar” Başlıklı Hikâyede Mekân

Bu hikâye bir durumdan oluşmaktadır. Açık bir alanda bir kimsenin bir yerden başka bir yere gittiğinden söz edilir, mekân hakkında bilgi verilmez:

Birisi gētdi bir kende ẓazādan

Ḥayāl ētdi kēçe ol ḥoş feẓādan (598)

Yolda bir başkası bu kişiyi durdurur, düşmesine neden olur. Hikâye bu durumdan ibarettir. Mekân belirsiz, açık alandadır.

2.2.3.3.2.6. “Der-hikāyet” Başlıklı Hikâyede Mekân

Bu hikâyenin geçtiği mekân, metnin girişinde belirtilir; Hoy şehridir. Ama mekân sadece bu adının söylenmesi ile varlık gösterir. Bu şehirde bulunmanın ayırt edici bir özelliği yoktur. Daha sonrasında orada yaşayan oğlan ve onun başından geçenler anlatılır. Oğlanın, annesinin ve yeni evlendiği adamın aynı mekânda bir evde bulunduğu hayal edilir. Oğlanın başına gelenler aktarılır, hikâye sonlandırılır.

2.2.3.3.2.7. Fakir Molla ve Kötü Hırsızın Hikâyesinde Mekân

Bu hikâyede ilk mekân, ana kahraman olan fakir mollanın evi olarak düşünülebilir. Bu bilgi söylenmese de sonrasında evden çıktığı bildirilir:

Hayâl êtdi gède bir özge kende

Ḳazâ ammâ onı saldı kemende (1577)

Yolda bir haydut onu yakalar ve olaylar gelişir. Metinde esas mesele diyaloglar üzerine kuruludur, mekân görece önemsizdir. Ek olarak hırsızın, molladan uzaklaştığı anda bir dağı aştığı ifade edilir. Dolayısıyla hikâyede açık ve kapalı olmak üzere iki mekân vardır; molların evi ve ova. Ova, tehlikenin ortaya çıktığı yer olması nedeniyle açık mekânın güvenilmezliğini temsil ettiği söylenebilir.

Sonuç olarak Halhâlî'nin *Sa'lebiyye* mesnevisinde mekân, geleneksel anlatıya uygun olarak belirsiz ve metinde işlevi bulunmamaktadır. Mekânın tasviri için ayrıntılı anlatımlara girilmez, olayın girişi öncesinde kahraman üzerinden nerede bulunduğu, o yere ait duygu ve düşünceleri katılarak aktarılır. Mekân, her ne kadar somut olarak anlatılmasa da varlığı üzerinden temsil değeri oluşturulur. Çerçeve hikâyenin uzun ve ayrıntılı yapısı nedeniyle daha çok mekân görülmektedir. Yol anlatısı olması nedeniyle ise açık mekânların kullanımı ön plana çıkar. İkinci düzey hikâyelerde ise görece uzun anlatılarda mekân, daha belirgin kendini gösterirken kısa durumlardan oluşan anlatılarda yok denilebilecek niteliktedir. Bu hikâyelerde ise daha ziyade bir evde bulunan insanların durumu anlatıldığı için kapalı mekânlar yaygındır.

2.3. NASİHATLER

Mehammed Bâkır Halhâlî'nin *Sa'lebiyye* adlı mesnevisi, ana hikâye olarak bir tilki anlatısına dayanmakla birlikte bu hikâyeye eşlik eden nasihatlerden oluşmaktadır. Halhâlî, tilki anlatısını dile getirirken belirli aralıklarla hikâyeyi keser ve çoğunlukla anlattığı konu ile ilgili çeşitli nasihatlerde bulunur. Bu yöntemle hikâye ile vermek istediği mesajı açıklama gayretine girdiği göze çarpar. Kimi zaman ise verdiği öğütlerle ilgili ikinci düzey hikâyeler oluşturduğu görülmektedir. Bu tutumu, hedef kitlesi olan halkı sıkmadan düşüncelerini onlara iletme imkânı sağlar. Halhâlî'nin nasihatleri birçok konu hakkında olmakla beraber ana hikâye ile bağlandığı gibi birbirleri ile de bağlılardır.

2.3.1. Felek

Halhâlî'nin mesnevide ilk olarak değindiği konu, feleğin insan hayatına olan etkisi üzerinedir. Felek, kiminin yüzüne gülerken kimini ise belalara salmıştır. Mesnevinin girişinde ilk olarak tilkinin vaziyetinin tasviri yapılır, bundan dolayı ilk nasihatın konusu kaderin kimi insanları sevindirirken kimi insanları üzmesi yönünde gelişir. “Der-beyân-ı inkilâb-ı evzâ'-ı rûzgâr ve ihtilâf-ı etvâr-ı çarh-ı ğaddâr” (13-31) başlığında Halhâlî, kimi insanların hayatını kolaylıkla geçirirken kimisinin ise keder içinde olduğunu ifade eder. Bu durumun, hayatın bir gerçeği olduğu okuyucuya yansıtılır. Böylelikle genelden özele inerek tilkinin hayatının bir örnek olduğu izlenimi sunulur. Bu girişten sonra akıllı kimsenin ve bilgisiz kimsenin feleğe yaklaşımına karşılaştırarak yer verir.

2.3.1.1. Felek Karşısında İnsanın Tavrı

Halhâlî, akıllı kimsenin felek karşısında nasıl davranması gerektiğine “Der-beyân-ı in ki şahş-ı 'âkil bâyed der-kârhâ-yı Hüdâ' ta'arruz ne-numâyed ve heme çiz-râ mevâki'-i tazallum-i 'âlem be-dâned” (32-50) başlığı altında yer verir. Akıllı insan, kendisine verilene itimat etmelidir. Zira Allah, dünyayı bu şekilde yaratmıştır ve buna karşı çıkmak Allah'a karşı gelmek demektir. Bu işlerde “Allah büyüktür” denilmesi gerektiği öğüt verilir. Eğer kişi hâinden hoşnut olmasa dahi şikâyet etmemelidir, sabrın en büyük erdem olduğunu bilmelidir:

Eger nâ-hoş olursan qadrivi bil

Balam şabr èyle açma şekveye dil (39)

Akıllı insan, her türlü musibet karşısında Allah’a güvenmesini bilen kişidir. Her işte bir hayır olduğunun bilince Allah’a bağlıdır. Derdinden şikâyet etmek, Allah’a isyana yöneltir, bundan uzak durulmalıdır.

Halhâlî, daha sonrasında bilgisiz kimselerin feleğe isyanına “Der-beyân-ı ĩn ki bāyed der-kārhā-yı ĩlāhī teslīm-i maḥẓ şod ammā der-kārhā-yı mukellefīn-i ḥilāfī dīdī mūcib-i inkār est” (51-93) başlığında değinir. Halhâlî, kimi insanların isyankâr tavrının doğal olduğunu düşünür. Fakat kim bu davranışları sergilerse onların dinden çıkacağını bildirir ve başına kötü işler geleceğı konusunda uyarır:

Nêçūn çoḥ bende çıḥmīş bendeluḡdan

Olub başına kül şermendeluḡdan (52)

Bu öğütlerle akıllı ve bilgisiz kimsenin karşılaştırmasına devam eder. Birisinin Allah yolundan giderken diğerrinin nasıl düşman konumuna geldiğini ifade eder. Sonrasında kadınlar hakkında bir karşılaştırmaya girer; kadınların kimi utanmasını bilir, yüzünden peçesini düşürmez, erine sadık edepli davranır. Bu davranış yüceltilir. Kimi kadınlar ise yüz açan, utanması olmayan, erine sadakat göstermeyen hâlde tasvir edilir. Bu yaklaşım ise yanlış görülür ve eleştirilir.

Dolayısıyla Halhâlî, daha önce dile getirdiğı akıllı ve bilgisiz kimsenin davranışlarına paralellik kurarak düşüncesini iki yönlü geliştirir. Hem kadınların örnek olan ve yanlış olan davranışları üzerine öğüt vermiştir. Hem de felek karşısında akıllı ve bilgisiz insanın tavrını, kadınların hâlinin tasviri ile somutlaştırmıştır. Bu sayede sonraki konuya geçiş imkanına erişmiştir. Bu bölümde bir ikinci düzey hikâye ile kadınlar hakkında anlatmak istediğini “Der-ḥikāyet-i Nerīmān ve zen-i ũ” (94-170) anlatısındaki Neriman’ın karısının tavrı ile örnekler.

2.3.2. Dünya

Halhâlî’nin mesnevide birçok kez üzerinde durduğı konu, dünya hakkında görüşleri üzerinedir. Bu konuya ilk Neriman ve karısının hikâyesinden gelmiştir. Zira “Der-teşbīh-i dunyā be-zen-i

Nerīmān” (171-208) başlığı ile bu yaklaşımı kendi kurar. Halhâlî, dünyanın değersiz ve boş oluşunu Neriman’ın karısı benzetmesi üzerinden şekillendirir:

Bu dünyā èy oğul èy bü’l-me‘ālî

Nerīmānun hemān herze ‘ayālî (171)

2.3.2.1. Hilekâr Dünya

Nasıl ki Neriman’ın karısı süslenip püslenip herkesi kendine âşık etmiştir, bir hilekârdır; dünya da böyle hilekâr ve aldaticıdır. Bu kimseyle ilişkinin kesilmesi öğütlenir; çünkü vefasızdır, utanması yoktur ve yalancıdır. Hiç kimseye teslim olmamıştır, erine itimadı yoktur. Cahil olunmamalı ve bu yalancıdan kaçınılmalıdır. Dünya da Neriman’ın karısına benzer dolayısıyla ona itimat olmaz. Zira Klasik Türk edebiyatında da dünya sıklıkla kocakarı, hilede şeytana denk bir acuze olarak tasvir edilmektedir (Onay, 2019, s. 146).

Halhâlî, zinanın yanlışlığı üzerinden dünyanın aldaticılığına örnek göstererek konuyu devam ettirir. Ki bu konu ikinci düzey hikâyede de işlenen temalardandır. Zina yapmanın insanı dört ayaklı hayvandan farksız kılmayacağına belirtir. Zinadan kaçınılması gerektiğini öğüt verir. Tüm bu günahlarda dünyanın aldaticı konumuna dikkat çekmeyi sürdürür:

Günāhun her ne olsa èy mu‘allā

Olubdur bâ‘iş bu ḥab-ı dünyā (189)

Halhâlî, eğer insanın bu şekilde günah işlemeye devam ederse cennet hayali kurmasının boşuna olduğuna dikkat çeker. Zira insanların babasının cennetten sürüldüğünü ifade eder, şeytanının insan üzerinde etkisinin geçmişine değinir:

Bu cürmile ḥayāl-i bâğ-ı cennet

Cehāletdür cehāletdür cehālet (190)

Babandan vèrdi baş bir terk-i evlā

Çıhartdı cennetinden Rabb-ı a‘lā (191)

Dünya hayatının bu geçmişini göz önünde bulundurarak insanın davranışlarına dikkat etmesi gerektiğini öğüt verir. Şeytandan uzak durmalı, Allah’a yönelmelidir. Çünkü her şeyin Allah’tan geldiğini hatırlatır. Kötü günlerde Allah’a koşup ibadet ederken iyi günlerde şeytanla iş koşmanın yanlışlığını vurgular. Şeytanın hilekârlığının var olduğu günden beri geldiğini yakınlıkla insanın gaflete düşmemesini tembih eder.

Halhâlî, hikâyenin ilerleyen kısımlarında yeniden sözü dünyanın aldâtıcılığına getirir. Horoz ve tilkinin macerası sona erdiği bölümde tilki horozu elinden geçirir. Bu nedenle konunun başlığı, “Der-teşbîh-i hâl-i rübâh u ħorûs be-ĥâlet-i dünyâ-dâr bâ-dunyâ-yı pur-fusûs” (1160-1177) olarak verilir. Halhâlî, anlattığı maceradan hareketle okuyucusunu dünyanın belirsizliği ve aldâtıcılığı hakkında uyarır.

Halhâlî, sözlerine okuyucunun dikkat etmesini ister. Zira anlattıklarının düşüncesizce yazılmadığını belirtir, her birinin altında yatan anlamın bulunmasını bekler. Okuyucularına dünyaya aldanmamayı öğüt verir, dünyada hoş vakit geçirmenin sonunda insanın elinin boş kalabileceği konusunda uyarır. Dünyanın hilelerine dikkat etmeyi salık verir:

Cihânun ĥîlesinden olma ġâfil

Bu dünyâ işlerine olma cāhil (1166)

Halhâlî, dünyanın belirsiz bir yer olduğunu belirtir. Sevincin arkasından hüznün gelebileceği konusuna dikkat çeker. Keza insanın da gençliğinin geçip yaşlılığın geleceğini, ölüme hazırlıklı olmak gerektiğini hatırlatır. Bu nedenle insanın dünyaya aldanmamasını, ahireti unutmamasını salık verir:

Cihānda merd olan dünyānı dutmaz

Dutub dünyānı ‘uġbānı unutmaz (1174)

Halhâlî, mesnevinin sonuna doğru yeniden aldatıcı dünyadan söz eder. “Der-teşbîh kerd-i dunyâ-yı mekkâre be-‘imâme-i ân mollâ-yı fakîr-i bî-çâre” (1628-1642) başlığından anlaşılacağı üzere molla ve hırsız anlatısından hareketle çıkarıma girişir. Mollanın göze güzel gelen sarığını, dünyanın cazibesi ile eşleştirerek dünya hakkında görüşünü ortaya koyar.

Halhâlî, dünyaya hırs ile bağlanıp kaçanları; hırsızın içi boş sarığı, güzelliğine aldanıp kaçırmasına benzetir. Dünyayı, mollanın sarığı üzerinden somutlaştırır:

Bilün dünyânı bu hengâmesidür

O bî-kes mollânun ‘imâmesidür (1629)

Egerçi zâhiri çoğ hoş-nümâdur

İçi ammâ ğam u derd u belâdur (1630)

Mollanın sarığının albenisi ve gösterişi olsa da içinden hiçbir şey çıkmaz. Keza dünyanın güzelliği de bu şekildedir. Ona dalıp gidenler, kokmuş bir cadiya kapılıp gerçeğin farkında değildirler. Onun yüzlercesini aldattığını, bin dili ile insanları kandırdığını bildirir. Okuyucusuna daha genç olduğunu hatırlatarak bu güzel hâlini bozmamasını tembihler. İnsanın gideceği yerin ne kadar toprak olduğunu belirtse de asıl yurdunun doruklarda bulunduğunu hatırlatır:

Egerçi menzilündür tûde-i hâk

Velâkin mevâtındur evc-i eflâk (1639)

Dolayısıyla insanın gaflet uykusundan uyanmasını telkin ederek çalışıp çabalamasını nasihat eder. Dünyanın hilelerine ve aldatıcılığına kapılmamak gerektiğinin altını birçok şekilde çizer.

2.3.2.2. Dünya Ehli

Halhâlî'nin mesnevide bir diğer konusu, dünya ehli olan kimselerin durumu hakkında düşüncelerinden oluşmaktadır. Konuyu “Der-teşbîh-i ehl-i dunyâ be-ḥâlet-i gurg” (1547-1569) başlığı altında ele alır. Dolayısıyla hikâyedeki kurdun durumundan hareketle okuyucusunu bilgilendirmek ister. Zira kurt, yol üzerinde kurulmuş tuzağı fark etmemiş ve gafil avlanmıştır.

Halhâlî, bu kokuşmuş dünyaya bağlanmamayı öğüt verir. Yoksa hâlinin kurt gibi olacağını, dünya ehlinin tuzağa düşerek bir ömür geçireceği konusunda uyarır. Dünyanın hilekâr olduğunu hatırlatarak bunun için birçok tuzağı olduğunu bildirir:

Çeküb dünyâ özin ḥâricde durmuş

Senün çün dört taraftan tele kırmış (1549)

Halhâlî, dünyaya olan bağları koparmayı nasihat eder, bu sayede kişinin her iki tarafta; dünyada ve ahirette mutlu olacağını ifade eder. Zira dünyanın birçok kişiyi tuzağa düşürdüğü konusunda okuyucusunu uyarır:

Bu dünyâ çoḥları allatdı kardaş

Velî âhirde daşın atdı kardaş (1553)

Halhâlî, dünyanın insanın yüzüne hoş geldiğini aktarır. Fakat bunun aslında bir hile olduğunu onun karanlık tarafını gizlediğini ifade eder. Akıllı kimsenin ise ince bir görüş ile bunu fark edebileceğini bildirir. İnsanın bu dünyayı bilip kendini kapalı kutuda bırakmasını istemez; bu kabuktan çıkmayı, sıkışmışlıktan kendisini kurtarmasını salık verir. Dolayısıyla konu ile ilgili düşünceleri dünyaya bağlamanın boşa olduğu, ahiretin asıl insanın amacı olması gerektiği düşüncesi altında birleşir. Zira bu konuda son sözü dünyanın ahiret yanında hiç olmasıdır:

Bu dünyâ èy oḡul ‘uḡbâ yanında

Yumurta kimidür dünyâ yanında (1569)

2.3.2.3. Dünya ve Ahiret

Halhâlî, dünya ve ahireti iki kadın olarak betimlemiştir. Zira dünyanın ahiretin kuması olduğu tasviri yaygındır (Uludağ, 2016, s. 112). Halhâlî, kurtuluşa erecek kişinin iki bacı almayacağını ifade eder:

Bu dünyâ ve o dünyâ iki bacı

İki bacını almaz merd-i nâcî (1047)

Bu benzetme üzerine ikisinin farklarını betimlemeye devam eder. İkisinin aynı yerde bir arada yer alamayacağını çeşitli örneklerle somutlaştırır. İnsana, onu kandıran acuzeyi arkasında bırakmasını salık verir. Kabir azabını göz önüne almasını bekler:

Bu şevher-keş ‘acūzın gör işini

Senün tek min nefer ‘âşık kişini (1051)

2.3.2.4. Dünya Hayatı Gurbette Olmaktır

Halhâlî, “Der-beyân-ı ĩn ki insân-ı der-ĩn ‘âlem-i suflĩ ġarĩb est vaţan-ı aşlĩ-i ũ ‘âlem-i ‘ulvĩst maĥż be-cihet-i tekmĩl-i vucūd nuzŭl kerde ...” (334-358) başlığı altında insanın gurbette vatan hasretiyle yanması hakkında düşüncelerine değinmiştir. Esasen vatan ve gurbette olma anlayışı, iki yönlü bakış açısı içermektedir. İlki, insanın dünyada yaşadığı muhit olan vatanından uzaklaşması; ikincisi ise dinî açıdan bakıldığında dünya hayatının geçiciliği hakkında tutumdur. Halhâlî, tilki hikâyesinde ilk anlamı kullanırken öğüt verdiği bu başlıkta ikinci anlam üzerinde durmaktadır.

Tasavvufta, insanın asıl vatanı ruhlar âlemdir. İnsan bu dünyaya geçici olarak, misafir mahiyetinde gelmiştir. Bu âlemde gariptir ve ruh, asli vatanı olan melekût ve ruhaniler âlemini özlemektedir (Uludağ, 2016, s. 148). Bu inanış Halhâlî’nin nasihatinde kendini göstermektedir. İnsanın burada Mecnun gibi dolaştığını betimler, çünkü onun ney gibi asıl vatanından ayrıldığını vurgular:

Çeker her lahza min āh-ı pey-ā-pey

Neyistāndan nēce kim ayrılır ney (340)

Görüldüğü üzere bu anlatımı, Mevlana'nın *Mesnevi*'sindeki ilk beyitlere gönderme ile güçlendirmiştir. Diğer bir yandan insanın garibanlığını tasvir ederken onu kafes içerisinde, gülün hayalini kuran bir bülbüle benzetir. Böylelikle Klasik Türk edebiyatının geleneksel mazmunlarını kullanmayı sürdürür.

2.3.2.5. Dünya Bağlarından Kurtulma

Halhâlî, insanın gurbette olduğu inancını dünya bağlarını koparma gerekliliği ile devam ettirir. Bağ, alaka, engel; kulu bağlayıp Hakk'a giden yola girmesini, bu yola girdikten sonra ise doğru bir şekilde ilerlemesini engelleyen maddi ve nefsanî nedenler, dünyevi bağlar ve her türlü engellerdir (Uludağ, 2016, s. 34). İnsan ilk olarak bu bağlardan kurtulmalıdır ki asıl vatanına ulaşabilsin:

Vaṭan bir şehrdür fevḳ-i semāvāt

Ḳanadın bağlayub lîkin ḳuyūdāt (346)

Halhâlî, bu yerden insanın kanatlarını açıp kafesinden kaçmasını öğütler. Bu yerde kalanların ancak kendini harap edeceğini bildirir. Asıl vatanın veziri aşk, sultanı Allah olarak betimlenir. Son olarak insanı kâmil edecek beş şeyin olduğunu bildirir:

Biri 'uzlet birisi leyl-i kâ'im

Daḥı cū' vü sükūt u devr-i dâ'im (358)

Halhâlî, insana gafil olmamasını nasihat eder. Dünya hayatına yönelik hevesleri bir kenara bırakmayı, bağlardan kendini koparmayı önerir. Tasavvufta terkin dört derecesi bulunur: *Terk-i dünya*, zahidin bütün dünya nimetlerini, malı ve mülkü ahiret için terk etmesidir; *Terk-i ukba*, arifin cenneti ve oradaki nimetleri ilahi cemal için terk etmesidir; *Terk-i hestî*, salik tarafından kendi varlığının Hak'ta fani kılınmasıdır; *Terk-i terk*, kâmil arifin terki de terk etmesidir (Uludağ,

2016, s. 353). Dolayısıyla Halhâli okuyucusuna ilk ve en temel dereceden söz eder. Kesretten kendilerini kurtarmayı salık verir:

Gerekdür t̤alib-i kurb-ı İlāhī

Ata keşret şu'ünātın kemāhī (1394)

Kişiye inkâr içinde olmamasını, dedikodu yapmamasını nasihat eder. Dünya malına ve mülküne bağlanmayı tasvip etmez çünkü bunların dünyaya bağlayan unsurlar olduğunu vurgular. Bu bağların etkisini, toz altında kalmaya benzetir. Bu tozu, kiri üstünden silkelemeyi okuyucusuna salık verir:

Cemālün çehresini toz alubdur

Bu hoş hüsnün toz altında kalubdur (1404)

Dè silkin tōk yere gerd u gubārı

Kenār èt ebrden mihr-i 'izārı (1405)

İnsanın bu hâlini, gülün gonca şeklinde kalması olarak tasvir eder. Goncanın açılıp asıl güzelliğini göstermesini tavsiye eder. Bir diğer yandan bu hâli paslı bir ayna olarak gösterir. Cila yaptırıp bu aynanın temizlenmesini nasihat kılar. Fakat bu sözlerde anlatmak istediğinin vahdete ulaşma amacı taşımadığını, insanının imanını güçlendirmesi için ona verdiği nasihatlerden oluştuğunu bildirir:

Telāş èyle gözüm yèt müttak̤ine

Bu 'ilmi at yėtiş Hakkü'l-yak̤ine (1411)

Riyāzetle yètür èy nūr-ı dīde

Yètür Hakkā çü miḥmātü'l-ḥadīde (1412)

Dolayısıyla Halhâlî, bu bölümde tasavvufun anlam dünyasını kullanarak çeşitli nasihatlerde bulunmuştur. Fakat bu nasihatlerinde asıl amaç, mutasavvıf şairler gibi okuyucuyu bir yola sokma amacı taşımaz. Belirli bir düşüncenin savunuculuğunu yaparak didaktik öğretiler vermeye çalışmaz. Daha ziyade tasavvufi anlam dünyasını kullanarak insanların dini duygularını güçlendirmek ister. Zira hedef kitlesinin halk olduğunun bilincinde olup karışık bir hayal dünyası yaratıp halkı zorlamak istemez:

Ꞑalem çekme dayan çoğ olma ser-keş

Bu söz ağvâlimi kıldı müşevveş (1413)

‘Avâmü’ n-nâsa bu söz véc yetirmez

Yakînen bu sözün tâbın getürme (1414)

Sonuç olarak Allah yolunda olanların en temel ilkesi olan dünya bağlarını koparmayı okuyucusuna tavsiye ederek konuyu, çeşitli tasvirlerle basit bir dille sunar. Amacı dünyaya aldanmamayı ahiret için çalışmayı aktarmaktır.

2.3.3. Aşk ve Aşk Ehli

Halhâlî’nin mesnevide bir diğer konusu, Allah âşıkları ve dünya âşıkları üzerinedir. “Der-beyân-ı ĩn ki ‘âşıkân-ı kibriyâ vu ‘âşık-ı dunyâ hem şeb u rûz meşĖül-ı tahşîl-i ma‘şûkend” (222-257) başlığı altında gerçek aşk ve mecaz aşkın âşıklarını karşılaştırılmıştır. Bu konuya geliş, hikâyede tilkinin yemek bulamayıp çaresiz kalması nedeniyledir. Bu kısımdan sonra ise tilkinin Allah’a yakınarak ona gaipten bir sesin ulaşması ile maceraya çıkmasıyla devam eder. Dolayısıyla bu bölüm metinde Allah’a yönelmenin önemi hakkında bir aracılık görevi görür.

2.3.3.1. Dünya Âşıkları

Halhâlî, aşk ehli olan kimselerin sevgiliden usanmayacağını bildirerek konuya giriş yapar. Onlar için aşk ateşinin gece gündüz sönmeden yandığını okuyucuya bildirir. Sonrasında, ilk kesim

olarak dünya âşıkclarını hâlini aktarır. Bu âşıkcların ahireti unutmuş, dünyayı tutmuş kimseler olduğunu açıklar:

Odur bâ'îş ki dünyânı dutallar

Dutub dünyânı 'uqbânı atallar (226)

Bu kimseler dünya malı için çabalar, bir yığın ganimete sahip olsalar dahi tatmin olmazlar. Dağı taşı dolaşır, yine kendi nefsi için çalışırlar. Sonunda ise kendi kendilerine gelecekte hoş günlerinin olduğunu vadederler. Dünyada her şeye sahip olmanın mutluluğunu yaşarlar. Fakat bir an gelir ki kaza oku tüm bu malı mülkü yok eder, kişiyi dilenci yapar. Tüm bunlardan çıkarılacak ders, dünyanın geçiciliği karşısında ona âşık olmanın yanlışlığıdır. Halhâli'nin bu kimselerin hâlinin tasvirinden hareketle okuyucuya tavsiyesi, Allah yolunu tutmanın önemidir:

Gözüm allanma bu māl u menāle

Ta'alluk dut Hudāy-ı lâ-yezāle (248)

2.3.3.2. Allah Âşıkcları

İkinci kesim ise gerçek aşkın yolunda olan Allah âşıkclarıdır. Onlar için özellikle dünya “masiva” olmakla beraber diğer tüm bağlardan uzaktalardır:

Hudā 'uşşākı atmış māsivānı

Dutub dünyā vü 'uqbādan Hudānı (249)

Allah âşıkcları, dünya ve ahiretin aldatıcı güçlerine kapılmazlar. Çünkü ahiretin vadettiklerine inanarak ibadet etmenin yanlışlığının bilincindelerdir, tek gerçek Allah için iman ederek var olurlar:

Olubdur 'âşıkun naķş u kuşūrı

Eger gözlerse cennāt u kuşūrı (251)

Halhâlî, bu konuda zahidin hatasına dikkat çeker. Zahidin bu suçu işlediğini ahiret nimetlerini kendine hedef tutup hakikati unuttuğunu dem vurur. Sonuç olarak okuyucuya nasihati, gafleti bırakarak gerçek aşkın deryasına dalmanın telkini üzerinedir.

Halhâlî, Allah yolunda gitmeyi talep edenlerin vaziyeti hakkında düşüncelerini “Der-beyân-ı sâlikân-ı rāh-ı Hudâ” (1378-1414) başlığı altında ele alır. Esasen ana hikâyede olay, tilkinin ikinci avını da kaybetmesi üzerine yollarda avare bir hâlde gezmesini anlatır. Tilki, Allah’a yalvararak hâline bir درمان arar, ailesinin durumunun ne kadar acı olduğunu dile getirir. Bu noktada Halhâlî konuyu Allah yolundan giden saliklerin tasvirine getirir.

Halhâlî, Allah yolundan gitmeyi talep edenlerin gayret göstermesi gerektiğini aktarır; durmadan çalışıp çabalamalarını gaflete dalmamalarını, sıkıntı ve dertlere hazır olmaları gerektiğini bildirir:

Olan t̤alib Hudāy-ı bî-niyāza

Bulaşdırmaz gözini ḥāb-ı nāza (1380)

Olub ehl-i sülūkın rāhatı renc

Harāb ēyler özini tā tapar genc (1381)

Bilgili, âlim kimselerin eziyet ve sıkıntı çekmeden kendilerini geliştiremeyeceklerini, bu noktaya zorlu çabalarla geldiklerini ifade eder. Hak ehli olanların beladan çekinmeyeceklerini, bu zorlu yolun onları kurtuluşa hazırladığını öne sürer.

Bu noktada bir örnek şahsın tasvirine girer. Bir yüce şahsın gece gündüz yatmadığını tasvir eder. Bir kimsenin bu kişiye bu kadar ayakta kalmasının anlamının olmadığını, gidip yatmasını önerdiğini aktarır. Yüce şahs bu konuda o kişiye karşı çıkar; misafirin yolda yatmasının uygun olmayacağını, yoldaşının onu orada bırakabileceğini ifade eder. Bu kısa anekdot ile Halhâlî vermek istediği mesajı, okuyucuya daha iyi aktarmak için bir diyalogla somutlaştırmıştır. Sonrasında mesajın anlamını kendisi de alenen açıklar:

Ġaraż Haq t̄alibi bī-hūde gezmez

‘İbādetden riyāzetden el üzmez (1387)

2.3.3.3. Aşk Ehlinin Halvet İsteği

Halhâlî, aşk ehli olan kimselerin gizlilik ve halvette tek başına kalma isteğinden söz eder. Bu konuda özellikle Allah âşıklarının durumunu belirtir. “Der-beyân-ı ĩn ki ‘âşıkân-ı cemāl-i eḥadiyyet hem hemîşe t̄alib-i ḥalvet u z̄ulmet-i şeb hestend ve be-rağbet-i bendegān be-şeb-ḥizī” (630-658) başlığı altında konuyu ele alır. Ana hikâyede ise olay, tilkinin horozu yakalamak için geceyi beklemesini anlatmaktadır. Dolayısıyla tilkinin horozu takıntısı, onu sevgilisini bekleyen bir âşık gibi göstermiştir. Halhâlî, bu durumu ilahi aşka bağlamıştır.

Halhâlî, aşk ehlinin daima halvette kalmak isteyeceğinden söz eder, böylelikle âşığın tek kalarak sevgili ile konuşabileceğini aktarır:

Belī ‘aşk ehli dā’im ḥalvet ister

Mücerred olmaḳına fursat ister (630)

Tasavvufta halvet; ne bir meleğin ne de diğer herhangi bir kimsenin bulunmadığı bir hâlde ve yerde Allah ile sırren konuşmayı, ruhen sohbet etmeyi bildirmekle beraber masivadan ilgiyi kesip tamamen Allah’a yönelme ve kendini ibadette verme anlamına gelmektedir (Uludağ, 2016, s. 156). Bu anlayış, Halhâlî’nin tasvir ettiği davranışlarda mevcuttur. Zira aşk ehli ağıyardan yâra kaçır. Allah için namaza durur, dua eder. Okuyucuya asıl önemli olan, ibadet etmeyi hatırlatarak fırsatı elden kaçırmamasını nasihat eder:

Gözüm bu ḳadr ḥvāb-ı nāza uyma

‘Aceb fursatdur elden ḳoyma ḳoyma (636)

Bu ‘ömrün yoḥdı bi’llāh i’tibārı

Belī yoḥ ḳarḥ-ı ḡaddārun ḳarārı (637)

Halhâlî, aşk ehli olan kimseler için gecenin etkisine sözü getirir. Gece vakti, Allah kapısı hariç tüm kapıların bağlandığını bildirir. İnsanın derdinin gece vakti daha artacağından söz ederek yatmamak gerektiğini salık verir. Bu ifade esasen insanın gaflet uykusuna dalmaması gerektiği fikrini vermektedir:

Bu cür gafletde yatma dur ayaka

Özün yatmak gelür birden kabağa (642)

Halhâlî'nin okuyucuya nasihati, yatmak zamanının zaten kabirde olduğunu bildirerek insanın ahireti için çalışmasını istemesinden gelmektedir. İnsanın, tevekkül ve tevessül ile sağlam bir gemide Allah'ın rehberliğinde ümit denizinde seyahat edebileceğini tasvir eder.

Son olarak sözü yeniden gecenin sağladığı halvet durumuna bağlar ve bu vakitte Allah'a yönelmeyi nasihat kılar. El açıp dua etmeyi okuyucusuna tembih eder. Allah'a yalvararak yakınmanın zamanı olduğunu bildirir.

2.3.4. Kadınlar

Halhâlî'nin mesnevide bir diğer konusu, eş seçimi paralelinde kadınlar hakkında görüşlerinden meydana gelmektedir. Bu konuya “Der-ta' rîf-i zenân-ı bâ-vefâ der-în ki bâyed be-ḥilâf-ı rızâ-yı ânhâ hareket ne-kerd” (427-437) başlığı altında giriş yapar. Bu bölüm öncesinde tilki anlatısında ana kahraman olan tilki, evinden gurbete gidecek iken karısı ile karşılıklı konuşmaları gerçekleşir. Bu bağlamda Halhâlî konuyu eş seçimi, vefalı-vefasız eş hakkında görüşlerine getirir.

Halhâlî, öncelikle dünyada kadının yerinin öneminden söze başlar. Bir erkeğin gözünden kadına bakış açısını, geçmişin geleneksel kalıplar ile çizer. Burada kadın sözü ile kastedilen esasen evli olunan eştir:

Belî çoḡ yaḥşıdur dünyâda 'avrat

Yéter gam günlerinde dâda 'avrat (427)

Gēce vākti sene hem-ḥābe yoldaş

Günüzler iş gören ḥāletde kardaş (428)

Tapar revnaḵ onunla év işıgun

Çeker nöker kimi dā'im kēşigün (429)

Kadına bakış, bir erkeğin evlendiğinde ona yoldaş olması ve beraberinde ev işlerinden sorumluluğu yönündedir. Görüldüğü üzere kadın, erkek üzerinden konumlandırılır. Halhâlî, kadın sayesinde evin can bulduğunu bildirir. Evin geçimini, yemeğin pişirilmesini, temizliğin onun sayesinde düzene konulduğunu aktarır.

2.3.4.1. Vefalı Kadın

Halhâlî, okuyucusunu vefalı eşin değeri hakkında uyarır. Vefalı kadına sahip olan kişi, ona bir söz etmemeli, kucaklayıp sevgisini eksik etmemelidir. Vefalı kadına ihanet edilmemelidir, her türlü konuda yardım esirgenmemelidir. Onu en iyi şekilde saklamak vazifedir.

Vefālî 'avratı bas öp gözinden

Sene her ne dēse çıhma sözinden (433)

Bu sözlerle vefalı kadına değer verilip korunmasını özellikle nasihat eder. Erkeğin, kadının vefasına karşılık kendi bağlılığını göstermesini bekler. Bu bölümde iki eşe sahip bir adam hakkında ikinci düzey hikâyeye yer verir.

2.3.4.2. Çok Evlilik

Halhâlî, kadınlar hakkında fikirlerini pekiştirecek bir hikâye ile ara verdikten sonra “Der-naşîhat-ı birâderân-ı şafâ der-în ki bâyed ihtiyâr dū zen u ziyâde ne-numâyend ki bi’l-âhire der-ekser-i emzice çūnân ki mî bînem âşikâr-ı muncer ma‘şiyet est...” (480-504) başlığı ile örnek verdiği hikâyeden hareketle nasihatlerine devam eder. Bu sefer iki veya daha çok kadınla evli olmanın zorluğu ve yanlışlığı hakkında düşüncelerini okuyucuya sunar.

Halhâlî, okuyucusu olan erkeklere bir kere evlendikten sonra üstüne başka bir kadınla evlenmenin yanlış olacağını bildirir. Keza bu şekilde bir kimsenin dindar olarak kaldığını görmediğini söyleyerek kendi gözlemlerini delil gösterir:

Nêçūn ki görmedim men êy vefâ-dâr

İki ‘avratlı olsun merd-i dîn-dâr (482)

Özellikle fakir kimselerin bu surette daha yanlış bir karar alacağını telkin eder. Onlara daha fazla acır ve yazıklar. İki kadın ve bir kocanın evliliğinin şeriata ters olacağını savunur. Bu yaklaşımın nefsin arzusuna boyun eğmek olduğunu düşünür. Bu şekilde evlenmenin sünnet olduğunu düşünenlere, bunun sünnet olamayacağını savunur:

Adın sünnet koyub kılma tekâpū

Tökülsün sünnetün sünnet degil bu (491)

Halhâlî’nin burada değindiği nokta, muhtemelen Hz. Muhammed’in evliliklerinden gelmektedir. Hz. Peygamber’in hayatının sonlarına doğru dokuz hanımı bir nikâh altında toplamış olduğu ifade edilir (Ali ve Ögüt, 1993, s. 368). Bu durumun özel nedenlerinin yanı sıra Halhâlî bu davranışı kendisine örnek alan kimselerin, hata ettiklerini ifade eder. Bu davranışın sünnet olarak gösterilemeyeceğini vurgular.

Özellikle iki üç kadın ile evli olmanın dünya ve ahiret hayatına mal olacağı üzerinde durur. Erkeğin eğer evliliğinden ve eşinden mutlu değil ise boşanmasını ve bir başka kadınla evlenmesini nasihat eder. Bir kimsenin iki karısı olsa her ikisinin ayrı ayrı dert yanacağı konusunda uyarır ve tek eşliliği destekler:

İkidür çün gözün iki göze baḡ

Cehālet eyleme cānım söze baḡ (504)

Halhâlî, bu nasihatlerinin ardından bir hikâye ile nasihatlerini dinleyen kimselerin onu haklı bulduğuna dair ikinci düzey hikâyeler okuyucuya sunar.

2.3.4.3. Eş Seçiminde Kadınların Özellikleri

Halhâlî, kadınlar hakkında görüşlerine “Der-rucû‘ be-fıkra-ı zenhâ” (552-562) başlığı ile devam eder. Bu başlıkta daha çok erkeklere, evlenecekleri kadınlarda ne gibi olumlu özelliklerin bulunması, nelerden kaçınılması gerektiğini öğüt edeceğini bildirir:

Dëyüm bir söz sene menden vaşıyyet

Eger ‘avrat alursan eyle dikkat (553)

Halhâlî, kadında dört özelliğin bulunması gerektiğine dikkat çeker: İlki, ahlak kurallarına bağlı kalma durumu olan “ismet”; ikincisi, sevgi bağı “muhabbet”; üçüncüsü, “güzel huylu tabiat”; dördüncüsü ise yaratılıştan gelen güzel konuşma “selika”dır. Eğer bir kadında bu dört özellik mevcutsa, yüce bir güzellik ile donatılmıştır. Ek olarak işveli ve nazlı ise o kadın insana her derdi unutturur, mübarek ve evlenilecek kadındır.

Halhâlî, olumsuz özellikler için “dili acı” ve “başı dışarıda” olmayı örnek vermiştir. Ayrıca eli hırsızlığa meyilli, kekeme konuşan yahut dili uzun ve pinti gibi özelliklere sahip kadınla evlenmeden kaçınmayı nasihat etmiştir.

2.3.5. Âlimler

Halhâlî'nin mesnevide bir diğer konusu, âlim olarak davrananların durumu hakkında görüşlerinden oluşmaktadır. Bu konuya “Der-mezemmet-i ‘âlimân-ı bî-‘amel” (755-787) başlığı altında değinir. Ana hikâyede tilki, horoza kendisinin meziyetlerinden bahseder. Hacca gittiğini, dinine bağlı olduğunu, namazını aksatmadığını söyler. Bunun üzerine horoz, onun bu davranışlarına rağmen birini nasıl katletmeyi göze aldığını uygun bulmaz. Böylelikle sözünü ettikleri ile yaptıklarının birbirine uygunsuz olmasının yanlışlığını vurgular. Bu şekilde konu, âlim olan kimselerin davranışlarına gelir.

Halhâlî, kendini âlim olarak gösteren kimselerin davranışlarında da kendilerine yakışan işler yapmasını bekler, şeriata uyan bir kişinin kâmil insan olmasının gerekliliğini ifade eder:

Belî ‘âlim olan ‘âmil gerekdür

Şerî‘at emrine kâmil gerekdür (755)

2.3.5.1. Görünürde Âlim Olanlar

Halhâlî kendisini molla, hoca, bilgili bir kimse olarak tanıtan kişilerin, davranışlarına daha çok dikkat etmesi gerektiğini düşünmektedir. Kimi âlimler, bu unvanı taşısalar da davranışlarında kendi sözlerine uygun hareket etmezler. Bu tavrı “yemeyin” hükmünü sözde söyleyen bir kişinin, yetim malını yemesinin ikiyüzlülüğü ile örnekler:

Özün *lâ-te’kulû* hükmin dëyersen

Yetîmün mālını yek-cā yëyersen (758)

Halhâlî, kendini molla olarak tanıtan kimilerinin rüşvet ile kazandıklarına dikkat çeker. Böyle kimselere âlim demenin boşa olduğunu ancak zalim olabileceklerini ifade eder. Peygamberlik makamına vekillik gerekse o makam için en önde gidenlerden olacaklarını söyler. Gösterme davranış ile içten gelerek yapılanın bir olmadığını gösterir. Böylelikle kendisini âlim olarak gösterenlerin, davranış ve düşünce olarak Allah’ın yolundan gitmediği konusunda uyarır.

Halhâlî, bu şekilde görünürde âlim davranan kimselerin halkı da birbirine kırdırdığını düşünür. Para gördüklerinde tez atıldıklarını, mal ve mülk ile anıldıklarını ifade eder:

Kêçüb endâzeden cāh ü celālün

Dağı ta' rîfe gelmür mülk ü mālun (772)

Halhâlî, bu âlim görünüşlü kimselerin etrafına topladıkları kitle ile halk içinde söz sahibi bir konuma dahi geldiklerine dikkat çeker. O kişilerin emriyle birçok kanın dökülebileceğine dair uyarıda bulunur.

2.3.5.2. Gerçekten Âlim Olanlar

Halhâlî, görünürde âlim davrananlarının durumunu anlattıktan sonra konuyu gerçek âlimlerin davranışlarına getirir. Bu sayede iki kesim arasındaki farktan hareketle nasihatlerde bulunur. Öncelikle âlim olanın Allah'tan korkması gerektiğini belirtir:

Gerek 'âlim olan korhsun Hudâdan

Teğâfûl êtmesün rûz-ı cezâdan (778)

Âlim olanın her daim kan ağlaması gerektiğini ifade eder. İlim ehli olan kişilerin aşk ehli olmasının daha uygun olacağını bildirir. Âlimin davranışlarıyla örnek olması gerektiği ilkesine dikkat çekerek haram yememesi gerektiğini öğütler. Zira cahillerin bunu bir meziyet sanıp yanlış düşüncelere kapılabileceğine dikkat çeker:

Eger 'âlim yeye māl-ı harāmı

Bu şîve kâfir êyler çoğ 'avāmı (782)

Halhâlî, son olarak okuyucularına takvadan ayrılmamayı nasihat eder. Dünyanın gelip geçiciliği karşısında ona çok kapılmamayı, ölümün asıl gerçek olduğunu bildirerek konu hakkındaki sözlerini tamamlar.

2.3.6. Din

2.3.6.1. Kaza ve Kader

Halhâlî'nin mesnevide bir diğer konusu, kaza ve kaderden insanın kaçmasının imkansızlığı hakkındadır. Bu bölüme “Der-beyân-ı ĩn ki vaqtı kazā-yı İlāhî āmed telāş u firār-ı şemer ne-dāred” (673-677) başlığı altında yer verir. Bu konuya esasen tilki anlatısındaki olay olan, horozun tilkiyi görüp kaçmak istemesi ama hiçbir şey yapamamasından gelir. Bu anda Halhâlî araya girer ve kazadan kaçınılamayacağını aktarır.

Kaza, olacağı evvelden takdir olunan şeylerin yani kaderin vuku bulması, ortaya çıkması demektir (Pala, 2018, s. 263). İmanın şartlarından biri olarak kaza ve kadere inanmak, Müslüman olan bir kimsenin dünyaya bakış tarzını temsil eder. Halhâlî, bu davranışı okuyucuya hatırlatır:

Belî bi'llāh kazādan kaçmak olmaz

Düğün çalsa meşiiyet açmak olmaz (673)

Kimi gördün ki kurtuldu belādan

Özin çekdi kenāra mācerādan (674)

İnsanın bu güç karşısında çaresiz kaldığını bildirir. Kaderin, akıllı kimseyi dahi düşkün kılabileceğini hatırlatır. Böylelikle okuyucuya bir uyarıda bulunmak ister.

2.3.6.2. Namaz

Halhâlî namazın önemi hakkında düşüncelerini metinde “Der-tergîb be-namāz-ı kāmîl” (842-849) başlığı ile dile getirmiştir. Halhâlî, bilgili insanlara seslenerek namaz vakti, kabrin önünde olduklarını hayal etmelerini ister. Cehennemin solda, cennetin ise sağda kalacağını bildirir:

Budur ‘arżım duran vakte namāza

Gelende Hakkla rāz u niyāza (843)

Hayāl  t  abrivi h zır  aba da

Cehennem solda b  -ı h ld sa da (844)

Ki inin bunu g z  n nde bulundurarak her an hazır olmasını ister. İnsanın bu  ekilde  mr  sona erdi inde, onun i in hayırlı olaca ını bildirir. Dolayısıyla namaz kılmanın gereklili ine a ıklık getirir.

2.3.6.3. Tevekk l

Halh l  tevekk l n de eri hakkında g r  lerini “Der-ta’r f-i  ıfat-ı cem le-i tevekk l” (1310-1321) ba lı ı altında de erlendirir. Ana hik yede tilki, tavu u buldu u i in mutlu olur, afiyetle onu yer. Tilkinin tavuk ile  d llandirilmesinin tevekk l ile ger ekle ti i bildirilir. Zira tilki daima Allah’a olan g venini bırakmamı , bu sayede zafere ula mı tır. Bu noktada Halh l  tevekk l n  nemi hakkında okuyucuya nasihatte bulunur.

Halh l , tevekk l n insanın y kselmesini sa layan tutumlardan biri oldu unu bildirir. Dertli g nl n tevekk l ile ferahlayaca ını, t m sıkıntılarda tevekk le bel ba lamayı sı ınak g sterir:

Tevekk l g zlerivi r  en  yler

Tevekk l  amlı k nl n g l  en  yler (1312)

Halh l  s zlerini, tevekk l etmeden  nce hazırlıklı olmanın  nemi ile devam ettirir. Zira tevekk l, neticenin hasıl olması i in l zumlu tedbirler alındıktan ve sebeplere tevess l ettikten sonra tedbir ve tevess l n kifayetini Allah’tan beklemeyi gerektirir (Uluda , 2016, 357). Bu durumu Halh l , kı  mevsimine bir yıl hazırlıklı girmek di er yıl ise hazırlıksız olmak ile  rneklemi tir. İlk yılın ho  ve ne eli ge erken ikincisinin keder i inde olaca ını ifade eder. B ylelikle okuyucuya tevekk l etmenin do ru yolunu bilmeyi    t verir.

2.3.6.4. Ölüm

Halhâlî'nin mesnevide bir diğer konusu, ölüm hakkında görüşlerinden oluşmaktadır. Hikâyede tilkinin onun hakkında söylediklerine karşılık horoz, kendi savunmasını yapar ve üç günahına karşılık cevap verir. Fakat sonunda tilkiyi ikna edememesi üzerine Allah'a yalvararak onu kurtarmasını diler. Bu bölümde horoz, dünyada boşa vakit geçirdiğinden yakınarak ölümden korktuğunu ilan eder. Böylelikle Halhâlî hikâyeyi bölerek "Der-va'z u naşîhat ve bîdâr kerd-i merdum" (1034-1064) başlığı altında ölüm konusunda düşüncelerini okuyucuya sunar.

Halhâlî, okuyucusundan ölümü hatırlamasını ister. İnsanın her daim iki şeyi aklından çıkarmamasını bekler: Allah ve Ölüm. Ölüm gerçeğinin her an gelebileceğini vurgulayarak bugünün işini yarına bırakmamayı tembihler ve daima tövbe etmeyi önerir. İnsanın uyanık olmasını amaçlar:

Ölüm birden gelür eyler giriftâr

Ḥaber-dâr ol ḥaber-dâr ol ḥaber-dâr (1039)

Halhâlî, ömrü seksen doksan yaşlarına dayanmış kimsenin elinin kolunun bağlanacağını bildirir. İnsanın dünyada misafir olduğunu hatırlatarak ibadeti bırakmamasını ister. Zira dünyada mal ve mülk uğruna düşenlerinin sonunda gassal eline düşeceğini bildirir. Dünyanın vefasızlığına yönelik düşüncelerini tekrar eder:

Düşe her kimse māl u sāl eline

Düşer âḥîr günü ğassāl eline (1045)

Halhâlî, insanın kabirde sorgulanacağını hatırlatır, mutlaka öleceği gerçeğini gözler önüne serer. Canın çıkıp ruhun korunacağını bildirir. İnsanın dünyadan geçip gittikten sonra tüm malının mülkünün ardından başkaları tarafından harcanacağını hatırlatır. Zira insanın kabirde yanında dünya malının kalmayacağını, ancak yılan ve karıncalar olacağını ifade eder:

Yêtürüller seni ehl-i ḳubūra

Yêter ḳabr içre cismün mār u mūra (891)

İnsanın ölüm vakti yanında götürebileceği tek şeyin imanı olduğunu okuyucuya açıklar. İmanı olmayanın kabre eli boş gideceğini ve sonrasının onun için hiç hoş olmayacağını telkin eder. Son olarak Halhâlî, Allah’a yalvararak onu ölüm vakti şهادet kelimesine bağlı kılmasını ister.

Halhâlî, ölümün kaçınılmazlığını metinde birçok yerde tekrar eder. Ölüme insanın yalnız gideceğini, kimsenin ona yardım edemeyeceğini belirtir. İnsanın kabre gitmesinin ardından ise adının dünyada unutulacağına dikkat çeker. Kardeşinin, yoldaşının, evlatlarının dahi onu hatırlamayacağını aktarır. Arkasında bıraktıklarının kendi hayatlarına devam edeceğinin altını çizer:

Seni yâddan çıhardur kavm u kıardaş

Ne oğlan yâd eder ne yâr u yoldaş (1060)

İnsanın öldükten sonra arkasında bıraktığı kimselerin onun için bir fayda sağlayamayacağına dikkat çeker. Sonuç olarak insanın ecelinin, yalnız kendisi için gerçekleşeceğini okuyucuya sunar. Bunun için kendi adına çabalamasını salık verir.

2.3.7. Ahlak

2.3.7.1. Edep

Halhâlî’nin mesnevide bir diğer konusu, edep hakkında görüşlerinden oluşmaktadır. Bu konuya “Der-ta’rîf-i şîfat-ı âdâb u naşîhat” (822-841) başlığı altında değinir. Ana hikâyeye olan tilki anlatısında olay, tilki ve horozun karşılıklı münakaşasına gelmiştir. Bu kısımda tilki neden horozu yakaladığına dair üç kanıt sunar. Bu kanıtlardan ilki, horozun edepsiz olduğu hakkında yargısından gelir. Dolayısıyla Halhâlî, edep hakkında düşüncelerini sunmak için hikâyeyi böler.

Halhâlî, izzetin edep ile geldiğine dikkat çeker. Yücelik ve ululuk nişanının kaynağı olarak edebi görür. Soyluluktan konuşmak yerine edepten konuşmak gerektiğini vurgular, zira edebın zaten insanı soylu kılacağına dikkat çeker. Herhangi bir kişi yücelik makamına ulaşmak istiyorsa bunun edep ile mümkün olduğunu nasihat eder:

Gözüm sen lâf vırma çoğ nesebden

Nesebden el götürdüm vır edebden (823)

Necîb eyler edeb her nâ-necîbi

Edeb sultân eder merd-i edîbi (824)

Kişi günah işlerse edepsiz olur ve gazaba kendini layık görür. Bundan dolayı Allah yolunda edepli bir şekilde ilerlemeyi koşul tutar. Edep, insanı kötü hâl ve hareketlerden vazgeçirir. Bunun içindir ki tasavvuf tümüyle edepten oluşmaktadır (Uludağ, 2016, s. 116).

Halhâlî, okuyucuya seslenerek namaz kılıyor gözükenerin, aslında hayalinin başka yerlerde olduğunun yanlışlığına dikkat çeker:

Durarsan Hâk huzûrında kabağda

Gezer ammâ hayâlün dağda bağda (830)

Özün şüretde çoğ yahşı bezersen

Koyub Allâhı çöllerde gezersen (831)

Kendini görünürde çok iyi gösterenlerin, Allah'ı nasıl unuttuklarını hatırlatır. Edebin görünürde değil de insanın içinden gelen hisle birleşmesini umut eder. Halhâlî, bu noktadan itibaren namazın önemi ile konuyu devam ettirir. Ezan vaktinin insana çağrı olduğunu hatırlatır. Bu vasıta ile Allah'ın huzuruna çıkacakları için dikkatli olmayı önerir.

2.3.7.2. Zulüm

Halhâlî'nin mesnevide bir diğer konusu, zulüm ve eziyet hakkında düşüncelerini içermektedir. Konuya “Der-mezemmet-i zulm u tevbîh” (859-868) başlığı ile değinir. Ana hikâyede tilkinin horoz ile atışması devam etmektedir. Tilkinin horoza karşı ikinci savı, onun halka zulmettiği ile ilgilidir. Dolayısıyla Halhâlî araya girerek bu konu hakkında düşüncelerini aktarır.

Halhâlî, zulmün insanlığın gerçeği olduğuna değinerek bir yandan şeytanın sevinci olduğuna dikkat çeker:

Belî kardaş çü haqqü'n-nâsdur zulm

Sürür-ı sîne-i hannâsdur zulm (859)

Zulmün günahların en kötülerinden olduğunu savunarak zulmedenin kurtuluşu olmayacağını ifade eder. Okuyucuya tavsiyesi, hiçbir kimseye kötü davranmamak gerektiğidir. İnsanın derde düşse dahi Allah'ın yarattıklarından şikâyet etmesini tasvip etmez. Kim ki zulmederse o zulme uğramış mazlumun, gece gündüz ona lanet edeceği konusunda uyarır:

Meşeldür 'ibret etsün merdüm-âzâr

Ki olmasun yatan dalınca bîdâr (867)

2.3.7.3. Dış Görünüş

Halhâlî, herkesin belirli bir dış görünüş ile yaratıldığını düşünür. Konuya “Der-beyân-ı in ki herkes ki ez-ziyy-i hod bîrûn şevd giriftâr h'âhed şod ...” (875-896) başlığı ile değinir. Ana hikâyede tilki ve horozun münakaşasında tilkinin horoza karşı üçüncü savı, onun dış görünüşünden kaynaklanan bir nedene gelir. Tilki, horozun görünüş itibarıyla kuyruğunda taç taşıdığını düşünür fakat o tacın âdetlere uygun olarak başında olması gerektiğini bildirir. Halhâlî, bu kısımda araya girerek konu hakkında düşüncelerini ifade eder.

Halhâlî kişinin dış görünüşünü terk etmemesi gerektiğini öğütler. İnsanların Allah’a ibadet etmek için yaratıldığını vurgular, bu nedenle insanın ömrünün sonuna kadar bu görünüşten çıkmaması gerektiğini aktarır. Bunun ayette yer aldığını örnek gösterir:

İtā‘at ziyyün olmış olma nā-cins

Buyurmuş *mā-ḥalaqtü’l-cinne ve’l-ins* (879)

İnsana ömrünün sonuna kadar ibadet etmeyi nasihat eder. Gafil olmamayı telkin etmekle beraber kabirde dünyada yaptıklarının önüne geleceğini hatırlatır. Dünyanın geçiciliğine kapılıp gitmemeyi tekrar hatırlatarak günleri boşa harcamamayı, oyalanmamayı tembihler.

2.3.7.4. Oburluk

Halhâlî’nin mesnevide bir diğer konusu, oburluk göstermenin zararları hakkında görüşlerinden oluşmaktadır. Bu konuya “Der-mezzemmet-i pur-ḥvārî” (1246-1257) başlığı altında değinir. Ana hikâyede olay, tilkinin ona gaipten gelen ses üzerine tavuğu aramasındadır. Bu noktada tavukla karşılaşmasından önce Halhâlî araya girer ve oburluk, aç gözlülük göstermenin yanlışlığı üzerine bilgi verir. Bu sayede bir sonraki sahnede tilkinin nasıl bir hataya düşeceğine dair okuyucuya ön bilgilendirme sunar.

Halhâlî, insanların karnının tok olduğu zamanlarda daha sapkın olabileceklerini belirtir. Karın tokluğunun insanlarda rehavete kapılmaya neden olduğunu düşünür. Bu nedenle Halhâlî, kâmil insanın açlık ile yetiştığını ifade eder:

Éder aculuk seni bi’llâh kâmil

Olubdur çoḥ yémek resm-i ‘avāmil (1247)

Oḡul çoḥ tıḡma kēç bu bed-şıfatdan

Özün ac saḡla tā dol ma‘rifetden (1248)

Karın tokluğunun, insanda şehvetin ortaya çıkmasına dahi neden olacağına değinir. Tüm marazların ortaya çıkışında ön ayak işlevi göreceği konusunda okuyucusunu uyarmak ister. Keza bu yolun sonunda insanın Allah'ın izinden sapacağına dikkat çeker:

Balam tā burnıva kimi tıhubsan

Kızubsan şīve-i Hāqdan çıhubsan (1252)

Halhâlî'nin bu konuda tavsiyesi az yemek, oruçlu olmaktır. Kâmil insanın yolunun şerefli olan oruç tutma ile gerçekleşeceğini telkin eder. Çünkü yiyeceğe ihtiyacı olan kimselerin dinin izinden çıkmayacağını, daha çok Allah'ı aklına getireceğini düşünür. Karın tokluğunda ise dine dahi laf etmekle insanın kafirliğe geçeceğini hatırlatmak ister. Sonuçta aza kanaat etmeyi nasihat ederek “bir lokma bir hırka” anlayışını okuyucuya benimsetmek ister.

2.3.7.5. Acelecilik

Halhâlî, acele iş yapmanın yanlışlığı karşısında etraflıca düşünmenin önemini vurgular. Konuyu “Der-ta rîf-i şîfat-ı te'emmül ve mezemmet-i 'acele kerdan der-kârâ ve naşîhat” (1500-1522) başlığı ile ele alır. Ana hikâyede tilki, kurt ile görüşmelerinin ardından beraber yola çıkarlar. Bir müddet sonra ileride kuyruklar görürler, kurt acele ile atılırken tilki dikkatlice bakarak bunun bir tuzak olduğunun farkına varır. Bu durum üzerine Halhâlî, aceleciliğin yanlışlığı ve dikkatli hareket etmenin önemine değinir.

Halhâlî bir iş yapmaya karar verirken iyice düşünmek gerektiğini nasihat eder, aceleye getirmenin faydası olmayacağını vurgular. Zahmete girmeyi göze almak ister:

Belî çoḡ yaḥşıdur işde te'emmül

Egerçi zaḥmete kılsun taḥammül (1500)

Bir diğer yandan insanın acele ile dünya hayatına dalıp gitmesini yanlış bulur, bir toz için güneşten olacağını düşünür:

Oğul dünyānı görcek kılma ta‘cīl

Dayan mülk-i muḥalled èyle taḥṣīl (1501)

Dünyanın görünüşüne aldanmamak gerektiğini ifade eder. Zira onun utanması olmadığını binlerce kişiyi bu yolla öldürdüğünü tasvir eder. Dünyanın vefasız olduğunu; elem ve keder ile beslendiğini, mayasında gam ve keder bulunduğu konusunda okuyucusunu uyarmak ister. Bu konuda insanın ilim öğrenmesi gerektiğini salık verir. Gafil kalmamak gerektiğini, işin aslının ne olduğunun farkında olmayı öğüt eder. Bu noktada dünyada tabiatın dahi keder içinde olduğunu tasvire girer. Tabiatın dahi insanın gafil olmamasına yönelik uyarıları bulunur:

Ḳulak vèr gör nèce sūsen açub dil

Dèyer èy ehl-i dünyā durma gāfil (1514)

Dünyada tabiatın bile kendisi için ne kadar keder içinde kan ağladığını tasvir ettikten sonra, insanın bu tabloda feyz alıp dünyanın geçiciliğine kendisini kaptırmaması gerektiğini okuyucusuna sunar. Dolayısıyla acele ile dünyaya bağlanmanın zararı hakkında görüşlerini birleştirerek iyice düşünmenin, farkında olmanın önemini gösterir.

2.3.7.6. Çalışma

Halhâlî çalışıp çabalamanın önemi hakkında görüşlerini “Der-beyān-ı ĩn ki çūnān ki ez-dunyā bī-telāṣ ne-miṣeved emr-i āḫiret hem-telāṣ miḥ‘āhed” (276-292) başlığı altında dile getirir. Konunun bu noktaya gelişi ana hikâyede tilkinin gaipden gelen sesin ona oturup beklememesini, avı için çalışmasını, yola çıkmasını istemesinden kaynaklanmaktadır. Halhâlî, hikâyede vermek istediği mesajı bu bölümle alenen açıklamıştır.

Halhâlî, okuyucuya dünyanın ve ahiretin değerinin çalışmakla kazanıldığını ifade eder. Eğer kişide ahiret inancı varsa ölene kadar hazırlanmalıdır:

Belī cānım çi dünyā vū çi ‘uḳbā

Telāṣun olmasa olmaz müheyyā (276)

Eger ‘uqbāya vardır i’tikādun

Gerek kabre gède her günde zādun (277)

İnsan, dünyada var olduğu sürece hem dünya hayatı için hem de burada kazandıklarından hareketle ahiret için boş durmamalıdır. Halhâlî, gençliğin önemine değinirken zamanı ertelememenin değerini hatırlatır:

Dème tâze cevānam çoğdı fırsat

Kocallam eylerem yahşı ‘ibādet (283)

Yaşlanınca yapacaklarını vadederek bugünü geçiştirmenin hatasını vurgular. Son olarak kaderin bilinmezliğine atıf yaparak insanın, her an başına bir şey gelebileceği düşüncesiyle hazırlıklı olmasını tembihler. Bunun için anı değerlendirip tez elden çalışmayı öğütler.

2.3.7.7. Sabretme

Halhâlî’nin mesnevide bir diğer konusu, dünya hayatında insanların başına gelenlere sabırla dayanması hakkında görüşlerini içermektedir. Konuyu “Der-dil-dārī vu tesellī-i fuḳarā be-va‘de-i ni‘methā-yı İlāhī der-dār-ı ‘uqbā” (1290-1304) başlığı altında verir. Dolayısıyla fakir kimselerin Allah’ın nimetleri ile teselli bulacağını, bunun için ibadetlere sarılmaları gerektiğini öğütler. Ana hikâyede tilki, tavuğun ona yalvarmasına karşılık kendi hâlinin ne kadar harap olduğundan bahseder. Bu sırada Halhâlî hikâyeye ara vererek konu hakkında düşüncelerini dile getirir.

Halhâlî dünyada hoş vakit geçirmemiş, gün yüzü görmemiş kişilere üzülmemeyi nasihat eder. Kul olanın zaten çile çekmekle mükellef olduğunu hatırlatır. Bu yolda sabrı en büyük erdem olarak görür. İnsanın dünyada misafir olduğu fikrine atıf yaparak ahiret için çalışmasını tembihler:

Bu çarḥun cevır u zulminden darılma

Riyāzet çek ‘ibādet kıl yorulma (1296)

Sabır, başa gelen musibetlerden dolayı yalnızca Allah’a yalvarmayı başka kimseye sızlanmamayı, kendini acındırmamayı gerektirir. Bununla beraber sabrın haramdan uzaklaştırma gücü kişiyi dini emirlere uymaya iter (Uludağ, 2016, s. 302).

Halhâlî, dünya işlerinin geçiciliğini vurgular, sabrın bu yolda en büyük güç olduğunu tekrar eder. Sabreden, imanını elinden bırakmayan kişinin öldüğü vakit hesap zamanının, onun için hayırlı geçeceğini ifade eder. Bu kişilerin en yüksek cennete ulaşarak evliyalara mazhar olacağını, dünyanın cefasını zerre hatırlamayacağını öne sürer. Sonuç olarak daha önce ifade ettiği üzere ahiret hayatına ulaşmak için dünya hayatının derdi ve sıkıntısına göğüs germeyi nasihat eder.

2.3.7.8. Sükût

Halhâlî sessizliğin, gereksiz konuşmadan kaçınmanın değeri hakkında fikirlerini “Der-ta’rîf-i sukût u hāmūşî” (589-596) başlığı ile metinde sunmuştur. Esasen tilki anlatısında konu, tilkinin uzaktan horozun sesini işitmesine gelmektedir. Horozun yüksek sesle ötmesi nasihatın çıkış noktasını oluşturmuştur.

Halhâlî, ilk olarak okuyucuya insanın başına belanın konuşmaktan geldiğini bildirir. Buna örnek olarak ise horozun başına tilki belasının, ötmesini duymasından geldiğini söyler. Bu konuda bilinen bir atasözünü alıntılararak sessizliğin önemi fikrini güçlendirir:

Danışmaçlık gümüşden olsa bi’llâh

Kızıldandır sükût ey merd-i âgâh (592)

Sonrasında dil ve aklın birbiri ile ilişkisini iki uzvu konuşturarak aktarır; akıl dile dilsiz olsa daha rahat olacağını ifade eder. Bu canlandırma ile okuyucuya nasihatini daha etkin kılmak ister. Son olarak Halhâlî’nin insanlara tavsiyesi, iki kulakla işitirken tek dil ile tartarak konuşmaktır. Zira konuşmanın yanı sıra dinlemenin daha önemli olduğunu salık verir. Ve bu kısımda ikinci düzey bir hikâye ile gereksiz konuşmanın zararını örnekler.

2.3.7.9. Fütüvvet

Halhâlî'nin mesnevide bir diğer konusu; fütüvvetin değeri, aile bağlarına itimat hakkında görüşlerinden gelmektedir. Bu konuyu “Der-beyân-ı ma‘nâ-ı futuvvet u ‘ayâl-dârî” (1331-1337) başlığı ile ele alır. Ana hikâyede tilki, tavuğu yediği için vicdan azabı duyar. Aklına ailesi gelir, onlara yemek getirmek için çıktığı bu yolculukta onları unutup kendi bencilliğinin kurbanı olduğunu düşünür. Onlarsız yemenin içmenin kendisine ne kadar keder verdiğini anlatır. Bu noktada Halhâlî hikâyeye ara verir ve aile bağları, ailenin keyfiyetinin önemi hakkında düşüncelerine aktarır.

Fütüvvet; gençlik, yiğitlik, mertlik anlamlarının yanı sıra bir kimsenin sırf insani mülahazalarla başkalarının hak ve menfaatini kendisinininkinden önde tutması, toplumun ve fertlerin kurtuluşu ve mutluluğu için kendini feda etmesini ifade eder (Uludağ, 2016, s. 140). Sonuç olarak insanın kendi varlığını ikinci plana alıp başkalarını düşünmesini anlatır. Ve bu davranış yiğitlik ve mertlik olarak yüceltilmiştir:

Belî va’llâh degil resm-i fütüvvet

Cevân-merdî vü inşâf u mürüvvet (1331)

Ki êtsün şahş ehlini ferāmûş

Özi ‘işret şarâbın êylesün nûş (1332)

Halhâlî, ailesini dert içinde bırakan kişiyi tasvip etmez, gözden uzak olmasını ister. Kendi hoş olup ailesi kederde olan kimsenin hâlini uygun görmez. Kendi zevk ve sefa âlemlerinde iken ailesini dert ve belaya gark edenlerin yanlış davranışlarını yüzüne vurur, bu tutumun hatası hakkında okuyucuyu uyarır.

2.3.7.10. Gençlik

Halhâlî, gençlik günlerinin önemi hakkında düşüncelerini “Der-zamānî-i ğanîmet dānesten-i eyyām-ı cuvānî vu kām-rānî” (1482-1491) başlığı altında ele alır. Ana hikâyede tilki, üçüncü ve son uğrak noktası olan kurdun menziline gelir. Burada tilki ve kurt arasında bir muhabbet gerçekleşir. Bu sırada kurt, gençlik vakti neler yaptığını anlatır. Artık yaşlandığını, elinden bir iş gelmediği üzerine hayıflanır. Bu noktada Halhâlî hikâyeyi keser ve okuyucusuna gençliğin önemi hakkında nutukta bulunur.

Halhâlî, gençlikte bahtiyarlığın olduğu ile söze giriş yapar. İnsanın mal ve mülk edinmesi için gençliğinde acele etmesini nasihat eder. Çünkü yaşlılık vakti elinden bir iş gelmeyeceği hakkında okuyucusunu uyarır:

Cevānluğda kıazan yıķ māl u devlet

Ƙocaluķ mevsimi kııl istirāhat (1486)

İbadet konusunda da aynı durumun geçerli olduğunu ifade eder. Gençlik vakti ibadet etmenin hem daha kolay olduğunu hem de geleceğe hazırlık sağladığını savunur. Zira yaşlılık geldiğinde insanın elinin kolunun güçten kesileceğini, en temel ibadetlerini dahi yerine getiremeyeceğine dikkat çeker:

Ƙııç āğrur sîne āğrur hem Ƙol āğrur

Diz āğrur her ıaraf şaķ u şol āğrur (1490)

Namaz kılmanın ve oruç tutmanın yaşlılık vakti ızdıraba döneceği konusunda uyarır, gençliğin gücü ve kuvvetinden yararlanmayı fırsatı kaçırmamayı nasihat eder. Böylelikle hem dünyada rahat bir yaşam için hem de ahirette mutlu olmak adına, insanın gençlik vaktini verimli değerlendirmesi gerektiğini ifade eder.

2.3.7.11. Amellerin Sonuçları

Halhâlî'nin mesnevide bir diğer konusu, insanların kendi davranışları üzerinden yine kendilerini cezalandırması yahut ödüllendirmesi ile alakalıdır. İnsanın yaptıklarının bedelini ödemesi söz konusu edilir. Konu “Naşîhat der-giriftâr şoden-i merdmân be-cezâ-yı a‘mâl-ı hodşân” (1220-1233) başlığı altında verilir. Ana hikâyede tilki, horozu kaybeder ve yollara düşer, kendini yargılar, Allah’a dert içinde yalvarır. Sonunda ise gaipten bir ses gelerek ona ne yapması gerektiğini anlatır.

Halhâlî, bu dünyada insanın başına gelenlerin kaderin yazgısı olduğu inancını devam ettirir. Fakat bu süreçte insanın davranışlarının önemli bir etken olduğuna dikkat çeker:

Ne gelse başıva gör öz gözünden

Müşahhaş bil özündendür özünden (1221)

Halhâlî, okuyucusuna bu dünyada kimseyi incitmemesini nasihat eder. Çünkü kaderin önüne ne getireceğinden korkmasını ister. İnsanın bir güçsüze eziyet etse ondan daha güçlü birinin ona eziyet edebileceğine dikkat çeker. Halhâlî, bu dünyada iyi işler görenlerin iyi sonuçlar elde edeceğini, kötü işler görenin ise kötü sonuçlarla cezalandırılacağını belirtir:

‘Azîzim ihtiyâhun vërme elden

Hemişe qorh mükâfât-ı ‘amelden (1229)

İşün bedse kabaķıva çıhar bed

Yohundur bâk eger olsun mücerred (1230)

Sonuçta cehenneme gideceklerin cennete gideceklerden ayrılacağını akla getirir. Bu nedenle ibadetin önemine konuyu bağlar. İbadet etmeyenin boşuna rahmet beklememesi gerektiğini salık verir. Zira yerinin cehennem olduğu konusunda emin olması gerektiğini düşünür.

Sonuç olarak Halhâlî'nin *Sa'lebiyye* mesnevisinde ana hikâyeye eşlik eden nasihatler, eserin fikir dünyasını oluşturur. Bu nasihatler tilki anlatısındaki olaylara paralel gelişir ve çoğunlukla oradaki durumlara açıklama, mesaj verme amacı taşır. Kimi zaman ise vermek istediği mesajı nasihati sonrasında yeni bir ikinci düzey hikâyeye ile pekiştirir. Halhâlî, okuyucusunu hem ilmî ve dinî konularda bilgilendirmek ister hem de ahlaka yönelik nasihatleri ile insanlara rehberlik eder. Dolayısıyla mesnevinin bir yarısı müstakil konularda bilgilendirme özelliği taşıırken diğer bir yanı ise insan ahlakı üzerine tavsiye ettiği ve sakınılmasını düşündüğü davranışları dile getirmekte kullanılmıştır.

3. BÖLÜM

SA‘LEBİYYE MESNEVİSİNİN TENKİTLİ METNİ

3.1. NÜSHALARIN TANITIMI

Mehammed Bâkır Halhâlî’nin *Sa‘lebiyye* adlı mesnevisinin tenkitli metni hazırlanırken dört nüshadan yararlanılmıştır. Bunlar Azerbaycan Millî Kütüphanesi nüshası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi nüshası, İran Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî Kütüphanesi nüshası ve İntişârât-ı Firdevsî tarafından Tebriz’de basılan nüshasıdır. Kütüphanelerde bulunan diğer nüshalar, bu nüshaların kopyaları mahiyetinde yahut kısaltılmış hâli olduğu için tenkitli metne dahil edilmemiştir. Metin hazırlanırken kullanılan kısaltmalar nüsha bilgilerinin yanında parantez içerisinde belirtilmiştir ve diğer nüshaların bilgileri ile şu şekildedir:

1. Azerbaycan Millî Kütüphanesi Nüshası (AZ):

Azerbaycan Millî Kütüphanesi’nde “Kitabi-külliyati -sələbiyyə [Mətn] /M. B. Xalxali” adıyla vtls000094932 numarasıyla kayıtlıdır. Yazarın adı “Xalxali, Məhəmməd Bağır” olarak verilir. Eser bilgilerinde “[Yersiz]: [s. n.], 1900 (1318 h.)” ile tarih yer alır, fiziki bilgileri “108 s.: ill., 23 sm.” şeklinde verilmiş olup Arap harfli olduğu belirtilir. “ANL Azərbaycan ədəbiyyatının arxivi şöbəsi” bölümünde kayıtlı bu nüsha 57 varaktır, metin numaralandırması 108 sayfadan oluşur. Harekesiz bir şekilde yazılan metinde kimi yerde özellikle Arapça alıntılarda hareke kullanılmıştır. Metnin başlığı “Hāzā Kitāb-ı Kulliyāt-ı Şa‘lebiyye” olarak ikinci sayfada verilmiştir. Cetvellerle iki sütun hâlinde düzenlenen metinde ara bölüm başlıkları 84 adettir, kimi sayfalarda metinle alakalı illüstrasyonlar yer alır, illüstrasyonların yer aldığı kısımlar haricinde 17 satırdır.

2. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Nüshası (İB):

İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı’nda “Kitab-ı Salebiye” adıyla 811.3 1323 R [1917 M] k.11 yer bilgisi, MC_Osm_O.00077 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Yazarın adı “Halhâlî, Muhammed Bakır” olarak verilir. Eser bilgilerinde yayın tarihi 1323 R [1917 M] olarak verilir, yayın yeri Tebriz gösterilir, fiziki bilgileri “96 s.: res.; 22x16 cm.” şeklindedir. Eserin iki sütun olarak basıldığı not düşülmüştür. Nüsha 49 varaktır, metin numaralandırması 96 sayfadan

oluşur. Harekesiz bir şekilde yazılan metinde kimi yerde özellikle Arapça alıntılarda hareke kullanılmıştır. Bazı Türkçe kelimelerde görece daha fazla kullanılan hareketler ise diğer metinlerde okunuşa fayda sağlamıştır. Metin başlığı “Hāzā Kitāb-ı Şa‘lebiyye Kulliyāt” olarak ikinci sayfada verilmiştir. Cetvellerle düzenlenen metinde ara bölüm başlıkları 82 adettir, kimi sayfalarda metinle alakalı illüstrasyonlar yer alır, illüstrasyonların yer aldığı kısımlar haricinde genelde 19 satırdır. 42. sayfada 36 beyitlik bir eksik olup ileri sayfalardan devam etmesi söz konusudur. Diğer nüshalarda kullanılmayan nazal n sesinin İB nüshasında kullanılması dikkat çeken bir farklılıktır.

3. İran Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî Kütüphanesi Nüshası (İR):

Kitābhâne-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî’de “Kitāb-ı Salebiyye” adıyla 127931 numarasıyla kayıtlıdır. Eserin son sayfasında 1332 tarihinde yazıldığı bildirilir. Nüsha 41 varaktır, metin numaralandırması 79 sayfadan oluşur. Harekesiz bir şekilde yazılan metinde kimi yerde özellikle Arapça alıntılarda hareke kullanılmıştır. Metin başlığı “Hāzā Kitāb-ı Şa‘lebiyye Kulliyāt” olarak ikinci sayfada verilmiştir. Cetvellerle düzenlenen metinde ara bölüm başlıkları 72 adettir, kimi sayfalarda metinle alakalı illüstrasyonlar yer alır, illüstrasyonların yer aldığı kısımlar haricinde genelde 18 satırdır. Metin, iki sütun olarak hazırlanan bölüm sonrasında derkenarlar üzerinden devam etmektedir. Derkenarlarda başlıklar daha kalın yazılmış ve genelde çizgilerle metinden ayrılmıştır. Kimi yanlış yerde olan beyitler için düzeltmeler gösterilmiştir. Bu nüshada görece fazla beyit yer değiştirmiştir.

4. Tebriz İntişârât-ı Firdevsî Nüshası (M):

İntişârât-ı Firdevsî tarafından yayımlanan bu nüshanın kapak bilgilerinde “Türkî Şiirler Tülki ya Sa‘lebiyye” adlandırması yer alır. Yazarın adı “Mehammed Bâkır Halhâlî”, düzenleyen “Mehammed Ali Yuf” olarak geçer. Basım tarihi yer almasa da günümüz matbaası eseri olduğu anlaşılmaktadır. Metin 82 sayfadan oluşur, harekesiz bir şekilde yazılmıştır. Metin başlığı “Hāzā Kulliyāt-ı Kitāb-ı Şa‘lebiyye” olarak ikinci sayfada verilmiştir. İki sütun olarak düzenlenen metinde ara bölüm başlıkları 79 adettir, kalın fontla yazılmıştır, kimi sayfalarda metinle alakalı illüstrasyonlar yer alır, illüstrasyonların yer aldığı kısımlar haricinde 22 satırdır. Diğer nüshalardan farklı olarak bu nüshada yuvarlak ünlüler çoğunlukla düz ünlülere çevrilerek günümüz diline yaklaştırılmıştır. Harf yazım yanlışları görece fazladır, harflerde eksik

noktalamalar görülür. Hâtime bölümündeki padişaha dua kısmı kesilmiş, metin son beyitlere bağlanmıştır.

Diğer Nüshalar:

1. Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Nüshası:

Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde Seyfettin Özege bölümünde "Külliyât-ı Kitab-ı Salebiye" adıyla 8026/SÖ 1332 k.1 yer bilgisi, 0115895 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Yazarın adı "Meşhedi Hacı Artun" olarak verilse de eser Halhâlî'nin metnidir. Eser bilgilerinde yayın tarihi 1332 olarak verilmiş, taşbasma olduğu not düşülmüştür. Fiziki bilgilerinde 79 sayfa olduğu belirtilmiştir. Bu nüsha İR nüshasının kopyası mahiyetindedir.

2. Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Nüshası:

Atatürk Üniversitesi Merkez Kütüphanesi'nde Seyfettin Özege bölümünde "Sa'lebiye" adıyla 11948/SÖ k.1 yer bilgisi, 0120852 demirbaş numarasıyla kayıtlıdır. Yazarın adı "Kubad Tufani" olarak verilse de eser Halhâlî'nin metnidir. Yayın yeri Tebriz, yayımlayan Çap-ı İlmiye'dir. Resimler ve Farsça not düşülmüştür. Basım tarihi bilgisi mevcut değildir. M nüshasının kopyası mahiyetindedir.

3. Azərbaycan Milli Kütüphanesi Nüshası:

Azərbaycan Milli Kütüphanesi'nde "Sələbiyyə. Tülkünəmə [Mətn]: şeirlər /M. Xalxali" adıyla vtls000061541 numarasıyla kayıtlıdır. Yazarın adı "Xalxali, Məhəmmədbağır" olarak verilir. Eser bilgilerinde "Təbriz: [s. n.], [1991]" ile tarih ve yer bilgisi yer alır, fiziki bilgileri "82 s.: ill., 21 sm." şeklinde verilmiş olup Arap harfli olduğu belirtilir. "ANL Azərbaycan ədəbiyyatının arxivi şöbəsi" bölümünde kayıtlı bu nüsha M nüshasının kopyası mahiyetindedir.

4. Azərbaycan Milli Kütüphanesi Nüshası:

Azərbaycan Milli Kütüphanesi'nde "Kitabi Sələbiyyə [Mətn]: Tülkünün nağılı : Alleqorik əsər /M. B. Xalxali" adıyla vtls000844674 numarasıyla kayıtlıdır. Yazarın adı "Xalxali, Məhəmməd

Bağır” olarak verilir. Eser bilgilerinde “Təbriz: [n. y.], 1892 (1310 h.)” ile tarih ve yer bilgisi yer alır, fiziki bilgileri “108 s.: il., 21 sm.” şeklinde verilmiş olup Arap harfli olduğu belirtilir. “ANL Arxiv Kolleksiya” bölümünde kayıtlıdır.

5. Azərbaycan Millî Kütüphanesi Nüshası:

Azərbaycan Millî Kütüphanesi’nde “Kitabi-sələbiyyə [Mətn] /M. B. Xalxali” adıyla vtls000086851 numarasıyla kayıtlıdır. Yazarın adı “Xalxali, Məhəmməd Bağır” olarak verilir. Eser bilgilerinde “[Yersiz]: [s.n.], 1893 (1312 h.)” ile tarih yer alır, fiziki bilgileri “49 s.: ill., 21 sm.” şeklinde verilmiş olup Arap harfli olduğu belirtilir. “ANL Azərbaycan ədəbiyyatının arxivi şöbəsi” bölümünde kayıtlı bu nüsha digər metinlerden fərqli kısaltılmış bir haldedir.

3.2. METİNDE YER ALAN BAŞLIKLAR

Mehemmed Bâkır Halhâlî’nin *Sa‘lebiyye* adlı mesnevisinde hikâye, nasihatler ve ikinci düzey hikâyeleri ayırmak için sıklıkla başlık kullanımına başvurulmuştur. Başlıklar Farsça oluşturulmuş olup Arapça alıntıların yer aldığı bölümler de kullanılmıştır. Tenkitli metin içerisinde yoğunluk olmaması için başlıkların Türkçe karşılıkları beyit numaraları ile şu şekilde verilmiştir:

Hāzā Kulliyāt-ı Kitāb-ı Şa‘lebiyye (Bu Sa‘lebiyye kitabı külliyyatı).....(1-12)

Bismi’llāhî’r-raḥmānî’r-raḥīm

Der-beyān-ı inḳilāb-ı evzā‘-ı rüzgār ve iḥtilāf-ı eṭvār-ı çarḥ-ı ğaddār (Zamanın değişen koşullarının ve zalim feleğin farklı hâllerinin açıklaması).....(13-31)

Der-beyān-ı ĩn ki şaḥş-ı ‘āḳil bāyed der-kārḥā-yı Ḥudāy ta‘arruż ne-numāyed ve heme çiz-rā mevāḳi‘-i tazallum-i ‘ālem be-dāned (Akıllı bir kişinin Allah’ın işlerine karışmaması ve her şeyi dünyanın zulüm ve şikâyet yeri olarak bilmesi gerektiğinin açıklaması).....(32-50)

Der-beyān-ı ĩn ki bāyed der-kārḥā-yı İlāhî teslīm-i maḥẓ şod ammā der-kārḥā-yı mukellefīn-i ḥilāfī dīdī mūcib-i inkār est (İlahi işlerde tam bir teslimiyet göstermek gerektiğinin fakat sorumluların yanlış işlerinin görüldüğünde inkar etmesinin açıklaması).....(51-93)

- Der-ḥikāyet-i Nerīmān ve zen-i ū** (Neriman ve karısının hikâyesi hakkında).....(94-170)
- Der-teşbīh-i dunyā be-zen-i Nerīmān** (Dünyanın Neriman'ın karısına benzetilmesi hakkında).....(171-208)
- Der-rucū´ kerden be-ḥikāyet-i rūbāh ve āvāre mānden-i ū** (Tilki hikâyesine geri dönüş ve onun başıboş kalması hakkında).....(209-221)
- Der-beyān-ı ĩn ki ‘āşıkān-ı kibriyā vu ‘āşık-ı dunyā hem şeb u rŭz meşğŭl-ı taḥşīl-i ma‘şŭkend** (Yüceliğin âşıkları (Allah âşıkları) ve dünya âşıklarının gece gündüz sevgilinin elde edilmesiyle meşgul olduklarının açıklaması).....(222-257)
- Der-rucū´ be-ḥikāyet-i rūbāh ve şenīden-i ū āvāz-ı surŭş-ı ġaybī-rā** (Tilki hikâyesine geri dönüş ve onun gaybın ilahi mesajının sesini duyması).....(258-275)
- Der-beyān-ı ĩn ki çŭnān ki ez-dunyā bī-telāş ne-mişeved emr-i āḥiret hem-telāş miḥvāhed** (Nasıl ki dünya işi çabasız olmazsa ahiret işi de çaba ister açıklaması)..... (276-292)
- Der-rucū´ be-ḥikāyet-i rūbāh ve sefer kerden-i ū ez-İşfahān** (Tilki hikâyesine geri dönüş ve onun İsfahan’dan seyahat etmesi hakkında).....(293-305)
- Der-bŭsīden-i rūbāh pāy-ı māder-i ḥod-rā naḡar be-ḥadīş-i el-cennetu taḥte aḡdāmi’l-ummehāt vedā´ kerden-i ū** (Tilkinin kendi annesinin ayağını “*Cennet annelerin ayakları altındadır*” hadisine bakarak öpmesi ve onun veda etmesi hakkında).....(306-333)
- Der-beyān-ı ĩn ki insān-ı der-ĭn ‘ālem-i suflī ġarīb est vaṡan-ı aşlī-i ū ‘ālem-i ‘ulvīst maḡz be-cihet-i tekmīl-i vucŭd nuzŭl kerde işāre be-ḥadīş-i men māte ġarīben fe-ḡad māte şehīden ve ḥadīş-i ḥubbu’l-vaṡan mine’l-ĭmān** (Bu aşağı âlemdeki insanın garip olduğunun, asıl vatanının yüksek âlem olduğunun, sadece varlığın tamamlanması için indiğinin, “*Kim garip olarak öljirse şehit olarak ölmüşljür*” hadisine ve “*Vatan sevgisi imandandır*” hadisine işaretle açıklaması).....(334-358)
- Der-rucū´ be-ḥikāyet-i rūbāh ve vedā´ kerden-i bāzeneş ve rızāyet-i ū** (Tilki hikâyesine geri dönüş ve eşiyile vedalaşması ve onun rızası hakkında).....(359-377)
- Der-cevāb dāden-i rūbāh be-zeneş** (Tilkinin eşine cevap vermesi).....(378-410)
- Ġazel**.....(411-417)
- Cevāb**.....(418-426)

Der-ta'rif-i zenān-ı bā-vefā der-īn ki bāyed be-hilāf-ı rızā-yı ānhā hareket ne-kerd (Vefalı kadınların tanımı, onların rızasının aksine hareket etmemek gerektiği hakkında).....(427-437)

Der-hikāyet-i ān merd-i faķir ki dū zen dāšet be-hikmet-i 'ilmiyye-i kār-sāzī ne-mūd (İki karısı olan o fakir adamın hikāyesi, işleri yapan ilmi hikmete göre hareket etmemesi hakkında).....(438-479)

Der-naşihat-ı birāderān-ı şafā der-īn ki bāyed ihtiyār dū zen u ziyāde ne-numāyend ki bi'l-āhire der-ekşer-i emzice çünān ki mī bīnem āşikār-ı muncer ma'şiyet est ve işāre be-hadīs-i Rabbi fā'a muncer ilā el-ma'şiyetihi (Sefa sahibi kardeşlere nasihat şudur ki iki kadın ve daha fazlasını almamaları gerekir çünkü sonunda birçok kişinin mizacında gördüğümüz gibi açıkça günaha yol açar ve “Nice itaatler vardır ki, sahibini günaha götürür” hadisi işaret eder).....(480-504)

Der-hikāyet-i munāsib (Uygun bir hikāye hakkında).....(505-521)

Der-hikāyet-i dervīş (Dervişin hikāyesi hakkında).....(522-551)

Der-rucū' be-fıkra-ı zenhā (Kadınlar bölümüne geri dönüş).....(552-562)

Der-rucū' be-hikāyet-i rūbāh (Tilki hikāyesine geri dönüş).....(563-585)

Şeniden-i rūbāh şavt-ı horūs-rā (Tilkinin horozun sesini duyması).....(586-588)

Der-ta'rif-i sukūt u hāmūşī (Sükut ve sessizliğin tanımı).....(589-596)

Hikāyet-i muhtaşar (Kısa hikāye).....(597-602)

Der-rucū' be-hikāyet-i rūbāh ve reften-i ū be-dih ve dīden-i horūs-rā (Tilki hikāyesine geri dönüş ve onun köye gitmesi ve horozu görmesi).....(603-629)

Der-beyān-ı īn ki 'āşikān-ı cemāl-i eḥadiyyet hem hemīşe tālīb-i ḥalvet u zulmet-i şeb hestend ve be-rağbet-i bendegān be-şeb-ḥizī (Allah'ın güzelliğinin âşıklarının her zaman yalnızlığın ve gecenin karanlığının talibi olduklarının ve kulların gece kalkmasına rağbetinin açıklaması).....(630-658)

Der-rucū' be-hikāyet-i rūbāh ve dīden-i horūs ū-rā (Tilki hikāyesine geri dönüş ve horozun onu görmesi).....(659-672)

Der-beyān-ı īn ki vaķtī każā-yı İlāhī āmed telāş u firār-ı semer ne-dāred (İlahi kaza vakti geldiğinde çaba ve kaçışın fayda vermeyeceğinin açıklaması).....(673-677)

- Der-giriftār şoden-i horūs ve su'āl-ı cevāb-ı ū bā-rūbāh** (Horozun yakalanması ve onun tilki ile soru-cevapları).....(678-700)
- Der-cevāb dāden-i rūbāh be-horūs** (Tilkinin horoza cevap vermesi).....(701-706)
- Der-zikr kerdn-i rūbāh be-horūs maṭlabī-rā ki ez-vā'iz şenīde būd** (Tilkinin, horoza vaizden duyduğu konuyu anlatması).....(707-743)
- Der-cevāb dāden-i horūs be-rūbāh** (Horozun tilkiye cevap vermesi).....(744-754)
- Der-mezemmet-i 'ālimān-ı bī-'amel** (Amelsiz âlimlerin kınanması).....(755-787)
- Der-ğayz kerdn-i rūbāh be-horūs ve mudellel kerdn-i gunāh-ı ū** (Tilkinin horoza öfkelenmesi ve onun günahını delillendirmesi).....(788-806)
- Der-āh u zārī-i horūs ve ḥ'āheş kerdn ez-rūbāh ki gunāh-ı ū-rā mudellel numāyed** (Horozun ah ve feryadı ve tilkiden onun günahını delillendirmesini istemesi).....(807-812)
- Der-cevāb dāden-i rūbāh ve mudellel kerdn-i se taḫşīr ber-horūs** (Tilkinin cevap vermesi ve horoza üç kusuru delillendirmesi).....(813-821)
- Der-ta'rif-i şıfat-ı ādāb u naşihat** (Adab ve nasihat sıfatının tanımı hakkında).....(822-841)
- Der-terğīb be-namāz-ı kāmīl** (Mükemmel namaza teşvik hakkında).....(842-849)
- Der-rucū' be-ḥikāyet-i rūbāh ve mudellel kerdn-i gunāh-ı şānī** (Tilki hikâyesine geri dönüş ve ikinci günahı delillendirmesi).....(850-858)
- Der-mezemmet-i zulm u tevbiḥ** (Zulüm ve azarlamanın kınanması hakkında).....(859-868)
- Mudellel kerdn-i rūbāh gunāh-ı siyyum-rā** (Tilkinin üçüncü günahı delillendirmesi).....(869-874)
- Der-beyān-ı in ki herkes ki ez-ziyy-i ḥod bīrūn şevd giriftār ḥ'āhed şod men ḥarace 'an-ziyye** (Her kim kendi kılığından (kimliğinden) dışarı çıkarsa yakalanır, tuzağa düşer “*Kim kendi kılığından (kimliğinden) çıktı*” (sözünün açıklaması)).....(875-896)
- Der-āh u zārī-i horūs ve su'āl u cevāb-ı ū bā-rūbāh** (Horozun ah ve feryadı ve onun tilki ile soru-cevapları).....(897-900)
- Cevāb-ı horūs** (Horozun cevabı).....(901-906)
- Cevāb-ı taḫşīr-i evvel** (İlk kusurun cevabı).....(907-915)

Cevāb-ı taqşīr-i şānī (İkinci kusurun cevabı).....	(916-922)
Cevāb-ı taqşīr-i siyyum (Üçüncü kusurun cevabı).....	(923-934)
Der-h'vāheş kerd-en-i ḥorūs ḥalāşī-i ḥod-rā ez-rübāh (Horozun tilkiden kendi kurtuluşunu istemesi).....	(935-980)
Cevāb-ı rübāh be-ḥorūs (Tilkinin horoza cevabı).....	(981-990)
Me'yūs şoden-i ḥorūs ez-rübāh ve mutevessil şoden be-Ḥudāvend-i 'alā-a'lā (Horozun tilkiden ümidini kesmesi ve yüce Allah'a yönelmesi).....	(991-1033)
Der-va'z u naşīḥat ve bīdār kerd-en-i merdum (Vaaz ve nasihat ve insanları uyandırma hakkında).....	(1034-1064)
Mustecāb şoden-i du'ā-yı ḥorūs ez-dergāh-ı Ḥudā (Horozun duasının Allah'ın dergâhından kabul olması).....	(1065-1070)
Der-rucū' be-hikāyet-i rübāh ve resīden-i ū be-ḳabristān (Tilki hikâyesine geri dönüş ve onun kabristana varması).....	(1071-1102)
Ḥalāş şoden-i ḥorūs (Horozun kurtulması).....	(1103-1116)
Der-ḡayz kerd-en-i rübāh (Tilkinin öfkelenmesi).....	(1117-1126)
Cevāb-ı ḥorūs (Horozun cevabı).....	(1127-1143)
Der-hikāyet (Hikâyeden).....	(1144-1159)
Der-teşbih-i ḥāl-i rübāh u ḥorūs be-ḥālet-i dunyā-dār bā-dunyā-yı pur-fusūs (Tilki ve horozun hâlinin hileli dünyasıyla dünya sahibinin hâline benzetilmesi).....	(1160-1177)
Me'yūs şoden-i rübāh ve rü be-şahrā nihāden bā-nāle vu āh (Tilkinin ümidini kesmesi ve feryat ve figanla yüzünü ovaya çevirmesi).....	(1178-1191)
Der-periştān-ḥālī-i rübāh (Tilkinin periştan hâli).....	(1192-1214)
Şenīden-i rübāh der-īn ḥālet-i surūş-ı ḡaybī ve mulhim-i lā-reybī-rā (Tilkinin bu hâlde gayb âleminden gelen bir sesi ve şüphesiz ilham vereni duyması).....	(1215-1219)
Naşīḥat der-giriftār şoden-i merdmān be-cezā-yı a' māl-ı ḥodşān (İnsanların kendi amellerinin cezasına yakalanması üzerine öğüt).....	(1220-1233)

- Der-ḥoşhāl şoden-i rūbāh ez-luṭf-ı Ḥudāvend-i Vehhāb ve tefe’ul numūden** (Tilkinin Vehhab olan Allah’ın lütfundan hoşnut olması ve fal bakması).....(1234-1245)
- Der-mezemmet-i pur-ḥvārī** (Oburluğun kınanması).....(1246-1257)
- Der-giriften-i rūbāh murğ-ı ḥānegī-rā** (Tilkinin kümes tavuğunu yakalaması).....(1258-1289)
- Der-dil-dārī vu tesellī-i fuḡarā be-va’de-i ni’ methā-yı İlāhī der-dār-ı ‘uḡbā** (Ahiret yurdunda İlahi nimetlerin vaadiyle fakirlerin gönlünü alma ve teselli etme hakkında).....(1290-1304)
- Der-ḥorden-i rūbāh mākiyān-rā** (Tilkinin tavuğu yemesi).....(1305-1309)
- Der-ta’rif-i şıfat-ı cemīle-i tevekkul** (Tevekkülün güzel sıfatının tanımı hakkında)...(1310-1321)
- Der-rucū’ be-ḥikāyet-i rūbāh ve be-yād āverden-i ayāl-i ḥod-rā** (Tilki hikâyesine geri dönüş ve kendi ailesini hatırlaması).....(1322-1330)
- Der-beyān-ı ma’nā-ı futuvvet u ‘ayāl-dārī** (Fütüvvet ve aile geçindirmenin anlamının açıklaması).....(1331-1337)
- Der-rucū’ be-ḥikāyet-i rūbāh ve ḥvāb dīden-i ū** (Tilki hikâyesine geri dönüş ve onun rüya görmesi).....(1338-1377)
- Der-beyān-ı sālīkān-ı rāh-ı Ḥudā** (Allah yolunun yolcularının açıklaması).....(1378-1414)
- Resīden-i rūbāh ber-ser-i kūh ve dīden-i gurg-rā der-ḡuşṣa vu endūh** (Tilkinin dağın tepesine varması ve kurdu keder ve hüznün içinde görmesi).....(1415-1450)
- Su’āl-ı cevāb-ı rūbāh bā-gurg** (Tilkinin kurt ile soru-cevapları).....(1451-1481)
- Der-zamānī-i ḡanīmet dānesten-i eyyām-ı cuvānī vu kām-rānī** (Gençlik ve başarılı günleri ganimet bilme zamanı).....(1482-1491)
- Der-rucū’ be-ḥikāyet-i rūbāh u gurg ve dīden-i āşiyān dunbe-rā** (Tilki ve kurt hikâyesine geri dönüş ve kuyruk yuvasını görmesi).....(1492-1499)
- Der-ta’rif-i şıfat-ı te’emmul ve mezemmet-i ‘acele kerden der-kārḥā ve naşīhat** (Teemmül sıfatının tanımı, işlerde acele etmenin yergisi ve öğüt).....(1500-1522)
- Der-itmām-ı kıṣṣa-i gurg u rūbāh** (Kurt ve tilki hikâyesinin tamamlanması).....(1523-1546)
- Der-teşbih-i ehl-i dunyā be-ḥālet-i gurg** (Dünya ehlinin kurt hâline benzetilmesi)...(1547-1569)

Der-hikāyet-i ān mollā-yı faķīr bā-duzd-i şerīr (Fakir molların şerli hırsızla hikāyesi)..... (1570-1627)

Der-teşbīh kerdn-i dunyā-yı mekkāre be-‘imāme-i ān mollā-yı faķīr-i bī-çāre (Hilekâr dünyanın o çaresiz fakir molların sarığına benzetilmesi).....(1628-1642)

Hātime-i kitāb der-du‘ā-yı pādīşāh-ı ‘ālem-penāh (Kitabın sonu, cihan sığınağı padişahın duası hakkında).....(1643-1670)

3.3. TENKİTLİ METNİN İMLA ÖZELLİKLERİ

Mehammed Bâkır Halhâlî'nin *Sa'lebiyye* adlı mesnevisi Güney Azerbaycan bölgesi dil özelliklerini barındıran bir eser olarak dikkat çekmektedir. Metin düzenlenirken Türkçe kelimelerde bu farklılıklara olabildiğince bağlı kalınmıştır. Türkiye Türkçesinden farklı olan dil ve imla özellikleri parantez içinde beyit numaraları verilerek şu şekilde örneklendirilmiştir:

1. Türkiye Türkçesinde yazı dilinde kullanılmayan, Güney Azerbaycan Türkçesinde bir kısım ödünç kelimelerde dahi korunan kapalı e ünlüsü (è) metinde yer almaktadır (Sarıkaya, 1998, s. 52): Bêle (1), èyleyüb (1), vèrmeyüb (3), Nèçün (4), Kèçüb (4) ...
2. u>i ve ü>i değişmesi, bilhassa kelime sonu ünlülerinde görülür (Sarıkaya, 1998, s. 82): tülki (2), sözi (31), Gözini (215), süri (569), üzi (770), öli (1123), kıri (1446) ...
3. u>o ve ü>ö değişmesi, kelime başında ve ilk hecede görülür (Sarıkaya, 1998, s. 84): Oyanmazdı (219), Dodaķı (26), böyütdün (312) ...
4. a>ø düşmesi, özellikle orta hece vurgusunun zayıf olmasından ve sık tekrarlanan r ünsüzü etkisiyle görülür (Sarıkaya, 1998, s. 87): orda (151), ordan (401), hardan (1425), hara (1425), yalkuz (117) ... r ve l ünsüzleri ile biten fiillerin sonuna gelen geniş zaman ve şimdiki zamanın birinci şahıs çekiminde, zaman ekinin ünlüsü, bir orta hece ünlüsü olarak düşer ve l ve r ünsüzlerinde ilerleyici benzeşme gerçekleşir (Sarıkaya, 1998, s. 87): ollam (77), Kocallam (283), durram (801), sovurram (801), sallam (909), allam (909)...
5. e>ø düşmesi, orta hece vurgusunun zayıf olmasından ve sık tekrarlanan r ünsüzü etkisiyle görülür (Sarıkaya, 1998, s. 87): vèrrem (395), Getürrem (409) ...
6. i>ø düşmesi, orta hece ve son hece ünlüsü olan uzun ve kısa ünlülerin düştüğü görülür (Sarıkaya, 1998, s. 89): kelme (60), va'llāh (1331) ...

7. Ünlü birleşmesinde konuşma dilinde meydana gelen değişimin yazı diline aktarıldığı görülmektedir (Sarıkaya, 1998, s. 93): Nolaydı (90), nolur (1472) ...
8. b ünsüzünün kelime sonunda korunduğu görülür (Sarıkaya, 1998, s. 93): cibinde (83) ...
9. ç>c değişmesi, kelime başında, ortasında ve sonunda görülebilir (Sarıkaya, 1998, s. 105): ac (7), Kılıc (36), géc (114), ülgüc (902) ...
10. t>d değişmesi, kelime başında sıklıkla gerçekleşir (Sarıkaya, 1998, s. 106): dutma (388), daş (458), darta (1043), dadmayubsan (1599) ... Kelime ortasında rastlanır (Sarıkaya, 1998, s. 107): yasduka (366) ... Kelime sonlarında da sıklıkla görülür (Sarıkaya, 1998, s. 107): arvad (77), süd (407), kanad (565), dörd (557), kend (604) ... Görülen geçmiş zaman, bulunma ve ayrılma hâli eklerinde muhakkak görülür (Sarıkaya, 1998, s. 107): gétđi (6), döndi (10), içmekde (24), şüretde (92), çekmekden (165), sesden (588)...
11. p>b değişmesi, kelime başında görülür (Sarıkaya, 1998, s. 109): birçek (28) ... Türkiye Türkçesindeki zarf-fiil eki, Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki görevinde de kullanılan ekin -b şekli korunur (Sarıkaya, 1998, s. 110): durub (108), édüb (120), dèyüb (296), üzüb (526) ...
12. b>p değişmesi, kelime başında görülür (Sarıkaya, 1998, s. 110): Pıçağ (155), poğ (163) ...
13. c>ç değişmesi, eklerde görülür (Sarıkaya, 1998, s. 111): Yalançıldur (176), pulçı (960), fâlçı (1236) ...
14. g>k değişmesi, Eski Türkçedeki şeklinin korunduğu görülür (Sarıkaya, 1998, s. 112): kimi (20), kèçüb (204), kölgende (1430), köynek (153), kelefte (1062) ...
15. d>t değişmesi, Eski Türkçedeki şeklinin korunduğu görülür (Sarıkaya, 1998, s. 113): tókerdi (214), tolardı (12), toğurdı (506) ...
16. z>s değişmesi, son seste ve seyrek görülür (Sarıkaya, 1998, s. 114): ħorūs (967)
17. k>ğ değişmesi, kelime ortasında yaygın görülür (Sarıkaya, 1998, s. 115): yuğıdan (219), āğar (444), bağsun (453), yoğsul (462), sağlasun (513) ... Kelime sonunda da yaygındır (Sarıkaya, 1998, s. 115): çoğ (106), bağ (153), yoğ (157) ...
18. b>m değişmesi, Anadolu Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesi arasındaki en dikkat çekici farkı oluşturur (Sarıkaya, 1998, s. 120): men (320), kimi (333), min (340), muncukundan (409) ...
19. k>y değişmesi, kelime sonunda görülür (Sarıkaya, 1998, s. 122): göy (26), göyçek (85) ...

20. $\tilde{n} > v$ değişmesi,  zellikle ikinci teklik şahıs ekinin v 'ye d n şmesinde yaygın g r l r (Sarıkaya, 1998, s. 127): ağzıvı (256), adıvı (760),  zıvı (246), g zıvı (795), derdive (958), Elive (759),  zive (1556) ...
21. $\tilde{n} > m$ değişmesi, eski devirlerde ger ekleşmiştir (Sarıkaya, 1998, s. 128): s m kd r (30) ...
22. $m > n$ değişmesi, son seste ve i  seste g r ld ğ  olur (Sarıkaya, 1998, s. 129): D ğ n (673), indi (203) ...
23. $d >  $ değişmesi, analogi yoluyla rastlanır (Sarıkaya, 1998, s. 131):   nder (783) ...
24. $r > l$ değişmesi, kelime ve hecenin son sesi ile hecenin ilk sesinde g r l r (Sarıkaya, 1998, s. 133):  araldı (6), saralmış (1419) ...
25. $-ld- > -ll-$ benzeşmesi,  zellikle aldat-, aldan- fiil g vdelerinde g r l r (Sarıkaya, 1998, s. 134): allanma (248), allatdı (1275) ...
26. $-nl- > -nn-$ benzeşmesi, rastlanır (Sarıkaya, 1998, s. 134): ennik (84), bannama dan (856) ...
27. $-rl- > -ll-$ benzeşmesi, geniş zaman eki $-ar/-er$ ve şimdiki zaman eki $-ır/-ir/-ur/- r$ 'den sonra  okluk eki $-lar/-ler$ geldiğinde sıklıkla g r l r (Sarıkaya, 1998, s. 135): Salullar (151), d y ller (163), dutallar (226),  ekeller (349) ...
28. $-l- -r- > -ll-$ benzeşmesi, l ile biten fiilin sonuna gelen geniş zaman ve şimdiki zamanın birinci şahıs  ekiminde, zaman ekinin  nl s , bir orta hece  nl s  olarak d şer, l ve r arasında ilerleyici benzeşme olur (Sarıkaya, 1998, s. 136): ollam (77), sallam (408), kıllam (917) ...
29. $-n- -r- > -nn-$ benzeşmesi, geniş zaman ekinin benzeşmesi g r l r (Sarıkaya, 1998, s. 136): S r nnem (368) ...
30.  ns z ikizleşmesinin Azerbaycan T rk esinde ileri derece olduğu g r l r (Sarıkaya, 1998, s. 142): yeddi (327), do  kuz (278), sa   alun (454),  şşek (54) ...
31. $k-$  ns z n n korunması, Azerbaycan T rk esini Anadolu T rk esinden ayıran en  nemli farklardan biridir (Sarıkaya, 1998, s. 148): kimi (20), k   b (204), k lgende (1430), k ynek (153) ... Kelime sonunda da korunduğu g r l r (Sarıkaya, 1998, s. 148): t k (318) ...
32. $m-$  ns z n n korunması, Azerbaycan T rk esini Anadolu T rk esinden ayıran en  nemli farklardan biridir (Sarıkaya, 1998, s. 148): men (320), kimi (333), min (340) ...

33. t- ünsüzünün korunması, Azerbaycan Türkçesini Anadolu Türkçesinden ayıran en önemli farklardan biridir (Sarıkaya, 1998, s. 149): tökerdi (214), tolardı (12), tohurdı (506) ...
34. Korunan n ünsüzünün olduğu görülür (Sarıkaya, 1998, s. 152): sanı (446)
35. Korunan y ünsüzü, Azerbaycan Türkçesinde genellikle düştüğü bilinen kelime başı y ünsüzünün bazen korunduğu görülür (Sarıkaya, 1998, s. 153). Metinde her iki şekline de rastlamak mümkündür: yüzine (28) ~ üzi (1555) ...
36. d>ø düşmesi, iç seste, hece başı ünsüzü olarak ve kendisinden önce n ve y varsa düşebilir (Sarıkaya, 1998, s. 154): Günüzler (428) ...
37. l>ø düşmesi, iç seste düşebilir (Sarıkaya, 1998, s. 157): atmış (734) ...
38. ñ>ø düşmesi, görülür (Sarıkaya, 1998, s. 157): şora (121) ...
39. r>ø düşmesi, iç seste ve son seste görülür (Sarıkaya, 1998, s. 159): seperdi (361) ... Üçüncü şahıs bildirme ekinin sonundaki r ünsüzü de Azerbaycan Türkçesi özelliği olarak düşer (Sarıkaya, 1998, s. 159): gıybetdü (59), hürīdü (70), şekerdü (421), yoħdu (458) ... Fiil çekiminde çokluk ekinin r ünsüzü de düşebilir (Sarıkaya, 1998, s. 160): düşdile (130), ėyle (331) ...
40. y>ø düşmesi, ön seste y düşmesi Azerbaycan Türkçesinin önemli özelliklerinden biridir (Sarıkaya, 1998, s. 161): ürekler (102), ilde (166), ilan (700), itirdün (872), Ucaldurdı (582) ... İç seste y düşmesi görülür (Sarıkaya, 1998, s. 161): ėle (1213), bėle (1322), kėfim (405) ... Son seste y düşmesi bulunur (Sarıkaya, 1998, s. 161): buğda (1231)
41. h türemesi, h- protezi Azerbaycan Türkçesinin karakteristik bir özelliğidir (Sarıkaya, 1998, s. 163): hisli (23), Hörüb (125), hürme (1130) ...
42. Yer değiştiren ünsüzlerin olduğu örnekler görülür (Sarıkaya, 1998, s. 168): arvad (77), terpenmez (1222) ...
43. Yükleme hâli olarak -n kullanımı, Eski Türkçeden beri gelerek Güney Azerbaycan Türkçesinde yazıya dahi geçmiştir (Sarıkaya, 1998, s. 220): özün (168), derdün (405) ... -nı/-ni/-nu/-nü kalıplaşması Azerbaycan Türkçesinde n yardımcı ünsüzünün kullanımını göstermektedir (Sarıkaya, 1998, s. 219): dil-dārnı (29), perīni (132), kişini (160) ...
44. Azerbaycan Türkçesinde dönüşlülük zamiri “öz” kelimesidir (Sarıkaya, 1998, s. 256).
45. Azerbaycan Türkçesinde geniş zaman eki -ar/-er/-r'dir (Sarıkaya, 1998, s. 265).

46. Azerbaycan Türkçesinde şimdiki zaman eki -ır/-ir/-ur/-ür'dür (Sarıkaya, 1998, s. 269).
47. Azerbaycan Türkçesinde gelecek zaman eki olarak -acak/-ecek kullanılır fakat -ası/-esi de kullanılmaktadır (Sarıkaya, 1998, s. 274-277).
48. Azerbaycan Türkçesinde görülen geçmiş zaman eki -dı/-di/-du/-dü şeklindedir ve sedasız ünsüzle biten kelimelerden sonra dahi sedalı şekliyle gelir (Sarıkaya, 1998, s. 277): gètdi (80), kalmışdı (8), yoğdu (458) ...
49. Azerbaycan Türkçesinde öğrenilen geçmiş zaman eki -ıp/-ip/-up/-üp şeklinde ve -mış/-miş/-muş/-müş hâlinde, Güney Azerbaycan Türkçesinde hece sonu ünsüzü sedalı (-ıb/-ib/-ub/-üb) şekilde kullanılmaktadır (Sarıkaya, 1998, s. 279-280).
50. Azerbaycan Türkçesinde gereklilik çekimi için “gerek” kelimesinden ya da benzer kelimelerden istifade edildiği gibi Türkiye Türkçesi etkisiyle -malı/-meli eki de kullanılmaktadır (Sarıkaya, 1998, s. 292).

3.4. TENKİTLİ METNİN HAZIRLANMASINDA İZLENEN YOL

1. Metnin hazırlanmasında AZ, İB, İR ve M nüshaları kullanılmıştır. Metnin yazımında tüm nüshalardaki kelimelerin yazımındaki ittifak gözedilmiş ve standartlaşma yoluna gidilmiştir. Metin hazırlanırken hiçbir nüsha tek başına esas alınmamış, vezin ve anlam olarak en doğru metne ulaşılmaya çalışılmış, farklılıklar dipnotta gösterilmiştir.
2. Mesnevinin tüm beyitleri numaralandırılmış, nüshalarda yer alan sayfa numara bilgileri de kalın yazılarak metnin sol tarafında verilmiştir:

AZ 6	58	Birisi muttaşıl meşğül-ı taḥlîl Vücüdını eder peyveste tekmîl
M 5	59	Birinün şuglı ya ğıybetdü bühtân Hemîşe dilde zıkri lağv hezeyân

60

Dèyüm bēş kelme ‘avratlar işinden

Şerī‘at ehlinün fermāyişinden

3. Nüsha farkları dipnotta beyit numarası sonrasında verilmiştir. Metindeki kelime yazıldıktan sonra (:) ile başka nüshadaki yazımı verilmiş, sonrasında nüsha adının kısaltması yer almıştır. Hiç yazılmayan beyitler ya da beyit içerisinde yer değiştirmiş mısraların belirtilmesi gerektiğinde yahut mısranın tamamı farklı yazıldığında beyit numarasının yanına yazılan (a) ilk mısrayı, (b) ise ikinci mısrayı göstermektedir:

Senün hakkında çoḡ sözler dèyüller

Bu sözler doğrudur ya poḡ yèyüller (163)

4. Dipnotta farklar belirtilirken kelimeler arasına (/), mısralar arasına ise (//) işareti konulmuştur:

Sene Ḥālīḡ atadan mihribāndur

Düşübsen özge fikre ne gümāndur (42)

5. Nüshalarda başlık, beyit yahut mısrada geçen herhangi bir kelime yazılmamışsa dipnotta (—) ile şu şekilde gösterilmiştir: * —İR, 298: —M, ses: —İB

6. Arapça ve Farsça ibareler, iktibaslar, kelâm-ı kibarlar, ayet ve hadisler vs. transkribe edilerek italik yazılmış; Türkçeleri dipnotlarda verilmiştir. Metinde geçen Farsça beyitlerin de aynı şekilde okunuşları verilerek anlamları dipnotta gösterilmiştir:

Eger bā-dīgerāneş būd meylī

Çerā zarf-ı merā bi’şkest Leylī (49)

163 a ve 164 a İR’de yer değiştirmiştir. // doğrudur: doğrudur M

42 Sene: Señe İB / atadan: atandan İB / mihribāndur: kurbāndur İB // fikre ne: fikr ne M

49 Madem başkalarına meyli vardı, Leyla niçin benim kabımı (gönlümü) kırdı?

İnanmazsan eger kıl seyr-i āyāt

Buyurmuş Hâk Te‘ālā *el-ḥabîṣāt* (183)

7. Metnin şekilsel bütünlüğünü korumak amacıyla bölüm başlıkları kalın harflerle yazılmış, Arapça alıntılardaki italik yazım başlıkta da devam ettirilmiş, nüsha farklılıkları dipnotta gösterilmiştir: **Der-beyān-ı inḳilāb-ı evzā‘-ı rūzgār ve ihtilāf-ı eṭvār-ı çarḥ-ı ḡaddār**
8. Vezin bozukluğu olan beyit ve mısralar dipnotta belirtilmiştir.
9. Özel isimlerin ilk harfi büyük olacak şekilde yazılmış fakat bu isimlere gelen ekler kesme işaretiyle ayrılmamıştır.
10. Anlam verilemeyen kelimelerin görüntüleri kelimenin yerine yapıştırılmıştır.
11. Azerbaycan Türkçesinde korunan kapalı e sesi, metinde özellikle Türkçe kelimelerde tamamı (è) şeklinde yazılarak gösterilmiştir: dè-, èyle-, èt-, gèy-, èv, gèce, bèş...
12. Atıf vavları ile rabıt vavları nüshalarda çoğunlukla gösterilmiş, kimi gösterilmeyen nüshalar için gösterilenler referans alınmış, kalınlık-incelik uyumu dikkate alınarak metne aktarılmıştır. Eklemeler ise köşeli parantez içerisinde verilmiştir.
13. Farsça isim ve sıfat tamlamalarında kalınlık-incelik uyumu göz önünde bulundurulmuştur.
14. Arapça aslı hemzeli olan kelimeler nüshalarda çoğunlukla hemzeli gösterilmiş, kimi gösterilmeyen nüshalar için gösterilenler referans alınmış, metnin yazımı korunarak aktarılmıştır: dā'im, behā'im, kā'im...
15. “āsmān, āstān, yādgār, pād-şāh...” gibi kelimelerde, medli okumadan kaynaklanan ses türemeleri gösterilmiştir: āsumān, āsitān, pādişāh...
16. “zemān/zamān, temām/tamām, emān/amān...” gibi iki farklı okunuşu olan kelimelerde ikinci şekil tercih edilmiştir.
17. “nolaydı, nolur...” gibi içerisinde ses düşmesi olan kelimeler, nüshalarda ses düşmesi gösterilmeden yazılmış, metindeki imlaya bağlı kalınmıştır.

183 Buyurmuş: Buyurmuş M / *el-ḥabîṣāt(u)*: “kötü kadınlar” (Kur'an-ı Kerim, Nûr 24:26).

18. Azerbaycan Türkçesinde görülen k>ğ değişimi hususunda metnin imlasına bağlı kalınmıştır.

19. Arapça ve Farsça uzun ünlüler vezin zarureti ile kısa okunsalar dahi daima uzunluk işareti kullanılarak yazılmıştır.

20. Elif-i maksûre ile yazılan kelimeler (ā) ile okunmuştur: Te‘ālā, leylā... Fakat bu durum kafiye uyumu söz konusu olduğunda kelimenin uyum içerisinde olduğu kafiye göre okunmuştur:

Eger bā-dīgerāneş būd meylī

Çerā zarf-ı merā bi’skest Leylī (49)

21. Ekler metinde yazılan şekliyle Latin harflerine aktarılmış Azerbaycan Türkçesinde zarf-fiil, öğrenilen geçmiş zaman görevinde kullanılan –Ub’un ünsüzünün metinde b ile yazılması korunmuştur: kêçüb, kalub, görmeyüb, yazub...

22. Nüshalarda “ile” ve “ise” gibi bağlaçlar bazen kelimeye bitişik bazen de ayrı bir kelime olarak yazılmışlardır. Bu hususta metindeki yazım dikkate alınmıştır:

Bu dörd vaşfile olsa hüsñ maqdūr

Yaqın ile olur nūrun ‘alā-nūr (557)

23. Şeddeli kelimelerin imlasında vezne ve metne uyulmuştur:

Hakikatde ‘aceb zībā gözelsen

Cemāl-i Hakḳ maḥbūb-ı ezelsen (1638)

24. Vezin gereği hece düşmesi olan kelimeler kesme işareti (‘) ile gösterilmiştir: k’èy...

25. Metin tespitinde birlik sağlaması amacıyla Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalarda İsmail Ünver tarafından yayımlanan “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” başlıklı makalesinde (Ünver, 1993, s. 51-89) getirilen esaslara büyük ölçüde uyulmuştur.

26. Metinde yer alan ayetler için Diyanet İşleri Başkanlığı'nın *Kur'an-ı Kerim Meâli* (2011) çalışmasından yararlanılmış, dipnotta ayrıca kaynak bilgisi verilmemiştir. Hadisler için ise hangi hadis kaynağından yararlanıldığı bilgisi verilerek genişçe açıklanmıştır.

27. Metinde aşağıdaki transkripsiyon işaretleri kullanılmıştır:

ء	'
ا	Ā ā
ث	Ṣ ṣ
ح	H h
خ	Ḥ ḥ
خوا	Ḥ ^v ḥ ^v
ذ	Z z
ص	Ṣ ṣ
ض	Ẓ ẓ Ḍ ḍ
ط	Ṭ ṭ
ظ	Ẓ ẓ
ع	'
غ	Ġ ġ
ق	Q q
ك	Ŋ ŋ
و	Ū ū
ى	Ī ī

3.5. SA‘LEBİYYE – TENKİTLİ METİN

AZ 2, İB 2, İR 2, M 2 Hāzā Kulliyāt-ı Kitāb-ı Şa‘lebiyye *

Bismi‘llāhi’r-raḥmāni’r-raḥīm

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ulün

1 Bēle naql ēyleyüb Mīrzā Falānī

Kelāmı doğrıdur yoḥdur yalanı

2 Ki bir tülki diyār-ı Işfahānda

Ki ya‘nī ḡayret-i mülk-i cihānda

3 Eline düşmeyüb kuvvet münāsib

Murādın vèrmeyüb çarḥ-ı melā‘ib

4 Nēçün ki salmayub bir zād eline

Kēçüb bir ay ki degmüb et diline

5 Tükendi şabrı oldı tākātı tāk

Bu vüs‘atla ona teng oldı āfāk

* Hāzā Kitāb-ı Kulliyāt-ı Şa‘lebiyye AZ, Hāzā Kitāb-ı Şa‘lebiyye Kulliyāt İB, İR

4 degmüb: degmeyüb M, İR

5 tāk: tīb İB

6 Karaldı gözleri gétđi karārı
Acından çığdı elden ihtiyārı

7 Kālub évde özi ac külfeti ac
Ėadeng-i ibtilāya oldu āmāc

8 Güni kara üzölmiş çāreden el
Eli koynında kalmışdı mu‘aṭṭal

9 Muḡavvāya dönüb cism-i nizārı
Ėece gündüz éderdi āh u zārı

AZ 3

10 Töküldi cismi kaldı mişl-i sāye
‘Aḡīḡī rengi döndi kehrebāya

11 Uřaḡlardan biri acam dēyerdi
Bu yüz batman ḡam u ḡuřřa yēyerdi

12 Pülek degseydi tolardı yıḡardı
Dutaydun burnını cānı çıḡardı

8 çāreden el: çāre elden İB
9 éderdi: çekerdi İB
10 Töküldi: Tökildi İB, M
11 Bu yüz: Ki yüz İB, Biri M
12 burnını: boynını İB

İR 3 **Der-beyān-ı inķilāb-ı evzā‘-ı rūzgār ve ihtilāf-ı eṭvār-ı çarḥ-ı ğaddār ***

İB 3 13 Belī ḥayretdi bu çarḥun ḳarārı
Bulunmaz işdi ‘ālem kār u bārı

14 Birisine müyesser nāz u ni‘met
Birisi ac çeker yüz min mezellet

15 Birisi çiyriyüb yağlı pilovdan ¹⁶
Birisi doymayubdur nān-ı covdan

16 Birisinün yağar devlet başından
Birisi görmeyüb bir pul yaşından

17 Birisi başa ḳoymış tēc-ı şāhı
Birisi baş açuḳ yohdur külāhı

M 3 18 Biri nöker birisi ḥān olubdur
Biri te’bīn biri sulṭān olubdur

* Der-bāb-ı inķilāb-ı evzā‘-ı rūzgār ve ihtilāf-ı çarḥ-ı ğaddār İB, Der-bāb-ı inķilāb-ı evzā‘-ı rūzgār ve ihtilāf-ı eṭvār-ı çarḥ-ı ğaddār M

13 ḥayretdi: ḥayretdü AZ, İR // bulunmaz işdi: tükenmez işdi İB, bulunmaz işdü İR

15 yağlı: yaḳlı AZ, yağlı İB // doymayubdur: doymayubdu AZ / nān-ı covdan: nān u covdan İB

- 19 Biri bir leşkeri yalğuzca kanlar
Birine peh dëyübsen bağı çatlar
- 20 Biri dā'im çalar çeng ü çeğāne
Birisi ney kimi gelmiş figāna
- 21 Birinün ağızı gülmekden yıķışmaz
Birisi derd ü miḥnetden göz açmaz
- 22 Biri atlas tuman gëymiş damağı
Birinün bir tumanı var yamağı
- 23 Birinün menzili kaşrū'l-kirāma
Biri ḥasret kalub bir hisli dama
- 24 Birisi bir tike kanda tamarzı
Çay içmekde biri koymubdur arzı
- 25 Birinün gözleri kara kalem kaş
Yazub güyā kalemle dest-i naḳḳāş

19 kanlar: kartlar AZ, katar İB, İR // çatlar: çatar İB

22 ve 23 AZ ve İB'de yer değıştirmiştir. / damağı: damağılı M // yamağı: yamağılı M

23 kalub: kalur İB

24 içmekde: içmekden İB / koymubdur: koymubdı İB, M

AZ 4

26 Biri boynı kısık göy göz 'ilāve

Dodağı verdene ağzı kelāve

27 Birinün ağzı püste zülfi deste

Birine vēr tepük sal āb-deste

28 Biri salmış yüzine deste birçek

Birinün kellesine sal tûpürcek

29 Biri dil-dārnı çekmiş kucaka

Birisi odlanub nār-ı firāka

30 Birisi kök dēyersen perverīdür

Birisi bir sümükdür bir deridür

31 Birisinün sözi māt étmiş 'aklı

Biri yazmış benim tek tülki naqlı

26 boynı kısık göy: boy kısık ki AZ / göy: gök İR // Dodağı: Dodağı M

28 yüzine: yüze AZ // tûpürcek: tükürçek AZ, tûpürçek İR, M

29 dil-dārnı: dil-dārını İB, M

İB 4, İR 4

Der-beyân-ı ĩn ki şahş-ı ‘âķil bâyed der-kârĥâ-yı Ĥudâý ta‘arruż
ne-numâyed ve heme ĉĩz-râ mevâķi‘-i tazallum-i ‘âlem be-dâned *

32 Bu evzâ‘ ı görüb gelme su‘âle

Ta‘arruż êyleyüb ĉıĥma cidâla

33 Ki ĥikmetle Ĥudâ düzmiş nizâmı

Bu maţlabda ne ĥoş yazmış Nizâmĩ

34 Cihân ĉũn ĉeşm u zulf u ĥâl u ebrũst

Ki her-ĉĩzĩ be-cây-ı ĥ‘ĩş nĩkũst

35 Faķĩrũn faķrı mũn‘im câĥ u mâlı

Şalâĥũ‘l-kũlldür ĥâlĩ me‘âlĩ

36 Düşe devlet faķĩr ü pest eline

Ėılıc gũyâ düşübdür mest eline

37 Eger mũn‘im kişı olsaydı zâdı

Dutardı ‘âlemi şerr ü fesâdı

* Der-beyân-ı ĩn ki şahş-ı ‘âķil bâyed der-kârĥâ-yı Ĥudâý ta‘arruż ne-numâyed ve heme ĉĩz-râ mevâķi‘-i tazallum-i ‘âlem AZ, Der-beyân-ı ĩn ki şahş-ı ‘âķil bâyed der-kârĥâ-yı Ĥudâ ta‘arruż ne-numâyed ve heme ĉĩz-râ muvâķĩķ-ı nizâm dâned İB

34 Cihan göz, zülűf, ben ve kaş gibidir; her şeyi yerli yerinde güzeldir.

35 Faķĩrũn: Faķĩrin M // ĥâlĩ me‘âlĩ: ĥâl ü me‘âlĩ İB

37 olsaydı: olmaydı AZ, olmazdı İB, M

M 4

38 Bunı çün anladun ey merd-i āgāh

Hamı işlerde dē *el-hükmi li'llāh*

39 Eger nā-ḥoş olursan kadrivi bil

Balam şabr èyle açma şekveye dil

40 Maraž-ı 'ayn şalāḥundur bu yèrde

Düşünürsen gözünde vardı perde

41 Ata evlādını bī-şarfa vırmaz

Nihālin bāgbān bī-hūde kırmaz

AZ 5

42 Sene Hālik atadan mihribāndur

Düşübsen özge fikre ne gümāndur

43 Uşak a 'zāsını alsa ḥarāret

Ata bāl vèrmese bilme 'alāmet

44 Devā-yı telḥ vèrmekde ḥaḳīḳat

Ṭabībe dutmayubdur kimse diḳḳat

38 çün: ki M // *el-hükmi li'llāh*: Emir Allah'ındır.

39 kadrivi: kadrni AZ, kadrini M // şabr èyle: işlerde İR / dil: el İB

40 şalāḥundur: şalāḥundı İR // Düşünürsen: Düşünürsen AZ, İR / vardı: vardu AZ

42 Sene: Señe İB / atadan: atandan İB / mihribāndur: ḳurbāndur İB // fikre ne: fikr ne M

45 Ṭabīb emr ʿyleyende iç sinānı
Onun hakkında başlarsan şenānı

46 Ḥudādan gelse bir cüz'ī muşibet
Elünde ya dilünde var şikāyet

47 Belādan incime ʿy Kerbelā'ī
Buyurmuş *el-belā' [ü] li'l-velā'ī*

48 Belā vërse sene öz kadrini bil
Ne yahşısı söz dëyüb Mecnūn-ı bī-dil

İB 5

49 Eger bā-dīgerāneş būd meylī
Çerā zarf-ı merā bi'şkest Leylī

50 Ğaraż Allāh işinde kılma ĩrād
Ki ĩrādun olur ma'nāda ĩcād

46 cüz'ī: cüz' AZ

47 *el-belā' [ü] li'l-velā'ī*: Bela yakınlar içindir. “Peygamber (s.a.v.)’e hangi insanların belası daha ağırdır diye soruldu. Buyurdular ki: Peygamber (s.a.v.), sonra yaşantı ve inançla ona yakın olanlar sonra onlara yakın olanlar” (Parhyan, 2004, C. 2, s. 268).

48: — M / sene: señe İB / öz kadrini bil: yüz olma mağmūm AZ // bī-dil: mağmūm AZ

49 *Madem başkalarına meylî vardı, Leyla niçin benim kabımı (gönlümü) kırdı?*

İR 5

**Der-beyān-ı ĩn ki bāyed der-kārhā-yı ĩlāhĩ teslĩm-i maḥẓ şod ammā
der-kārhā-yı mukellefĩn-i ḥilāfĩ dĩdĩ mĩcib-i inkār est ***

- 51 Eger bende işinde kılsan inkār
Ḥilāf  tse m n sibd r y ri var
- 52 N   n  o  bende  ı mı  bendelu dan
Olub ba ına k l  ermendelu dan
- 53 D yende Ḥa  s zi ḥa  a yamandur
Ba ın silker d yersen bes  abandur
- 54 K   bd r   mri ne  ikr   sip sı
Na ırdan ayrılub    ek sıpası
- 55 Biri  ulmı bil r k fre ber- -ber
Biri  ulmı  d b  u lı ser- -ser
- 56 Birisin n  eker ta    bi zehre
Birin n degmey bd r annı m hre

* Der-bey n-ı ĩn ki b yed der-k rh -yı ĩl h  tesl m-i maḥẓ şod ĩB

52 bendelu dan: bendeli dan M // Olub: Alub M /  ermendelu dan:  ermendeli dan M

53 ḥa  a: ḥalk  ĩB // silker: silken ĩR

54  ikr   sip sı:  ikri sip sı AZ

55 Biri  ulmı  d b  u lı: Birin n  ulm olub  u lı M, Biri  u lı  d b  ulmı ĩR

57 Biri vèrmiş zekâtın Hâk siyākı
Biri Qārūn kimi Allāha yağı

AZ 6 58 Birisi muttaşıl meşğül-ı taḥlīl
Vücūdını éder peyveste tekmlī

M 5 59 Birinün şughı ya ğıybetdü bühtān
Hemīşe dilde zıkrı lağv hezeyān

60 Dèyüm bēş kelme ‘avratlar işinden
Şerī‘at ehlinün fermāyişinden

61 Biri vardur ḥayāsı var ḥicābı
Êşikde yüzde rübendi niḳābı

62 Erine kıl kimi éyler itā‘at
Ere tā‘at Hudāvende ‘ibādet

63 Özin saḥlar kişisine damaḳlı
Onun yanında durmaz қаşқабаḳlı

57 siyākı: siyākım İR

59 Birinün: Birisi İB / şughı: şughl AZ / ğıybetdü: ğıybetdi M // lağv hezeyān: lağv u hezeyān AZ, M

60 bēş: pīş AZ

61 yüzde: vardı M / rübendi: rübend AZ / rübendi niḳābı: rübend ü niḳābı İB

63 damaḳlı: damaḡlı İB, damaḡlı M, İR // қаşқабаḳlı: қаşқабаḡlı M

64 Kişi bilmez erinden başka hāřā
Ki bir nā-maħreme kılsun temāřā

65 Kişi ėvde olan vaħte bezekli
Gėyer tāze libāřını dűzekli

İB 6

66 Sefer ėtse eri silker palāřın
Hemān sā'at gėyer köhne libāřın

67 Gőzine sűrme çekmez zīnet ėtmez
Ėvinde egleřűr kőnřuya gėtmez

68 Ķanā'atle kėçűrdűr rűzigārın
Gėce gűndűz çeker er intizārın

69 Nenem olsun bu cűr 'avrat tapulsa
Ne yaħřıdır hamı ėvlerde olsa

70 Bu cűr 'avrat tapulsa yoħ kűřűr
Buna 'avrat dēme ĥűrīdű ĥűrī

64 başka: ġayrı İB

65 dűzekli: tűzekli AZ, İR

69 hamı: hamu İR / ėvlerde: olarda M

70 cűr: çűr M // ĥűrīdű: ĥűrīdi M, ĥűrīdűr AZ

İR 6

71 Birinün ‘âdeti olmuş üz açmak
Ki hergiz görmeyübdür ağız yaşmak

72 Kişi bir söz dēye bahmaz sözine
Durar hortulanurı öz özine

73 Eri mālına hergiz cānı yanmaz
Hilāf ēyler hayā étmez utanmaz

74 Éder belke pes endāze mālından
Eri olmaz haber-dār ahvālinden

AZ 7

75 Hayāl ēyler dēyer belke er öldi
Veyā bir gün bu şadı vardı gétđi

76 Ki belke évde qaldım dul eli boş
O günlerde ma‘āşım hoş kēçer hoş

77 Huşūşā yüz tuman étsem zaḥīre
O vaḳte arvad ollam bir emīre

71 olmuş: olmuş M // görmeyübdür: görmeyübdü İR, olmayubdur M
72 hortulanurı: hortulanur AZ / 72 b: Durardu foḳuldanur özi özine İR
73 Eri: Erin İR, M
75 er: eri İR // Veyā: Dēyer İB / vardı gétđi: fariğ oldı M
76 kēçer: olur İR
77 étsem: édsem AZ, M

78 Ezel günde vırar bir fâl-ı bed-şüm
Ere eyler hıyānet leyl ü hem yevm

79 Mükedderdür eri évde olanda
Damağı var sefer ‘azmi kılanda

80 Hemīn ki bī-nevā er gètdi évden
O mel‘üne bunı ister Hudādan

M 6

81 Hemān sā‘at gèyer tāze libāsın
Èder hāzır o dem zīnetāsāsın

82 Yüze kirşan yaħar қаşıна vesme
Çalar hem tël kılar zülfinde kesme

83 Özin saħlar şikārlı mişl-i cında
Hemīşe güzgülü koltuğ cibinde

84 Yaħar ennik èder zīnet özine
Yüzin alur çeker sürme gözine

78 vırar bir: urar hem İB / fâl-ı bed-şüm: fâlı bed-şüm İR

80 bī-nevā er gètdi évden: gètdi évden bī-nevā er AZ // bunı ister Hudādan: daħı qorħmaz دادبودن M, bunı Allāhdan ister AZ, İR

82 zülfinde: zülfini M

83 şikārlı: şikāllı AZ // güzgülü: gözi AZ, güzgülü İR

84 Yüzin: Қаşın M

İB 7

- 85 Üzine endürür bir bālā birçek
Kemerçin hem geyer egnine göyçek
- 86 Ki nā-maḥrem görüb ağzı sulansun
Düşüb ḥasretle dalınca dolansun
- 87 Dēsün dēdi ne kara kaş gözi var
Ne yaḥşı ‘işvesi şirīn sözi var
- 88 Ḥudāyā pistedür yoḥ yoḥ ağızdur
Beden beh beh Semerḳandī kāğızdur
- 89 Ne göyçek tēlleri var aḳ buḥākı
Keşide kaşları kırmız yanaḳı
- 90 Nolaydı boynına bir ḳol salaydım
Yüzinden birce düzli māç alaydım
- 91 Bu cür ‘avratlara min la‘n u nefrīn
Dēdim men siz dēyün āmīn āmīn

85 Üzine: Yüzine M / endürür: endirür M, İR // Kemerçin hem: Kemerçinin İB, Kemerçini İR

86 Ki nā-maḥrem: Ki bir nā-maḥrem AZ

87 dēdi: dede AZ / gözi: gözin M // ‘işvesi: ‘işveli M / sözi: sözün M

88 Semerḳandī: Semerḳandu İB

89 göyçek: göçek AZ / tēlleri var: āb u rengi M / aḳ: ağ M // yanaḳı: يعاقي İB, İR, M

90 salaydım: salaydum AZ // alaydım: alaydum AZ

91 Dēdim: Dēdüm AZ

AZ 8, İR 7 92 Bu şüretde gerekdür nehy ü münker
Be-ḥükm-i Kirdigār-ı ḥayy u ekber

93 Revādur yahşıya min medḥ u taḥsîn
Gerek bed-zāta aytmaḥ la'n u teḥcîn

Der-ḥikāyet-i Nerīmān ve zen-i ū

94 Mūnāsibdür bu yêrde bir ḥikāyet
Ki eylüb Mollā Gül Mīrzā rivāyet

M 7 95 Ki bir nev-res cevān adı Nerīmān⁶⁸
Gedüb bir 'avrat aldı ehl-i kirmān

İB 8 96 Ne 'avrat çoḥ güzel çoḥ demli 'avrat
Damaḡlı 'işveli çem-ḥemli 'avrat

97 Yüzine bir baḥıṣ her kim baḥardı
İki yan aḡzınun suyu aḥardı

98 Kılub la'linde mużmer āb-ı kevşer
Ne kevşer kevşere vèrmişdi kevşer

95 nev-res: nev-reş M

96 demli: dadlı İB

99 Haber zülfî vèürdi bāb-ı gökden
 O dürdāne beden dolmışdı tükden

100 Dalınca her görenler sāye-kirdār
 ‘Aceb bir şāhısun min sāyesi var

101 Ğaraz elvāt içinde oldı meşhūr
 Ğeçe gündüz adı dillerde mezkūr

AZ 9

102 Eşidenler ona oldıla meftūn
 O leylāya ürekler oldı mecnūn

103 Apardı halk elinden şabr u ārām
 Dèyebilem ki hattā şeyhü’l-İslām

104 Kazā-rā kèçdi bir müddet aradan
 Kulak vèr gör ne baş vèrdi kazādan

105 Nerīmāna olub bir şuğl-ı lāzım
 Sefer fikrine düşdi oldı ‘āzim

106 ‘Ayāline kılub artuk vaşiyyet
 Ona çoğ söz dèdi vèrdi naşīhat

99 bāb-ı gökden: tā bu gökden AZ, tāb-ı gökden İR // dolmışdı: dolmuşdı M

100 Dalınca: Dalınça M // ‘Aceb bir şāhısun min: ‘Aceb şāhısun min İR

İR 8

- 107 Dêdi cânım ‘azîzim mihribânım
Nigârım mehveşim ârām cânım
- 108 Êşit ‘arzımı özge söz eşitme
Otur évde durub konuşuya gêtme
- 109 Menim bu halk içinde bir adım var
Adımı kılma rüsvâ ey vefâ-dâr
- 110 Kadem endâzeden koyma kenâra
Ki bir nâ-mahreme kılma nezâre
- 111 Dalunca olmasun hergiz yaman söz
Birisi dêmesün adıva pis söz
- 112 Dolanma kûçede çün ehl-i bāzār
Otur évde besân-ı şekl-i dīvār
- 113 Dêdi ‘avrat akacân arhayın gêt
Gêdersen her yana durma yêyin gêt

108 ve 109 İR’de yer değıştirmiştir. / Êşit: Êşid M

111 Dalunca: Dalınca İR // pis: bir M

- 114 Bi-ḥamdi'llāh dedem pākdur nenem pāk
Ḥayālün gétmesün géc èyleme bāk

İB 9

- 115 Dedem Ḥācī Zamāndur adı belli
Ḳızı herze ola vay vay dedelli

- 116 Ğaraž èvden kişi geldi kenāra
Dutub yüz yollanub özge diyāra

- 117 Çıḥub èvden 'ayālin koydı yalkuz
Ne bir yoldaş ne bir mūnis şeb u rūz

M 8

- 118 Çü 'avrat menzilini gördi ḥalvet⁷⁴
Dèdi yaḥşī elime düşdi furşat

AZ 10

- 119 Durub fevren èvin aldı hesini
Yuyub gül kimi ferşini mesini

- 120 Süpürdi sildi pāk ètdi ḥişārı
Tamāmen red èdüb gerd u ğubārı

118 Çü: Çün M

119 Yuyub: Yuyubdur İB / ferşini mesini: ferş ü mesini İB

- 121 Gelüb ondan şora girdi otağa
Alub āyīnesin koydı kabağa
- 122 Yağub gāze çeküb sürme gözine
Kéfünce kıldı ārāyiş özine
- 123 Çekende gözlerine sürme-i nāz
Ėdüb gülşende nergis-şuyun āgāz
- 124 Ėdüb zülfini şāne ėtdi efşān⁷⁵
Bu efşān sünbüli kıldı perişān
- 125 Hörüb gīsūların döndi tınābe
Düşüb yüz min ürekler pīç ü tāba
- 126 Nemekdān kimi la‘linde iki hāl
Koyub düşdi cihāna şūr fi‘l-hāl
- 127 Görüb gülgünesin yüzde çü lāle
Töküb bes eşk-i gülgün çekdi nāle

121 b İR ve M’de 122 b ile devam eder. / otağa: evine M

122 özine: dodağa İR

124 ėtdi: oldı AZ // sünbüli: zülfini İB

125 Hörüb: Vërüb İR, M / gīsūların: gīsūları İR / döndi: dutdı İB

126 Koyub: Kopub M / fi‘l-hāl: ol hāl İB

127 yüzde: üzde İB // bes: pes İR

128 ȶumāş paltar geyüb geldi damağa
Ürekler şaydına durdı ayağa

İR 9

129 ȶaber-dār oldı elvāt-ı maħalle
O cīrāne ȶuruldı çoħlı tēlle

130 Hamı düşdile bir özge ĥayāle
Tamāmen göz kaçıtdılar vişāle

131 Düşüb ‘uşşāk bu işde telāş
Dēsün her iş gelür sa‘yile başa⁸⁵

132 Ėdüb ezber maħabbet manzarını⁸⁶
Musahħar ēylediler ol perīni

133 Ğaraż söz muħtaşar ȶablı ȶalındı
Ne başun ağırdum ȶal‘a alındı

İB 10

134 Bēş on gün kēçdi oldı adı cında
Adı meşhūr olub o baş içinde

128 ayağa: ayağa AZ

129 elvāt-ı maħalle: o baş maħalle İR

130 kaçıtdılar: kaçırtdıla İB, ȶacıdılar M

131 gelür: gelir M

132 Ėdüb: Ėdib M / ezber: ez-bes M / maħabbet: muħanneş M

133 ȶablı: ȶabl AZ // başun: başın M / ağırdum: ağırdım M

134 gün: — AZ, İB / kēçdi: kēcdi M

135 Kılub āmīni vaqf-ı 'ām-ı halka
Gêce gündüz vèürdi kām-ı halka

AZ 11

136 Degildi 'arşası hālī 'alemden
Ki qalmazdı devātı boş kalemnden

137 Gezerdi çömçe dalınca kazanı
Ëderdi mīl mīle sürmedānı

138 Dèyerdi durmurı damım direksiz
Tavīle kim görüb olsun küreksiz

139 Gêce gündüz bu olmuşdı siyākı
Ki ênmezdi boyunlardan ayakı

140 Bir il kèçdi eri geldi seferden
Ëşitmişdi sözi bēş on neferden

141 Hayāl ètdi bu emri ède tahkīk
Ki lāzımdur bu cür işlerde tedkīk

135 vèürdi: vèerdi M

136 'arşası: 'arsası M // devātı: devāt AZ

138 durmurı: durmırı İR

139 olmuşdı: olmuşdı M

140 Ëşitmişdi: Ëşidmişdi İR, M / Ëşitmişdi sözi: Ëşitdi bu sözi AZ

141 lāzımdur: lāzım İR / tedkīk: tahkīk İB

M 9

142 alub ölde gece geldi araya
Ki belke yol tapa bu mâcerāya

143 aranlu ökdı ‘ālem oldu ulmet
Gecedен kēdı tā bē altı sā‘at

144 Gelüb ölden ēvine dil-ikeste
ıhub damına gētdi baca üste

145 Ève badı görüb işler şuludur
Ne ēv gūyā dēyersen orduludur

146 Bııburma bııburma cevānlar
Vērübler yan yana o kām-rānlar

147 urulmuş şahn-ı meclisde semāver
Aya üste ‘ayāli mihr-i hāver

148 Ayaında kemerin elde engī
alub oynur atubdur nām u nengi

143 aranlu: aranlık M / ökdı: oldu İB / oldu: basdı İB // Gecedен: Gece İR, M / kēdı: kēmıdı İR / tā: — AZ, ki M / altı: oldu İB

144 Gelüb: Gelib M // ıhub: ıhıb M

145 badı: baub İB

146 Bııburma bııburma: Buıburma buıburma İB // Vērübler: Vēribler M

147 urulmuş: urulmuş İB, M

148 Ayaında: Ayaında AZ // alub: alur AZ, alıb M / oynur: oynar İR / atubdur: ötübdür İB, atıbdı M

149 Birisi seslenende şīve ile
Cevābını vērūr min 'işve ile

İR 10

150 Birisine vērūr bir düzlice māç
Dêyūr aldun payun durma yêyin kaç

151 Birisile gédūr ḥalvet-serāya
Salullar orda özge iş araya

152 Birisine dêyūr êy bezzāz oğlan¹⁰⁴
Meger olmuş mene meylün az oğlan

AZ 12, İB 11

153 Olub egnimde baḡ gör pāre köynek
Seḡer gönder mene bir ḡāre köynek

154 Bu aḡvālātı çün gördi Nerīmān
Dolandı başına bu çarḡ-ı gerdān

155 Kūdūretten çıḡa az ḡaldı cānı
Pıçak vırsaydılar çıḡmazdı ḡanı

149 vērūr: vērır M

150 vērūr: vērır M / düzlice: düzlüce AZ // Dêyūr: Dêyer M / aldun: aldın M / payun: payın M / yêyin: kayıt AZ

151 gédūr: gédib M // Salullar: Salulla İB, Salıblar M / orda: oda M

152 dêyūr: dêyer M // olmuş: olmuş İB

155 Pıçak: Puçak AZ, Pıcak İB / vırsaydılar: ursaydıla İB / çıḡmazdı: durmazdı İB

156 Düşüb titremeye tîz tîz eserdi
Gelüb gayz üste hırş bağrın keserdi

157 Baḥub gördi şerāret bî-şemerdür
Danışmaḳdan semer yoḥ derd-i serdür

158 Gēce bir yērde gētdi daldalandı
Ne yatmaḳ şubḥa tek od dutdı yandı

159 Seḥer olcaḳ durub gētdi ēvine
Metā‘ı müfside sovḳatı kīne

160 Çıḥub ‘avrat ḳabaḳına damaḳlı
Baḥub gördi kişini ḳaşḳabaḳlı

161 Gelüb gayz üste od ḳalḥur gözinden
Tökülür muttaşıl nuzla yüzinden

162 Dēdi Nermān sene birce sözim var
Bu şartılen sözimi ḳılma inkār

156 titremeye: titremege İB / tîz tîz: tîr tîr AZ

157 bî-şemerdür: bî-şemerdî M // derd-i serdür: bî-şemerdür AZ, derd-i serdi M

158 tek: deyn AZ, İB

160 damaḳlı: damaḡlı İB, İR // ḳaşḳabaḳlı: ḳaşḳabaḡlı İB

161 ḳalḥur: ḳalḥar M, ḳalḥardı AZ / gözinden: gözden AZ // nuzla: tozlu İB

162 sene: señe İB / sözim: sözüM AZ, İR

163 Senün hakkında çoğ sözler dèyüller

Bu sözler doğrudur ya poğ yèyüller

M 10

164 Bu ahvālātı çün 'avrat eşitdi

Kişi bu işleri yek-ser saçubdı

165 Görüb işler düşübdür āşikāra

Boyun çekmekden özge yoğdı çāre

166 Dèdi koy men dèyüm sen de kulağ vèr

Bu bir ilde ayakım görmeyüb yèr

167 Birinün çünkü boynından ènerdi

Bir özge boynına fevren minerdi

168 Menim şuglım bu olmuşdı bu bir il

Vırarsan vır koyarsan koy özün bil

169 Bu maṭlablar gelüb çünkü 'ayāna

Nerīmān döndi bir kıllı kabana

163 a ve 164 a İR'de yer değıştirmiştir. // doğrudur: doğrudır M

164 saçubdı: bulubdı İR

165 düşübdür: düşübdü M

167 b İR'de 168 b ile devam eder. / boynından: boynundan M // boynına: boynuna M

168 olmuşdı: olmuşdı M // Vırarsan vır: urarsan ur İB

AZ 13

170 K  tek vırdı dağıtdı el ayağın

Lib  sını soyub v  rdi   al  kın

Der-te  b  h-i duny   be-zen-i Ner  m  n

  B 12,   R 11

171 Bu d  ny     y oğul   y b  'l-me '  l  

Ner  m  nun hem  n herze 'ay  li

172   der her g  nde   r  yi     zine

Olur '    k g  r  r her kim g  zine

173 O durdurını almı   min min o ba  ¹¹⁹

Tam  mın aldadub bu rind-i   all    

174 Bu   o   herze olubdur v  r   al  kın

Bo  a g  ts  n   vinden kes ayağın

175 Bunı anla bu     ir sende durmaz

Vef  sı yo     ay  sı yo   utanmaz

176 Dolanmasan onun devr    ber  ne

Yalan  ıdur inanma s  zlerine

171 d  ny     y oğul: d  ny  dur oğul   y AZ

172   zine:   zini AZ // g  r  r: g  rer AZ, g  re   B / g  zine: g  zini AZ

173: —  R / O: Bu M / min min: minler M // aldadub: alladub   B / rind-i   all    : rind      all       B

174 g  ts  n: g  tsin AZ,   R /   vinden:   v  nden M / kes ayağın: v  r   al  kın M

177 Bu temkîn etmedi hîç pâdişâha
Bu teslîm olmadı hîç ehl-i cāha

178 Lecûc olsan talâkın vèrmesen sen
Boşar āhîr seni ol bî-vefâ zen

179 Talâk eyler kişi ger hem-serini
Bu mel'ûne boşar ammâ erini

180 Talâkın vèr özin çek bir kenâra
Bedel kıl şûrezârın lâlezâra

181 Ezelden almağun şer'î degildi
Şerî'at şîvesi mer'î degildi

182 Nêçün ki küfr olubdur şart-ı tezvîc
Şerî'atde bunı kılmışla tervîc

183 İnanmazsan eger kıl seyr-i âyât
Buyurmuş Hâk Te'âlâ *el-habîşât*

178 vèrmesen: vèrmesün AZ, İR

179 ger: öz M

180 şûrezârın: şûrezârı AZ, İB

182 küfr: küfren İR / şart: şerh İR // kılmışla: kılmışlar M / tervîc: tezvîc AZ

183 Buyurmuş: Buyurmuş M / *el-habîşât(u)*: “kötü kadınlar” (Kur'an-ı Kerim, Nûr 24:26).

184 Bu bir mel'ünedür mürted ü mülhid
Velikin sen bi-ḥamdi'llāh muvaḥḥad

185 Āmīn ki bu nikāḥun oldu bātıl
Veyā bil işlerivi olma cāhil

AZ 14, M 11 186 Bu ḥaḳ sözdür zinā 'ömri kem eyler
Düşünsen i'tikādun muḥkem eyler

187 Zinā ehline olmaz 'ömr-i dā'im
Kêçer bēş gün olur mişl-i behā'im

188 Zinādan kaç sen ey merd-i hümāyūn
Dēyüb ḥaḳ evliyā'ī lā-yemūtun

189 Günāhun her ne olsa ey mu'allā
Olubdur bā'is bu ḥab-ı dünyā

İB 13 190 Bu cürmile ḥayāl-i bāğ-ı cennet
Cehāletdür cehāletdür cehālet

185: —M

186 Düşünsen: Düşünsün AZ, İR

187 ve 188 İR'de yer değiştirmiştir. / dā'im: dāyim İB, İR // Kêçer: Kêçür İB, İR / behā'im: behāyim
AZ, İR, M

189 bā'is: bā'isi M

191 Babandan vèrdi baş bir terk-i evlā

Çıhartdı cennetinden Rabb-ı a‘lā

192 Senün yüz min günāhun var müsellemler

Ėdersen ārzū kim Rabb-ı ‘ālem

193 Sene vèrsün behişt-i içre menzil

Bu bī-cā ārzū müşkildi müşkil

İR 12

194 Senün üstinde imlā‘ oldı şeytān

Çü secde ėtmedi merdūd-ı Yezdān

195 Onunla bes ‘aceb kardaş olubsan

Velīyyu’llāhdan yanbaş olubsan

196 Koşulma düşmene çoğ nekbet olma

Düşün teklīf-i bī-ğayret olma

197 Gelür Hāğdan senün şām u nehārun

Neden iblīsle vardur kār u bārūn

193 Sene: Señe İB // müşkildi: müşkildü AZ

194 üstinde: üstünde M

195 olubsan: durubsan AZ, İB

196 nekbet: bed-zāt İB

197 Gelür: Gelüb İB, Gelir M // iblīsle: iblīsile M, iblīsle İB / vardur: var İR, M

198 Kara günlerde Allāha kaçarsan
Dutub dergāhına yüz el açarsan

199 Günün hoş olsa aşlā ètmesen yād
Èdersen muttaşıl şeytānıvı yād

200 Alursan Hakkdan in'ām u hil'at
Neden iblīse èylersen itā'at

201 Yèyende Kahramānile yèyersen
Gèdersen Qanbere dayı dèyersen

202 Bu and içmiş ki tā rūz-ı kıyāmet
Ède insānı iğvā kılma ğaflet

AZ 15

203 Vay indi durma èyle öz hayālün
Ki belke hoş kèçe cānā menālün

204 Kèçen günler kèçüb gètdi kayıtmaz
Elün hergiz ona min-ba'd çatmaz

198 Allāha: Allāhdan İB

199 ètmesen: èylemen AZ // yād: şād M

201 Kahramānile: Kahramāngilde AZ, İB, Kahramāngile İR

203 Vay: Dè AZ // kèçe: gele AZ / cānā: cānān AZ / menālün: mişālun AZ, su'ālun İB, mālun M,

204 hergiz ona min-ba'd: min-ba'd ona hergiz İB

205 Gelen günler çekersen intizārın
Velī ‘ömrün görersen i‘tibārın

206 Bu şüretde dayanma kılma ğaflet
Bu hāzır günlerivi bil ğanīmet

207 Kêçüb ‘ömrün uşaklara koşulma
Yavuklaşdı eceldür ğāfil olma

208 Yaḥıl dergāh-ı Ḥayy-ı zü’l-celāle
Töküb gözyaşı çek sūzile nāle

M 12, İB 14

Der-rucū‘ kerden be-ḥikāyet-i rūbāh ve āvāre mānden-i ū *

209 Hūlāşa çün mu‘aṭṭal oldu rūbāh
Töküb gözyaşı çekdi nāle vü āh

210 Kaçub sa‘y ēyleyüb her semtgāha
Dutub yüz yollanub her şāh-rāha

205 çekersen: olursan AZ // ‘ömrün: ‘ömrin M

206: —M

207 ‘ömrün: ‘ömrin M / uşaklara: uşaklara M

* Der-rucū‘ kerden be-ḥikāyet-i rūbāh ve mānden-i ū āvāre AZ, Der-rucū‘ kerden be-ḥikāyet-i rūbāh-ı bī-çāre ve mānden-i ū āvāre İB

209 oldu: kaldı İB

210 her: —İR // yollanub: yollanıb M / her: özge AZ

211 Êdüb çoḡ ḥīle vü efsûn u tezvîr
 Kılub sālūs u mekr ve fikr ü tedbîr

212 Gêdüb her kûçe ve her reh-güzāra
 Girerdi her êve olmazdı çāre

213 Mecā‘at derdi aldı ḥaste cānın
 Ki kıymub Işfahānda girmemişnin

İR 13

214 Ḥayālinde toyuk naḡşın çekerdî
 Baḡub ol naḡşa gözyaşın tökerdi¹⁴⁸

215 Görende gögde bir kuş göz yumardı
 Gözini yummasaydı çün umardı

216 Ḥorūs adın eşitseydi birinden
 Çekerdi şayḥa ḳalḥardı yêrinden

217 Mü‘ezzîn seslenende göz açardı
 Ḥorūsa benzedüb perrān ḳaçardı

211 tedbîr: tezvîr AZ // Kılub: Kılıb M

212 reh-güzāra: şāh-rāha İB // olmazdı: tapmazdı İR

214 toyuk: toyük İB // ol: o İR, M

215 gögde: göyde İB

216 eşitseydi: eşidseydi M

AZ 16

218 Hayāline düşende kök ferikler

Ete gūyā ki 'avratlar yèrikler

219 Yuḥısına eger gelseydi cüce

Oyanmazdı yuḥıdan tā ölince

220 Kêçerdi göglere āh u füşüşı

Êşitseydi eger bāng-ı ḥorūsı

221 Toyuḡ adın yèri yèrde yazardı

O ad altını min arşın ḡazardı

**Der-beyān-ı ĩn ki 'āşıkān-ı kibriyā vu 'āşık-ı dunyā hem şeb u rūz
meşğul-ı taḡşıl-i ma'şūkend ***

222 Belī ma'şūḡdan 'aşḡ ehli doymaz

Maḡabbet ḡiblin elden ölse ḡoymaz

223 Gêce gündüz hemīşe dilde adı

Ḥamūş olsa ürekde fīkr ü yādı

219 Yuḥısına: Yuḡusına İB // yuḡıdan: yuḡudan İR, M

220 Kêçerdi: Gêderdi M // Êşitseydi: Êşidseydi AZ, M, Êşideydi İB

221 Toyuḡ: Toyuḡ İB / yèri: yère İR // ad altını: adı altın İB

* Der-beyān-ı ĩn ki 'āşık-ı dunyā vu 'āşıkān-ı kibriyā her dū şeb u rūz meşğul-ı taḡşıl-i ma'şūkend M, Der-beyān-ı ĩn ki 'āşık-ı dunyā vu hem-çinin 'āşıkān-ı kibriyā hem şeb u rūz meşğul-ı taḡşıl-i ma'şūkend İB, AZ

222 ma'şūḡdan: ma'şūḡadan M // ḡiblin: riştesin M /ölse: o M

223: —İB

224 Dolar ma‘şūkile cism ü reg u post
Olur ‘āşık fenā kalmaz meger dost

İB 15

225 Degil ma‘şūkdan bir laḥza ḥālī
Olur ma‘şūkile dā’im ḥayālī

226 Odur bā’iş ki dünyānı dutallar
Dutub dünyānı ‘uḳbānı atallar

227 Hemīşe cehd eder hergiz yorulmaz
Gêce gündüz yıgar dünyānı doymaz

M 13

228 Gezer dā’im dolanur dağ u daşı
Deger daşdan daşa min def’a başı

229 Bu işlerde hemīşe işi vardur
Çeke bilmez elin çün ‘aşkı vardur

230 Yıgar dünyānı èylerler ḥazīne
Ḥayāl èyler o demde öz özine

225 ma‘şūkdan: ma‘şūkadan M // ma‘şūkile: ma‘şūkla AZ, İR
229 işi: meşki M // Çeke bilmez: Çeke bulmaz İB / çün: çoḫ İB
230 Yıgar: Yıgub İB / dünyānı: dünyaları AZ / èylerler: èyler AZ, èyleller İB, èyler çün M
// Ḥayāl: ‘Ayāl AZ

231 Dèyer bî-ḥadd u efzûn devletim var
 Kabaḳda hoş günim var lezzetim var

232 Müneḳkaş menzîlim yaḥşî oṭaḳım
 Şafâlu manzarım gül-geşt bâğım

233 Celâlim şevketim şânım esâsım
 Menâlim ‘izzetim fâḥir libâsım

AZ 17 234 Kenîzim nökerim ḥidmet-güzârım
 Gözelce dilberim mehveş nigârım¹⁶⁵

İR 14 235 Gêdüb gâhî oṭaḳa gâḥ bâğa
 Tefennün èylerem gellem damağa

236 Ḥayâl étmez kabaḳında ecel var
 Kaḏâ-yı Ḥâlîḳ-i ‘azze ve cel var

237 Ecel bir oḡ koyar birden kemâna
 Oḡa èyler o bed-baḥtî nişâna

231 günim: günüm İR, M

234 Gözelce: Görince İR

235 a: Gêdünce gâḥ oṭaḳa gâḥ o bâğa AZ / gâḥ: gâhî M // Tefennün: Teneffüs M

237 bir oḡ koyar birden kemâna: birden koyar bir oḡ kemâna AZ

238 Çeker zorile yayı k̄inesinden
Gelür perrān k̄eçer oğ s̄inesinden

239 Alur elden hamı māl u menālün
Gedālar tek èder āşüfte hālün

240 Çeker ‘ālī ‘imāretten mezāra
Olur kabır içre yoldaş mūr u mārā

241 K̄alur mīrāş onun gül-geşt ü bāğı
Olur özgelere menzil otağı

242 Yeter bāğ u gülistānun birine
Oğur zāğ u zeğan bülbül yèrine

243 Keser insini aqvām u eķārib
Olur me’nūsı hayyāt u ‘aķārib

İB 16

244 K̄oyar maħrūbe kaşır-ı zer-nigārın
Basar bağırına bir özgeyi yarın

238 k̄eçer: k̄eçür İB, İR

240 mezāra: kenāra İB // mūr u mārā: mār u mūrā M

241 mīrāş onun gül-geşt ü bāğı: gül-geşt onun mīrāş bāğı AZ

242 birine: yèrine AZ

244 nigārın: nigārın M // özgeyi: özge M, İB / yarın: nigārın M, otağın İB

245 Belî va'llâhi dünyâ bî-vefâdur
Cihânın bâğı bî-zevk u şafâdur

246 'Azîzim sen ki dünyânı görürsen
Ne bêle bes özivi öldürürsen

247 Yağîn ile olanda géc veyâ tîz
Senün haqqundı evden birce top béz

248 Gözüm allanma bu māl u menāle
Ta'alluḡ dut Hudāy-ı lā-yezāle

249 Hudā 'uşşâkı atmış māsivânı
Dutub dünyâ vü 'uḡbādan Hudānı

M 14 250 Cumubla 'aşkla deryâ-yı nūra
Dayanmazlar daḡı ğılmān u ḡūra

AZ 18 251 Olubdur 'āşıkun naḡş u ḡuşūrı
Eger gözlerse cennāt u ḡuşūrı

245 Cihânın: Cihânun İB

246 görürsen: görersen AZ, İR // öldürürsen: öldürürsen İR, aldurursen M

247 haqqundı: haqqunda AZ, İB, haqqundur İR / evden: evde İR

248 allanma: aldanma AZ, İR

249 atmış: almış İB, İR

250 a: Cumublar 'aşkla der-yārî nūra M

251 'āşıkun: 'āşıkın M

252 Sen  y z hid neden d  d n bu h le
 z n saldun b le vizr [ ] veb le

253 Ki m n imden k   b satdun na  mi
Behi ti terk  d b aldun ca  mi

254 H k katden k   b aldun mec z 
Degil hergiz bu resm-i         

255       r b         g  let i      n
Ki h  dan k        H  dan k      n

256 Gel b dery          g     v   c  m
Vel  h   s  z dan   ma a          

257 O v   te g  rmeli z   lar g  rers n
Mu  alled h           devr  n s  rers n

252:     ,    , M

253 ca  mi: ca  mi M, cehennemi AZ

254 k      :        AZ / aldun: dutdun AZ,    

257 v   te: v      M / g  rers n: g        M // h        : h      M / devr  n: devn AZ

İR 15

Der-rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve şenīden-i ū āvāz-ı surūş-ı ğaybī-rā

*

258 Hūlāşa tülki gördi yoḥdı çāre

Tezelzül düşdi erkān-ı qarāra

259 Baḥub gördi ürek durmaz mırıldar

Bağırsaklar acından hēy kırıldar

260 Koyub başın diz üste oldı ḥāmūş

Nigār-ı fikrile oldı hem-āğūş¹⁸²

261 Kuyūd-ı nefse çekdi ḥaṭṭ-ı buṭlān

Tecerrüd ‘arşasında kıldı cevḷān

İB 17

262 Kemiyyet fikre çaldı tāziyāne

Gezüb devr-i cihānı ḥāne ḥāne

263 Ḥayāl ēylerdi öz derdine dermān

Bu fikre çulḳanub ḳalmışdı ḥayrān

264 Ki nā-geh ğaybdan ḳovzandı bir ses

Ki ēy ser-geşte vü mağmūm u bī-kes

* Der-rucū‘ kerden be-ḥikāyet-i rūbāh ve şenīden-i āvāz-ı surūş-ı ğaybī İB, Der-rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve şenīden-i ū āvāz-ı surūş-ı ğaybī teklīf-i ḥod-rā AZ, İR

259 mırıldar: kırıldar İB, pırıldar M // Bağırsaklar: Bağırsakları İR / acından: acınnan M / hey: —İR, berk M

260 Nigār-ı fikrile: Nigārın fikrilen AZ

265 Gerek ‘ākıl olan kılsun telāşın
Gerekdür anlasun rāh-ı ma‘āşın

266 Oturmağdan dahı yoğ çāre vü sūd
Degil elbette bābü’r-rızk mesdūd

AZ 19

267 Gerekdür sa‘y édün tā vardı cānun
Yetişmez bir yere āh u fiğānun

268 Ferāmūş étme *illā mā se‘ānı*
Ve ger ne ‘aqlıva yazdur du‘ānı

269 Telāş èyle dolansun kār u bārın
Olub kāsib ḥabībī Kirdigārun

270 Egerçi Ḥālikūn rūzı resāndur
Telāş ètmek ṭarīk-i ‘ārifāndur

M 15

271 O kesler kim cihānda işlemezler
Çörek hergiz duyunca dişlemezler

265 ‘ākıl: gāfıl AZ // anlasun: anlasın M

266 Oturmağdan: Oturmağdan M // bābü’r-rızk: er-rızk AZ

267: —İB / édün: éden M

268: —İR / *illā mā se‘ānı*: “çalışmasından başka bir şey (yoktur)” (Kur’an-ı Kerim, Necm 53:39).

270 rūzı: rüz AZ / ‘ārifāndur: ‘ākılandur AZ

271 İR’de 274. beyitten sonra gelir.

272 Bu ‘ālem ‘ālem-i esbāb olubdur

Bu ‘ālemde eli boş ac alubdur

273 ‘Azīzim olmasa sa’y u telāşun

Düzelmez issi aşun a lavāşun

274 Oturma menzilünde ey nikū-nām

Dèyüb Rāzıdu Allāh dutma ārām

275 Telāşun èyle tā rûzun yetiştün⁽⁹¹⁾

Bunı terk èyleme tā ‘ömr kèçsün

**Der-beyān-ı ĩn ki çūnān ki ez-dunyā bī-telāş ne-miştved emr-i
āhīret hem-telāş miḥvāhed ***

276 Belī cānım çı dūnyā vü çı ‘ubā

Telāşun olmasa olmaz müheyyā

İR 16

277 Eger ‘ubāya vardur i’tiādun

Gerek abre gède her günde zādun

273 ‘Azīzim: ‘Azīz İR

274: —İB // Rāzıdu: Rāzıdı M

275 Telāşun èyle: Telāş èyle ki İB

* Der-beyān *leyse li’l-insāni illā mā se’ā* emr-i dūnyā vu āhīret beste bentleş est ilā-ğayr M, Der-beyān-ı ĩn ki çūnān çı emr-i dūnyā bī-telāş ne-miştved emr-i āhīret hem-telāş miḥvāhed İB, Der-beyān-ı ĩn ki çūnān çı ez-dunyā bī-telāş ne-miştved emr-i āhīret hem-telāş miḥvāhed İR / *leyse li’l-insāni illā mā se’ā*: “İnsan için ancak alıştığı vardır” (Kur’an-ı Kerim, Necm 53:39).

278 Çekersen doqquz ay zaḥmet firāvān
Ki ḥoş kēçsün sene üç ay zemistān

279 Meger bir kışca yoḥ ferdā-yı ‘uqbā
Degil bir hisli damca zıll-ı tūbā

280 Onı hīç salmusan hergiz ḥayāle
Oḡul bēş gün telāş ét lā-maḥāle

İB 18

281 Telāş èyle degil vaqt-i te’ennī
Ki *leyse’d-dīnu kaṭ’an bi’t-temennī*

282 Elünde görmerem bir zād ‘amelden
Amāndur durma gètdi fursat elden

AZ 20

283 Dème tāze cevānam çoḥdı fursat
Kocallam èylerem yaḥşı ‘ibādet

284 Nēçün ki bī-vefādur bu zamāne
Ne uşaқа baḥur ne bir cevāna

278 sene: señe İB / üç: ʾ M

280 salmusan: salmuran AZ

281 *leyse’d-dīnu kaṭ’an bi’t-temennī*: Din asla temenni ile değildir. “İman temenni ve dış görünüş değildir; o kalpte yerleşerek amellerle doğrulanan şeydir” (Avcı, 2014, C. 3, s. 100).

282 Amāndur: Amāndı M

283 çoḥdı: çoḥdu İB // èylerem: èyler AZ

284 baḥur ne bir cevāna: baḥar bu ne cevāna M / bir cevāna: nev-cevāna AZ

285 Ecel çenginde ‘âlem dest-beste
Ne çoḥ şevket çekilmiş gökler üste

286 Ne çoḥ nev-res cevân nâ-kâm olubdur
Anası sînesi daḡlu alubdur

287 Sene vâ‘ız ne hâcet ‘y muaddes
Ki onşun olmagıdur vâ‘ızın bes

288 Telâşun ‘yle ol emründe câzim
Menim ‘arz ‘etmegim bilem ne lâzım

289 Cevân yoldaşun oldı bil ḡayâlün²⁰³
Senünçün beḡe gün var yoḡ cevâbun

290 Ne çoḡ yoldaş namâzına gèdübsen
Elünle abr içinde defn ‘dübsen

M 16

291 Hanı ol gördüğün ra‘nâ cevânlar
Hanı zîbâ cevânlar kâm-rânlar

285 çekilmiş: ki gètmiş M / şevket çekilmiş: şevke gelmiş AZ, İR

286 Anası: Atası AZ / daḡlu: daḡlı İR

287 Sene: Señe İB / hâcet: lâzım İB, İR / ‘y muaddes: el-muaddes M // olmagıdur: olmagında AZ

288 bilem: âḡır AZ, M

289 bil ḡayâlün: bî-ḡayâl ol İB, bil ḡesâbun M // beḡe gün var yoḡ cevâbun: vardı beş gün bâ-telâş ol İB

291 ol: o İB / gördüğün: gördüğün İB, gördüğün İR // Hanı: Hamı AZ, İB / cevânlar: gözler M

- 292 Eger olsaydı dünyânun vefâsı
Dile gelmezdi ölmek mâcerâsı

Der-rucû‘ be-ḥikâyet-i rûbâh ve sefer kerdên-i ü ez-Işfahân *

- 293 Hülâşa bu şadânı çün o maḥzûn
Êşitdi vâzîḥ oldı ser-i bî-çün

- 294 Muvâfîḳ görmeyüb devr-i cihâmı
Görüb lâbüd rızâ vèrdi rızânı

- 295 Töküb ḳan yaş ürekden çekdi bir âh
Vaṭandan el götürdi ḥ‘âh nâ-ḥ‘âh

- 296 *Hudâ ḥâfîz* dèyüb ehl ü ‘ayâli
Tökerdi gözlerinden eşk-i alı

- 297 Uşâḳlarına ḥasretle baḥardı
Gözinün yaşı Ceyḥun tek aḥardı

* Der-rucû‘ be-ḥikâyet-i rûbâh ve tedârik-i ü be-‘azm-ı sefer-i Işfahân İB, Der-rucû‘ kerdên be-ḥikâyet-i rûbâh ve tedârik dîden be-‘azm-ı sefer ez-Işfahân İR, AZ

294 görmeyüb devr-i cihâmı: görmeyübdür bu cihâmı İR // 294 b: Görüb maḥbes özine Işfahânı M / lâbüd rızâ: rāzî olub İB

295 ve 296 İR’de yer deḡiştirmiştir. / Töküb: Görüb AZ / bir: min AZ // ḥ‘âh nâ-ḥ‘âh: ḥ‘âh u nâ-ḥ‘âh İB

296 *Hudâ ḥâfîz*: Allah korusun.

297 Gözinün: Gözünün AZ

İR 17 298 Sitemle ayrılанда kardaşından
 Salub tūfān cihāna gözyaşından

AZ 21, İB 19 299 Baḥub etfāline düşdi enīne
 Tökerdi tıflı eşkin dāmenine

300 Anasına dēdi bā-ḥāl-i ḥaste
 Ḥelāl ēyle meni ēy dil-şikeste

301 Mene luṭf ēyleyüb daşımı atma
 Du‘ā vaḳti meni yāddan çıhartma ²¹²

302 Gēce nıṣfı durarsan çün namāza ²¹³
 Gelürsen Ḥaḳile rāz u niyāza

303 O dem kim bağlanur bir yerli ebvāb
 Açar ḳapusın ammā Rabbü’l-erbāb

304 Tapar ol dem du‘ā ‘izz ü icābet
 Bağışlanur biri kılsa ‘ināyet

298: —M

299 etfāline düşdi: etfāle düşmişdi İB // tıflı: tıflı AZ, İB / tıflı eşkin dāmenine: gözlerinden eşk-i alı M

301 çıhartma: çıhatma M

302 çün: ger M // Ḥaḳile: Ḥaḳḳla AZ, İB

303 kim: ki İB / yerli: yerlü AZ, bir bu M // Rabbü’l-erbāb: Rab-ı erbāb AZ, İR

304 Bağışlanur: Bağışlar İB / kılsa: kıla AZ / ‘ināyet: icābet İB

305 O sâ'atde meni kılma ferāmūş

Menim yādımdan ašlā olma ḥāmūş

Der-būsiden-i rūbāh pāy-ı māder-i ḥod-rā nazar be-ḥadīs-i el-cennetu taḥte aḳdāmi'l-ummehāt vedā' kerden-i ū *

306 Anasınun düşüb öpdı ayaḳın

Olub ma'mül edüb ḥidmet siyāḳın

307 Buyurmuş Muştafā faḥrū'l-e'āzım

Bu maẓmūnı ki nazım eylübdi nāzım

308 Behiştī gū rızā-yı māderānest

Yāḳın dān zır-i pāy-ı māderānest

309 Dēyerdi ēy ana ēy mihribānım

Bükülmüş kāmētün ḳurbānı cānım

M 17

310 Ḥelāl ēyle meni Allāh rızāsı

Bu aḳ birçeklerün cānım fedāsı

305 ašlā olma: olma ašlā İB, İR

* Der-residen-i rūbāh pāy-ı māder-i ḥod-rā nazar be-ḥadīs-i el-cennetu taḥte aḳdāmi'l-ummehāt vedā' kerden AZ, Būsiden-i rūbāh pāy-ı māder-i ḥod-rā nazar be-ḥadīs-i el-cennetu taḥte aḳdāmi'l-ummehāt M, Der-residen-i rūbāh pāy-ı mādereş İB / el-cennetu taḥte aḳdāmi'l-ummehāt: Cennet annelerin ayakları altındadır. "Resûlullah (s.a.v): 'Annen var mı?' diye sorar. 'Evet' deyince, 'Öyleyse ondan ayrılma zira cennet onun ayağının altındadır' buyurur" (Canan, 1995, C. 2, s. 486).

306 ayaḳın: ayağın AZ

307 Buyurmuş: Buyurmuş M / faḥrū'l-e'āzım: faḥr-ı e'āzım İB

308 Cenneti annelerin rızası söyler, şüphesiz bil ki (cennet) annelerin ayağının altındadır.

309 Bükülmüş: Bükülmüş M

311 Géceler şubha tek çekdün ayazı

Harām êtdün gözive h^vāb-ı nāzı

312 Ne zahmetler meni çekdün böyütdün

Çeküb hūn-ābe bu hadde getütdün

313 Gözümden ağlayan vakte öperdün

Durardun ağzıma emcek teperdün

314 Déyerdün ey gözüm nūrı acıhdun

Dèmezdün boynı sinmiş indi taıhdun

AZ 22

315 Baıanlar şüretimden irkinirdi

Bu kirli ellerimden çirkinirdi

316 Bu cür boynıma kıollarun salardun

Dutub başdan başa düz tek yalardun

311 çekdün: çekdin İR // gözive: özive AZ

312: —İR // hūn-ābe: hūn-ābeler AZ, İB / getütdün: getdün AZ, İB

313 Gözümden: Gözimden M // Durardun: Vèrerdün M / ağzıma emcek: emcek ağzıma AZ, M / teperdün: vèrerdün İB

314 acıhdun: acıkdun İR // indi: imdi İB, M / taıhdun: durdun İB

315 Baıanlar: Baıardun İB / şüretimden: şüretime İB / irkinirdi: irkinirdün İB, irkinürdi M // ellerimden: ellerimde AZ / çirkinirdi: çirkinirdün İB, çirkinürdi M

316 boynıma: boynuma M / salardun: salurdun AZ, M // yalardun: yalurdun M

İB 20

317 Sene h̄idmet  dim va'll hi min il

 İva  bir ge eye olmaz ya ın bil

318 Bedende her ne t k var ger dil olsun

Degil m mk n ki   kr n h  ıl olsun

319 Anası basdı ba ın s nesine

D di la'net bu  ar hun k nesine

İR 18

320 Seni men b -nev dan ayrı saldı

O ul g t ellerim koynımda kaldı²³⁰321 S dim h   un o ul olsun hel l n²³¹

Mene g rsetmes n All h mel l n

322 Fir  un  o  ya ar b -kes ananı

Me eld r kovur anun  attar yananı

323 Balam g t bizleri y ddan  ı artma

G d b b -c  y re   llerde yatma

317 h idmet: h izmet İB, İR /  dim:  d m AZ // 317 b:  İva  olmaz ya ın bir ge eye bil İR
/  İva  bir ge eye olmaz m   abil İB /  İva ı bir ge e olmaz ya ın bil M

318 ki: —İR

320 koynımda: koynumda M

321 S dim: S d m İB, M / h   un: h   ı AZ, h   ım M // g rsetmes n: g stermes n İB, İR

322 ya ar: ya ur AZ, İB / ananı: atanı M // 322 b'de vezin bozuktur. / kovur anun  attar: kovur an
 atlar M

323 Balam: Bebem M

324 Elive her ne düşse tîz kayıt gel

‘Ayālün acdur olma çoḥ mu‘aṭṭal

325 Gêdüb ğurbetde ḳalma cān-ı māder

Yêyüb kenger ‘azîzim salma lenger

326 Sene menden vaşiyet gāh u bî-gāh

Dilünde virdün olsun *ḥasbiya’llāh*

327 Seḥer yêrden duranda èy nikû-ḥvāh

Oḥı elbette yêddi *ḳul hüva’llāh*

328 Ḳabaḳca ḳable pes saḳ u şimāle

Daḥı şol yêr ve gögdür lā-maḥāle

329 Birin eṭrāfıva pes dur ayaḳa

Belālardan taparsan sen firāḳa

324 düşse: düşdi İR, M // ‘Ayālün: ‘Ayālin M / acdur: acdı İB, M

325 Gêdüb: Gêdib M / cān-ı māder: cānı māder AZ

326 ve 327 İR’de yer deġiştirmiştir. / Sene: Señe İB / vaşiyet: naşihat İB // Dilünde: Dilinde M / *ḥasbiya’llāh*: Allah bana yeter.

327 *ḳul hüva’llāh* (Kur’an-ı Kerim, İhlâs 112).

328 ve 329 İR’de yer deġiştirmiştir. // yêr ve gögdür: bir dè gögdür İB, yêrive pufla M

329 ayaḳa: ayağa AZ, İR // taparsan: tapursan İR / sen: mı İB / firāḳa: firāğa AZ, İB / taparsan sen firāḳa: çeker seni ḳaraḳa M

330 Gêdüb kende unutma İşfahānı

Tapub bir dihkede atma cihānı

331 Ȳalub ğurbetde el çekme vaşandan

Beyābān içre yād ėyle çemenden

AZ 23, M 18

332 Eger olsan oğul ehl-i tefeşşün

Gêdüb ğurbetde salma sen tavaşşun

333 Gêce gündüz vaşandan yād ėdersen

Hemişe ney kimi feryād ėdersen

İB 21

**Der-beyān-ı ĩn ki insān-ı der-ĩn ‘ālem-i suflĩ ġarĩb est vaşan-ı aşlı-i
ũ ‘ālem-i ‘ulvĩst mařř be-cihet-i tekmĩl-i vucūd nuzũl kerde işāre
be-řadĩř-i men māte ġarĩben fe-şad māte řehĩden ve řadĩř-i şubbu’l-
vaşan mine’l-ĩmān ***

334 Belĩ her kimse olsa āsumānı

Bilür ğurbet özine bu cihānı

335 Bu bês ġün ‘ömre kılmaz istikāme

Bu yêrde ėylemez şaşd-ı iķāme

330 Gêdüb: Gêdib M / kende: günde İB, M // dihkede: dem ki İB

332 tefeşşün: tefennũn M // Gêdüb: Gêdib M / salma sen: sen salma İR, ėtme sen İB, olmazsan AZ

* Der-beyān-ı ĩn ki insān-ı der-ĩn ‘ālem-i suflĩ ġarĩbend ve aşl-ı vařān ‘ālem-i ‘ulvĩ est maşş be-cihet-i tekmĩl nuzũl kerde end ve işāre be-řadĩř-i men māte ġarĩben fe-şad māte řehĩden ve řadĩř-i şubbu’l-vaşan mine’l-ĩmān AZ, İB, İR / men māte ġarĩben fe-şad māte řehĩden: Gurbette ölen şehittir. “İbnu Abbās (r.a.) anlatıyor: Resũlullah (a.s.v.) buyurdular ki: ‘Gurbette ölmek şehitliktir’” (Canan, 1995, C. 17, s. 151). / şubbu’l-vaşan mine’l-ĩmān: Vatan sevgisi imandandır. Hadis hafızlarına göre bunun aslı yoktur (Aliyyũ’l-Karĩ, çev. 2015, s. 126).

335 kılmaz: kıлма İB / istikāme: istikāmet AZ // ėylemez: ėyleme İB / iķāme: iķāmet AZ

336 Ğarībāne gezer peyveste maḥzūn
 Vaṭan şevķinde ḥayrān mişl-i Mecnūn

337 Cihānun seyrine hergiz göz açmaz
 Birisile dēmez gülmez danışmaz

338 Yumar göz gülşen ü seyr ü semenden
 Dēmez bir kelme söz illā vaṭandan

İR 19

339 Degil nīk ü bed ve dünyāya der-bend
 Olur her ne kazādan gelse ḥursend

340 Çeker her laḥza min āh-ı pey-ā-pey
 Neyistāndan nēce kim ayrılır ney

341 Düşer çün ḥatırına yār u yoldaş
 Gelür feryād u efgāna tōker yaş

342 Ḥayāl ēyler ne ēyler mevsim-i gül
 Kāfes içre kanadı bağılı bülbül

336 Ğarībāne: Bu dünyāda M / gezer: gezüb İB / maḥzūn: dil-ḥūn İR

337 Cihānun seyrine: Çemen seyrine o M

340 ayrılır: ayrılır M

341 Gelür: Gelir M

342 bağılı: bağılu İB

343 Onun çatmaz eli çün lālezāra
 Kafesden gülşene éyler nezāre

344 O sā‘at kim ḥalāş oldu kafesden
 Olur semt-i gülistāna hevesden

345 Degil qardaş vaṭan Mısr u Ḥorāsan
 Vaṭan bir yērdi olmaz şerḥi āsān

AZ 24

346 Vaṭan bir şehrdür fevk-i semāvāt
 Qanadın bağlayub līkin kuyūdāt²⁵¹

347 Bu gurbet içre cānım olma dil-ḥoş
 Qayıt öz şehrive orda yērün boş

348 Telāş ét aç qanadun éyle pervāz
 Gēdüb ol yār u yoldaş içre dem-sāz

349 Senün yērde nēce dutmuş qarārun
 Olar gögde çekeller intizārun

344 kim: ki İB // Olur: Gēder M

345 yērdi: yērde İR

346 şehrdür: şehridür İR // Qanadın: Qanadun AZ

347 yērün: yērin M / yērün boş: otur ḥoş İB

348 aç: uç İR / qanadun: qanadın M // Gēdüb: Gēdib M / yoldaş içre: yoldaşunla AZ

349 yērde: orda İR / dutmuş: dutmuş M // gögde: ez-bes İR / çekeller: çekile M / intizārun: intizārın M

M 19, İB 22

350 alub burda arāb ētme ōzivi

Bu omış cīfeye tikme gōzivi

351 alāřun himmetūnden mes'elet ıl

Gēdūb ōz řehrūn ire salanat ıl

352 Bu vaandur ki olmış ubbī īmān

Ne Tebrīz ū ne uran u ne Kirmān

353 Bu řehrūn bilgilen ēy merd-i āgāh

Vezīri 'aşdur sultānı Allāh

354 Bu řehrūn kesbini ger ēylesūn fikr

Metā' ı adur sermāyesi fikr

355 Dayanma agilen himmet anadun

Gelūb pervāza tařīl ēt murādun

356 aber alsan nedūr esbāb-ı tařīl

Dēyūm tā ētgilen emrūnde ta'cīl

350 burda: orda İB // omış: omuş M

351 alāřun: alāř AZ / himmetūnden: himmetinden İR, M // Gēdūb: Gēdib M / řehrūn: řehrin AZ, M

352: —İR, M

353 řehrūn: řehrin M / bilgilen: bulgilen M // Vezīri: Vezīr İR

354 řehrūn: řehrin M / ēylesūn: ēylesen M // fikr: zıkr M

355 himmet: furřat İB / anadun: anadın İR // Gelūb: Gelib M / pervāza: ta'cīle M / murādun: murādın

İR

356 Dēyūm: Dēyūb M / emrūnde: emrinde M

357 Seni bēş zād eder bi'llāh kāmīl
Vücūdun olsa bu bēş emre şāmīl

358 Biri 'uzlet birisi leyl-i kā'im
Dağı cū' vü sükūt u devr-i dā'im

Der-rucū' be-ḥikāyet-i rūbāh ve vedā' kerd-i bāzeneş ve rızāyet-i ū *

359 Hūlāşa tülkinün bī-kes 'ayālī
Bu ğamlu ğussalardan oldu ḥālī

360 Muşībet āteşine düşdi yandı
Yetişdi başına birce dolandı

361 Elinden gāh ayakından öperdi
Dalınca gözlerinden su seperdi

AZ 25, M 20, 362 Dēyerdi ey benim āvāre yārim
İB 23, İR 20 Amāndur ey benim bī-çāre yārim

357 Vücūdun: Vücūdın M

358 devr-i dā'im: lev-m-i lā'im M

* Der-rucū' be-ḥikāyet-i rūbāh ve vedā' kerd-i bāzeneş ve rızāmendī ez-ū AZ, İB, Der-rucū' be-ḥikāyet-i rūbāh bāzeneş ve rızāmendī-i ū İR

359 ğamlu: ğamlı M / ğussalardan: kışşalardan AZ

361 ayakından: ayakındı M

362 ey benim: gétme ey AZ

363 Vişāl eyyāmı tek kaçma amāndur
Şeb-i hicrān kimi birce dayandur

364 Firāķun derdine bi'llāh dözmem
Özümden el üzüb senden el üzmem

365 Gözüm nūrı meni salma firāķa
Amāndur gètme sen gözün ķaraķa

366 Cihānda birbirinden doymaduķ biz
Doyunca yasduķa baş ķoymaduķ biz

367 Kemān tek ķāmetim ğamdan ħam ètme
Naşībimi benim derd u ğam ètme

368 Sürünnem tıfl tek gellem dalunca
El üzmem dāmenünden tā ölünce

369 İki gözyaşu azdur isterem ķaş
Bulut kimi hamı yèrden tøkem yaş

364 bi'llāh: bi'llāhi İR, M // Özümden: Özimden M

365 Gözüm: Gözim İB

366 birbirinden: birbirine İR

368 dalunca: dalınca İR // üzmem: üzdüm M / ölünce: ölince İR

369 Bulut: Bulud İB, Buluķ M / yèrden: gözden İB

370 Tükendi tākātım gel dut elimden
 Haber-dār olgilen derd-i dilimden

371 Ürek od dutdı ey ümīdgāhım
 İnanmursan nedür bu dūd-ı āhım

372 Güzārun çün düşer her reh-güzerden
 Sene çoḡ qorḡaram men bed-nazardan

373 Mene çoḡ eyleyübsen yaḡşı erlik
 Dayan altunda yanduram üzerlik²⁷⁶

AZ 26

374 Sipendāsā odım qalḡub yèrinden
 Üzerlik od alub gètdi yèrinden

375 Üzerlik yandırub göz göz éderdi
 Töküb gözyaşını her dem dèyerdi

376 Üzerlik yan üzerlikxen hevāsan
 Hezārān derde dermānsan devāsan

370 dut: tut M

371 Ürek: Yürek M // dūd-ı āhım: derd ü āhım İB

372 düşer: düşir M / reh-güzerden: reh-güzārdan İB // Sene: Señe İB

373 yanduram: yandırım İB, yandırım M

374 od: o M / alub: dutub İB / yèrinden: birinden M

375 yandırub: yandurub AZ

- 377 Üzerlik yan tütün vēr ƙan ƙovuşsun
Ƙada ondan belā bundan sovuşsun

Der-cevāb dāden-i rūbāh be-zeneş

- 378 Yanub tülki ‘ayālinün sözinden
Salub ƙol boynına öpdı yüzinden

İB 24

- 379 Dēdi aƣlar gözün ƙurbānı gelme
O dīdārun belā gerdānı gelme

İR 21

- 380 Sene bi’llāh yaraşur olsam ‘āşık²⁸⁰
Bu nev‘iyle ki sende var yaraşık

- 381 Degil ƙaddün mişāl-i serv ü şimşād
Gören zülfivi sünbül èylemez yād

- 382 Hanı şimşādı bu hüsñ ü reftār
Hanı sünbülde yüz min dil giriftār

- 383 Yüzün tek ger dēsem gül derdi gülçīn
O çīn çīn zülfe and olsun degil çīn

377 ƙovuşsun: ƙalkuşsun İB, İR // ondan: bundan AZ, İB / sovuşsun: savuşsun M

380 Sene: Señe İB // yaraşık: yaraşuk İB

381 Gören: Gözin İR

382: —İR / şimşādı: şimşādide İB // 382 b: Yüzün tek gül özün tek yār-ı dil-dār M

383: —İR, M / Yüzün: Yüzin İB

M 21

384 Êden ol add-ı mevzûna temâşâ

Dağı serve bağıar *kellâ vü hâşâ*

385 Gözün oğşatmaram nergis gözine

Ki nergis bêle göz görmüb özine

386 Bu sözde şâhidimdür Hayy-ı zü'l-men

Ki yêrden göge senden râzîyam men

387 Perişân zülflerivi al el üste

Du'â eyle mene ey pür-şikeste³⁸⁷

388 Meni bêş gün kècüb bî-gâne dutma

Du'âdan men perişânı unutma

389 Uşaklar şıltak étse çoğ değinme

Acıklanma gözün kurbânı dinme

AZ 27

390 Hemîşe merhamet kııl ol perestâr

Yaman günlerde yâr ol yâr-ı ğam-h'vâr

384 *kellâ vü hâşâ*: Hiçbir vakit, katiyen.

385 görmüb: görmeyüb AZ

386 şâhidimdür: şâhidimdü AZ

387 pür-şikeste: dil-şikeste İB

389 değinme: dayanma İB

390 Yaman: Hemân AZ / yâr-ı ğam-h'vâr: yâr u ğam-h'vâr AZ

391 Huşuşen burnı fırtıklı bebeden
Ki artuğ isterem onı dedemden

392 Bu oğlan ün benimdür son beŝigim
Odur ün māl u mülkim ev ışığım

393 Gerekdür düşmeye dürmek elinden
Gerekdür ıhmaya acam dilinden

394 Dedem urbān ĥuduk ekme amāndur³⁹²
alub yaluz ĥuduk ekmek yamandur

395 Seni Allāha and vërrem ayıt et
Mene bu etmegi ölmek ĥayāl et

396 Menim devrimde ĥı gün görmedün sen
Evimde birce devrān sürmedün sen

397 alurdun ac getürmezdün özime
Söyerdüm her ne almazdun sözime

392 ün: oĥ M / beŝigim: beŝigüm AZ // ışığım: ışığum AZ

393 dürmek: dürmec AZ, İB, dürtmek M // dilinden: dilünden İR

394 AZ'de 405. beyitten sonra gelir.

396 görmedün: görmedin M // sürmedün: sürmedin M

397 alurdun: alırdın M / getürmezdün: getirmezdün M // Söyerdüm: Söyerdim İB, M

İB 25

398 Ki miñnet çekmisen balduz elinden

Dözerdün birce çılmazdı dilinden

399 Atamdan hem anamdan çoğ söyüldün

Söyülmek sehldür artuğ döyüldün

400 Kara günler görüb hîç kaçmadun sen

Êşikde 'aybımızı açmadun sen

401 Kolun kösöv édüb saçun süpürge

Yığardun burdan ordan dirge dirge

402 Kalurdun nêçe gün çıplak bürehne

Ele düşmezdi ne taze ne köhne

403 Êdende şāmun artuğ hîç yemezün

Kalub ac kimseye derdün dēmezdün

398 Ki: Ne M / çekmisen: çeküb İR / balduz: baldız M // çılmazdı: çılmazdun İB / dilinden: dilünden AZ, İR

399 söyüldün: sövüldün AZ, İB, söyüldün M // Söyülmek: Sövülmek AZ, İB, Sögülmek M / artuğ: artıq M / döyüldün: dögüldün M

400 kaçmadun: kaçmadın M // açmadun: açmadın M

401 kösöv: ki su M / édüb: édib M / saçun: saçın M // Yığardun: Yıkardun AZ, İB, Yığardın M

402 Kalurdun: Kalırdın M / nêçe: nêce M

403 Êdende: Olanda İB / artuğ: azluq AZ, artıq M / yemezün: yemezdin M // Kalub: Kalıb M / kimseye: bir kese İR, hîç-kese M / derdün: derdin M / dēmezdün: dēmezdin M

404 Soruşurdı anan ki hâletünden
Dèyerdi vèr haber keyfiyyetünden

İR 22 405 Kızım gizeltme derdün èyle ibrâz
Dèyerdün sen damağım sâz kèfim sâz

M 22 406 Bi-hamdi'llâh yèrim hoşdur günim hoş
Yèdük yağlı pilov indi yèrün boş

AZ 28 407 Bağışlansun nenün maḥşer güninde⁴⁴
Dèdün cennetde yatsun süd gölinde

408 Elime pul eger ğurbetde sallam⁴⁵
Sene bir yolbayol çit dizlik allam

409 Getürrem ölmesem kılsam eger sak
Sene göz muncuḳundan bir boyun bak

410 Zi-bes duymazdı ol zībâ gözelden
Tesellîsin alırdı bu ğazelden

404 ki: çün M / hâletünden: hâletinden M // keyfiyyetünden: keyfiyyetinden M

405 sâz: çāk AZ

406 Yèdük: Yèdim M, Yèdün İR / günim: günüm İR // yağlı: yağlu İB / indi: imdi İB, İR

407 Bağışlansun: Bağışlansın M // Dèdün: Deden M / yatsun: yatsın M / süd: süt AZ / gölinde: gölünde M

408: —İR, M // Sene: Señe İB

409 Getürrem: Getirrem M // 409 b: Sene bir yolbayol çit dizlik allam İR, M / göz: bir İB / muncuḳundan: muncuḳdan İB

410 AZ'de 414. beyitten sonra gelir. // Tesellîsin: Tesellîsini İB / alırdı: aldı İB, alırdı M

Ġazel

- 411 Tökersen anı mı cānā amānsız
Elün saqla udā-rā vërme ansız
- 412 Kemān addim degil bilmem yanunda
Ta‘accübdür atarsan o kemānsız
- 413 Gözimün yaşı yo tā yodur āhım³¹⁰
Bizim yërde yağış yağmaz dumansız
- 414 Tamāmen gögleri yandurdu āhım
Yeri āırde oydum āsumānsız
- 415 Ölende birce gül başımın üste
Meni oyma ölem cānā ĩmānsız
- 416 Sene bir yërli vërrem elli tuman
Menimle bir gëce yatsun tumansız

411 cānā: cānān AZ // Elün: Elin M

412 b AZ’de 413 b ile devam eder. / yanunda: yanında M

413 AZ’de 420. beyitten sonra gelir. / yodur: yodır M

414 yandurdu: doldırdı M

415: —İB // ölem: ölüm M

416: —İB / yërli: pulı İR / vërrem: vërdüm İR // yatsun: yatsan M

- 417 Salub hâcını ‘aşkun deşte hânım
Olur it kimi çölde hân-nümâsız

İB 26**Cevâb ***

- 418 ‘Ayâli tökdi gözden eşk-i alı
Cevâbında dèdi bu hoş maķâlî

- 419 O hûnlu çeşm hûn-efşân içinde
Elifdûr kim yazılmış kan içinde

- 420 Yüzün tek hîç çemende gül tapulmaz
Boyun tek serv yoķ bostân içinde

- 421 Lebûn şekerdü ya kand-ı mükerrer
Veyâ helvâdu dester-hvân içinde

AZ 29

- 422 Gözünde kanlu yaş dâ’im revândur
Ne çoķ mercân olur ‘ummân içinde

- 423 Büküldi kâmetim ey kadd-i mevzûn
Bi’aynih cîm tek hicrân içinde

417: —İB / ‘aşkun: ‘aşkın M / ‘aşkun deşte: ‘aşk-deşte AZ / hânım: cânım AZ // çölde: çöllerde M

* Cevâb-ı zen be-rûbâh M

419 hûnlu: hûnlı M

420 hîç: gül İB / gül: hîç İB / tapulmaz: tapılmaz M

421 şekerdü: şekerdi M / mükerrer: mu‘aţţar İB // helvâdu: helvâdı M / dester-hvân: setr-i hvân İB / hvân: hân AZ, İR, M

422 Gözünde: Gözimden M / kanlu: kanlı M

424 Gêdürsen ğam basur şehri ser-â-ser
Sêvünmez kimse kabristân içinde

425 Çıhub gêtdün özün çekdün kenâra
Meni koydun ğam u efgân içinde

426 Kenîzün ârzûsı var nolaydı
Yatayduk yêrde bir yorğan içinde³²²

M 23, İR 23

**Der-ta 'rîf-i zenân-ı bâ-vefâ der-în ki bâyed be-hilâf-ı rızâ-yı ânhâ
hareket ne-kerd ***

427 Belî çoĥ yahşîdur dünyâda 'avrat
Yêter ğam günlerinde dâda 'avrat

428 Gêce vaĥti sene hem-h'âbe yoldaş
Günüzler iş gören hâletde kardaş

429 Tapar revnaĥ onunla êv işıgun
Çeker nöker kimi dâ'im kêşigün

424 Gêdürsen: Gêdîrsen M / basur: basır M // Sêvünmez: Sürünmez İR, Sêvinmez M

425 Çıhub: Çıhı M / gêtdün: gêtîdî M / çekdün: çekîdî M

426 Yatayduk: Yataydun İB / yêrde: birde M / bir: bu İB, biz İR

* Der-ta 'rîf-i zenân-ı bâ-vefâ der-în ki bâyed hilâf-ı rızâ-yı ânhâ hareket ne-kerd AZ, İB, İR

427 günlerinde: günleründe AZ, İR

428 sene: seîne İB

429 revnaĥ onunla: onıla revnaĥ M / onunla: onıla İB, M // işıgun: işıgîn M // kêşigün: kêşigîn M

430 Baḥur ‘avrat eline ḳab ḳacaḳun

Onunla istidür tandır ocaḳun

431 Çıḥardur başa her ne iş mişün var

Düzeldür her ne lâzım pişmişün var

432 Vefālī ‘avratun hīḫ ḳıymeti yoḫ

Vefāsız olsa batsun gözine oḫ

433 Vefālī ‘avratı bas öp gözinden

Sene her ne dēse çıhma sözinden

İB 27

434 Vefālī ‘avrata ḳılma ḥıyānet

Elünden her ne gelse ḳıl i‘ānet

435 ‘Ayāline eger er ḥā’in olsun

Nēce ‘avrat ere arḥayın olsun

436 Gēce vaḳtinde cān kimi ḳucaḳla

Susuz ac saḥla ammā yaḥşı saḥla

430 Baḥur: Baḥub AZ, Baḥar M / ḳacaḳun: ḳacuḳun İR, ḳacaḳın M // Onunla: Onıla M / istidür: issidür İR / ocaḳun: ocaḳın M

431 Çıḥardur: Çıḥardır M // Düzeldür: Düzeldir M

432 ‘avratun: ‘avratın İR, M // batsun: batsın M

433: —İR, M / ‘avratı: ‘avratın AZ // Sene: Señe İB / sözinden: sözünden İB

434 Elünden: Elinden M

436 kimi: tek sen M

- 437 Otağ halvet olanda çek kucağa
Kabağca öp dalınca bas bucağa

AZ 30

Der-ḥikāyet-i ān merd-i faḳīr ki dū zen dāšet be-ḥikmet-i ‘ilmiyye-i kār-sāzī ne-mūd *

- 438 Birisi varidi iki ‘ayāli
Özi yoḥsul yoḥıdı mülk ü mālı

- 439 Biri ‘avratların çoḥ oldı nā-ḥoş
Biri çıplağ ḳalub bī-ḳāre el boş

- 440 Biri nā-ḥoş ğıdāsı yoḥ devāsı
Ḳalub ‘uryān birisi yoḥ libāsı

- 441 Musallaḡ oldılar ol bī-nevāya
Her ikisi gelüb dād u her aya

- 442 Dēdi nā-ḥoş ki derdim oldı bedter
Bu derde bir ḥekīm-i ḥāzıḳ ister

437 bucağa: ḳabağa İR

* Der-ḥikāyet-i ān merd-i faḳīr ki dū zen dāšet yekī ‘uryān mānde be-ḥikmet-i ‘ilmiyye-i kār-sāzī ne-mūd ve’s-selām AZ, Der-ḥikāyet-i ān merd-i faḳīr ki dū zende est yekī ‘uryān mānde be-ḥikmet-i ‘ilmiyye-i kār-sāzī ne-mūde İB, Der-ḥikāyet-i ān merd-i faḳīr ki dū zen dāšet yekī merīz şod ve yekī ‘uryān māned be-ḥikmet-i ‘amelīyye-i kār-rā durust kerd M

438 Birisi varidi: Varidi birisi M / varidi: vardı AZ

439 ‘avratların: ‘avratların M / oldı nā-ḥoş: nā-ḥoş oldı İR // ḳalub: ḳalıb M / el boş: eli boş M

440 Ḳalub: Ḳalıb M

441 gelüb: gelib M / dād u her aya: derd u nevāya İR

443 G nim g nden beterd r k    leyd m
 lenden bir  ora a v l n bileyd m

444 Meni hi  salmasan hergiz  ay le
 o ur   ar su  o   alsa  alada

445 Otuz ildir ki za met  ekmi em men
Y y b   n- beler  v tikmi em men

446 Meni ez-bes d k bsen sanı  tmi 
S m klerim tam men egri bitmi 

M 24,  R 24

447 Bu za met indi degmez b    ırana¹⁴
Get r rsen mene elli bah ne

448 D di  ıpla  mene fikr  yle paltar
Meni bu  u  adan elbette  urtar

449 B le ma l m olur menden duyubsan
 urumsa  b rkini ba a  oyubsan

443 G nim: G n m  B, M / beterd r: bedterd r  B /  leyd m:  leydim  B,  R, M // a v l n:   lin M / bileyd m: bileyd m  R, M

444 hergiz  ay le: elbette y ra AZ //  o ur:  o ar AZ /  alada: c lada M

445 ildir: ildir M

446 sanı: sayı M

447 indi: imdi  B,  R // Get r rsen: Getirirsen M

450 Mene hîç koymasın bir it maḥalli
Ezel günden meni dutdun bir elli

İB 28

451 Dêyende paltar al başun atarsan
Pulun vardır velîkin dal çatarsan

452 Ne bêle şâḥlanursan öz özive
Adun kişi koyubsan kül gözive

453 Kalam men lût ki baḥsun dost düşmen³⁴⁷
Başıva yanıklıç koy borkivi sen

AZ 31

454 Utanmazsan görersen bu işi sen³⁴⁸
Tökülsün saḳḳalun sen de kişisen

455 Gêce kêçsün seḥer ‘azm-i sefer kıl
Bize bu zaḥmeti tîz muḥtaşar kıl

456 Kişi bu işlere kaldı mu‘aṭṭal
Baḥub gördi üzüldi çâreden el

450 koymasın: koymaran AZ // günden: günde İB, gündi M / dutdun: tutdun M

451 başun: başın M // dal: el M

452 gözive: yüzive AZ

453 men lût: lût men M / dost düşmen: dost u düşmen // borkivi: borkünü İB

454 Utanmazsan: Utanmursan AZ / görersen: görürsen AZ / bu: bir İR, M

457 Ğamından gözyaşı hür hür aĥardı
Dêmezdi birce söz mât mât baĥardı

458 Görüb pul yoĥdu āyā paltar alsun
Ķalub ĥayrān ne daş başına salsun

459 Dêdi ger istesem bu işde çāre
Bu ‘avratlardan ollam yūzi Ķara

460 Ĥayāline yêtişdi bir bahāne
O fikre çaldı tabl-ı şādiyāne

461 Gêce gelcek alub cānın dişine
Yêtişdi her ikisinün işine

462 Sözi vāzih dēyüm yoĥsul Ķudurdı
Yêrüz boş her ikisinde Ķayırdı

463 Merīza ēyledi berāt imāle
İcābet Ķıldı tab‘ı geldi ĥāle

457 söz mât: söz möz M

458 yoĥdu āyā: yoĥ ki dursun İB / āyā: —İR

462 Sözi: Sözüüm İB // Yêrüz: Ķarın M / Ķayırdı: doyurdı M

463 Ķıldı tab‘ı: tab‘ı Ķıldı AZ

464 Ra'ā min-ḥāliha fartu'l-ḥarāre

Onı tiritdi çün döndi ḥıyāra

465 Yētüb çıplak ürek meylince kāma

Gèyüb şāḥ-ı güzīni zīr-i cāme

466 Gèyindirdi birine yaḥşı ḥil'at

Şifā vèrdi birine tapdı şıḥḥat

467 Seḥer olcaḥ kişi durdı ayāḥa

Alub çarukını koydı ḳabaḳa

468 Dèdi 'avratları āyā ḥayālün

Nedür ḳurbān sene iki 'ayālün

M 25, İB 29

469 Dèdi fikrim budur şehre gèdim men

Sizün fermāyişi mecrā èdim men

470 Dèdi nā-ḥoş aḳacān ḳorḥma menden

Kèfim yaḥşıdı bugün gündekinden

464 a: *Aşırı sıcaktan onun hâline bir bak!* // tiritdi: tirilti M

465: —İR / kāma: ḥalle M // zīr-i cāme: lā-maḥāle M

467 koydı: koydun İR

468 'avratları: 'avratlara İR, 'avratlar M / āyā: āyā kim M // sene: señe İB

469 gèdim: gèdüm AZ, gèdem M // èdim: èdüm AZ, èdem M

470 gündekinden: ger o günden M

AZ 32, İR 25 471 Kābūl ēyle sōzimi çekme zaḥmet
Bu gēce yuḥladum çoḥ yaḥşı rāḥat

472 Dedi çıplak belī gətme nükūl et
Gelin bacımın ‘arzını qabūl et

473 Kāsıbluḳdür ne olur göz yumaram
Bunı ona onı buna yamaram

474 Libâsım köhnedür cānun saḡ olsun
'Ayālün nolı beş gün çıplak olsun

475 Kişi şād oldu gördi hāletini
Muḥāṭab kıldı fevren āletini

476 Sene qurbān işünde sāz olubsan
Hakīm-i mu‘teber bezzāz olubsan

477 Üzün aķ olsun êtdün üzimi aķ
Olub menden rızā nā-sāz u çıplak

471 sözimi: sözümi İB // yuḥladum: yuḥladım M

472 bacımın: bacımun İB

473 ne olur: nolurı İB, ne onı İR

475 āletini: 'avratını İB

476 Sene: Señe IB

477 Üzün: Üzin M

478 Hanı bir sen kimi tîz iş düzelden

Ki kıldun düz iki işimi elden

479 Yüz altun koymadum men māye indi

Dirildi nā-ḥoşım çıplak geyindi

Der-naşîḥat-ı birāderān-ı şafā der-în ki bāyed ihtiyār dū zen u ziyāde ne-numāyend ki bi'l-āḥire der-ekşer-i emzice çünān ki mī bīnem āşikār-ı muncer ma'şiyet est ve işāre be-ḥadīs-i Rabbi ṭā'a muncer ilā el-ma'şiyetihi *

480 İki 'avrat sözi çün oldı mezkūr

Dëyüm bir söz hemîşe ëyle manzūr

481 Sene bir söz dëyüm dillenme kıardaş

'Ayālün üstine ëvlenme kıardaş

482 Nêçün ki görmedim men ëy vefā-dār

İki 'avratlı olsun merd-i dīn-dār

478 düzelden: düzeldün M // elden: birden M

479 altun: altın M / koymadum: koymadım M, koymaram AZ / men māye: māye men AZ, İR / indi: imdi İB, İR

* Der-naşîḥat-ı birāderān-ı şafā der-în ki bāyed ihtiyār dū zen u ziyāde ne-numāyend ki bi'l-āḥire der-ekşer-i emzice çünān ki mī bīnem āşikār-ı muncer ma'şiyet est ve işāre be-ḥadīs-i Rabbi ṭā'a inḥar ilā el-ma'şiyetihi İB, Der-în ki ihvānu's-şafā bāyed ziyāde ez-yek zen ihtiyār ne-numāyend ziyāde ez-yek zen bi'l-āḥire der-ekşer-i emr-i muncer be-iftizāḥ ve muşib ḥ'āhed keşid be-ḥadīs-i Rabbi ṭā'a inḥar ilā el-ma'şiyetihi M / Rabbi ṭā'a muncer ilā el-ma'şiyetihi: Nice itaatler vardır ki, sahibini günaha götürür. "İbn Ömer (r.a.)'den rivayete göre Rasûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: 'Kendisine isyan emrolunmadıkça hoşlansa da hoşlanmasa da her konuda idareciyi dinlemek ve itaat etmek her Müslümana farzdır. Eğer kendisine isyan emredilirse itaat etme ve dinlemek mecburiyeti yoktur'" (Parlıyan, 2004, C. 2, s. 104).

480 İki: Yekī M

481 Sene: Señe İB

482 men: —İR // 'avratlı: 'avratlu İB / dīn-dār: bīdār İB

483 ‘Avām olsa hūşūşen vā muşībet
Yakīn kalmaz elinde dīn ü millet

484 Vırar tapdar söyler ol mācerāda
Çeker āhırde emri irtidāda

AZ 33, İB 30 485 İşünde hīç birinün cānı yanmaz
Eli düz hīç biri évde dolanmaz

486 İki ‘avrat biri er üç taraftan
Hilāf-ı şer‘ olur her nā-ḥalefden³⁷³

M 26 487 Hevā-yı nefse uyma kılma ısrār³⁷⁴
Deme her ‘avratun bir lezzeti var

488 Hilāf olsa eger Perverdigāra
Ne lezzetdür ki dönsün zehr-i mārā

489 Egerçi sūnnet-i ḥayrū’l-verādur
Hilāf-ı şer‘ e çekse nā-revādur

483 elinde: elünde İB / millet: ğayret M

484 Vırar: Urar İB / tapdar söyler: tapdar döyer İB / ol: her AZ, İB

486 her: üç AZ, İB

487 uyma: olma AZ // ‘avratun: ‘avratın AZ

488 ve 489 İR’de yer değiştirmiştir. / Hilāf: Hilāfı AZ

489 sūnnet: şer‘at İB // nā-revādur: āh u vādur İB

İR 26

490 Hemîn bu maṭlaba ʿy zü'l-menā'a
Mü'eyyeddür ḥadîṣ-i Rabbi ṭā'a

491 Adın sünnet koyub kılma tekâpū
Tökülsün sünnetün sünnet degil bu

492 Biri vardur besündür duldı ya kıız
Yapuşdurma dahı sah başa sakız

493 Ağır ger olsa teklîf-i İlâhî⁷⁸
Olur âḥîr nişân rûy-ı siyâhî

494 Birinün 'uhdesinden gelmek olmur
Onun sâzın düzeltmek bilmek olmur

495 Huşuşen bir ona beş söz dèyende
Gelüb gayz üstine ceng èyleyende

496 Dèyersen 'aql u dānişden biridür
Selīm ḥānun kıızı nāzlu perīdür

492 duldı: dul u AZ, dul İB, M // Yapuşdurma: Yapuşdırma İB / sah: saḥ İB

493 Ağır: Aḳur AZ

494 düzeltmek: düzetmek İB, İR

496 kıızı: küçi AZ, İB, gözi İR

497 İki üç ‘avrat olsa ey mu‘azzam
Gèder dünyā vü ‘uqbā hem müselleme

498 Bu cür eşhāşlar fāsıkdı fāsık
Ta‘avvuz Hālikī *min-şerr-i ġāsik*

499 ‘Ayālün beddi cānım daşını at
Gèdüb bir tāzesin al olma bed-zāt

500 Güni alsan gütün kara èdersen
Özün her işden āvāre èdersen

501 Ne yahşı söz dèdi ol adı Gülzār
Müselmānlar günüm yoħdur günüm var

AZ 34

502 Birin dutsan biri salları dodağın
Küdüretten töker kaçın kabağın

503 Birine èyleyen hāletde göz kaç
Durar kahaça çalar biri töker yaş

497 ‘uqbā hem: hem ‘uqbā AZ

498 fāsıkdı: fāsıkdı AZ, İR // Hālikī: be-Hālikī AZ, İR, Ta‘avvuzı’l-Hālikī İB / *min-şerr-i ġāsik(in)*: “gecenin kötülüğünden” (Kur’an-ı Kerim, Felāk 113:3).

499 beddi: beddü AZ, pisdi M

500 alsan: alsun AZ, İR // Özün: Özin M

502 dodağın: dodağın M // kaçın: kaç İR

503 hāletde: hālinde İR

İB 31

504 İkidür çün gözün iki göze baḡ
Cehālet eyleme cānım söze baḡ

Der-ḥikāyet-i munāsib *

505 Yetişdi ḥatırına bir ḥikāyet
Hoşım geldi sene eylüm rivāyet

506 Biri bir gün bu sözlerden oḡurdu
O yerde birce ‘avrat iş toḡurdu

507 Hemān sā‘at salub elden işini
Kayıtdı sesleyüb mollā kişini

M 27

508 Sen Allāh kim dēyübdür bu kitābı
Ki bēle söz dēyübdür Mollā Hācı

509 Ne hoş sözler dēyüb ‘aqlımı aldı
Bu söz yağ kimi cānıma yayıldı

510 Gelür gül ‘ıtrı bu sözden hüveydā
Bu söz kıldı meni meftūn u şeydā

* Ḥikāyet-i munāsib İB

505 sene: señe İB

506 sözlerden: sözleri İR

507 Kayıtdı: Kayıdub M

508 kitābı: kelāmı AZ, İB // dēyübdür: dēmeyübdür M / Hācı: Cāmī AZ, İB, bābı M

509 yağ kimi cānıma: cānıma yağ kimi AZ / yayıldı: yağ oldu İB, dağıldı M

510 Gelür: Olur İB, M

511 Dêdi mollâ bunı Mîrzâ buyurmuş
Bu hükm üstinde muhkem saht durmuş

İR 27

512 Dêdi beh beh ‘aceb ağzı var olsun
İki dünyâ ona Hâlik yâr olsun

513 Belâdan sahlasun Allâh belâsın
Revâ kılsun onun hem müdde ‘âsın

514 Güni günden ili ilden hoş olsun
Ëvi dâ’im görüm devletle dolsun

515 Peyember halçası üste oturmuş
Çeküb zahmet özin hadde yaturmuş

516 Oğuyubdur kişi Allâh kelâmı
Sözi haqdur odur bu halk imâmı

517 Onun fermâyişi doğrudur el-hak
Yakîn yoğdur bu sözde şekk-i muṭlaq

511 buyurmuş: buyursan İB, buyurmuş M // durmuş: dursan İB, durmuş M

513 Revâ kılsun onun hem: Ki vërsün Allâh onun İB / onun hem: erenler AZ

514 Ëvi: Ëvin M, Onı İB / dolsun: doysun AZ / devletle dolsun: devletlü olsun İB

515 Peyember: Peyenber AZ, İR / oturmuş: oturmuş İB, M // zahmet: zillet İB / yaturmuş: yaturmuş İB, M, buyurmuş İR

516 odur bu halk: odur halkun M

AZ 35

518 Sözi şîrîn dèyersen bes şekerdür
 Odur her yèrde adlu mu‘teberdür

519 Onun mollälara degsün qadası
 Hamı mollälar olsunlar fedası

520 Gerek bir daş kere on bēş yumurta
 Aparam hıdmetine men gün orta

521 O ‘avrat çün tamām ètdi sözini
 Danışmaqlıqda vèrdi her özini

İB 32**Der-hikāyet-i dervīş**

522 Qazā-rā bir nefer dervīş-i mähir
 O sâ‘atde o yèrde oldı hāzır

523 Nèce dervīş dervīş-i mühezzib
 Olan ādāb-ı ‘aşkile mü’eddib

524 Açuk başına qoymış fakrdan tāc
 Selāṭīn-i ṭarīkatden alub bāc

518 adlu: adlı İR

521 vèrdi: urdı İB, dèrdi M

522 O sâ‘atde: Hemān sâ‘at İB

524 qoymış: qoymuş M

525 K ara z lfi dutub devrini her yan
K alub zulmet i inde  b-ı  ayv n

526 Hev dan el  z b k  mi  hevesden
Hev  terki onı salmı  nefisden

527  ek b ba ına   n vahdet aya ın
Koyub eyv n-ı  ar   ste aya ın

528 V c dına h veyd   a k-ı ma   k⁴⁰⁵
Y zinde sırr-ı H k mefh mı mant k

M 28

529 Ta  allu dan  zin  ekmi  ken ra
Mec zı cismi bilmi  isti   re

530 Atub kaydı olub bi  l-merre mu lak
Mu ayyed kim ola zikri *h ve  l-H k*

531  d b   n  al   ke ret kisvetini
G y b *el-f kr  f hr *  il  atını

525 her yan: bir yan M

526 k  mi :  ekmi   B,  R

528  a k-ı ma   k:  a k u ma   k M

530 ola: olur AZ / *h ve  l-H k*: O Allah  tır.

531  il  atını: kisvetini M // *el-f kr  f hr *: Fakirlik  v nc md r. Bu hadis i in batıl, uydurma denilmi tir (Aliyy   l-Kar ,  ev. 2015, s. 183).

532 Kêçüb çün iştiyākı inbisātı
Açılmış şekk ü sehv ü mahviyātı

533 Revān yaşı kimi cismi tökülmiş
Kemān kaşı kimi kıddi bükülmüş

AZ 36, İR 28

534 Rükū‘ın ihtiyār etmiş kıyāma
Başı gelmiş ayakına selāma

535 Ğaraż söz muhtaşar dervīş-i bīnā
Bu evzā‘a tamāmen oldu dānā

536 Çeküb bir bang-i hū geldi hūrūşa
Dēdi bir söz ki besdür ehl-i hūşa

537 Dēyün Mīrzāya gēt kāmīl degilsen
Yakīn öz ‘ilmive ‘āmil degilsen

538 İki ‘avrat buyurmuş nā-revādur
Bu ne sözdür dēyüb ne iddi‘ādur

533 yaşı: başı M / kimi cismi tökülmiş: tökülmiş cismi kimi İR, tökülmiş cismi kimi M // kimi kıddi bükülmüş: bükülmüş kıddi kimi İR, bükülmüş kıddi kimi M

534 Rükū‘ın: Kıyāmın İB / kıyāma: rükū‘a İB // ayakına: ayağına İR / Başı gelmiş ayakına: Ayağı başına gelmiş AZ

537 degilsen: degülsen İB // ‘ilmive: hükümive İB / degilsen: degülsen İB, M

538 buyurmuş: buyurmuş M

İB 33

539 İki ‘avratlıya çoğ kılmış inkār
Gözin açsun özi min ‘avratı var

540 Alub etrāfını yek-ser kuyūdāt
Gêce gündüz yanında mişl-i ‘avrat

541 Çeker nāzını her kaydın dem-ā-dem
Basar bağına çün dil-dār-ı hem-dem

542 Kêçürdür ‘ömri tapmaz fi’l-haķīķa
Kuyūdundan ferāğat bir daķīķa

543 Hemīşe onların nāzınca oynar
Yamanca öz özin kılmış giriftār

544 Hayāl eyler birin ger eyleye red
Hemān sā‘at dēyer *el-‘avdu aḥmed*

545 Ğaraż çünki eşitdüm bu kelāmı
Ki çoğ puḥte buyurdi yoḥdı ḥāmı

539 ‘avratlıya: ‘avrat ile İB, ‘avratılar M / çoğ: çün M // Gözin: Gözün İR

541 kaydın: kaydun İB, İR // dil-dār-ı hem-dem: dil-dār u hem-dem İB

542 Kêçürdür: Kêçürdi İR, Kêçerdi M / tapmaz: duymaz İB, katmaz M / Kuyūdundan: Kuyūdından M

543 onların: onların M / nāzınca: nāzıca M

544 *el-‘avdu aḥmed(u)*: Tekrar (devam) iyidir.

545 eşitdüm: eşitdim İB, M // yoḥdı: yoḥdu İB

546 Bu söz cānıma bir od saldı yandum
Gelüb feryāda ‘ömrinden uşandum

547 Çıhub fi’l-fevr menzilden kenāra
Hemān sā‘atde geldim āşikāra

548 Dēdim dervīşe ey şaḥş-ı mücellel
Bu fermāyişlerün ḥaḫdur müdellel

549 Meni bī-çāreye kıl dest-gīri
Ḥalāş et kayd elinden bu esīri

550 Buyurdı ehl olsan kılma ihmāl
Dēyüm bir söz sene irşādıvı al

AZ 37, M 29 551 *Ḳuli’llāh ḡümme źerhum* Ḥaḫ kelāmı
Besidür sālikün olsa devāmı

546 yandum: yandım İB, M // ‘ömrinden: ‘ömrinden İR / uşandum: usandım İB, M

547 geldim: geldüm AZ

548 Dēdim: Dēdüm AZ

549 Meni bī-çāreye: Men bī-çāre İR, Men bī-çāreye M

550 olsan: olsa M

551 *Ḳuli’llāh*: Ki *Ḳuli’llāh* M / *Ḳuli’llāh ḡümme źerhum*: “Allah de sonra bırak onları” (Kur’an-ı Kerim, En‘ām 6:91).

Der-rucū‘ be-fıķra-ı zenhā

552 Uzandı söz ki kıldı halkı haste
Kalem durma yèyin gèt maṭlab üste

553 Dèyüm bir söz sene menden vaṣiyyet
Eger ‘avrat alursan èyle diḳḳat

554 Gerek lâzım ola ‘avratda dörd zād
Kabûl èyle sözimi èy nikû-zād

555 Biri ‘işmet ki olmış rükn-i a ‘zam⁴²⁶
İkimcisi maḥabbet èy mu‘azzam

İR 29

556 Üçümcisi ola hoş-ḥū ḥalīķa
Ola dördümcisi şāhib selīķa

İB 34

557 Bu dörd vaṣfile olsa ḥüsn maḳdūr
Yaqīn ile olur *nūrun* ‘alā-nūr

558 Olur ḥüsni bire yüz demli olsa
Ki ya‘nī ‘işveli çem-ḥemli olsa

553 bir: bu İB

554 dörd: dört İB, M

555 olmış: olmuş M // İkimcisi: İkiminci M

556 Üçümcisi: Üçümcinci M

557 dörd: dört İB, İR, M / olsa ḥüsn: ḥüsn olsa AZ, ḥüsni olsa M / dörd vaṣfile olsa ḥüsn: dördü vaṣfla ḥüsn olsa İB / *nūrun* ‘alā-nūr: “nur üstüne nur” (Kur’an-ı Kerim, Nūr 24:35).

558 ḥüsni: ḥüsn AZ // ‘işveli çem-ḥemli: ‘işve ile ḡamze İR

559 Hüşüşen yüzine ğāze koyanda

Dalınca ‘işve vü nāza koyanda

560 Bu cür dil-dārile olsan hem-āġūş

Ėdersen her ne derdün var ferāmūş

561 Dili acı başı dışkarı bī-rāh

Eli egri amān görsetme Allāh

562 Muşībetdür ola ‘avrat lüknetī

Dili uzun özi murdār u pinti

Der-rucū ‘ be-ĥikāyet-i rūbāh

563 Hülāşa tülki çün çıhdı kenāra

Durub yüz dutdı her semt ü diyāra

564 Tevekkül dāmının çaldı bêline

‘Aşā-yı maşlaĥat aldı eline

559 koyanda: yaĥanda M // ‘işve vü: ‘işveye İB / nāza: ğamze İR / ‘işve vü nāza koyanda: ‘işve nāzile baĥanda M

560 dil-dārile: dil-dārila AZ, dil-dārilen İB

561 başı: ola AZ / bī-rāh: bir āh M // amān: ola AZ / görsetme: gösterme İB, İR

562 lüknetī: لُعْنَتِي M

563 dutdı: tutdı M / ü diyāra: —İR

564: —M // maşlaĥat: mes’elet AZ

565 Satın aldı kanad şarşar yelinden
Alub ser-meşķni dağlar selinden

AZ 38

566 Gezerdi dağları m nend-i  h 
D yerdi dem-be-dem peyveste y  h 

567 H d y  r hm k l h lim yamandur
Y tiş fery d ma All h am ndur

568 Sen  y Rezz k r hm  t bu se ame
Bu v ktimde y t r bir yağlı lo ma

569 Nolaydı  y kara ba t m nolaydı
Bu   lde bir s ri c ce olaydı

570 G reydim  art  art la gezeller
şunalar tek  ab k mda s zeller

M 30

571 Dutayd m birbebir c kk ldeyid m
Y y b derg h va  o  ş kr  deydim

566 y  h :  h   R

567 fery d ma: d d ma AZ,  B / am ndur: el-am ndur AZ,  B

568 r hm: derm n AZ /  t:  yle M / se ame: semte M // yağlı: ya lı AZ

570 G reydim: G reyd m AZ / gezeller: gez ller  B // s zeller: s z ller  B / şunalar tek  ab k mda:  ab k mda şunalar tek AZ /  ab k mda s zeller:  ab k ma  zeller M

571 Dutayd m: Urayd m  B / c kk ldeyid m: c ce y dim  R, c kk ldeydim M //  o : — R /  deydim:  yleyeydim  R

572 Yëyeydüm bıqlarımı bir buraydım

Çekeydüm kâmetimi bir duraydım

573 Olur yâ Rab tapam bir loğma dil-h'vâh

Yëyem ondan dëyüm *el-ḥamdü li'llāh*

574 İlāhî a'tınî yâ Rabbi ḥâcet

Ṭa'âmen min-şevâ laḥmü'd-decâcet

İB 35

575 Ve mâ vaşla'l-ğavānî fi'l-erā'ik ⁴⁴⁴

Ez-zā 'alā min-laḥmi'l-ferā'ik

576 Mene raḥm'ëyle èy Ḥallāk-ı 'âlem

Atam anam uşaklarım cehennem

577 Ne ata ve ne ana ne birâder

Bugün olmuş mene evzâ'-ı maḥşer

572 Yëyeydüm: Yëyeydim İB, M / bıqlarımı: buqlarımı İB, buqlarımı İR, bıqlarımı M / buraydım: buraydım AZ // Çekeydüm: Çekeydim İB, M / duraydım: duraydım AZ

573 dëyüm: dëyem İR, M / *el-ḥamdü li'llāh*: Allah'a hamdolsun.

574 *Ey Rabbim! Bana bir ihtiyaç (olarak) ızgara tavuk eti yemeği nasip et!*

575 *Ve tahtlarda oturan güzel kadınların ulaştığı şeyleri değil, taze etten gelen lezzeti nasip et!* / 575 b'de vezin bozuktur.

577 ata ve ne ana ne: ata ne ana ve ne AZ / ana ne birâder: ana ve ne kardaş İB / ve: var M / olmuş: olmuş İB, M

İR 30

578 Kaçar mahşerde kardaş kardaşından
Atadan hem anadan yoldaşından

579 Hamı hūnābe-i hasret yêyeller
Dutub yüz Hākka vā nefā dèyeller

580 Hudāyā tākātım gètdi tıhındım
Senün dergāhıva geldim yıhındım

581 Dutub ma'būda yüz seccāde açdı
Yüzinden gözyaşı yüz cādde açdı⁴⁴⁸

582 Êderdi secde ki Perverdigāra
Ucaldurdı elin ki Kirdigāra

AZ 39

583 Zi-bes ki secde kıldı el götürdi
Yèrile gögleri tenge getürdi

584 O sâ'atde açıldı bāb-ı rahmet
O bî-kes tülkini tapdı sa'âdet

579: — İR, M

580 tıhındım: yıhındım AZ, tıhındım İR // geldim yıhındım: geldüm tıgındım AZ

581 Yüzinden: Yüzinde AZ, İB

582 Ucaldurdı elin ki: Ucaldırdı elini M

583 Yèrile: O nāle M

585 Nihāl-i ārzūsı hürrem oldı
 ‘İnāyet şāhidine hem-dem oldı

Şeniden-i rūbāh şavt-ı horūs-rā *

586 Êşitdi nā-gehān bir şavt-ı dil-düz
 Hoş-āyend u hoş-āheng u ciger-süz

587 Kulak vèrdi ürekde ol şadāya
 Olub ‘āşık o şavt-ı dil-rübāya

588 Horūsı anlayub oldı revāne
 Ki bu sesden şora durmak revāne

Der-ta ‘rif-i sukūt u hāmūşī

589 Belī dilden gelür başın belāsı
 Ğamı derdi belāsı ibtilāsı

590 Horūsın olmasaydı ger hūrūşı
 Bedel olmazdı hergiz nīşe nūşı

* Şeniden-i rūbāh şavt-ı horūs ez-dür AZ, Şeniden-i rūbāh şavt-ı horūs-rā ez-dür İR

586 Hoş-āyend u hoş-āheng: Hoş-āheng u hoş-āyend M

587 Kulak: Kulag AZ / ürekde: ürekden AZ, uzaqdan İB

588 anlayub: éyleyüb İR, kaçd édüb M

589 başın: başun İB

590 Horūsın: Horūsun İB

591 Dil açmasaydı ger şūr u nevāya
Yakīn düşmezdi derd ü ibtilāya

M 31, İB 36 592 Danışmaqluḡ gümüṣden olsa bi'llāh
Kızıldandur sūkūt ēy merd-i āgāh

593 Seher vaḡti dēyer dil başa ēy baş
Ki ḡālūn nēcedūr ēy nāzlu kardaş

594 Dēyer baş lāl olasan rāḡatam men
Özüm āsūde hem bī-zaḡmetem men

595 İkidūr çün ḡulaḡun bir dilūn var⁴⁵⁹
Eşit iki danış bir ēy vefā-dār

596 Ḳoyublar farḡ nuṡḡile sūkūta
O farḡı kim olur dıfda'la ḡūta

Ḥikāyet-i muḡtaşar *

AZ 40 597 Münāsibdür yazam bu yēde bir naḡl
Ki tā 'ibret gōtūrsūn şāḡib-i 'aḡl

592 gümüṣden: gümüşden M

594 Özüm: Özün M

595 ḡulaḡun: ḡulaḡun AZ // danış: danuş AZ

596: —M // kim: ki İB

* Ḥikāyet-i muḡtaşar est İR

597 yazam: yazum İR, yazım M // gōtūrsūn: gōtūrsin AZ

İR 31

598 Birisi gètdi bir kende kaçādan

Hayāl ètdi kèçe ol hoş fežādan

599 Biri seslendi gètme gel konağ ol

Ser-efrāz èt bizi zīb-i vişāk ol

600 Êşidcek düşdi atdan merd-i nev-res

Dèdi bu atı harda bağıyum bes

601 Nişān vèr tīz cilov kaldı elimde

Dèdi durma getür bağla dilimde

602 Amāndı poğ yèdüm dèdim konağ ol

Çekil gèt bu nüzülden sen firāk ol

Der-rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve reften-i ū be-dih ve dīden-i ḥorūs-rā *

603 Hūlāşa çün eşitdi bu şadānı

Sesin dalınca gètdi bir zamānı

598 ètdi kèçe: oldı gèce İB, ètdi gèce İR, ètdi köçe M / fežādan: kaçādan AZ

600: —İR / merd: oldı M // atı: şavtı M

602: —AZ, İB, M

* Der-rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve resīden-i ū be-dih ve dīden-i ḥorūs-rā M

603 Sesin: Sesün İB

M 32, İB 37 604 Göründi nā-gehān bir kend uzaqdan
 Nümāyān oldı āşārı kabaqdan

605 Damagına yētişdi bŭy-ı dil-dār
 Nigār-ı müdde‘ā görsendi ruhsār

606 Yıhıldı secdeye şŭkr ētdi fi‘l-hāl
 Ki oldum *ḥamdü li ‘llāh* fāriğü‘l-bāl

607 Libās-ı zulmet ü ğamdan soyuldı
 Çerāğına dēyerdün yağ koyuldı

608 Durub üftān u ḥīzān oldı ‘āzim
 O kende gēتماقını bildi lāzım

AZ 41 609 Gelüb cevłāna kaçdı yorta yorta
 Yētürdi özini kende gün orta

610 Yētişdi kende bir ārām dutdı
 Kēçen miḥnetlerin yek-ser unutdı

604 nā-gehān: nā-gāh İR

605 görsendi: görsetdi AZ

606 oldum: oldım İB / *ḥamdü li ‘llāh*: Allah’a hamdolsun.

608 lāzım: ‘āzim M

610 miḥnetlerin: miḥnetleri M / miḥnetlerin yek-ser: miḥnetlerinden bir İB

611 Êderdi devre-i etrâfı devrân
Bağardı her yana hayrân hayrân

612 Girüb bir bâğa aldı töşekini
Görüb kendin cikini hem бүkini

613 O demde naḥl-i iḳbâli per açdı
Hevesden bülbül-i ḥâli per açdı

614 Gözi nâ-geh sataşdı bir ḥorûsa
O nevi'yle 'azeb baḥar 'arûsa

615 Kêçüb ta 'rifden ḥüsn ü cemâli
Keşide gerdeni hoş ḥatt u ḥâli

616 Nevâsı nağme-i nâķûsa benzer
Kānadın çetr êdüb tāvûsa benzer

617 Letāfetde kânadı çün per-i ķu
Deyer her laḥza her dem ķuķ-ķulu-ķu

611 devrân: cevlân AZ, İR, M

612 Girüb: Gezüb İB // kendin: kendi İR

613 bülbül-i ḥâli per: bülbüli bāl u per M

614 nâ-geh: nâ-gāh İR // nevi'yle: nevi'ylen AZ / baḥar: baḥsun AZ, M

616 nağme-i nâķûsa: nağmesi nâķûsa İB

617 Letāfetde: Letāfetden İB / çün: çünkü İB

618 Çeküb kıaddın ki bu ‘ayş-ı ebeddür
Sürüdü *kul hüva’llāhu eḥaddur*

619 Dam üste meclis-i ‘işret kırubdur
Bu dünyā ehli tek ğafil durubdur

620 Uzaķdan görcegin ağzı sulandı
Periřān oldu aḥvāli dolandı

İR 32

621 Sataşdı çünkü cānānı gözine
Yavaş yavaş dēyerdi öz özine

622 Ḥorūsa bir nolaydı gün bataydı⁸¹
Yēyün baḥt-ı siyāhım tek yanaydı

İB 38

623 Seni men şir-i ğurrān tek dutaydum
Dutaydum dutcaķın vaķte utaydum

624 Ğaraż saldı o dem bařın uřaķa
Yavaş çekdi özin gözden kıaraķa

618 ‘ayş-ı ebeddür: ‘ayş edübdür AZ, ‘ayş-ı edebdür M // *kul hüva’llāhu eḥad*: “De ki: ‘O, Allah’tır, bir tektir.” (Kur’an-ı Kerim, İhlās 112:1).

620 görcegin: görcegün İB / sulandı: şulandı AZ // dolandı: bulandı M

622 gün: göy İB // Yēyün: Menim M / siyāhım: siyāhun İR / yanaydı: ataydı İB

623 Seni men: Onı bir İB / dutaydum: dutaydım İB, M // Dutaydum: Dutaydım İB, İR, M / utaydum: utaydım İB, M

625 Gelüb bir yaḥşî yêrde dutdı ārām
Ki hîç-kes bilmedi cüz ḥayy-ı a' lām

AZ 42, M 33 626 Dutub bir gūşeni oldı ḥazīde
Ki aḥtarsaydı tapmazdı özinde

627 Hevesden kıyruḳını millemişdi
Ḥorūsa gözlerini zillemişdi

628 Dutub ārām fırsat aḥtarurdu
Gēde aḡyāra ḥalvet aḥtarurdu

629 Ki ya' nî çulḳaya zulmet cihānı
Ola hengām-ı esrār-ı nihānî

**Der-beyān-ı ĩn ki 'āşıkān-ı cemāl-i eḥadiyyet hem hemīşe tālib-i
ḥalvet u zulmet-i şeb hestend ve be-raḡbet-i bendegān be-şeb-ḥizî ***

630 Belî 'aşḳ ehli dā'im ḥalvet ister
Mücerred olmaḳına fırsat ister

625 dutdı ārām: oldı rāḥat M // ḥayy-ı a' lām: ḥayy u 'allām İB / bilmedi cüz ḥayy-ı a' lām: görmedi pes oldı ḥalvet M

627 kıyruḳını: kıyırıkını AZ, M / millemişdi: diklemişdi İR

628 aḡyāra: aḡyār İB

* Der-beyān-ı ĩn ki 'āşıkān-ı cemāl-i eḥadiyyet hem hemīşe tālib-i ḥalvet u zulmet-i şeb end ve be-raḡbet-i bendegān be-şeb-ḥizî İB, Der-beyān-ı ĩn ki 'āşıkān-ı cemāl-i eḥadiyyet hem hemīşe tālib-i ḥalvet u zulmet-i şeb hestend ve be-raḡbet-i tamām-ı şeb-ḥizend M

631 Ki gözyaşlu nazarda ‘arz-ı hâcât
Êde ma‘şûkla birce münâcât

632 Kaçar ağıyardan dîdâr-ı yâra
Duyunca èyleye yâra nezâre

633 Sile mir‘ât-ı dilden zeng-i kaydı
Çıharda hâtırından ‘Amr u Zeydi

634 Dura ihlâş-ı kalbile namâza⁴⁸⁸
Gele ma‘bûdile râz u niyâza

635 Nişân èylüb ata tîr-i du‘âsın
Dêye bir bir Hudâya müdde‘âsın

636 Gözüm bu kadr h‘âb-ı nâza uyma
‘Aceb fırsatdur elden koyma koyma

637 Bu ‘ömrün yohdı bi’llâh i‘tibârı
Belî yoh çarh-ı gaddârun qarârı

631 gözyaşlu: gözyaşlı AZ // ma‘şûkla: ma‘şûkıla İB

634 ihlâş-ı kalbile: ihlâşla kalbi AZ

636 h‘âb-ı nâza: h‘âb u nâza İR / uyma: olma AZ, batma İB

637 ‘ömrün: ‘ömrin M

İB 39, İR 33

638 Géceler bağlanur her ne kapu var
Meger Allāh kapusı ol haber-dār

639 Kāranluḡ gēce artur sīne daḡın
Kāranluḡ ḡabrivin gönder çerāḡın

640 Gēce vaḡtinde yatma ēy muḡaddes
Ḥorūs nefesi dut öldür başın kes

AZ 43

641 Kālub yoldan heder çölde dolanma
‘Azīzim kārṽān kēçdi dayanma

642 Bu cūr ḡafletde yatma dur ayaḡa⁴⁹³
Özün yatmaḡ gelür birden ḡabaḡa

643 Degil yatmaḡ zamānı olma rāḡat
Yatarsan ḡabr içinde bī-nihāyet

644 Düşüb ger başıva cennet hevāsı
Gözün yaşını bil cennet bahāsı

639 artur: artır M // ḡabrivin: ḡabrive İB

640 Ḥorūs: Ḥorūsı İR / öldür: durma M / başın: başını İB

642 ayaḡa: ayaḡa İB, M // birden: bir ön AZ, bir an İB / ḡabaḡa: ḡabaḡa M

644 Gözün: Gözin M

645 Ekübsen toħmlıkın yoħ su yetmez
Gözün tikme ona hergiz gögermez

M 34

646 Ümīdün toħmına su vēr gözünden
Ki toħmı hem suyu vardur özinden

647 Ki toħmından gögersin bāğ-ı Rıdvān
O bāğın meyvesi ħūrī vü ğılmān

648 Ucalsun bāğın içre ‘arşa tūbā
Otur zıllinde dē *tūbā fe-tūbā*

649 Gözün yaşını koy deryā yèrine
Ümīdün bil o deryāya sefine

650 Gerek olsun tevekkül bādbānı
Gerek olsun tevessül sāyebānı

651 ‘Aceb keştī olur muhkem bināsı
Nēce keştī Ĥudādur nāħudāsı

645 yetmez: bitmez M

646 özinden: özünden İR

647 gögersin: gögersün İB // bāğın: bāğun İB, İR

648 bāğın: bāğun İB, İR // zıllinde: zulmetde İB / *tūbā fe-tūbā*: Pek güzel, ne âlâ.

650 tevessül: tevekkül İB / sāyebānı: bādbānı İR

652 Çeker girdâb-ı hayretten kenâra
 Êder vâşıl seni Perverdigâra

653 Uşak ağlamasa ger yatsa hāmūş
 Anası bil onı eyler ferāmūş

654 Gêce nışfında menzil yahşî hâlvet
 Durub çek başa bir cām-ı maḥabbet

655 Gözün yaşlı ürek ğamlı şikeste
 Huzūr-ı kurb-ı Hâkda el el üste

656 Tazarru‘ ëyleyüb el aç du‘āya
 Çeküb bir āh arz ëyle Hudāya

657 İlāhî ‘abdüke’l-‘āşî etāke
 Muķirran bi’z-zunūbi kad de‘āke

AZ 44, İB 40 658 Eğişnî yā ğıyāşe’l-mücrimîne
 Ecirnî yā melāze’l-müznibîne

655 yaşlı ürek: yaşlı olub AZ / yaşlı: yaşlu İB / ğamlı: ğamlu İB

657 *Ey Allah’ım! Senin günahkâr kulun isyanlarını kabul ve itiraf edib sana geldi, sana yalvarıyor.* (İbrahim İbni Ethem’in münacatından bir bölümdür) (Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî, çev. 1992, s. 346).

658 *Ey suç işleyenlerin yardımcısı! Yardım et bana. Ey günah işleyenlerin sığınağı! Beni koru.*

Der-rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve dīden-i ḥorūs ū-rā *

659 Ḥulāṣa çünki rūbāh-ı bed-encām

Özin çekdi kenāra dutdı ārām

İR 34

660 Özin çekdi sıhıldı bir kemīne

Ki bir vaḳte salar fūrşat eline

661 Gēdüb gündüz gece geldi araya

Cihānı basdı zūlmet mişl-i sāye

662 Ḥorūsın mevc-i ḡam başından aşdı

Gözi nā-geh o rūbāha sataşdı

663 Baḥub gördi ecel girmiş kemīne

Ḳaranluḳ çökdi fevren günbedine

664 Gören sā‘at daḡıldı el ayaḳı

Çekildi ḳorḥusundan dil damaḡı

665 Dili görcek dutuldı düşdi bende

Dēyerdün düşdi bir āhū kemende

* Der-rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve dīden-i ḥorūs rūbāh-rā AZ, Der-rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve dīden-i ḥorūs-rā İB

660 bir: —AZ // vaḳte: vaḳt İR, vaḳti M / salar: sala AZ

664 sā‘at: vaḳte İB / ayaḳı: ayaḡı İB, M // damaḡı: dodaḡı AZ, dodaḳı İB

666 uruyub dizleri rengi pozuldu
Başında her ne tük var biz biz oldu

M 35

667 Degüb dişi dişine kaçdı rengi
Söz isterdi dēye dutmazdı engi

668 Elin muhkem vırub üsten basardı
Ürek bend almayub caķ caķ usardı

669 Odi sūzī olub avāli berhem³⁰⁰
abāında ecel durdı mücessem

670 Ne durmak hāleti ne açmaa tāb
Yolı bağlandı oldu çāre nā-yāb

671 Hayāl ētdi açā durdı yihıldı
Uzandı bir çü hōr yēde sıhıldı

672 Başından ıhıldı ‘al u hūş u müdrik
Büzüşdi bir yēre pişmiş toyuķ tek

666 ne: —AZ

667 kaçdı: aldı İB // Söz: Su

668 vırub: urub AZ, İB, üzüb İR // caķ caķ: çağ çağ İB, ca ca İR / usardı: aardı İB

669 Odi: Adı M

672: —İR // Büzüşdi: Pozuldu AZ / toyuķ: oyuķ İB

Der-beyān-ı ĩn ki vaqtĩ kazā-yı ĩlāhĩ āmed telāş u firār-ı şemer ne-dāred *

AZ 45 673 Belĩ bi'llāh kazādan kaçmak olmaz
Düğün çalsa meşiiyyet açmak olmaz

İB 41 674 Kimi gördün ki kırtuldu belādan
Özin çekdi kenāra mācerādan

675 Felā teķarrur izā cā' e el-kazā'
İzā cā' e el-kazā dāķa el-fezā'

676 Gelen vakte kazā kuş dāmı görmez
Gözini kūr eder encāmı görmez

677 Kazā gelse eder ebleh tabĩbi
Sefĩh eyler kazā merd-i lebĩbi

Der-giriftār şoden-i ĥorūs ve su'āl-ı cevāb-ı ũ bā-rübāh *

678 Ĥulāşā iş dolandı fırsat oldu
Dağıldı ĥalk meclis ĥalvet oldu

* Der-beyān-ı ĩn ki vaqtĩ kazā-yı ĩlāhĩ āmed telāş u ķarār-ı şemer ne-dāred AZ, Der-beyān-ı ĩn ki vaqtĩ ki kazā-yı ĩlāhĩ āmed telāş u firār-ı şemer ne-dāred M

673 çalsa: salsa İB, M

674 belādan: kazādan AZ

675 *Kader geldiğinde karar verme, çünkü kader geldiğinde dünya daralır.* / Vezin bozuktur.

677 eder: eger İB

* Der-giriftār şoden-i ĥorūs ve su'āl-ı cevābeş bā-rübāh İB, Der-giriftār şoden-i ĥorūs ve su'āl-ı cevāb-ı ũ M

679 Görüb ağyār içre bir qalem yoḥ
 ‘Acā’ib ḥalvet olmış ses selem yoḥ

680 Yêrinden nâ-gehân qovzandı perrân
 O nev’iyle ki qalḥar şîr-i gurrân

681 Ḥorûsa kipleýüb şaştile dutdı
 O bî-çâre faķîri bir çağırtdı

İR 35

682 Alub ağzına dutdı rāh-ı şahrâ
 Ne ḥār u ḥas bilüb ne seng-i ḥārâ

683 Hevesden anlamazdı daş u toprak
 Qaçardı gāh diklenirdi kıvrak

684 Gehî gāhî ki kaçmaḳdan qalardı
 Alub cānın dişine yorqalardı

685 Ḥorûs-ı bî-nevâ çün oldu maḥbûs
 Dutub yüz tülkiye ol zār u me’yûs

679 içre bir: o yêrde AZ, ol yêrde AZ // olmış: olmuş M / ses: —İB

681 kipleýüb: kiplenüb AZ

683 kıvrak: kabrak AZ, İR / 683 b: Qaçub dingleldirdi cild ü kıvrak M

684 gāhî: gāh AZ / Gehî gāhî: Geh ü gāhî M

686 Dēdi ēy server-i ḥayl-i ṣa‘ālib
Olan ṣīr u peleng u bebre ḡālib

M 36 687 Meger hīç qorḥmasan qahr-ı Ḥudādan
Ne istersen bu zār u bī-nevādan

688 Mene zulm ēyleme çoḥ étme āzār
Olursan qahr-ı Qahhāra giriftār

AZ 46 689 Ezīyyet étme ḥaqq-ı Hızr u İlyās
Boḡuldum çatladı baḡrım yavaṣ bas

690 Teraḥḥum kıl bu mazlūm u faḳīre⁵²⁵
Seni vērrem kısım Cındalı pīre

691 Mene zulm étme gelmez zulm işive
Yavaṣ sıḥ külfetin düşsün dişive

İB 42 692 Teraḥḥum ēyle aḡzım oldu ezvay
Yaḳīn öllem dedem vay vay nenem vay

686 ṣīr u peleng u bebre: bebr u peleng u ṣīre AZ

687 qorḥmasan: qorḥmaran AZ, qorḥmadun İR

688: —İR

689: —İR / Ezīyyet étme: Teraḥḥum ēyle İB // Boḡuldum: Boḡuldım M

690: —İR

692 vay vay: vay u İB / nenem: dedem AZ, İR

693 Gücün çoğdur basarsan dış hevesden
Balan kurbânım düşdüm nefesden

694 Nefes ez-bes ki çoğ çaldım yoruldum
Kayım basma cânım çıldı vay öldüm

695 Nihāl-i bāğ-ı ‘ömrüm oldu bersiz
Amān öldüm ferikler kaldı ersiz

696 Hazān tek tökdi bāğ-ı ‘ışretim berg
Balan kurbânım öldüm cevān-merg

697 Ğamım tuğyān édüb cânım çalıklar
Düşübdür hātırıma basmalıklar

698 Nefes teng oldu düşdüm ıztırāba
Başıma kül nenim kaldı harāba

699 Amāndur ey bukı burma aķam gel
Henüz ölmemişem gelsün saķam gel

693 düşdüm: düşdim İB

694 çaldım: çaldım İB, M / yoruldım: yoruldım İB // öldüm: öldim İB, M

695 öldüm: öldim İB, öldi İR / ferikler: ferükler AZ

696 öldüm: öldim İB

698 düşdüm: düşdim İB // nenim: nenem İB

699 bukı: buğı M // gelsün: gelsin M

700 Sesi ez-bes ki çoḥ yalvardı batdı
Burub boynın ilan tek dil çıhartdı

Der-cevāb dāden-i rūbāh be-ḥorūs

701 Dēdi tülki ḥayālün gētmesün gēc
Ki men hīç kimse ile ētmerem lec

702 Töküb pul ḥarc édüb men ḥacı oldum
Ḥudāya şükr merd-i nācī oldum

703 Ḥalā' iḳler mene ḥacı dēyeller
Meger ḥacı olanlar zulm édeller

704 Eger zulm ēyleye ḥacı birine
Ona mel'ün dēyün ḥacı yērine

AZ 47

705 Ziyāret ēyleyen Beytü'l-Ḥarāmı
Ḥilāf ētse adın koyun ḥarāmī

706 Şafā taḥşīl eden sa'y u şafādan
Gerekdür göz yuma cevr ü cefādan

700'den 736'ya kadar olan kısım İB'de yoktur. // boynın: boynun M

701 gēc: kēc M // lēc: lēc M

704 Ona: O ne M

705: —İR // adın koyun: koyun adın AZ

Der-zıkr kerdən-i rübāh be-ḥorūs maṭlabī-rā ki ez-vā‘ız şenīde būd

M 37, İR 36

707 Kulaḡun mende olsun éy dil-efkār

Sene bir yaḡşı maṭlab éylüm izhār

708 Êşitdim bir nefer şahş-ı ḡuceste

Buyurđı bu kelāmı minber üste

709 Ki éy yārān bu sözde yoḡdur inkār

Ki Allāhun iki yërde évi var

710 Birisinün bināsı seng ü gildür

Biri nūr-ı İlāhī adı dildür

711 Bu iki év içinde éy mu‘azzam

Olubdur ḡalb Beytu’llāh-ı A‘zam

712 Buna şāhid ḡadīs-i mā‘i menī

‘Azīzim ehl olsan éyle ma‘nā

713 Buyurmuş ya‘nī Ḥallāḡ-ı Mūheymin

Mene menzildi ḡalb-i ‘abd-ı mü’mīn

707 Kulaḡun: Kulaḡun AZ

708 Êşitdim: Êşitdi AZ, Êşitdüm İR

709 yoḡdur: yoḡdı İR

712 Hadis olarak bulunamamıştır, “söz” anlamında kullanıldığı düşünülmektedir. mā‘i menī: meni suyu (insanın yaratılışı) “Fıskırıp çıkan bir sudan yaratıldı” (Kur’an-ı Kerim, Târik 86:6).

713 Buyurmuş: Buyurmuş M // menzildi: menzildür AZ / menzildi ḡalb-i ‘abd-ı mü’mīn: menzildü ‘abd-ı ḡalb-i mü’mīn İR

714 Dême cânım ürek bir parça etdür

Maḥall-i nūr-ı şems-i ma‘rifetdür

715 Maḥall-i dildü naḥl-i vādī-i Tūr

Maḳāmı kırb-ı Haḳ *nūrun ‘alā-nūr*

716 Ürek mir’ât-ı nūr-ı lem-yezeldür

Ürek mişkât-ı mişbâḥ-ı ezeldür

717 Ürek ger zinde olsa zindesen sen⁵⁴⁴

Ölüm yoḥdur sene pâyendesen sen

718 Gözün bir noktasıdur menba‘-ı nūr

Eger gêtse bu nokta göz kalur kūr

719 Ürek bir cism-i bātındur bedende

Bu göz lâzımdı sâlik yol gédende

720 Feḳul bi’llāḥ bi’z-zevḳi’s-selīm

Ḥayātü’n-nās bi’l-ḳalbi’l-‘alīm

715 Maḥall: Mücellî AZ / dildü: dilde İR // Maḳāmı: Maḳām İR / *nūrun ‘alā-nūr*: “nur üstüne nur” (Kur’an-ı Kerim, Nūr 24:35).

716 Ürek: O ruḥ M

717 olsa: olsan İR

718 noktasıdur: noktasıydı AZ, İB, M // kalur: olur M

719 sâlik yol: sal yol AZ / lâzımdı: lâzımdı M

720 De ki: Allah’a, sağduyuya, insanların hayatına ve bilen kalbe güven.

AZ 48

721 Hayātü'l-ıkalb olur üç ma'rifetden

Ëde ger tahliye her bed-şıfatdan

722 Risāletdür velāyet ba'd-ı tevḥīd

Çeke ağıyāra ger cārüb-ı tecrīd

723 Hurūfî üç müdebbir noktası üç

'Adedde destesi üç nuktesi üç

724 Eger ıalbün olubdur cüz'-i ıālīb

Velīkin sen onı bil cüz'-i ğālīb

725 Ürek salsan ele ger ey birāder

Taparsan bil sevāb-ı ḥacc-ı ekber

726 Eger ḥoşnūd ıılsan bir dili sen

Vırsan cennet içre Döldülü sen

727 Bu şüretde olabilmez mu'ayyen

Sene rahm etmeyüb zılm eyleyem men

721 Hayātü'l-ıkalb: Hayāt-ı ıalb AZ, İR

723 b İR'de 724 b ile yer değıştirmiştir. // destesi: rütbesi AZ

724 Eger ıalbün: Egerçi ıalb AZ / olubdur: olubdu M // sen onı bil: bil onı sen AZ

726 ḥoşnūd: ḥoşnūda İR / bir dili: birüni AZ // Döldülü: bir dili İR

728 Kêçüb 'ömrüm benim şehir içre dâ'im
Nehâren şâ'imen ve'l-leylî kâ'im

M 38 729 Hemîşe va'z u mescid görmişem men
Tekâlîf-i İlâhî bilmişem men

İR 37 730 Sevâd-ı A'zam ehli cāhil olmaz
Bêle her kimse hâkkı kâhil olmaz

731 Şerî'at hâk kıyâmet hâk ölüm hâk
Bu sözlerde yolumdur şekk-i mutlak

732 Yakınımdur ki berzah var kabağda
Ki berzah sehldür dūzah kabağda

733 Gözüm bi'llāh dünyādan doyubdur
Ölüm fikri meni işden koyubdur

734 Kêçüb ellini 'ömrüm oldı atmış
Menim tay tuşlarım kabır içre yanmış

728 Nehâren: Nehârî AZ / leylî: leyl AZ, İR

731 şekk: reşk M

732 Yakınımdur ki berzah var: Yakındur ki var berzah AZ, Yakınımdur yakın berzah İR

733 bi'llāh: bi'llāhi M

734 'ömrüm: 'ömrün M / atmış: atmuş AZ

735 Bükülmüş kâmetim olmuş iki kat
Gerek etmek tedârik kabre sovkat

736 O şahşı ki ola altmış yaşında
Güne benzer ki olsun dağ başında

737 Nazar kıl sakkalıma den düşübdür
Vücüdüm kâhına şiven düşübdür

AZ 49

738 Kêçürtdüm 'ömrümi sakkal ağartdum⁵⁵⁹
Hevâ-yı nefsi hâtırdan çıhartdum

739 Koca Allâhına ger 'âşî olsun
Gerekdür it kimi boynı vırılsun

740 Deme sakkalı güyâ ak ipekdür
Tükür sakkalına kıllı köpekdür

741 Mene indi hilâf etmek yaraşmaz
Hilâf etsem Hudâya işim aşmaz

735 Bükülmüş: Bükülmüş M / olmuş: olmuş M

736 İB'nin devamı 750'den sonra buradandır. / altmış yaşında: atmış yaşında AZ

738 Kêçürtdüm: Kêçirdüm AZ, Kêçirttim M / ağartdum: ağırttum AZ, ağardı M // çıhartdum: çıhardı M

739 boynı: boynım İR

741 indi: imdi İB, M

742 Menim zalāmla yoḥ iḥtilātım
Şerī'at ehliyem var iḥtiyātım

743 Çeküb feryād u nāle ʿetme şīven
Ki hergiz hīç kime zūlm ʿetmerem men

Der-cevāb dāden-i ḥorūs be-rübāh *

744 Ḥorūs-ı ḥaste tōkdi eşk-i dīde
Dēdi rübāha ol miḥnet-keşīde

İB 43

745 Alubdur cānımı bi'llāh hevlün³⁶⁵
Muṭābık çün degil fi'liyle ḳavlün

746 Bu sözler muṭlaḳā senden yalandur
Yalandur bir de üstinden yalandur

747 Gözüm su içmiri bu sözleründen
Yağur mekr ü şerāret gözleründen

742 zalāmla: zalāmīle AZ, zālīm ile İB

743 hīç kime: hīç kese İB, bir kese M

* Cevāb dāden-i ḥorūs be-rübāh AZ

745 bi'llāh: bi'llāhi M

746 muṭlaḳā: muṭlaḳen M

747 Gözüm: Gözim İB / sözleründen: sözlerinden İR // Yağur: Yağur AZ, Bağur İR / gözleründen: gözlerinden İR

748 Dilünde ta‘n edersen Bāyezīde
Velīkin işlerün benzer Yezīde

749 Danış doğru dē çaşdırma sözivi
Mene kaç gêt tanutdırma özivi

M 39 750 Sözüñ şīrīñ özün bedter ilandan
Suya tesbīhivi çekme yalandan

İR 38 751 Egerçi dilde dünyādan keçersen
Velīkin kırt kimi kanım içersen

752 Nedendür şīve-i dīni unuttun
Ne étmişdim men-i mazlūmı dutdun

753 Olub zulm u ta‘addī kār u bārın
Güce dözmez çürük var ihtiyārın

AZ 50 754 Özün ‘ālim velīkin bī-‘amelsen
Sözün yahşı özün ammā dağalsan

748 Yezīde: perende İB

749 dē çaşdırma: dē çaydırma AZ, velī çaydırma M / doğru dē: doğrudu İR // kaç gêt: kaçdur İR / tanutdırma: yanutdurmaz AZ, tanutdurma M

750 İB’de 699’dan sonra gelen beyit buradadır. // Suya: Suda AZ, İB, Söze İR / çekme: dözme İR

751 keçersen: keçürsen AZ, İB, unuttun İR // 751 b İR’de 752 b ile devam eder fakat sonrasında tekrar bu beyit tam olarak gelir. / içersen: içürsen AZ, İB

752: —İR / étmişdim: étmişdüm AZ / men-i mazlūmı: meni mazlūmı AZ

Der-mezemmet-i ‘ālimān-ı bî-‘amel

755 Belî ‘ālim olan ‘āmil gerekdür

Şerî‘at emrine kâmil gerekdür

756 Çün ‘ālim gètmese öz bildigine

Yakînen i‘tikâdı yoĥdı dîne

757 Adun mollâ koyub süzdürme kaçun

‘Amel istele çoĥ oynatma başun

758 Özün *lā-te’kulū* hükmin dèyersen ⁵⁷⁶

Yetîmün mâlını yek-câ yèyersen

759 Durub özgelere dikkat dutarsan

Elive düşse kırt kimi utarsan

760 ‘Amel dîvârınınun altın oyubsan

İşün bu adıvı ‘ālim koyubsan

761 Ma‘āş-ı kâr u bârun ‘işvedendür

Hamı ĥord u ĥorakun rişvedendür

755 Şerî‘at emrine: Umûr-ı şer‘de AZ / emrine: ehline İB

756 Çün: Çü AZ, İB / gètmese: gètmeye İB, İR / bildigine: bildikine İB

757 kaçun: başun İB

758 dèyersen: èdersen AZ, İR / *lā-te’kulū*: “yemeyin” (Yetim malı yememek) (Kur’an-ı Kerim, Nisâ 4:2).

760 dîvârınınun: dîvârının M // ‘ālim: mollâ M

761 Ma‘āş-ı kâr: Ma‘āş u kâr AZ, İB // ĥord u ĥorakun: ĥord ètdüğün hem İB, ĥord ĥorakun İR

762 Vırar geh na‘la o hem gāh mıḥa

Çekersen bī-nevālar bağı sıḥa

763 Aḳaclar ḳovzayanda baş çemende

Sövüd söyler o vaḳte mende mende

İB 44

764 Degil lā‘ıḳ sene ‘ālim dēsünler

Yeri vardur sene zālīm dēsünler^{ss1}

765 Gerek olsa peyember cā-niṣīni^{ss2}

Ède ser-meṣḳ peygamber işini

766 Olur ‘ālem niṣān-ı ḥātem-i gül

Gül-āb olmış cihānda mazḥar-ı gül

767 ‘Amel yoḥsa ṣerī‘atde dolanma

Adun ḳāḏī ḳoyub çoḣ ḳāḏılanma

768 Ṣerī‘at ehlisen Allāhı atma

Gözelce dīnivi dünyāya satma

762 Vırar geh na‘la o hem gāh: Urarsan gāh na‘la gāh AZ, İB, Vırar gāh gāh na‘le gāh İR // Çekersen: Çeker çoḣ M / sıḥa: mıḥa M

763 Aḳaclar: Aḡaclar İB // Sövüd söyler: Sürüş diler İB, Şögüd söyler M

764 sene: señe İB

765 olsa: olsan AZ / peyember: peyenber AZ, İR // Ède: Èden AZ

766 olmış: olmuş M

767 ṣerī‘atde: ṣerī‘atte M

769 ‘Azîzim birbirine vırma halkı
Özün dırnağ çalub kırdırma halkı

AZ 51 770 Görende pul üzi koylu yıhılma
Gözetle dal kabağun tîz soğulma

M 40 771 Bêle dut şöhetün dutmış cihânı
Adun dillerde peydâ vü nihânî

772 Kêçüb endâzededen câh ü celâlün
Dağı ta‘rîfe gelmür mülk ü mālun

773 Emîn-i şer‘ sen ya şeyhü’l-İslām
İmām-ı cum‘asan ya şadrü’l-i‘lām

774 Hamı ‘âlim başuza and içüller
Sizün hükümüzle kanlardan kêçüller

İR 39 775 Olubsuz halk içinde çoğ zeber-dest
Muğaşırlar kılublar dergehun best

769 çalub: vırub İB, İR

770 koylu: koylu İB // Gözetle: Gözede M

771 dut: ol M / dutmış: dutsun İB, İR

774 başuza: başıza AZ, başıva İB / içüller: içeller M // Sizün: Senün AZ, İB / hükümüzle: hükümünle AZ, İB / kêçüller: kêçeller M

775 Olubsuz: Olursan İB // kılublar: édübler İB

776 Sözüñ ötkin olubdur haq-nā-haq
Ki sizsüz dehrde aqa-yı mutlak

777 Bular va'llāhi ey merd-i hesābī
Nekīr ü Münkerün olmaz cevābı

778 Gerek 'ālim olan qorhsun Hudādan
Tegāfül etmesün rüz-ı cezādan

779 Gerek 'ālim olan qan aqlasun qan
Hemīşe şuqlı olsun āh u efgān

780 Gerek 'ilm ehli ehl-i 'aşq olsun
'Avāmü'n-nās içün ser-meşq olsun

781 Eger 'ālim yese bir şübhelı māl
Harāma meyl eder bī-şübhe cūhhāl

782 Eger 'ālim yeye māl-ı harāmı
Bu şive kāfir eyler çoqlı 'avāmı

776 ötkin: ötkün M // sizsüz: sensen İR, M

777 Münkerün: Münkerin AZ

778 etmesün: etmeyün M

780 'ilm ehli ehl-i 'aşq: 'ilm ehli hem 'aşq ehli İB

781 māl: bāl İR, İB

İB 45

783 O ‘âlim kim eder dünyāya iqbāl
Vebālun boynıma çönder ona dāl

784 Gözüm takvā yolın dut tap sa‘âdet
Ölende senden isteller ‘ibâdet

785 Çalallar başıva bu naḥv u şarfi
Ḥaber almazla ism ü fi‘l ü ḥarfî

786 Yakîn dutmaz elün fikh u uşûlun
İşün açmaz mefâtîḥ-ı fuşûlun

AZ 52

787 Bu qadr olma bu dünyāya telâşlı⁵⁹⁹
Ölüm fikrine düş ey başı daşlı

Der-ğayz kerd-i rübāḥ be-ḥorūs ve mudellel kerd-i gunāḥ-ı ü
*

788 Ḥulāşa çün eşitdi ol sitemger
Ḥorūsın sözlerin oldı mükedder

783 Vebālun: Vebālın AZ

784 Gözüm takvā yolın dut tap: Yazım takvā yolunı tap M

785 şarfi: ḥarfî İB

786 uşûlun: uşûlî İB, uşûlın M // mefâtîḥ-ı fuşûlun: mefâtîḥ u fuşûlun AZ / fuşûlun: fuşûlî İB, fuşûlın

M

787 olma: étme M / telâşlı: telâşî İB, İR, M

* Der-ğayz giriften-i rübāḥ be-ḥorūs ve mudellel kerd-i gunāḥ İB

788 ol: o AZ

789 Bu güftârı eşidcek ğayza geldi
 Ğorûsa döndi bir qayım bereldi

790 Gelüb ğayza çıhub ‘ayş u ħarâma
 Başına saldı bir ğırli qarama

791 Qarıhdı hışmdan ol şüm u nâ-kes
 Dêdi bağla dilün oĝlan sesün kes

M 41

792 Utan hêy hêy ‘aceb sözler dëyürsen
 Yıĝışdur aĝzıvı ne poĝ yëyürsen

793 Kebâb olsun dilün aĝzunda yansun
 Ne sırtıqsan özive daş yapuşsun

794 Meni elbette sen yahşı tanursan
 Duyubsan qanıva ħortulanursan

AZ 53

795 Ğoş öz görsetdün azdurdun sözivi
 Ne bêle süzdürürsen qaş gözivi

789 eşidcek: eşitdi AZ // Ğorûsa döndi: Ğorûsı dutdı İR / döndi bir: bir dönüb AZ / bereldi: biretdi İB
 790 ‘ayş u ħarâma: ‘ayşı ħarâma M // bir: —AZ
 791 Qarıhdı: Darıhdı M
 792 sözler: —AZ / dëyürsen: dëyersen M // Yıĝışdur: Yıķışdır İB, Yıĝışdır M / yëyürsen: yëyersen M
 793 aĝzunda: aĝzında İR // sırtıqsan: sırtuqsan M / yapuşsun: yapışsun M
 794 ve 795 AZ’de yer deĝiştirmiştir. / elbette sen: sen elbette AZ // ħortulanursan: ħortuldanursan İR
 795 görsetdün: gösterdün İB, görsetdim M / azdurdun: azdırdun İB / sözivi: özivi AZ // süzdürürsen: süzdirürsen İB, İR

796 Āteş Bék t̄āyesi kimi alışma
Dè lāl ol qadde qadde çoḥ danışma

İR 40

797 Bu terkībün bu cismündür bu cānun
Sözine bir baḥun bu bī-ḥayānun

798 Nēce gör oynadur gözile qaşın
Velī şeytān dèyürdür çiyne başın ⁶¹¹

799 Gelüb gayz üste coşan u ḥurūşān ⁶¹²
Ki ağzına sıkışmaz çölle dovşan

800 Özün gūyā ki çoḥ bilmiş bilürsen
Mene fehm ü kemālün örgedürsen

İB 46

801 Göge durram sovurram tüklerivi
Soyaram göz çalan vakte derivi

802 Sene her ne dèsem bil müstaḥaḥsan
Yaqīn ile sezā-yı ta'n u daḥsan

796 Dè: Daḥı İR, M / ol qadde: olgilen M / çoḥ: —İR, M

797 cismündür: çeşmindür M

798 b İB'de 799 b ile devam eder. // Velī: Deli M / dèyürdür: dèyürdü İR

799 b İB'de 800 b ile devam eder.

800 örgedürsen: bış gelürsen AZ, İB

801 sovurram: sovırram İB, M sovarram İR // göz: köç AZ

802 Sene: Señe İB / her ne: men her ne M / dèsem: dèdüm İB, èdem İR, èdsem M

803 Kulak v r c rmivi  yl m m dellel

 il fun birbebir olsun m seccel

804 Hele mev  f  yle l f u g z fun

Koyum men boynıva c rm    il fun

805  dim ta   rivi   bit  zive

Hami   lem t p rs nler g zive

806 G n hun olmasa h    or ma bir d z

D mem bi ll h sene g lden a ır s z

**Der- h u z r -i  or s ve        kerd n ez-r b h ki g n h-ı  -r 
mudellel num yed**

807  or s her  end-i evvel def a kızdı

 aba da t lki   n gelendi sindi

808 T k b ya ını  td   h u z rı

Mu  tab  yledi ol n -bek rı

803 Kulak: Kul   AZ // birbebir olsun: bir bir olsunlar  B / m seccel: m cellel  B

804 men boynıva: boynıva men  R, M / boynıva: b -nev   B /  il fun: g n hun  B

805  dim:  d m AZ,  R // t p rs nler: t k rs nler AZ, t k ls nler  B, t k ns nler  R / g zive: y zive

M

806 sene: se e  B / a ır: a ur AZ

807 kızdı: kıızı dı  R // gelendi: g rd   B /   n gelendi sindi: gel oldu sızdı M

809 Ki vāzıh  tgilen  y d d-h  h m
Ned r   lemde tak   r    g n h m

AZ 54

810 G n h m   bit olsa sa lama  z
M dellel  yled n dur ba ımı  z

811  il f ma s z m yo  boynıma koy
 ki d rna ıvı sal g zlerim oy

M 42

812  il f m her ne olsa  ekme perde
Ki boynum inced r  ıldan bu y rde

Der-cev b d den-i r b h ve mudellel kerden-i se tak   r ber- or s

*     

813 D di t lki d   urtar derd    hun
Mene   bit olubdur    g n hun

814 Birisi b  edebsen  ylemen  erm
 ay dan   r sen h   bilmen  zerm

809  tgilen:  yledim  B

810 sa lama: sa la  R

811  il f ma:  il f mı AZ,  B

812  ıldan: koydun  B

* Cev b d den-i r b h ve mudellel s  ten-i se tak   r be- or s AZ, Der-cev b d den-i r b h ve mudellel kerden-i se tak   r  or s-r   B

814  ylemen:  tmesen  B,  R, M //   r sen:   rsan AZ,  R / bilmen: bilmesen  B

815 Huzūr-ı halkda perhāş edersen
Yalan yêrden durub bir bir dêşersen

816 Taparsan orda bir kum ya ki dāne
Elünde eylesen onı bahāne

İB 47, İR 41 817 Çağurursan toyuğ olcağ haber-dār
Gelür bî-çāre kim bilmez ne iş var

818 Dutarsan rûz ile cûft olursan⁶²
Huzūr-ı halkda kāmūn alursan

819 Bu ne ‘ādetdür ey mel‘ūn-ı dīnsiz⁶³
Görersen günde on ‘avrat kebīnsiz

820 Kebīnsiz ‘avratı halkın içinde
Bu cür görmek revādur hansı dīnde

821 Çöl evli ‘ār u nāmūsı yeyübsen
Hayā ādābın terkīn dēyübsen

815 yêrden: yêrde M / dêşersen: dēyersen İB / bir dêşersen: yêr eşersen M

816 eylesen: eyleren AZ

817 Çağurursan: Çağırursan M // kim bilmez: bilmez kim AZ

818 rûz: zor M / ile cûft: ile sen cûft İR

819 ‘ādetdür: ‘ādetdi İR, M / mel‘ūn-ı dīnsiz: mel‘ūn-ı bî-dīn İB // Görersen: Meger sen İB

820 ‘avratı: ‘avrat AZ / halkın: halkun İB

821 Çöl: Çölü AZ // ādābın: ādābnun İB, ādābnı İR, ādābnın M / terkīn dēyübsen: terk eyleyübsen İR

Der-ta 'rif-i şıfat-ı ādāb u naşihat *

822 Belī sermāye-i 'izzet edebdür

Nişān-ı 'izzet ü rif'at edebdür

823 Gözüm sen lāf vırma çoḡ nesebden

Nesebden el götürdüm vır edebden

824 Necīb ēyler edeb her nā-necībi

Edeb sultān eder merd-i edībi

AZ 55

825 Edebden bendeluḡ yètmiş kemāle ⁶³⁶

Edeb hoşdur Hudā-yı lā-yezāle

826 Günāh etsen Hudāya bī-edebden

Yaqīn müstevcib-i ḡahr u ḡazabsan

827 Edeble peyrevī-i enbiyā kı1

Hilāf etme Hudāvende ḡayā kı1

828 Êşit bu 'arzımı incime menden

Edebden görmerem bir zerre senden

* Der-ta 'rif-i şıfat-ı ādāb-ı naşihat İR, M

823 vırma: urma İB / nesebden: edebden İB // götürdüm: götürdim AZ, M

825 bendeluḡ: bendelik M

826 etsen: etsün AZ, İR

827 Edeble: Edebde İB / peyrevī-i enbiyā: peyrevīye enbiyā İR

828 Êşit: Êşid İB, M / bu 'arzımı: 'arzımı sen İR, M // görmerem: görmürem M

829 Namāz üste édersen çün kıra'at

Qılarsan ya ticāret ya zirā'at

830 Durarsan Hāq huzūrında kabağda

Gezer ammā hayālün dağda bāğda

831 Özün şüretde çoğ yağşı bezersen

Qoyub Allāhı çöllerde gezersen

M 43

832 Dèyüb *ıyyāke na 'bud nesta 'ini*⁶⁴²

Ferāmüş étme Ma'būd-ı Mu'ini

833 Bu cür kılsan birine tarh-ı şöhet

Sene düşmen olur qalmaz maḥabbet

834 Bunı anla ki Hallāk-ı Müheymin

Namāzı éyleyüb mi'rāc-ı mü'min

İB 48

835 Yazublar müctebā sibṭ-i peyember

Mü'ezzin çün dèyüb *Allāhu ekber*

830 Gezer: Eger İB / dağda bāğda: bāğ u dağda AZ

831 Özün: Özün M

832: —AZ / *ıyyāke na 'bud(u) nesta 'in*: “(Allahım!) Yalnız sana ibadet ederiz (ve yalnız senden) yardım dileriz” (Kur'an-ı Kerim, Fâtiha 1:5). // Ma'būd-ı Mu'ini: Ma'būd u Mu'ini İB

833 birine: biriyle AZ // Sene: Señe İB

835 Yazublar: Yazubdı İB / peyember: peyenber İR // *Allāhu ekber*: Allah en büyüktür.

836 Olub çün muẓtarib rengi kaçardı
Yüzine meskenet bābın açardı

837 Biri bir gün dēdi ki sırr-ı sermed
Çerāğ-ı hāne-i şer'-i Muḥammed

838 Ne oldı za'ferān kimi saraldun
Beden titrer bir özge hāle ƙaldun⁶⁴⁷

839 Buyurdı Ḥaƙƙdan geldi münādī
Ḥuẓūra istedi bu nā-murādī

İR 42

840 Meni bu istemek ƙıldı perişān
Müşevveş oldı aḥvālīm perişān

841 Ne cür menden vère baş resm-i t̄ā'āt
Edeb şartın nēce ēylüm mūrā'āt

Der-tergīb be-namāz-ı kāmīl

AZ 56

842 Sene bir söz dēyüm ēy merd-i dānā
Bu söz ēyler seni dīnünde bīnā

836 Olub çün: Olur çün İR, Olurdı M // bābın: pāyın İB

837 sırr: pīr İR, M

838 titrer: titrüb İB

841 resm-i t̄ā'āt: resm ü t̄ā'āt İB

842 Sene: Señe İB

843 Budur ‘arzım duran vak̄te namāza

Gelende Hakk̄la rāz u niyāza

844 Hayāl  t kabrivî hāzır kaba da

Cehennem  olda bā -ı h ld sa da

845 Mu ammemd r elinde m lik ’l-mevt

 şini bir dak ka  ylemez fevt

846 Bu ne s z yo dur All hunda h zır

Vel  emri bil bu emre n zır

847 Da ı fikr  t y t b ‘ mr n tam ma

Olacak mutta ıl feyz n sel ma

848 Y t b itm ma eyy m-ı hay tun

 ekeller indi dam  ste  al tun

849 Bu nah vile eger k lsan nam zı

 der hakk nda yah şı k r-s zı

843 nam za: nam zı M // Hakk la: Hakk lan AZ, H kile M / niy za: niy zı M

844 sa da: sa da M

845 elinde: elinden AZ,  lende M //  ylemez:  yleme AZ,  tmey b  B

846 All hunda: All hundı  R, M // bil: b le M

847 mutta ıl: m nteh  M

848 hay tun: cih tun M //  ekeller:  ekile M / indi: imdi  B,  R

Der-rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve mudellel kerdē-i gunāh-ı şānī *

850 İkimcisi budur ey zār u efkār
 Êşitmişem olubsan merdüm-āzār

İB 49

851 Géceler koymaran yatsun ḥalā’iḳ
 Sene bu herzeluḳ bilmem ne lā’iḳ

M 44

852 Meger öz şavtıva ‘āşıḳ olubsan
 Ki ‘ālem ehlini tenge salubsan

853 Dālālet cāddesin dutmuş gēdersen
 Yatanları gēce ḳoşku ēdersen

854 Gēce vaḳtinde başlarsan terenge
 Her aylarsan salursan ḥalkı tenge

855 Eger yoḥdur şerāret cevheründe
 Dilive mālīk ol şeş yat yēründe

* Der-rucū‘ kerdē be-ḥikāyet-i rūbāh mudellel kerdē-i taḳşīr-i şānī be-kerdē-i ū AZ, Der-rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve mudellel kerdē-i gunāh-ı şānī-i ū İB

850 İkimcisi: İkiminci M // Êşitmişem: Êşidmişem İB

851 Géceler: Gēce bir İB / koymaran: ḳoymasān M, ḳoymayan İR // Sene: Señe İB / herzeluḳ: herzelīḳ İB / bilmem: bulmam M

853 dutmuş: dutmuş M // gēce: gēceler AZ / ḳoşku: ḳoşkı M

855 yēründe: yērinde M

856 Utanmazsan meger sen danlamağdan
Yorulmazsan bu bî-cā bannamağdan

857 Rivāyetdür ‘Alī ol şîr-i ƣahhār
Buyurub her kim olsa merdüm-āzār

AZ 57

858 Günāh-ı cürmi artuğdur zinādan
Bağışlanmağlıkun olmaz Hudādan

Der-mezemmet-i zulm u tevbîh *

859 Belī ƣardaş çü hağğü’n-nāsdur zulm
Sürür-ı sîne-i ģannāsdur zulm

860 Odur bā‘iş olub şerr-i ma‘āşī
Olan zulmı onun yoğdur ģalāşī

İR 43

861 Gözüm zulm èyleme hîç bî-nevāya
Düşersen miñnet ü derd ü belāya

862 Ger istersen rızā-yı Ĥayy u Ġaffār
Onun mağlūğına hîç ètme āzār

856 Utanmazsan: Utanmursan İB / sen danlamağdan: dannamağkundan AZ, sen dannamağdan M // Yorulmazsan: Yorulmursan İB / bannamağdan: banlamağdan İR

858 Günāh: Günāhı M // Bağışlanmağlıkun: Bağışlanmağlıkun AZ, M Bağışlanmağluğu İB

* Der-mezemmet-i zulm u tevbîh-i zālīm AZ

859 sîne-i ģannāsdur: sünnete ģannāsdur M

860 şerr-i ma‘āşī: şerrü’l-ma‘āşī AZ

863 Odur Müslim ki Müslimler elinden

Ola āsūde bī-zaḥmet dilinden

864 ‘Azīzim minberi yandur şarāb iç

Velīkin hīç kime zulm eyleme kēç

865 Yatarsan sen velī maẓlūm yatmaz

Özin hergiz yatanlar içre atmaz

866 Aar el Kirdigār-ı lā-yenāma

Sene nefrīn eder ey bū’l-feḫāme

867 Meşeldür ‘ibret etsün merdüm-āzār

Ki olmasun yatan dalınca bīdār

868 Dağılmış zulmden çoḫ dūdmānlar

Ḥarāb olmuş ne ‘ālī ḫānmānlar

863 bī-zaḥmet: hem sālim AZ

864 minberi yandur: cevrlərindür İB / yandur: yandır M

866 Sene: Señe İB

867 etsün: étmez M // olmasun: olmasın M

868 olmuş: olmuş M

İB 50

Mudellel kerden-i rübāh gunāh-ı siyyum-rā *

869 Hūlāşa tülki ol ğaddār u mel'ūn
 Hōrūsa söyledi k'èy zār u maḥzūn

870 Üçümcisi édübsen terk-i 'ādet
 Belī her nā-kesei tapmaz sa'ādet

871 Bu resm olmuş ki her şāh-ı mücellel
 Koyubdur başına tāt-ı mükellel⁸⁷⁴

M 45

872 Sen öz tātun neden başdan götördün
 Kēçüb öz ziyyivi resmi itirdün

AZ 58

873 Vırubsan kıyruķunda tāt-ı şāhı
 Kim 'ālemde édübdür bu günāhı

874 Eger sen şāhsan koy başa tātun
 Ve ger ne bedter oldu bu günāhun

* Mudellel kerden-i rübāh gunāh-ı sivüm M

869 k'èy: ki İB, key İR

870 Üçümcisi: Üçümüncei M

871 olmuş: olmuş M // tāt: tāt M

872 tātun: tātın M

873 Vırubsan: Urubsan İB / kıyruķunda: kıyruķında İB, İR, kıyruķında M // édübdür: édıbdür M

874 başa tātun: başıva tāt M // bedter oldu bu günāhun: çoğ günāhın vardı koy kaç M

**Der-beyān-ı ĩn ki herkes ki ez-ziyy-i ĥod bĭrĭn ŧeved giriftār ĥvāhed
ŧod *men ĥarace* ‘*an-ziyye* ***

875 Belĭ ziyyini her kim atsa zinhār

Olur āĥirde bir derde giriftār

876 Rivāyetdŭr ĥadĭŧ-i mu‘teberdŭr

Ki ziyyinden ħıĥan ħanı hederdŭr

877 Gŭzŭm ziyyŭn senŭn olmĭŧ ‘ĭbādet

Ne fiŧĥ u ma‘ŧiyet kŭfr ũ ŧeĥāvet

878 Hemĭn ki ziyy resmŭnden ħıĥıbsan ⁸⁸⁰

Binā-yı dĭn ũ ĭmānı yıĥıbsan

879 ĩtā‘at ziyyŭn olmĭŧ olma nā-cins

Buyurmĭŧ *mā-ĥalaĥtŭ’l-cinne ve’l-ins*

880 ‘Azĭzim ħıĥma ziyyŭnden ŧölince

‘ĭbādet ħyle tā ħabre ħedince

* Der-beyān-ı ĩn ki herkes ki ez-ziyy-i ĥod bĭrĭn āyed giriftār kereded *men ĥarace* ‘*an-ziyye* ĩB, Der-beyān-ı ĩn ki herkes ez-ziyy-i ĥod bĭrĭn āyed giriftār kereded *men ĥarace* ‘*an-ziyye fe-demuhu heder* ĩR, Der-beyān *men ĥarace* ‘*an-ziyye fe-demuhu heder* M / *men ĥarace* ‘*an-ziyye fe-demuhu heder*: Kim kılıĥından (kimliĥinden) ħıkarsa kanı boŧa gider.

877 senŭn: senin M / olmĭŧ: olmuŧ M // ma‘ŧiyet kŭfr: kŭfr ma‘ŧiyet ĩR

878 resmŭnden ħıĥıbsan: resminden ħıĥıbsan M // dĭn ũ ĭmānı: dĭni ĭmānı AZ / yıĥıbsan: yıĥıbsan M

879 olmĭŧ: olmuŧ M // Buyurmĭŧ: Buyurmuŧ M / *mā-ĥalaĥtŭ’l-cinne ve’l-ins(e)*: “Ben cinleri ve insanları, (ancak bana kulluk etsinler diye) yarattım” (Kur’an-ı Kerim, Zārĭyāt 51:56).

880 ħabre: ħabr M

881 Nedendür ziyyivi cānā atubsan
Ayaka dur yaman ġāfil yatubsan

İR 44

882 Eger verāşe kılsan māl-ı taḥşīl
Yorulmazsan edersen işde ta‘cīl

883 Başun aġrur özive iş görende
Tedārik kabır evine gönderende

884 O göz egse görışne ger özine
Başı aġrur gelür bu iş gözine

İB 51

885 Ne bēle dār-ı dünyāya cumubsan
Velī öz işlerinde göz yumubsan

886 Gelür bir gün ecel cāmın içersen
Hamı bu māl-ı dünyādan keçersen

887 O günde kabre kardaş ol haber-dār
Seni elbette taḫsīme koyallar

881 Nedendür: Nedendir M / atubsan: atıbsan M // yaman: ‘aceb İB / yatubsan: yatıbsan M

883 Başun aġrur: Başın aġrır M

884 aġrur gelür: aġrır gelir M

885 işlerinde: işlerinde M

886 Gelür: Geyer M

887 kabre: komu M / ol: kıl İB

888 Kabākca rūhıvı Qābız éder kabz
Şîrîn cānun çıhar sākıt olur nabz

AZ 59

889 Dalınca yüz koyallar her tarafından
Hamı vāriş halefden nā-halefden

890 Senün çünkü yêrivi boş göreller
Tökeller mālıvı yek-cā böleller

891 Yêtürüller seni ehl-i kubūra⁶⁹²
Yêter kabır içre cismün mār u mūra

892 Dağı bir zād sene kalmaz nümāyān⁶⁹³
Bu zādlardan meger bir naqd-i ĩmān

M 46

893 Bêle iş görme cānım kim o sâ‘at
Ki ĩmānun ola şeytāna kısmet

894 Eger ĩmānda gêtse lap eli boş
Qalursan tā ebed olmaz günün hoş

888 cānun: cānın M / olur: olar M

889 Dalınca: Dalunca İB

890 Senün: Senin M

891 Yêtürüller: Yêtireller M, Yêtüreller İR // cismün: cismin M

892 sene: señe İB // Bu zādlardan meger: Bular ordan meger İB

893 ĩmānun: ĩmānın M

894 Qalursan: Qalırsan M

895 Ȧudāvendā bi-ȦaȦķķın nūr-ı AȦmed
Gül-i gül-buta ĩmān-ı MuȦammed

896 Dilimi sen ölen vaķte Ȧudāyā
Şehādet kelmesine èyle gūyā

Der-āh u zārī-i ħorūs ve su'āl u cevāb-ı ũ bā-rübāh *

897 Ȧulāşa çünki tülki üç günāhı
Ȧorūs èyledi şābit-i kemāhī

898 Dèdi bildün düşündün öz günāhun⁶⁵
DaĦı sırtılma mevķūf èyle lāfun

899 Hamı taķşīri koydum boynıva düz
Cevābun var beyān èt èy yaman öz

900 Èvi çöl 'ār u nāmūsı atubsan
Sözün vardur neye bes hop dutubsan

895 AȦmed: sermed AZ, ĩB, ĩR

* Der-āh u zārī-i ħorūs ve su'āl u cevābeş bā-rübāh ĩB

898 Dèdi bildün: Dèdün bildün ĩB / bildün: bildin M / düşündün: düşindün AZ / günāhun: günāhın M
// lāfun: lāfın M

899 Cevābun: Cevābın M / öz: göz ĩR / beyān èt èy: beyān èyle AZ

900 atubsan: atıbsan M // bes: pes AZ

Cevāb-ı ḥorūs

901 Ḥorūs-ı ḥaste tōkdi eşk-i alın
Dèdi rûbāha bir bir bu maḳālın

İB 52

902 Senün bu sözleründür kırmızı güc
Ne çāre èyleyüm men töksen ülgüc

903 Sene ‘arz èyleyüm bir kelme kūtāh
Mene baş sūrtme elden salsan İlāh

AZ 60

904 Teraḥḥum èyle ayrı fikre düşme
Faḳīrem bī-nevāyam çoḫ o çeşme

İR 45

905 Götür bu kīne vü buḡzā ürekden
Bu şeytān daşını gel tōk etekden

906 Ḥayāl èyle ḥilāfım vardu küllī
Sene bilmem ne vardur başı külli

Cevāb-ı taḳşīr-i evvel

907 Dayan bir laḫza az kıl ıztırābun
Dèyüm tā men senün bir bir cevābun

901 bir bir bu: buyur bu İB / bu: yēr M

902 Senün: Senin M / sözleründür: sözlerindür M

903 Sene: Señe İB / èyleyüm: èyleyim İB // İlāh: Allāh M

906 vardu: vardı M // Sene: Señe İB / bilmem: bulmam M / vardur: olubdur İR, vardı M

907 ıztırābun: ıztırābın M // senün: senin M / cevābun: cevābın M

908 Dêdün vardur edebde çoĥ kuşûrım
Ki aşlâ yoĥ benim şerm-i hużûrım

909 Şekâvet riştesin boynıma sallam
Hużûr-ı ĥalkda kāmımı allam

910 Cevābun al çoĥ êtme dād u bî-dād
Mene vārid degil hergiz bu îrād

911 Benî Ādem ĥayā hîç èylemezler
Edeb resmini hergiz gözlemezler

M 47

912 Dêyûller Ĥālîķi her yerde ĥazır
Cemî'an işlere bînâ vü nâzır

913 Gêne bu ĥâllen baĥmub İlāha
Olallar mürtekib yüz min günāha

914 Olar Ĥālîķlerinden èylemür şerm
Neye men èyleyüm onlardan āzerm

908 Dêdün: Dêdüm AZ, Dêdin M / vardur: vardır M

909 boynıma: boynuma M

910 Cevābun: Cevābın M

912 Dêyûller: Dêyeller İB

913 ĥâllen: ĥâlilen İB, ĥâlile M / baĥmub: baĥmayub AZ

- 915 Sene vāzıh dēyüm ēy merd-i merdān
Bular insān degil ḥayvāndu ḥayvān

Cevāb-ı taḫṣīr-i ṣānī

- 916 Beyān ēylesen indi ēy ḥarāmī
Meger lāzımdı ḥayvān iḥtirāmı

- 917 Gēce nıṣfında ger feryāda gellem
Ürekden nāle kıllam dāda gellem

- 918 Budur fikrimdür ēy gāfil yatanlar
‘İbādet ṣīvesin elden atanlar

AZ 61, İB 53

- 919 Oyanub belke dursunlar namāza
Tažarru‘ ēylesünler kār-sāza

- 920 Édüb dergāh-ı Ḥaḫḫa ‘arz-ı ḥacāt
Ḥudāvendile kılsunlar münacāt

- 921 Kılub Allāh meni bu işde me’ mūr
Bu vāzıhdur ki *el-me’ mūru ma’ zūr*

915 Sene: Señe İB / merdān: nā-dān AZ, dānā İB // ḥayvāndu: ḥayvāndur İB, İR, ḥayvāndı M

916 indi: imdi İB // lāzımdı: lāzımdur İB, İR, lāzımdı M

918 fikrimdür: fikrimdü İR

919 Oyanub: Oyanıb M / dursunlar: dursınlar M // ēylesünler: ēylesinler M

920 kılsunlar: kılsınlar M

921 *el-me’ mūru ma’ zūr*: Emir altında olan özür sahibidir.

922 Menim bu işlerime kılma inkār
 Hayālim halka ihsāndur ne āzār

Cevāb-ı taḫṣīr-i siyyum *

923 Dēdün men kıyrukımda vırmışam tāt
 Meni ta‘ne oḡına ētdün āmāc

924 Bu ĩrādun sene ‘iṣyāmı çoḡdur
 Mene bu maṭlabun hıç daḡlı yoḡdur

925 Bu yērde yoḡdı taḫṣīrim müselleṃ
 Ŗzi halk ēyleyüb Hallāk-ı ‘ālem

İR 46

926 Ėdersen naḡṣa ya naḡḡāṣa ĩrād
 Danışma kes sesün ēy dād-ı bī-dād

927 Sōzün āḡırde çekdi irtidāda
 Yaḡīnen kāfir oldun bu ārāda

922 bu: —AZ

* Cevāb-ı taḫṣīr-i ṣāles İB, Cevāb-ı taḫṣīr-i sevvum M

923 Dēdün: Dēdüm İR / kıyrukımda: kıyrukımda İB, kıyrukımda M // oḡın: oḡıyla İB

924 ĩrādun: ĩrādın M // Mene: Señe İB / maṭlabun: maṭlabın AZ, M

925 yoḡdı: —İB, yoḡdu İR // Ŗzi: Meni İB

927 irtidāda: irtidāya M

928 Kõduķ ğaflet yolın dutmış ğedersen
Durub Perverdigāra baħř edersen

929 Yedi řeytān bu poħlarun birinden
Olub mel'ūn-ı 'ālem öz yerinden

930 Ĥudāvendūn iřinde kılma diķķat
Ki vardur her işinde neķe ĥikmet

931 Dēyūm bir ĥikmetini ol ĥaber-dār
Ki sen Allāh işinde kılma inkār

M 48

932 Ki ya'nī tāc koymaķluk zamānı⁷²⁶
Dāli ğönder ne bu dūnyā-yı fānī

933 O řāhī ki bu dūnyāda koyar tāc
Kalar başı aķuķ maħřerde muħtāc

934 Birisi olmaya ķalsun önine
Bu cūr řāhun Ĥudāyā vay ğünine

929 Yedi: Dēdi AZ / poħlarun: poħlardan M / birinden: yerinde İR, M // yerinden: dilinden İB, yerinde İR, M

930 Ĥudāvendūn: Ĥudāvendin İR, M

931 ĥikmetini: ĥukmini AZ // işinde: işine AZ / kılma inkār: neķe ĥikmet M

932 koymaķluk: koymaķlık M // ğönder: ğöndür AZ, İB

933 koyar: koya İB // Kalar: Kalar İB, İR, M

934 ķalsun: ķatsun M / önine: öline M

AZ 62

Der-h'āheş kerden-i ħorūs ħalāşī-i ħod-rā ez-rübāh

935 Ğaraż çünki ħorūs-ı zār u maĥzūn

Tamām ètdi cevābın ol ciger-ĥūn

İB 54

936 Töküb kan yaş ürekden çekdi bir āh

Dèdi rübāha èy ġāfıl ol āġāh

937 Gel indi kıl ürek āyīnesin şāf

Sen Allāh perde çekme èyle inşāf

938 Cevābun birbebir bildün eşitdün⁷³¹

Men-i bī-çārenin derdine yètdün

939 Nedür indi sözün bu bī-nevāya

Muraĥĥaş kıl meni salma belāya

940 Sene çün ĥāletim oldu müşāĥĥaş

Meni çönder başıva kıl muraĥĥaş

941 Dèdi tülki 'aceb fıkr èyleyübsen

Bèle bildün cevābımı dèyübsen

935 ol: o M

937 indi: imdi İB

938 bī-çārenin: bī-çārenün İB, M

939 indi: imdi İB

940 Sene: Señe İB // çönder: çöndür AZ

942 Kulakıma benim gétmez bu sözler
Dağı bî-cā sözi kılma mükerrer

943 Eger bu sözlerive şahidün var
Çağur gelsünle yoğsa kılma ısrār

944 Kabül olmaz sözün çün müdde'isen
Egerçi müttakisen el-ma'isen

945 Horūs 'arz êtdi bā-hāl-i şikeste
Getürrem şahidimi başım üste

946 Bu sâ'at birce bu yêrde dut ārām⁷³⁶
Ki tā şahidlerime eylüm i'lām

İR 47

947 Çağurram derdimi kende yêtürrem
Senünçün ayrı aqsakçal getürrem

948 Üçi hâcı kalanı Kerbelā'î
Hilâfım yoğ danışmam men hevā'î

942 Kulakıma: Kulagıma AZ / gétmez: gelmez İB

943 yoğsa: çoğda İR / kılma: étme M

946 Bu sâ'at birce bu yêrde: Bu yêrde birce sâ'at gel AZ // tā şahidlerime: şahidlerimi men İB, men şahidlerimi M

947 Senünçün: Sene çoğ İB / ayrı: bir mi İB

949 Dèdi tülki ‘acebsen bî-nevāsan
Ne çoḡ tül-ı kelāma mübtelāsan

950 Meni incitme çoḡ èy nūr-ı ‘aynım
Danışdun bes ki gètdi baş u beynim

AZ 63

951 Balam çoḡ èyleme sözde ta‘āruz
Ḥayāl ile danışma sen tenākuḡ

952 Bu a‘vānı kabaḡca èyledün tarḡ
Özün kıldun hamı insānları cerḡ

M 49

953 Dèdün insān cemī‘an bî-ḡayādur
Hamı merdūd-ı dergāh-ı Ḥudādur

954 Bu cür şāhidlerün ne i‘tibārı
Ḳabül ètmek degil şer‘ün ḡarārı

İB 55

955 Ḥorūs-ı ḡaste gördi çāresi yoḡ
Dèdi ger özge şāhid istesen çoḡ

956 Bizim bu kendimizde yüz köpek var
Şehādet emrine artuḡ kömek var

955 şāhid: —İR, olsa M / istesen: istesün AZ, İR

956 artuḡ: artuḡ İB, M

957 Êşitdi tülki geldi çaldı kah kah
Dèdi èy merhabā bu ‘aqla beh beh

958 Yaķīnen derdive çāre tapulmaz
Balam kaç gèt köpekden şāhid olmaz

959 Satallar bir kûte ĩmānlarını
Salullar dūzaķ içre cānlarını

960 Uzaķdan bir nefer pulçı göreller
Onun dalınca üç sā‘at hüreller

961 Atubsan bir teke kütten çörekden
Êder nā-ķaķ şehādetler ürekden

962 Odur şāhid ki ĩmānını atmaz
Ölince dīnini dūnyāya satmaz

963 Ne ĩn ki görsedende bēş kıran pul
Vère nā-ķaķ şehādet vèrmeye tül

957 çaldı: çekdi M

961 çörekden: börekden İR

963 görsedende: görsenende İB, gösterende M // vèrmeye tül: günde min yol M

964 Ḥorūs ‘arz êtdi èy bā-‘izz ü temkīn
Özün şāhidlerimi èyle ta‘yīn

965 Ne cūr şāhid buyursan men getürrem
Bu sâ‘atde ḥuzūrıva yètürrem

966 Dèdi tülki gerek söz post-ı kende
Dayanma bir nefer gönder bu kende

967 Êde iki ḥorūs ḥāzır bu vaḳte⁷⁴⁵
Gerek olsunla lāl lüm‘a u uḥte

AZ 64

968 Gelüb emründe kılsunlar şehādet⁷⁴⁶
Şehādet êtseler tapdun sa‘adet

969 Ḥorūs-ı bī-nevā kaldı mu‘aṭṭal
Töküb yaş bir başı oldu iki el

İR 48

970 Baḥub gördi bu işler başa gelmez
Bugünde bir görenler aşā gelmez

964 Özün: Özin M

966 bu kende: bu günde İR

967 Êde iki: İki êde İB

968 emründe: emrinde M

970 bir: bu AZ, M / görenler: günler AZ, İB / aşā: başa M

971 Özinden el çeküb açdı dilini

‘Ayān êtdi hamı derd-i dilini

972 Dêdi farz êt günāhım vardı küllī

Sene bilmem ne düşmüş başı külli

973 Ürekler bāmına ursan salubsan

Ḥudā-rā doğru söyle ne olubsan

974 Sitemle tāb u ārāmım kesübsen

Meger daruğasan ya muhtesibsen

M 50, İB 56

975 Ne dahli var sene kâđī degilsen⁷⁵¹

Ki bēle işlere rāzī degilsen

976 Meger kâđī olubsan ya efendi

Veyā mālīk sene tapşurdı kendi

977 Seni kim èyleyüb kende mübāşir

Elünde vardı fermānundur ‘āşir

971 Özinden: Özünden AZ / açdı: aşdı İB // derd ü dilini M

972 küllī: ziyāde AZ // düşmüş: düşmüş M / başı külli: bu irāde AZ / başı: başa M

973 ursan: korhı M / salubsan: alunsan AZ, olubsan İR

975 sene: señe İB / degilsen: degülsen İR, M // degilsen: degülsen İR, M

976 ve 977 İB’de yer değiştirmiştir. // sene: señe İB / ‘āşir: āşir AZ, İB, İR

978 Seni kim bu maḥāle kıldı ḥākim
Hanı ḥükmün benim senden ne bākım

979 Veyā kende kelānter kedḥudāsan
Ḥudā-rā doğrısın dè ne belāsan

980 Ḥudādan şermün olsun Ḥaḫ yolu gèt
Elimden ‘arza çi vardır beyān èt

Cevāb-ı rūbāh be-ḥorūs

981 Êşitdi çün bu aḥvālâtı rūbāh
Elin vèrdi eline çaldı ḳah ḳah

982 Dèdi men emr-i ma‘rūfam cihānda
Bu işde şöhretim var Işfahānda

983 Ḥilāf èdenlerün vèrrem cezāsın
Èdüb tenbīh yandurram atasın

AZ 65

984 Namāzı her kimün gètse ḳazāya
Aḳaca bağlaram sallam belāya

980 şermün: şermin M // vardır: vardır M / beyān: ‘ayān İR

981 çaldı: çekdi AZ

982 emr-i ma‘rūfam: emr ü ma‘rūfam İR

983 Ḥilāf èdenlerün: Ḥilāf her kim ède M / èdenlerün: èdenlerin İR // Èdüb: Èdib M / yandurram: yandırırım M / atasın: anasın İB

984 kimün: kimin M / gètse: kèçse AZ, İR

985 Oruc her kim yêse dustağa sallam

Dutub küffāra seni ondan allam

986 Zināsi her kimün düşse ‘ayāna

Yaq̄in vırram ona yüz tāziyāne

987 Birisi halka olsa merdüm-āzār

Onı tenbīh içün kıllam giriftār

988 Çıha her kimse ziyyinden mu‘ayyen

Üzerem it kimi başını bedenden

989 Eger dutsa birisi bī-edeb iş

Boğazından baturram bir qayım dış

990 Eger zālīm eli olsaydı beste

Yaq̄inen qalmamışdı daş daş üste

985 küffāra: küffār AZ, M

986 Zināsi: Anası İB / kimün: kimin M // vırram: urram İB, durram İR

987 halka olsa: olsa halka AZ

988 it kimi başını: başını it tek M / başını: başın İB, İR

989 baturram: götürrem İB

Me'yūs şoden-i ħorūs ez-rübāh ve mutevessil şoden be-Ĥudāvend-i 'alā-a'lā *

İB 57, İR 49

991 Ĥorūs-ı bī-nevā qaldı mu'aṭṭal

Baḥub gördi üzüldi çāreden el

992 Görüb tülki olub mest-i şerāret

Ki her ne söz dēyün ēyler ḥarāret

993 Ne yalvarmaq bilür ne āh u zārı

Atub elden rızā-yı Kirdigārı⁷⁶⁵

994 Kēçüb Ḥaḫdan dutub şeyṭān dimāğın

Ėdüb endāzeden ḥāric ayağın

M 51

995 Qarovul qoymurı hergiz sözine

Kēçüb inşāfı baḥmur aq yüzine

996 Temelluq nā-necībe vēc yētürmez

Ki it qursağı hergiz yaq götürmez

* Me'yūs şoden-i ħorūs ez-rübāh ve mutevessil şoden-i ū be-Ĥudāvend-i a'lā İB, Me'yūs şoden-i ħorūs ez-rübāh ve mutevessil şoden be-ḥazret-i İlāh M

992 dēyün: dēyür M

993 Atub: Alub AZ

995 qoymurı: qoymırı AZ, İR / hergiz: merkez M

996 yaq: yağ M / götürmez: getürmez İR, M

997 Êşitmez Hâk sözün Hâkka yamandur
Ona söz günbed üste kirdigândur

998 Yüzün dönderdi Hayy-ı Kirdigāra
Ürekden yalvarur Perverdigāra

999 Dèyerdi èy Hudā rahm èt amāndur
Esîr-i düşmenem hālim yamandur

AZ 66

1000 Hudāyā başıma koy küllî minnet
Meni bu nā-bekāra kılma kısmet

1001 Meni me'yūs kılma rahmetünden⁷⁷¹
Boyun burmam ölince tã'atundan

1002 Bu mel'ünün bugün ağzını bağla
Meni āzād èyle boynımı dağla

1003 Revā görme meni sen bu la'îne
Halāş èyle apar sat kıl yérine

997 Êşitmez: Êşidmez M

998 yalvarur: yalvarub M

999 Esîr-i: Esîrem AZ

1001 burmam: burram İB

1002 mel'ünün: mel'ünün İB // boynımı: boynumı M

1004 Bu nezr olsun kıtar bu bî-nevânı

Ki terk étmem şehir vakti ezânı

1005 Bu 'arzımı eşit yâ Rab dilimden

Bu 'ahd olsun ki men öz hâşılımdan

1006 Vêrem on beş yumurta bir fakîre

Fakîr ü bî-nevâ vü dest-gîre

1007 Bu 'ahd olsun 'ilâc ét bu belâya

Ayak yalın gèdim men Kerbelâya

1008 Bu nezr olsun ki günde elli nevbe ⁷⁷⁶

Günâhımdan édüm yâ Rabb tevbe

1009 Meni zâlim elinden èyle reste

Ki her ne nezr kıldum başım üste

İB 58

1010 Hamı bu nezrlər olmuş mene dîn

Sözümde yoh yalan *bi'r-re'si ve'l-'ayn*

1004 kıtar: kırtar M // ezânı: du'ânı M

1006 Vêrem: Vêrüm AZ, Vêrim İB // bî-nevâ vü: bî-nevâya AZ

1007 Bu: Bir İR, M / 'ahd: şart İB // gèdim: gèdüm AZ, İR

1008 édüm: edim İB, M

1009 elinden: mālında İR // kıldum: kıldım İB, M

1010 olmuş: olmuş M // Sözümde: Sözünde AZ / *bi'r-re'si ve'l-'ayn*: Baş ve göz ile.

1011 Yalan ‘arz ëylesem men ëy Hudāvend
Delikli daşa bir mihrāba sevgend

1012 Yalan arz ëylesem men bu kelāmı
Yëdüm bir lahzada iki balamı

1013 Dëye bilmem ‘ibādātın çoĥ azın
Këçirtmem lîk bësh vaĥtın namāzın

İR 50

1014 Şerī‘at derdinün tapdım devāsın
Këçen tã‘atların kıllam kaçāsın

1015 Hudāyā şāhid ol men a’ib oldum⁷⁸³
Këçen bed işlerimden tã’ib oldum

1016 Amān Allāh tükendi māye-i ‘ömr
İrişdi āfitāba sāye-i ‘ömr

AZ 67, M 52

1017 Ölümünden qorĥmıram yoĥdur hirāsım
Qıyāmetdendi ĥavf-ı bî-qıyāsım

1011 ëylesem: ëtmerem AZ // bir: hem İB / daşa bir: daşda ki İR

1012 ëylesem: ëyleyüm İB

1013 Këçirtmem: Këçirmem M / bësh: bir İB, İR / vaĥtın: vaĥte M

1014 tapdım: tapdum İR, dermānı AZ // tã‘atların: ĥācetlerin AZ, tã‘atların İB

1015 a’ib: ābit AZ, tã’ib İB

1016 Allāh: —İR // İrişdi: Dirişdi M / ‘ömr: ‘ömrüm M

1017 Ölümünden: Ölimden AZ / qorĥmıram: qorĥuram İB / hirāsım: hirāsam İR, M // Qıyāmetdendi: Qıyāmetdür ne AZ, Qıyāmetdendü İR, Qıyāmet topdı M / qıyāsım: qıyāsam İR, M

1018 Düşende fikrime hevl-i cehennem

Beden titrer eder hâlimi berhem

1019 Hudâyâ 'ömri lağvile kêtürtdüm

Hemîşe lehv u lu'bile kêtürtdüm

1020 Sene yahşî 'ibâdet êtmedüm men

Halâşile itâ'at êtmedüm men

1021 Günâhım çoḡ yüzüm kara Hudâyâ

Elim boş êyle bir çâre Hudâyâ

1022 Çetindür êy Hudâ kabrin 'azâbı

Bu miskîn bendenün yoḡ hîç tâbı

1023 Yolum çoḡ tûşe yoḡ êy Hayy-ı zü'l-men

Dê hansı derdime kan aḡlayum men

1024 Cevânluḡ mevsiminde mestdüm men

Cehâlet kaydına ser-mestdüm men

1018 fikrime: yādıma İB

1019 kêtürtdüm: kêtirdüm AZ, kêtirdim M // kêtürtdüm: kêtirdüm AZ, kêtirdim M

1020 Sene: Señe İB / êtmedüm: êtmedim İB, M // Halâşile: Hulûşile İB / êtmedüm: êtmedim İB, M

1021 yüzüm: yüzim M

1022 kabrin: kabrün İB // yoḡ: —İB

1024 Cevânluḡ: Cevānlıḡ AZ, İR / mevsiminde: günlerinde M / mestdüm: mestdim İB, mestidim M // mestdüm: mestidim İB, İR, M

1025 Egilmezdim rükū'a ya sücūda
Şerī'at hükmin almazdum vücūda

1026 Hemīşe ẖvāb-ı ğafletde yataрдum
Namāz adın eşidcek baş atardum

1027 Hılāf-ı şer' de ısrār ederdim
Nekīr ü Münkeri inkār ederdim

1028 Ederdim muḍḥike semmū'l-hıyāṭı⁷⁹
Ḥesābī ḥaşrı mīzānī şırāṭı

İB 59

1029 Ḥayālimden ölüm keçmezdi hergiz
Ḳıyāmet fikrime düşmezdi hergiz

1030 Ḍalālet cāna bir od saldı yandım
Cehennem āteşini sehl şandım

1031 Mey-i ğaflet dil-i nā-şāda vërdim
Alub bir bāde 'ömri bāda vërdim

1025 Egilmezdim: Egilmezdüm AZ // hükmin: hükümün AZ, İB / almazdum: almazdım İB, M
1026 yataрдum: yataрдım İB, M // atardum: atardım İB, İR, M
1027 ederdim: ederdüm AZ // ederdim: ederdüm AZ
1028 Ederdim: Ederdüm AZ / muḍḥike: maşḥara M
1030 cāna: ḥāle M / yandım: yandım AZ // şandım: şandım AZ, İR
1031 vërdim: vërdüm AZ // bāde: yërde M / vërdim: vërdüm AZ

1032 Eger saysam varımdur min günāhım

Yohumdur min günāha bir şevābım

1033 Hudāyā raḥm kıl ey Ḥayy-ı Mennān

Peşimānam peşimānam peşimān

AZ 68

Der-va'z u naşihat ve bîdār kerd-i merdum *

1034 Belî cānım 'azîzim olma medhûş

Ölüm hengāmesin etme ferāmûş

1035 İki zāddur gerek olsun nazarda

Gêce gündüz seferde ya ḥazarda

1036 Birisi Ḥālîk-i 'azze ve celdür

Biri evler yıḥan ġāfil eceldür

İR 51

1037 Gözüm kıl iktidā ehl-i şalāḥa

Bugünkü işlerün koyma şabāḥa

1032 saysam: saysamdum AZ / varımdur: varımdı İB, M // bir şevābım: 'özü-ḥ'āhım M

1033 Ḥayy-ı Mennān: Ḥayy u Mennān M // peşimān: peşimānam M

* Der-va'z u naşihat bîdār kerd-i merdum ez-ḥ'āb-ı ġaflet AZ, Der-naşihat ve bîdār kerd-i merdum M

1036 celdür: Ḥālîk-i celdür AZ

1037 iktidā: iktidār AZ // Bugünkü işlerün: Bugünün işlerin İB

M 53

1038 Günāhun vardur el Allāhıva aç

Kayıt besdür dayanma tevbeğe kaç

1039 Ölüm birden gelür eyler giriftār

Haber-dār ol haber-dār ol haber-dār

1040 Eger ‘ömrün ola heştād u doḡsan

Yaqın ile oḡul āḡirde yoḡsan

1041 Ecel āḡirde eyler dest-beste

Çeker taḡt-ı şerīfün taḡta üste

1042 Bu sākin yēr o üste çarḡ-ı gerdān⁸⁰⁵

Haḡīkatde olur bir sāz u kirmān

1043 Gēce gündüz dolanur iş ferāhem

Benī Ādem başı darta dem-ā-dem

1044 Mūsāfirsēn dayanma ēyle āhenk

Yol üste ētmeyübdür kimine lenk

1038 vardur: vardı İB, İR, M / Allāhıva: İlāhıva M // dayanma: amāndur İR

1040 doḡsan: doḡsan M // āḡirde: āḡir ki İB, İR / yoḡsan: yoḡsan M

1042 o: od İR, M / gerdān: gerdūn M

1043 dolanur: olur her AZ

1044 kimine: kim sene M

1045 Düşe her kimse māl u sāl eline

Düşer āhîr günü ġassāl eline

1046 Vefāsı yoġdı dünyā şāhidinün

Vêrûbdür üç talākın şāhidinün

İB 60

1047 Bu dünyā ve o dünyā iki bacı

İki bacını almaz merd-i nācī

1048 İki düşmen biri olmaz bu müşkil

Yayılmaz bir çemen içre iki gül

1049 Sıkışmaz bir maķāma zulmet u nūr

Ķucaķlaşmazla hergiz dēyülen hūr

AZ 69

1050 Ürek bir yār-ı berdür olma gümrah

Ki bir taġt üste egleşmez iki şāh

1051 Bu şevher-keş ‘acūzın gör işini

Senün tek min nefer ‘āşık kişini

1045 Düşe: Düşer AZ / māl u sāl: māh u sāl İR, M

1046 talākın: ataķı AZ

1047 bacını: bacı AZ

1048 biri: eger AZ / müşkil: heykel AZ // Yayılmaz: Yazılmaz İB / içre: —AZ

1049 Ķucaķlaşmazla: Ķucaķlaşmaz AZ, Ķucaķlaşmazla M // hūr: nūr İR

1051 ‘acūzın: ‘acūzun İB, İR // nefer: nażar M

1052 Salub nār-ı firāka yandırubdur

Özin çekmiş karağa yan durubdur

1053 Eger beş gün édübsen kām-rānluk

Ne hāşıl gelse ger kabrün karanluk

1054 Eger cān kimi kıoysan nazlu yārı

Ne hāşıl dalda var kabrün feşārı

1055 Ecel çenginden olmaz kimse āzād

Ne yalvarmak bilür ne dād u bīdār

1056 Özün fikr èyle evzā'-ı lahıdden

Sene imdād olunmaz bir eħadden

1057 Dème menden şora ehl ü 'ayālīm

Mene ihsān eder hoşdur menālim

1058 Hemīn ki kabre gètdün kèçdi beş gün

Nèçe gün oldı kabır içre degürdün

1052 yandırubdur: yandırubdur İB, M // Özin: Özün İR / yan durubdur: yandırubdur İB

1053 gelse: olsa İB

1054 kıoysan: kıuşan İR, kıuşan M / nazlu: nazlı İR // dalda var kabrün feşārı: kabrün gerçi tarı İB

1055 çenginde: cenginden AZ, çenginde İB, İR

1056 Sene: Señe İB / olunmaz: olmaz İB

1057 hoşdur: çoħdur İB / menālim: mālım M

1058 oldı kabır içre: kabır içinde sen M / degürdün: döngün AZ, señe gün İB, degildün M

1059 Yaķın ile düşer dillerden adun

Revā olmaz o dar yêrde murādun

M 54, İR 52

1060 Seni yāddan çıhardur kavm u kardaş

Ne oğlan yād êder ne yār u yoldaş

1061 Kızun dāmādile meclis kuralıar

Gelin oğlunla laķķıltı vıralıar

1062 Gêder ‘avratda bir gerden kelefte

Yêyeller mālıvı bî-çāre müfte

1063 Bu hāletde seni yāda salan kim

Senün bî-çāre derdive kalan kim

1064 Çerāgun himmet êt gönder kabaķdan

İşık düşmez dalıdaki çerāğdan

İB 61

Mustecāb şoden-i du‘ā-yı ĥorūs ez-dergāh-ı Ĥudā *

1065 Ĥulāşa çün ĥorūs êtdi tevessül

Dêyüb çoĥ nezrler kıldı tevekkül

1059 dillerden: dillerde İR // olmaz o dar yêrde murādun: olmazdur o yêrde bir adun İB

1060 oğlan: oğlun İR, M / yār u yoldaş: yāru ne yoldaş AZ

1061 oğlunla: oğlanla İB / vıralıar: urallıar İB

1062 ‘avratda: ‘avrat AZ // mālıvı: mālun êy AZ

1064 Çerāgun: Çerāķun AZ // düşmez dalıdaki: düşmez mi daldaki AZ / dalıdaki: daldaki İR

* Mustecāb şoden-i du‘ā-yı ĥorūs ez-dergāh-ı Ĥudāvend-i ‘azze ve cel AZ

1065 êtdi: oldı AZ, İR

AZ 70

1066 O dem kıldı tefāzzul Hāyy-ı a‘lām

Hālāş olmak yolını ètdi i‘lām

1067 Fe-kem li‘llāhi min-luţfin hafıyyi

Yedukku hafāhu ‘an-fehmi’z-zekiyyi

1068 Rücū‘ èyle işün Perverdigāra

Başun koy yat ki derdün tapdı çāre

1069 Gerek zımnem ola biraz telāşun⁸²⁹

Özün öldürme çoğ yırtma külāhun

1070 Hamı iş bāţinen İlāhlundur

Nazarda gerçi hān u şāhlundur

Der-rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve resīden-i ū be-ḳabristān

1071 Ğaraż tülki zi-bes gezdi dolandı

O kendin görkeminde daldalandı

1072 Dolandı bes ki bağırı ḳana döndi

Yolı nā-gāh ḳabristāna düşdi

1067 Allah’ın ne kadar gizli lütufları vardır ki, onların gizliliği zeki kimselerin anlayışının ötesindedir.

1069 öldürme: öldirme AZ / külāhun: كلاًشون AZ, M

1070 İlāhlundur: İlāhilendur İB, Allāhlundur M // hān u şāhlundur: hān şāhlarilendur İB

1071 gezdi: oldı AZ // kendin: kendün İB, İR

1072 nā-gāh ḳabristāna düşdi: ḳabristāna nā-geh dolandı M / düşdi: döndi İB

1073 Yêtişdi istedi kêçsün oradan

Özin çeksün o miñnetlü serādan

1074 H̱orūs-ı ẖaste çekdi āh u efgān

Gözinden yaş yêrine tōkdi al kıan

1075 Bêle ses çekdi ses düşdi cihāna

Yêtişdi nāle yêrden āsumāna

1076 Çekerdi āh āh üsten pey-ā-pey⁸³⁵

Sızıldardı besān-ı nāle-i ney

1077 Gözi yaşı ürek āhı dem-ā-dem

Qurardı yêrde gögde bezm-i mātem

1078 Çü tülki oldı bu ẖale ẖaber-dār

Taẖayyür kıaydına oldı giriftār

1079 Dêdi āyā nedür bu nāle vü āh

Meni bu emrden gel êyle āgāh

1073 Özin: Özün İB, İR

1075 ses düşdi: bes düşdi İR // nāle: nār İB

1076 Sızıldardı: Sızıldardı AZ

1077 Gözi: Gözün M

1079 nāle vü āh: āh u nāle İB / nāle: girye AZ

M 55 1080 arıřmıř āletūn alar gōzūn var
Bēle ma‘lūm olur kim sōz mōzūn var

İB 62, İR 53 1081 orūs arturdı āhın ki sūandan
Bu abristāndu gāfil kēçme burdan

AZ 71 1082 Yatub bu yēde o sultān-ı ‘ālī
Ki kēçmiřdi feleklerden celāli

1083 Ecel almış elinden tāc-ı řāhı
ara toprak olubdur tatgāhı

1084 Yatub bu yēde artu mū‘min-i pāk
Yatub bu yēde o erbāb-ı idrāk

1085 Yatub bu yēde yaşı meh-liālar
Yatub bu yēde o nev-kedudālar

1086 Yatub bu yēde oş ra‘nā cevānlar
Yatub bu yēde zībā cān satanlar

1080 var: zār İB // kim: ki İB / sōz mōzūn var: bir sōzūn var M

1081 arturdı: artırdı AZ / āhın: —İR // abristāndu: abrüstāndu AZ, abristānda İB, abristāndı M / burdan: bundan M

1083 tatgāhı: ‘ābgāhı M

1085 o nev-kedudālar: olı kedudālar M, zibā cān satanlar İB

1086 zībā cān satanlar: o nev-kedudālar İB

1087 Cevānlarun alubdur sīnesi āk

ara gzler olubdur srmesi hāk

1088 Bu Mslimler ki bu yrde yatublar

Tamāmi avm u avāmı atublar

1089 Yr altında hemīše zār u a'im

alubdur gzleri ellerde dā'im

1090 Tamāmen ārzū tomın ekbler

Gelb gden yolına gz tikbler

1091 Bu yrden aynayan eme aur su

lenler gzlerinn yaıdur bu

1092 ulan gzlerivi ba nergis yzine

Baur min hāsretile yr yzine

1093 Ger istersen rızā-yı Kirdigārı

Ferāmū eyleme ehl-i mezārı

1087 Cevānlarun: Cevānların M / alubdur: bu yrde AZ, olubdur İB // hāk: āk İR

1088 Tamāmi: Tamāmen İR, M

1089 Yr: Bir M

1090 yolına: yoluna M

1091 aynayan: anla İB / aur: aan M

1092 gzlerivi: gzlerle İB / yzine: zine İB, İR, M

1093 Ger: Eger AZ

1094 Eger sen baḥmasan ehl-i mezāra
Yakīn ēyle ḳasem Perverdigāra

1095 Ölende ḳabrive bir kimse baḥmaz
Ziyāret ‘azmine hīç kim dolanmaz

1096 Yolum her dem düşerdi bu diyāra
Vērürdüm fātiḥa ehl-i mezāra

1097 Oḥurdum şıdḳ özile ḥamd u sūre
Ėderdim āmīnin ehl-i ḳabūre

1098 Ne çāre indi yoḥdur ihtiyārım
Felek kesmiş yaman şabr u ḳarārım

AZ 72 1099 Gel indi himmet ēt ēy nīk-fercām
Ḥudā-rā gētme bir sâ‘at dut ārām

İB 63 1100 Dēyüb bir fātiḥa oḥu du‘āsın
Revā ēyle ölenler müdde‘āsın

1094 baḥmasan: baḥmasun AZ, İR

1095 ‘azmine: ḳaşdına M / kim dolanmaz: kimse ḳaḥmaz M

1096 Vērürdüm: Vērürdim İB, Vèrerdim M

1097 Oḥurdum: Oḥurdım İR / özile: —İR // Ėderdim: Ėderdüm AZ / āmīnin: hediyyesin İR, M

1098 indi: imdi İB // kesmiş yaman: gétmiş amān İB

1099 indi: imdi İB

1100 oḥu: oḥur AZ, oḥı M

1101 Êşitdi tülki durdı albi yandı

or sın avl u fi'line inandı

M 56

1102 ab l  tdi na  hat d  meninden

Olub  fil onun mekr   feninden

al    oden-i or s *

1103 D yende f ti a azı aıldı

or s All h d y b birden atıldı

 R 54

1104 O y rde varidi bir serv aacı

or sın derdin n oldu 'il ci

1105 Uub servin budaın mesken  tdi

O p r-fen z lime ya  sı fen  tdi

1106 ara  elden g d b meclis pozuldu

Gelin erkek ı hub  oy b t l oldu

1107 Bu a v latı   nki t lki g rdi

 zin y rden y re  aldı  aırdı

1101 albi yandı: yandı albi AZ // or sın: or sun  B

* — R

1104 varidi: vardı AZ, f ti a  R / aacı: aacı  R // or sın: or sun  B / oldu:  tdi  R / 'il ci: dev sı  B, il cın  R

1105 Uub: aub M

1106 g d b: ı hub  B

1107   nki t lki: t lki   nki  R, M //  zin:  z n M

1108 Çeküb ses vayhırub çaldı elini

Yüzini yırttı yoldı saqqalını

1109 Dèdi la‘net o bed-girdāra gelsün

Yēmemiş fātiha emvāta vèrsün

AZ 73

1110 Èvim yıhıldı oğum daşa geldi

Yamanca başıma hōrre yaħıldı

1111 Qara yolda olaydı bu teqaddüs

Mene lāzım degildi bu tecessüs

1112 Qāḍīlandum yalandan ‘ābid oldum

Şerī‘at ehli oldum zāhid oldum

1113 Ne yaman lafzıdı geldi dilime

Yalançık fātiha degsün ölime

M 57, İB 64

1114 Hōrūsa bir baħub egdi nèce gül

Dèdi tülki dutuksen başıva kül

1110 yıhıldı: yandı M / oğum: oğım İB, oğum da M / geldi: degdi İB, M

1112 Qāḍīlandum: Qāḍīlandım İB, M

1113 Ne yaman lafzıdı: Yaman lafzıdı bu M / lafzıdı: lafzıdı İB // Yalançık: Yalancık İB, İR, Yalançı M / ölime: dilime AZ

1114 baħub: baħun AZ // dutuksen: tökübsen İB, tökesen M

1115 Dèdi tülki èvivi Hâk yıhaydı

Yëyeydün dutcağın cānun çıhaydı

1116 Gerek dutcağ dutaydum orda başın

Kêçirtdüm bilmedim sen baş boyunsan

Der-ğayz kerdin-i rübāh *

1117 Hōrūsı sesleyüb ol demde tülki

Dèdi qalsun senünkiyle benimki

1118 Gözi dutma mene hîle gelürsen ³⁷¹

Menim de hilemi yahşı bilürsen

1119 Bunı anla kışāş ‘uqbāya qalmaz

Bu derdi şāh tülki qabre aparmaz

1120 Meni zālīm bu rengün èyledi lenk

Sene bir çul tiküm her sapı bir renk

1115 Yëyeydün: Nolaydı İB / cānun: cānın İB

1116 dutaydum: dutaydı İR, dutaydım M / başın: yasın İB, M // Kêçirtdüm: Kêçirdüm İB, Kêçirtün İR, Kêçirtim M / bilmedim: bilmedüm AZ

* —İR, Ğayz kerdin-i rübāh AZ

1117 Hōrūsı sesleyüb: Hōrūsa seslenüb AZ // qalsun: qalsın AZ

1118 dutma: dönme M

1119 şāh tülki: tülki şāh İR, tülki bék M

1120 Sene: Señe İB

1121 Eger Allāh amān vërse ecelden
Seni sallam bir özge vaḳte dilden

İR 55

1122 Mene bildün yamanca ḳulluḳ ètdün
Bu ‘ālemde meni bir pulluḳ ètdün

1123 Men öli sen diri saḥla yādunda
Sene mātem dutum öz ber-bādunda

1124 Vërüm bir od sene èy mekr-pīşe
Dèsünler dāstānlarda hemīşe

1125 Sene bir iş çeküm işüm ḡaddār
Hamı ‘ālem dèsünler ellerün var

AZ 74

1126 Görüm ḡāfil seni vırḳın vıraydı
Hamuzı çömelen derdi dutaydı

1121 vaḳte: vaḳde İB

1122 AZ’de 1118. beyitten sonra gelir. / Mene: Meni M // ‘ālemde: ḥālimde M / pulluḳ: yolluḳ İB

1123 yādunda: yanundan İB, yādundan İR // ber-bādunda: ber-bādundan İR

1124 Vërüm: Vërim M / od: bā İB, ot İR, M // Dèsünler: Dilün İB

1125: —İR, M / 1125 a’da vezin bozuktur.

1126 vırḳın: dırnaḳ İR / vıraydı: varaydı M // dutaydı: kıraydı M

Cevāb-ı ḥorūs *

1127 Ḥorūs ol dem eşitdi bu şadānı

Aķacda geldi kıldı şādımānı

1128 Elin çaldı eline bir kēçindi

Dēdi zālīm cevābun gel al indi

1129 Gözün süzdürme ēy ‘anber baḥıṣlı

Başun oynatma ēy başı kaḥıṣlı

1130 Dönübsen ḥıṣm u ğayzundan ḳabana

Sesün kes ēy köpek hürme yabana

İB 65

1131 Ne bēle atıvı yalkuz çaparsan

Ḳuduz it kimi dōrt yanun ḳaparsan

1132 Kışisen ger dilün bağla elün aç

Elünden gelmiri bir zād ḳayıt kaç

* Cevāb dāden-i ḥorūs AZ, İB, —İR

1127 Aķacda: Aķacdı İR

1128 indi: imdi İB

1129 süzdürme: süzdürme İB / ‘anber: ‘anter AZ, M // Başun: Başın AZ / oynatma ēy: oynatma çoḥ ēy M / kaḥıṣlı: naḥıṣlı İB, daṣlı İR, M

1130 ğayzundan: ğayzından İB / yabana: yanana İB, yalana İR

1131 it: ḳurt İB

1132 ger: ki İB // gelmiri: gelmüri M

1133 Dê her ne söz dëyürsen êy sitemger

Bu ne va'llâhi yanmışluk dëyeller

1134 Sene od vırmışam her ne dësün dë

Dëdün yandurdum indi gêt poğun yê

M 58

1135 Elün çıhdı boşa it tek olursan

Oğun degdi daşa ne göyneyursan

1136 Acından ölmesen işün düzelse

Yêre koyma elünden her ne gelse

1137 Meger hîç kôrımadun bu gözyaşından

Ne kâtır satmasan açıl başından

1138 Gücün kaç gêt bi'llâhi mene çatmaz

Mene bilem dişün min-ba'd batmaz

1133 Dê her ne söz dëyürsen: Kayıd her ne dëyürsen İR / dëyürsen: dëyersen İB // yanmışluk: yanmaqluk İB

1134 vırmışam: urmışam İB / dësün: dësen İB, M // yandurdum: yandurdım İB, yandırdım M / indi: imdi İB, —İR

1135 ve 1136 İR'de yer değıştirmiştir. / Elün: Elin AZ / it tek: sen it İR, ne it M / olursan: hürürsen İB // göyneyursan: göyneyirsen AZ, İB, göyleyursan M

1136 Acından: Egerçi M / düzelse: durulsa İB

1137 Meger: Neye M / bu: öz İB / gözyaşından: gözyaşundan İB

1138 kaç gêt bi'llâhi mene: bi'llâhi kaç gêt mene İR, M, kaç gêt mene bi'llâhi İB // bilem: bullam İB / batmaz: çatmaz AZ

1139 Hudāvendim mene ēyler kömeklik

Kesildi gördigün aḳac küreklik

1140 Penāhımdur benim çün Ḥayy-ı zū'l-men

Dēmeme hīç vaḳte şāha şāhlıkı men

1141 Neden 'avrat kimi nefrīn ēdersen

Men-i bī-çāre ile kīn ēdersen

AZ 75

1142 Sene olmubdı menden zūlm u taḳşīr¹³⁶

Ki nefrīnün ēde ḥaḳqımda te' şīr

1143 Sözüñ anla ḳarovul ḳoy sözive¹³⁷

Olur rāci' bu nefrīnün özive

Der-ḥikāyet *

1144 Ḳulaḳ vēr tā dēyüm birce ḥikāyet

Ēdübdür Mollā Gül Mīrzā rivāyet

1145 Ki Ḥoy şehrinde bir oḒlan şeb u rūz

Du'ā ēylerdi bā-āh u ciger-sūz

1139 gördigün: görmedün İB, gördüğün İR / aḳac: ağac M

1140 vaḳte: vaḳt İB / şāhlıkı: şāhlık M

1141 Neden: Ne dul M // 1141 b AZ'de 1142 b ile deḒişmiştir. / Men-i bī-çāre: Meni bī-çāre İB

1142 a AZ'de 1141 a ile deḒişmiştir, AZ'de sonraki beyit ise 1142 a ve 1141 b'den oluşur. / Sene: Señe İB // ḥaḳqımda: bir zerre M

1143 Sözüñ: Özin M

* Ḥikāyet-i münāsib İB, Ḥikāyet İR

İR 56

1146 Çağururdu Hudāy-ı lā-yenāmı

Ki ey Perverdigār öldür anamı

1147 Dedem gêtsün bir özge 'avrat alsun

Eline bir damağlı cında salsun

1148 Dutak işe gèce atam günüz men

Kılak 'işret bisâtında nişîmen

İB 66

1149 İki er birce 'avrat 'aybı yoğdur

Bir 'avrat bir nefer er hırcı çoğdur

1150 Anasına bu cür nefrîn ederdi

Şekāvet cāddesin dutmuş gèderdi

1151 Ğaraž nefrîni etdi 'aks-i te'sîr

Kulak vèr gör ne işler gördi takdîr

1152 O günlerde düşüb öldi atası

Atası öldi dul kaldı anası

1146 Çağururdu: Çağırurdu M

1152 Atası öldi: Anası kaldı AZ

1153 alub dul g tdi bir gerden kelefte
 vini hem  zini v rdi m fte

1154 Gel b ki i  v  ste  ad u h rrem
Ona h z r  v oldu   n m sellem

1155 Ne g rdi var o  vde birce o lan
 zi t ksiz ke eng u   h u fett n

M 59

1156 Zi-bes ki varidi   r n  em 'il²⁰
Ki i oldu ona meft n u m 'il

1157 Dolandurd  d y m v zih  s zini²⁰⁵
Gece anasını g nd z  zini

AZ 76

1158 Pes   p  e a ub g z ol cef -ki  
Alurd  k mını d 'im pes   p  

1159 Zi-bes ki bilmedi h tminde bir resm
Du' s  oldu t   z c nına h  m

1153 alub: alup M

1154   n m sellem:   nki ma rem M

1155  vde: y rde  B // t ksiz: nev-res  B / fett n: h nd n  B

1156 varidi: vardı AZ, M

1157 Dolandurd : Doland rd   B, M / v zih : v zi' M

1159 t   z: pes o M

**Der-teşbîh-i hâl-i rûbâh u horûs be-hâlet-i dünyâ-dâr bâ-dunyâ-yı
pur-fusûs ***

1160 Bu sözlerden söz anla ey cefâ-cû

Dème bu maṭlaba bî-mağzdur bu

1161 Ḥayâlim var bu sözde ey nikû-nâm

Ḥayâlim anla cânım olma çoḡ ḥâm

1162 Bêle bildün ki sen dünyânı dutdun

Cihânın mekr u efsûnın unuttun

1163 Eger dutsan yaḡîn ḡalmaz elünde

Özi ḡalmaz ḡalur adı dilünde

1164 Bu dünyâya gözüm allanma hergiz

Melâmet âteşine yanma hergiz

İB 67

1165 Olur dünyâ senünle nêçe gün ḡoş

Ḡalur ammâ elün âḡîr günü boş

* Der-teşbîh-i rûbâh u horûs be-hâlet-i dünyâ-dâr bâ-dunyâ-yı pur-fusûs M, Der-beyân teşbîh-i hâl-i rûbâh u horûs be-hâlet-i dünyâ-dâr bâ-dunyâ-yı pur-fusûs AZ

1160 maṭlaba: maṭlabı İB

1162 Cihânın: Cihânun İB

1163 dutsan: tutsan İB

1164 dünyâya: dünyâda M / allanma: aldanma İR // yanma: yanmaz M

1165 günü: günün AZ

1166 Cihānun h̄ilesinden olma ġāfil
Bu dünyā işlerine olma cāhil

1167 Sürürünün gelür mātem dalınca
Neşātının hemīşe ġam yanınca

İR 57

1168 Bahārının gelür faşl-ı hazānı
Yeter tiz başa eyyām-ı cüvānī

1169 Ėder tebdīl çarḡ-ı zulm-pīşe
Sürürünü ġama nūşını nīşe

1170 Dolandırur seni yoḡ i‘tibārı
Çeker āḡirde kabristāna şarı

1171 Uçar elden çıḡar ḡalḡar hevāya
Salur cānım seni derd ü belāya

1172 Gēder nūr-ı sa‘ādet meş‘alundan
Çıḡar dünyā vü hem ‘uḡbā elünden

1166 Cihānun: Cihānın İR, M // cāhil: mā’il M

1167 yanınca: dalınca M

1168 tiz: bir M

1170 Dolandırır seni: Dolanursa señe İB / Dolandırur: Dolandırır AZ // āḡirde kabristāna: kabristāna āḡir M / şarı: sarı İB, kıtārı M

1171 Salur: Salar M / derd ü belāya: dā’im belāya M

1172 meş‘alundan: meş‘alından İB // hem ‘uḡbā: ‘uḡbā hem M

1173 Yüzün qara elün boş ma'şiyet çoḡ
Ne dünyā vü ne 'uqbā hīç biri yoḡ

AZ 77

1174 Cihānda merd olan dünyānı dutmaz
Dutub dünyānı 'uqbānı unutmaz

1175 Biri dünyānı rü'yā ḥāletinde
Görüb bir bākire kız şüretinde

1176 Dēdi sen bī-nevā min er alubsan
Ta'accübdür ki bēle kız qalubsan

M 60

1177 Dēdi aldı meni her yērde nā-merd⁹²¹
Yaqīn nā-merd içün olmaz 'amel-gerd

Me'yūs şoden-i rūbāh ve rū be-şahrā nihāden bā-nāle vu āh *

1178 Hūlāşa çünki me'yūs oldu rūbāh
Qoyub baş çöllere bā-nāle vü āh

1179 Yanub göynerdi ol zār u dil-efgār
Göreydün göynemek var göynemek var

1175 ḥāletinde: ḥāletinden İR // bākire kız: pāyzen bir kız İB / bākire: bākır İR

1176 bī-nevā: boynıva AZ

1177 meni: —AZ

* Me'yūs şoden-i rūbāh ve rū be-şahrā nihāden bā-nāle-i āh ve's-selām AZ

1178 baş: yüz İB, M

1179 Yanub: Yatub AZ

1180 Zi-bes ğayzından od dutmuş yanardı

Ürekden hëy ħorūsa karkanardı

1181 Dëyerdi görmeyeydim bu ğünü kâş

Ĥudāvend sal benim başıma sen daş

İB 68

1182 Şikārım ëy Ĥudā çıĥdı elimden

Bu miĥnetler mene geldi dilimden

1183 Görüm ëy dil cihānda lāl olaydun⁹²⁷

Düşüb bende danışmakdan kalaydun

1184 Size la‘net geleydi ëy ölenler

Meni salduz belāya tünbetünler

1185 Bu aķacı eken rūĥıva la‘net

Getürdi başıma bir bële miĥnet

1186 ‘Aceb saldum elime yaĥşı dil-ĥvāh

Elimden çıĥdı o mūk kaldım Allāh

1180 dutmuş: dutmuş M / yanardı: yanurdı AZ // karkanardı: karkunardı AZ, kortonurdı İB

1181 görmeyeydim: görmeyeydüm AZ // Ĥudāvend: Ĥudāyā İB, Ĥudāvendā İR, M / sen: bir İB / sal benim başıma sen: benim sal başıma İR, M

1183 Görüm: Görüm İR

1185 aķacı: ağacı M // Getürdi: Getirdi M

1186 saldum: saldım İB, M // mūk: şüh M / kaldım: kaldım İR

1187 Ne hâşıl ger çeküm min âh u feryād

Şikārım gètdi elden dād u bīdār

1188 ‘Aceb yahşısı eti tāze üzi kök

Dē indi tülki dur gözyaşıvı tōk

1189 Ne şīrīndūr özi Şīrīndūr adı

Ki peşmek peşmi kânādī kânādı

AZ 78

1190 Onı gör kâz sīne sırma dēmedik⁹³³

Sa‘ādetde hümā şūretde keklik

İR 58

1191 Cihānda görmemişdüm bir bēle çak

Ne başun ağrıdum men bir darı yak

Der-periṣān-ḥālī-i rūbāh *

1192 Dēyüb ağlardı çoḡ gezdi dolandı

Pozuldu tākātı gètdi dayandı

1187 çeküm: çekim M

1188 indi: imdi İB

1189: —İR, M

1190 Onı gör: O bī-göz AZ, İB / kâz: kâza İB, İR // Sa‘ādetde hümā: Sa‘ādetdūr hümān İB / keklik: kehlik İR, M

1191 görmemişdüm: görmemişdim İB // başun: başın M / ağrıdum: ağrıdım M

* Periṣān-ḥālī-i rūbāh AZ, Der-periṣānī-i rūbāh M, —İR

1192 Dēyüb ağlardı: Dēyib ağladı M / gezdi: gözlerü İB / çoḡ gezdi: gezdi çoḡ İR // Pozuldu: Yüzüldi İB, M / gètdi: gezdi İB / dayandı: dolandı İB

1193 Ne yèrde tākātı ne cānda tābı

Ürekde şiddet ètdi ıztırābı

1194 Dolandırdı gözini tōkdi yaşın

Qırı topraklar üste koydı başın

1195 Gözi diklendi ahvāli qarışdı

Pozuldı hāleti rengi qarışdı

1196 Hücūm ètdi maraž cism-i nizāra

Dolandı hāli düşdi ihtizāra

1197 Vaṭandan çıhmaqına ğam yèyerdi⁹⁴⁰

Tōkerdi gözlerinden yaş dèyerdi

M 61

1198 Ölürem yoḥ gözimi bağlayanım

Ne birce oḥşayanım ağlayanım

İB 69

1199 Ne ata var ne ana var ne kardaş

Ne bacı ne oğul ne yār u yoldaş

1193 Ne: Ki M

1195 Gözi diklendi: Qaraldı gözleri M / diklendi: tōküldi İR // qarışdı: çalışdı AZ, bulaşdı İB / rengi qarışdı: hem rengi kaçdı M

1196 hāli: hāleti M

1197 gözlerinden: serinden İB

1198 gözimi: gözümü M

1199 ata: atam AZ / ana: anam AZ

1200 Ölürem bir meni yāda salan yoḥ

Başımı bir dizi üste alan yoḥ

1201 Tapulmaz ne kefen ne sidr ü kâfūr

Ne bir tābūt ve ne ġassāl ve ne gūr

1202 Vaşiyyet èylesem birce yazan yoḥ

Ölende bir nefer kabrim kıazan yoḥ

1203 Eger indi vaṭan içre olaydım

Qavim kıardaş içinde cān vèreydim

1204 Alurdılar meni yek-ser araya

Batardı kıavm u kıardaşım kıaraya

1205 Birisi sīnem üste saş tōkerdi

Biri kıprık sayınca yaş tōkerdi

AZ 79

1206 Çekende āh bacım cān dèyerdi

Anam nezr èyleyüb kıurbān dèyerdi

1200: —İR // dizi üste: diz üstine AZ

1201 Tapulmaz: Tapılmaz M // bir: —AZ, İB / tābūt ve: tābūt İR / ne gūr: ne bir gūr İB, İR

1202 b: Başımı bir dizi üste alan yoḥ İR

1203 indi: imdi İB, İR / olaydım: olaydım AZ // Kıavim kıardaş: Kıavim ü kıardaş AZ, İR, Kıohum kıardaş M / vèreydim: vèreydüm AZ / cān vèreydim: kām alaydım M

1205 saş: saş AZ, İR // kıprık: kırpık AZ / sayınca: şayınca İB, sanınca M

1206 āh bacım: āh ve bacım / cān: cān cān AZ / Anam: Atam İB

1207 Birisi na‘şım üste baş açardı

Birisi mollā dalınca kaçardı

1208 Biri tābūtım üste pul salardı

Birisi bir kazan halvā çalardı

1209 Çekeydi ses dēyeydi ac balam vay

Ölen ğurbetde ac muhtāc balam vay

1210 Dutub Haḫḫa yüzini yalvaraydı

Tökeydi gözlerinden yaşı dēyeydi

1211 Nolaydı bir anam ḥālim bulaydı⁹⁵³

Ölen vaḳte başım üste geleydi

1212 Ḥudāvendā bu zār u rū-siyāhın

Bağışla ḥaşrde cürm ü günāhın

1213 Buna āsān ēle bu ihtizārı

Su‘āl-ı kabri sehl ēt hem feşārı

1207 baş: cān İB // 1207 b: Biride bir kazan halvā çalardı İB, M

1208: —İR / pul salardı: baş açardı İB, M // 1208 b: Birisi mollā dalınca kaçardı İB, Biri mollā dalınca tiz kaçardı M

1209 dēyeydi: dēyerdi İB, dēyende M

1210 Tökeydi: Tökürdi M / dēyeydi: duraydı M

1211 ḥālim: ḥālın İR / bulaydı: bileydi AZ

1212 bu zār u: rūbāhī İB / rū-siyāhın: rū-siyāhun İB, M, siyāhın İR // günāhın: günāhun M

1213 Buna: Mene M / bu: —İB

1214 Hudāvendā be-ḥaḳḳ-ı āl-i yāsīn

Bu zār u bī-kesin ḥvār étme yasın

Şenīden-i rūbāh der-īn ḥālet-i surūş-ı ğaybī ve mulhim-i lā-reybī-rā *

İR 59

1215 Bu cür ağlardı gözyaşı tökerdi

Dem-ā-dem āh āh üstten çekerdı

İB 70

1216 Telāṭım kıldı baḥr-ı luṭf-ı Cebbār

Ġarībün nālesinde bir eşer var

1217 Ucaldı tāzeden bir ses o sâ'at

Ki dur ey ḥaste-i derd-i mecā'at

1218 Ġam u derdün yėtişdi intihāya

Tesellī tap yétüb derdün devāya

M 62

1219 Sene Rezzāk o şaydı kısmet étđi

O nā-pākı esīr-i naḳmet étđi

* Şenīden-i rūbāh der-īn ḥālet-i bed ve surūş-ı ğaybī ve mulhim-i lā-reybī-rā AZ, İR, Şenīden-i rūbāh der-īn ḥālet-i surūş-ı ğaybī ve ilhām-ı lā-reybī-rā M

1215 çekerdı: tökerdi İR

1217 tāzeden: ğaybden M // dur ey ḥaste-i derd-i mecā'at: durdı ḥaste hem mā u mecā'at İB / ḥaste-i derd-i mecā'at: ḥaste ve derd-i mecā'at İR

1218 derdün: derdi İB

1219 Sene: Señe İB // étđi: étđün İR

Naşihat der-giriftār şoden-i merdmān be-cezā-yı a‘māl-ı hodşān

1220 Belī dūnyā évinde her ne āfāt

Gele ger başıva olmuş mükāfāt

AZ 80

1221 Ne gelse başıva gör öz gözünden

Müşahhaş bil özündendür özünden

1222 Otursa öz tüki üstinde herkes

Tüki terpenmez ašlā éy muqaddes

1223 Yetīmi incidüb salma fiğāna

Yetīm éyler uşakların zamāne

1224 Gözüm elbette incitme faķiri

Olursan bir ķevinün dest-giri

1225 Zekātun vèrmesün yètse nişāba

Vèürsen cerīme gelmez hesāba

1226 Bu çölde bir toyuķ var éyleme bāk

Ki zıkrinden olub ġāfil ona pāk

1220 olmuş: olmuş M

1221 gözünden: gözinden İB // özünden: özinden İB, İR

1222: —İR // terpenmez: terpetmez AZ

1224 elbette incitme: incitme elbette İR, M // ķevinün: ķevünün İB

1225 vèrmesün: vèrmesen İB / nişāba: nisāba M // Vèürsen: Dèyersen İB, Vèerses M

1226 toyuķ: tovuķ AZ, toyuķ İB

1227 Eger red  tmes n redd-i mez lim

Onı senden alur bir g cl  z lim

1228 Sen  zge ehline g z tikme ba ma

Ba allar ehlive onda dar hma

1229 ‘Az zim i tiy t n v rme elden

Hem   e  or  m k f t-ı ‘amelden

1230     n bedse  aba ıva  ı har bed¹⁶⁹

Yol undur b k eger olsun m cerred

1231 Cehennem ehli  b-ı kev  er i mez

Ki her kim arpa ekse bu da bi mez

1232 ‘ b det yol sa sallanma behi te

Aya klarun  ola dur  ı ma ge te

 B 71

1233  t ‘at  tmey bsen umma ra met

Cehennemd r y r n g t v rme za met

1227  tmes n:  tmesen  B // g cl : g cl   B

1229 v rme:  oyma AZ

1230 olsun: olsun  B, M

1231 bu da: bu da AZ,  R

1232 behi te: he te AZ //  ola dur:  ola dı M /  ola dur  ı ma:  ola du girme  B

1233 umma: olma  B // Cehennemd r: Cehennemdir M

Der-hoşhāl şoden-i rūbāh ez-luṭf-ı Hūdāvend-i Vehhāb ve tefe’ul numūden *

1234 Hūlāşa tülki çün hātif sözini

Êşitdi çıḥmayub açdı gözini

1235 Mūşahḥaş ēyleyüb luṭf-ı Hūdānı

Sêvündi güldi kıldı şādımānı

1236 O dem tapdı bir aşuk oldı fālçı⁹⁷

Dêdi tapsam toyuk üçden bir alçı

AZ 81, İR 60

1237 Sovurcaḡ aşukını alçı durdı

Sêvündi şād olub tülki ḡudurdı

1238 Yarımçānile çekdi nāle vü āh

Dêdi *innī tevekkeltu ‘ale’llāh*

1239 Vêrüb tekye yere durdı ayāḡa

O yêrden sallanub geldi aşāḡa

* Der-hoşhāl şoden-i rūbāh ez-luṭf-ı Hūdāvend-i Vehhāb ve tefe’ul numūden-i şikāb AZ, —M

1234 Êşitdi: Êşidcek İR, M / çıḥmayub: çımḥışub İR, çımçışub M

1235 Sêvündi: Sêvindi İB, İR, M / kıldı: êtdi İB

1236 dem: demde İB / aşuk: ‘āşık İB, İR, M // toyuk: toyuk İB

1237 Sovurcaḡ: Sovurdı İB / aşukını: ‘āşukını AZ, ‘āşıkını İB, İR, aşıkını M // ḡudurdı: duruldı İB

1238 *innī tevekkeltu ‘ale’llāh(i)*: “İşte ben, (hem benim, hem sizin Rabbiniz olan) Allah’a dayandım” (Kur’an-ı Kerim, Hūd 11:56).

1239 ayāḡa: ayaḡa AZ

M 63

1240 Yètüb bir derreye zār u dil-efgār
Ne gördi bir damaqlı kök toyuq var

1241 Yètüb ez-bes ki dāne hār olubdur
Şişek tek haylī nā-hemvār olubdur

1242 Olub ser-mest édüb Haqqı ferāmūş
Damağile éder cām-ı şafā nūş

1243 Vırar ceh ceh girende lālezāra
Dèyer bülbul nedür keklik ne kāra

1244 Ne Allāh anlayur ne mezheb ü dīn
Dālāletden édübdür terk-i āyīn

1245 Ğurūrından yerişin azdurubdur
Çeküb kıddin dèyersen kız durubdur

Der-mezemmet-i pur-ẖvārī

1246 Belī kırnun toḥ olsa èy felek-cāh
Yakīn èyler seni elbette gümrāh

1240 bir: ol AZ, İB // damaqlı: damağlı AZ, İR, M / toyuq: toyuq İB

1241 hār: ğāz M // nā-hemvār: haylī sāz M

1243 Vırar: Urar İB / ceh ceh: çeh çeh AZ, İR // keklik: kehlik İR, M

1244 Allāh anlayur: Allāhı bilüb İB, Allāh bilüb AZ // Dālāletden: Dālāletde İB, İR

1245 Ğurūrından: Ğurūrınnan M / azdurubdur: azdırurdı İB

1247 Êder acluķ seni bi'llāh kāmīl

Olubdur oķ y mek resm-i 'av mīl

1248 Oēul oķ tıķma k ē bu bed-ķıfatdan

 z n ac saķla t  dol ma'rifetden

 B 72

1249 Olubdur oķ y meklik bi's-seviyye

Mar zlar z hiriyye b t niyye

1250 Bunı bil oķ y yen ol ū m-gerden

 zin n -ķoŗ  der iki t arafdan

1251  arın dolsa gel r ū hvet b r za⁹⁸⁹

K   rtmez g y ek olsun ya 'ac ze

1252 Balam t  burnıva kimi tıķubsan

 ızubsan ū ve-i  aķdan ıķubsan

AZ 82

1253 Hem ŗe t lib-i resm-i kem l ol

Oruc dut ac dolan t  n rlan dol

1247 bi'll h: bi'll hi  B, M

1248 bed: — R // dol: doy  B

1249 Olubdur: Olubdur M / y meklik: y mekden AZ // z hiriyye: t hiriyye M

1250 bil: bul  B,  R //  der iki:  derdi her  B

1251  arın:  arun M / dolsa: doysa AZ // K   rtmez: K   rtmez M / ya: — R

1252  ızubsan:  ırubsan M

1253 n rlan: n rilen  B

1254 Eger sen istesen feyz-i mü' ebbed
Melekler tek yeme tā ol mücerred

1255 Şerāfet cū' çün emr-i celīdūr
Delīlim bu söze eş-şavmlıdur

1256 Olur gāhī olan muhtāc kıta
Kifāyet eyle kuvvet lā-yemūta

1257 Karın dolsa kızub den den dēyersen
O vakte dīn ü ĩmānı yēyersen

Der-giriften-i rūbāh murğ-ı hānegī-rā *

1258 Hūlāşa çünki rūbāh-ı mü' ellim
Toyukı gördi oldı şād u hūrrem

İR 61

1259 O dem murğ-ı dili pervāza geldi
Heveslendi sümügi sāza geldi

1254 istesen: istesün AZ, İR

1255 cū' çün: cū' için İB // eş-şavm: oruç

1256 kıta: kıta M

1257 dolsa: doysa İR, dutmasa AZ / den den: dīnden İB, min min İR, men men M / dēyersen: dönersen

İB

* Der-giriften-i rūbāh murğ-ı hānegī-rā der-şahrā AZ

1258 Toyukı: Toyuk AZ, Toyukı İB

1259 Heveslendi: Hevesinden İB

M 64 1260 Dèdi beh beh ne buķurdum ne yapdum
 Һudāya şŭkr Һāzır kōke tapdum

1261 Gözi çün nergis-i şehlā açıldı
 Uzaķdan şīr-i ğurrān tek atıldı

İB 73 1262 Ğaraż söz muhtaşar derdin unuttı
 Soğuldı tā toyuķı basdı dutdı

1263 Dutuldı çün toyuķ çoĝ kıldı nāle
 Һaber-dār olmadı kimse bu Һāle

AZ 83 1264 Zi-bes feryād édüb düşdı nefesden
 Birisi olmadı Һālī bu sesden

1265 Toyuķ gördi ki olmur kimse Һālī
 Dèdi āĝır degil durmaķ mecālī

1266 Һayāline yètişdi birce Һīle
 Dönüb ‘arz èyledi bu Һoş delīle

1260 buķurdum: yoķurdum AZ / buķurdum ne: ķurdum ve ne İB / ne: be M // kōke: cūce İB

1261 çün nergis-i şehlā: şehlā çü nergis tek AZ

1262 derdin: derdün İB // toyuķı: toyuķı İB

1263 Dutuldı çün toyuķ: Dutub devrin toyuķ İB / çoĝ: çoķ M

1265 Toyuķ: Toyuķ İB

1267 Ki  y b -  reler p   t   pen h 

Peleng     r   bebrin k bleg h 

1268 Sen n lu funda fa zlunda g z m var

Mura       yles n birce s z m var

1269 D di t lki  odu  l l ol dan  ma

Temellu  od na yanma al  ma

1270 Ses n kes  o da  o   l me elivi

D  ol salma i    ah be dilivi

1271 Ses n kes  o  da ba  m  aparma¹⁰⁰⁷

Soyu    zlar kimi g lme i  arma

1272 Meni salma ele allanmaram men

Ki her ne s z d sen inanmaram men

M 65

1273 Bu s l s u bu mekr   fikr   tedb r

Ya  n  tmez mene bir zerre te'   r

1267 bebrin: bebr n  B, M

1268 g z m: g zim  B //  yles n:  ylesen  B, M

1270  o da  o :  o  b le  B /  o : — R /  o   l me elivi:  l me ellerivi M // D : L l  B / ol: el M /  ah be:  ah be  B,  R, M

1271 aparma: arpa  B // i  arma: dan  ma  B, a  arma M

1272 d sen: d s n  R, M

1273 mekr   fikr: fikr   mekr AZ

1274 Dème acluḡ benim ‘aqlım alubdur

Meni mel‘ün erün başa salubdur

1275 Ḥayāl êtdün özive çāre tapdun

Erün allatdı sen de şīre ḡapdun

1276 Gögerse bir ḡarıc ot ḡabrim üste

Erün çılḡmaz yādımdan êy ḡuceste

1277 Eger min lāle baş vërse gilimden

Ḥorūsın daḡları gêtmez dilimden

1278 Semūm-ı ḡīlesi bāḡıma esdi

Atama od vırub ‘ahdimi kesdi

İR 62

1279 Onun işleklerin yādıma sallam

Ḳışāşını bugünde senden allam

1280 Kemālim indiler çoḡ yahşı olmış

Ki başına gelen başmaḡcı olmış

1274 Meni: Ma‘nā M

1275 êtdün özive: êtdün ki özive İR // allatdı: aldatdı İR, M / sen de şīre ḡapdun: şīre şīre tapdun İR / sen de: ondan AZ

1276 bir: bu M // çılḡmaz: çılḡma İR

1278: —İR / ḡīlesi: sīnesi İB, M // vırub: urub İB

1279 işleklerin: işlerini İR, M // Ḳışāşını: Ḳazāşını İR, M / bugünde senden: bugün men senden İB

1280 indiler: imdiler İB / olmış: olmuş M // başına: başıma İB / olmış: olmuş M

AZ 84, İB 74 1281 Ne çek nâle ne tøk gözden yere dem ‘
Gerek yèyüm seni men hâıırun cem ‘

1282 Palan kıoyma dalıma olma dussuz
Yalandan kıoltu kııma vèrme kıarpuz

1283 Ne men bir kimseye püşt ü penâham
Ne şîr ve ne pelenge kııblegâham

1284 Ğarîbim ğurbete düşmiş oturmış
Kemân-ı kâmetim ğamdan bükülmüş

1285 Beden haste ürek ğamlu özüm ac
Gedâlar tek elim boş zâr u muhtâc

1286 Ne cânda tākātım ne gözde nûrım
Ne başda hûş ne dilde sürûrım

1287 Yèmezdüm men seni ammâ çoıı acam
Seni bi’llâh yèmekde lâ-’ilâcam

1281 men hâıırun cem ‘: hâıırun men cem ‘ İB
1282 olma dü-süz: dème bir söz İB // kıarpuz: kıapuz AZ
1283 püşt ü penâham: ümîdgâham İB
1284 oturmış: oturmuş M // Kemân-ı kâmetim: Kemân tek kâmetim İB, Kemân kıaddim benim İR /
bükülmüş: bükülmüş M
1286 hûş ne dilde: bir heves dilde AZ, bir heves gözde İB
1287 Yèmezdüm: Yèmezdım İB, M // bi’llâh yèmekde: yèmekde bi’llâh İB

1288 Ucaltma göglere āh u amānı

Bu haḫ sözdür acun olmaz ĩmānı

1289 Ğaraḫ tülki olub çoḫ şād u hürrem

Yādından çıḫdı derd ü miḫnet ü ğam

Der-dil-dārī vu tesellī-i fuḫarā be-va‘de-i ni‘methā-yı ĩlāhī der-dār-ı ‘uḫbā *

1290 Belī hoş gün ğamı yāddan çıḫardur

Ḳara olsun seni aḫ gün ağardur

1291 Siz ey dünyāda hoş gün görmeyenler

Ḡül-i ḡülzār-ı ‘işret dermeyenler

1292 Eger dünyā size bed kēḫse kēḫsün

Gerek bende olan hūn-ı dil içsün

1293 Gözüm şabr eyle her derd ü belāya

Başıretle dönüb baḫ Kerbelāya

M 66

1294 ĩtā‘at riştesin elden çıḫartma

Müsāfırsen oḫul āsūde yatma

1289 olub çoḫ: olubdı M // Yādından: Yādından ĩR

* Der-dil-dārī vu tesellī-i fuḫarā be-va‘de-i dil-dārī ni‘methā-yı ĩlāhī der-‘ālem-i ‘uḫbā AZ, Der-dil-dārī vu tesellī-i fuḫarā be-va‘de-i dil-dārī na‘mā-yı ĩlāhī der-‘uḫbā ĩB

1290 olsun: olsan ĩB, M / ağardur: aḫardur AZ, ĩR

1292 hūn-ı dil içsün: hūnābe ḫeksün ĩB

1295 Uzun yol var kabağda kıl tedārik

Sefer olsun sene āhir mübārek

1296 Bu çarhun cevır u zulminden darılma

Riyāzet çek 'ibādet kıl yorulma

AZ 85

1297 Getürse başıva her ne muşibet

Güvārā èyleyüb kıl şabr u tākāt

İB 75

1298 Bu dünyā işleri gerçi harecdür ¹⁰²⁸

Velīkin şabr miftāhü'l-ferecdür

1299 Bu beş gün sehldür yohdur devāmı

Ölen sâ'at çıhar yāddan tamāmı

1300 Yetersen Kirdigār-ı bī-niyāza

Gelüller hūr u ğilmān pīşvāza

İR 63

1301 Ğamun yoh hātırın hoş şād u handān

Olur kabrūn sene gül-geşt ü rıdvān

1295 sene: señe İB

1296 zulminden: zulmden AZ / darılma: usunma İR // yorulma: yorılma İB

1298 harecdür: hercdür M

1300 Kirdigār-ı bī-niyāza: Kirdigāra bī-niyāza AZ

1302 Gèdersen zevkile huld-ı berīne
Yetersen evliyālar maḥzarına

1303 Vêrür neş'e sene cennet hevāsı
Çıhar yāddan hamı dünyā cefāsı

1304 Çıhardursan ğam u zillet palāsın
Geyersen egnive sündüs libāsın

Der-ḥorden-i rūbāh mākiyān-rā * ¹³⁰²

1305 Hūlāşa çünki rūbāh-ı şikeste ¹³
Yorulmuşdı oturdı bir daş üste

1306 O demde basdı bir diş üzdi başın
Pişirdi bī-nevānın āḥir aşın

1307 Şarīḥin 'arz édüm başın kaçıdı
Sümügilen tókilen birden utdı

1308 Yēdi çün doydı çāk oldı damağı
Açıldı gül kimi kaç u kabağı

1303 sene: señe İB

1304 palāsın: belāsın İB, İR, M

* Der-ḥorden-i rūbāh murğ ḥānegī-rā İB, Ḥorden-i rūbāh mākiyān-rā İR, M

1305 Yorulmuşdı: Yorulmuşdı M

1306 bī-nevānın: bī-nevānun İB

1307 édüm: édım İB, M / kaçıdı: kaçırdı İB, kaçıdı M // utdı: utardı AZ

1308 çün doydı çāk: doydı çāk AZ // kaç u kabağı: kaçı kabağı İB, kaç kabağın İR

1309 Tevekkül çün édüb Perverdigāra

Yetişdi Hālîk ü Ma'būd dāda

Der-ta'rif-i şıfat-ı cemīle-i tevekkul

1310 Belī bağ-ı maḥabbetde açan gül

Tevekküldür tevekküldür tevekkül

1311 Koyar başa tevekkül tāt-ı 'izzet ¹⁰³⁸

Tevekkül bendeye mi'rāt-ı 'izzet

AZ 86

1312 Tevekkül gözlerivi rüşen eyler

Tevekkül ğamlı könlün gülşen eyler

1313 Tevekkül eyle Hayy-ı zü'l-celāle

Yetersen 'izzet ü cāh u celāle

1314 Tevekkül etti kıldı Hayy-ı Sübhān

Halīle nār-ı Nemrūdı gülistān

M 67, İB 76

1315 Oğul etse vücūdun meyl-i tekmīl

Tevekkül şīvesini eyle taḥşīl

1309 dāda: rāza AZ / Ma'būd dāda: Ma'būdı yāra İB / 1309 b: Yētüb maḥşūda oldı derdi çāre M

1311 mi'rāt-ı 'izzet: mi'rāt u 'izzet İB

1312 ğamlı: ğamlu İR, M / ğamlı könlün: kalb bağın İB / könlün: köylün AZ / gülşen: rüşen AZ

1313: —M / Yetersen 'izzet ü: Yëtürsün tābını İB

1315 vücūdun: vücūdın M // taḥşīl: tekmīl M

1316 D y m bir s z ola ‘unv n el nde

Tevekk l vaşfina m z n el nde

1317 Eger bir il gele faşl-ı zemist n

G rersen her ted rik var fir v n

1318 Gelen il bed gele devr-i zam na

G ren yoşdur ted rikden niş ne

1319 Tef v t ھاletinde olmasa bil

Tevekk l ehlisen emr nde k mil

1320 Ve ger evvelki il ھاř-ھاł   ھاंद n

 kimci il olan efserde ھاyr n

1321 Degilsen bes yaş n ehl-i tevekk l

 ş nde   re  yle b -te’ emm l

1316 b el nde: elinde  R

1317 ve 1318  R’de yer değiştirmiştir.

1319 ھاletinde: ھاlet nde AZ

1320  kimci:  kiminci  R / olan: olar  B

Der-rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve be-yād āverden-i ayāl-i ḥod-rā *

İR 64

1322 Ḥulāşa naql edüb bēle erenler

Rivāyet gülşeninde gül derenler

1323 Ki çün gam-ḥānesin doldurdu rūbāh

‘Ayāli ḥātırına düşdi nā-gāh

1324 Dēdi ḥēyhāt ac kaldı ‘ayālim

Ne ḥāşıl kēçe hoş öz rūzigārım

1325 Tiküb göz yollara ēyler neẓāre

Yēdigim dönsün Allāh zehr-i māra

1326 Kāla eṭfālīm evde ger perīşān

Olur her ne yēsem içsem irin kan

1327 Kālub ac külfet evde men olam şād

Çıhartdum tülkiler içre ‘aceb ad

* Rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve be-yād āverden-i ayāl-i ḥod AZ, Be-yād āverden-i rūbāh ayāl-i ḥod-rā İR, M

1323 doldurdu: doldırdı İB

1324 ḥēyhāt: tülki ki İR, M // ḥāşıl: kēçe M / kēçe hoş öz: gerçi hoşdur İB, gerçi hoş İR / öz rūzigārım: şahşī ḥālīm M

1325 Yēdigim: Yēdigün İB

1326 yēsem: dēsem AZ

1327 Kālub: Kālum AZ / olam: özüm AZ / men olam şād: ger perīşān İB // Çıhartdum: Çıhardam İB, Çıhartdım M

AZ 87

1328 ‘Aceb kondurmaram hîç toz özime

Nenem évde alub ac kül gözime

1329 Uaqlar ac ürekleri döğünsün

Özüm yeyüm içüm men zehre dönsün

1330 Nenemsiz her zādım olsa bilinmez

uzı biryān ola cānıma sinmez

Der-beyān-ı ma‘nā-ı futuvvet u ‘ayāl-dārī *

İB 77

1331 Belī va‘llāh degil resm-i fütüvvet

Cevān-merdī vü inşāf u mürüvvet

1332 Ki etsün şahş ehlini ferāmūş

Özi ‘işret şarābın eylesün nūş

1333 ‘Ayālin yandura nār-ı firāa

Çeke başın gēde gözden araa

1328 kondurmaram: kondurmadım İB, ondarmaram İR, M

1329 döğünsün: döyünsün İB

1330 bilinmez: bulunmaz M

* Der-ma‘nā-ı futuvvet u ‘ayāl-dārī İB

1332 ehlini: ‘ayālini İR

1333 yandura: yandıra İB, M, yanduran İR

1334 Ne evlād anlaya ne kavm u qardaş

Ne ata ne ana ne yār u yoldaş

M 68

1335 Öz öz başın hemīşe hoş keçürde

Velī ehline cām-ı ğam içürde

1336 Ferāhem èyleyende aş u nānı

Ferāmūş èyleye her āşinānı

1337 Özi keyf èyleye zevk u şafāda

Qoya ehlini min derd ü belada

Der-rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve ḥ‘āb dīden-i ū *

1338 Hūlāşa çün bu fikre düşdi tülki

Ġam u ğuşşa odında pişdi tülki

1339 Uşakların salardı hēy ḥayāle

Tökerdi gözyaşın èylerdi nāle

1334 ne ana ne yār u yoldaş: var ne ana ne kavm u qardaş AZ, ve ne ana ve ne qardaş İB

1335 başın: başı AZ // cām-ı ğam: cānım ğam AZ

1336: —İR / Ferāhem: Öz hem İB / aş u nānı: aş zamānı M

1337 belāda: cefāda İB, İR

* Der-rucū‘ be-ḥikāyet-i rūbāh ve ḥ‘āb dīden-i İB, Ḥ‘āb dīden-i rūbāh İR, M

1338 fikre: fikr M

1339 salardı: salurdı İB, M

1340 ‘Ayālin fikr edüb düşdi figāna

Ucaldı şu‘le-i āh āsumāna

1341 Düşerdi hātırına kavm u kardaş

Ėlerdi gözlerinden muttaşıl yaş

1342 Muşibet āteşine beste oldı

Zi-bes dögdı özini hāste oldı

AZ 88

1343 Melāmet mevcine ġarķ oldı batdı

Başını koydı bir daş üste yatdı

İR 65

1344 Düşinde gördi bir şahş-ı mücellel¹⁰⁶

Gelüb luţfile çekdi başına el

1345 Mücellel çün Kelīm-i vādī-i Tūr

Direklenmiş yüzinden göglere nūr

1346 Buyurdıdur nedendür ey belā-keş

Ki olmuş beḗe aḥvālün müşevveş

1340 figāna: ḥayāle AZ // āh: āhı AZ

1341 kavm u kardaş: yār u yoldaş M

1342 āteşine: riştesine AZ // özini: gözin AZ

1343 Melāmet mevcine: Mezemmet çāhına M / batdı: yatdı AZ

1344 Düşinde: Yuḥıda İR, M

1345 Direklenmiş: Dıraḥşanda İR / yüzinden: yüzünden İB

1346 nedendür: neyündür İB // olmuş: olmuş M

1347 Ne var başunda èy maḥzûn külbaş
Töker dâ'im gözün peyveste kan yaş

İB 78

1348 Yaḥun pâre gözün yaşlı perişân
Olub şuglun dem-â-dem âh u efğân

1349 Ne derdün var düşübsen rûy-ı ḥâka
Semekden evc édüb âhun simâka

1350 Êşidcek bu sözi rûbâh-ı ḥaste
Ayağa durdı bâ-ḥâl-i şikeste

1351 Selâm eylüb yêtürdi resm-i teslîm¹⁰⁰
Elin koydı döşine kıldı ta'zîm

1352 Vêrüb cellâd-ı ğam boynına dürtme
Töküb gözyaşını çaldı ügürtme

1353 Çeküb evzâ'-ı aḥvâlin beyâna
Bu naḥvile dêyerdi yana yana

1348 Yaḥun: Yaḥan M, Yüzün İB / yaşlı: yaşlu İB

1349 édüb: éder İB / simâke: semâya İB

1350 Êşidcek: Êşitcek AZ // Ayağa: Âh İB, Ayağa İR / bâ-ḥâl-i şikeste: rûbâh-ı şikeste AZ, bâ-âh u şikeste İB

1351: —İR, M / eylüb: ëyleyüb İB

1354 Terahhüm kıl aķa dīdem yaşına
Meni çönder uşakların başına

1355 Düşübdür yādıma ehl ü ‘ayālim
O devr tuğyān édübdür eşk-i alım

1356 Atam acdur anam ac külfetim ac
Muşibetler oğına oldum āmāc

M 69

1357 Anamun gözinün gögi şaraldı
Uşakların bağırsakı daraldı

1358 Bu ğamlardan aķa ķaddim büküldi
Yemişdüm her ne burnımdan tōküldi

1359 Özümden başka bil on külfetim var
İşim müşkildi artuķ miñnetim var

AZ 89

1360 Birisidür dedem biri nenemdür
Birisi de kenīzden hoş ķademdür

1354 aķa: bu dem AZ // uşakların: uşakların AZ, balaların M

1355 édübdür eşk-i alım: édüb derd ü melālim M

1356 Muşibetler oğına: Muşibet oğlarına AZ / oğına: oğuna İB / oldum: oldım İB

1357 Anamun gözinün: Anam gözlerinin İB, Anamun göğün gözi İR / şaraldı: saraldı İB, İR // Uşakların: Uşakların AZ, M

1358 Yemişdüm: Yemişdim İB, M / burnımdan: burnumdan İR, M

1359 müşkildi: müşkildür AZ

1360 dedem: nenem AZ / nenemdür: dedemdür AZ // kenīzden: kenīzim İB, kenīzün M

1361 Üç oğlum bir bacım bir balduzım var

İki hırda sarı telli kızım var

1362 ‘İlâc olsa mene sendendü billem

Mene luṭf êt ayakun altda öllem

1363 ‘Înâyet sâyesin gel başıma sal

Cânıma doymışam ya cânımı al

1364 Bu el bu dâmenün aç müşkilimi

Dê dūr kes dâmenün ya kes elimi

1365 Dêdi ol şahş yatma dur ayaka

Telâş êyle dayanma çih bu dağa

1366 Görersen orda bir kurd êyle ta‘zîm

Elünden her ne gelse êyle tekrîm

1361 Üç: Aç İR / bir balduzım var: bir de balam var AZ / balduzım: baldızım İR, baldızım M // sarı: sarı AZ

1362 sendendü: sendendi M / billem: bullam İB, İR // Mene: Beñe İB / ayakun: ayağun AZ / altda: alta AZ / ayakun altda: ayak altında İR

1363 Cânıma: Cânımdan İB / ya: gel İB

1365 ayaka: ayağa İB // bu dağa: kenâra AZ

1366 Elünden: Elinden M

İB 79

1367 Ona yoldaş olub gez bu arada

Bu tîzlükçe yetersen sen murāda

İR 66

1368 O dem tülki yuḥısından oyandı

Hamı gördiklerini doğru şandı

1369 O sā'atde durub dimdik ayağa

Dutub yüz yollanub dırmaşdı dağa

1370 Biraz gètdi yoruldı oldu ḥaste

Ayaḳdan düşdi ol zār u şikeste

1371 Sürünürdi emeklerdi gèderdi

Tıḥanub nāle vü feryād ederdi

1372 Uçurum yèrleri gāhī çıḥardı

Ayaḳ bend almayub birden aḥardı

1373 Dizi dizi çıḥardı ki gèderdi

Başın bu daşa o daşa vıardı

1367 Ona yoldaş olub: Onunla yoldaş ol AZ, Ona yoldaş ol İB, İR // sen: hem İB

1368 yuḥısından: yuḥısından İB, M // gördüklerini: gördüklerini İB / şandı: sandı İB, M

1369 dimdik: dimtik İR / ayağa: ayağa AZ // yollanub: yollanıb M / dağa: dağa İB

1370 Ayaḳdan: Ayaḡdan AZ

1371 Sürünürdi: Sürünirdi M // Tıḥanub: Yıḥılub İB

1372 yèrleri: daḡları M, yolları İB // Ayaḳ: Ayaḡ AZ / birden: yèrden AZ / aḥardı: yıḥardı İB

1373 Dizi dizi: Dizin dizin AZ / gèderdi: durardı AZ // Başın: Başını İR / daşa: daş İR

1374 Açardı dört taraftan kabri ağış
O vakte kim uçardı domalan kuş

1375 Libās-ı 'işretin üzdi çābuḡdan
Eli hem dizleri çıḡdı kabuḡdan

1376 Daḡın topraḡların başa elerdi
Çekerdi āh āhū tek melerdi

AZ 90

1377 Bu ḡāletle dayanmub yol gēderdi
Murāda yētmeginde sa'y ēderdi

Der-beyān-ı sālikān-ı rāh-ı Hudā

1378 Belī ṭālib olan sā'ī gerekdür
İrādet resmine dā'ī gerekdür

1379 Olur ḡuru ekinde kelle sarı
Gözinün sürmesi külli ḡubārı

M 70

1380 Olan ṭālib Hudāy-ı bī-niyāza
Bulaşdırmaz gözini ḡvāb-ı nāza

1374: —M // uçardı: aşardı AZ

1375 Libās-ı 'işretin: Libāsın 'işretin İR / çābuḡdan: çāpuḡdan İB, İR, M

1376 Daḡın: Daḡun İB // melerdi: belerdi İR

1377 yētmeginde: yētmegine AZ, yētnaḡında İB

1379: —M // Gözinün: Gözünün AZ

1381 Olub ehl-i sülükın rāḥatı renc

Ḥarāb ēyler özini tā tapar genc

1382 Çeker zaḥmet hemīşe merd-i dānā

Ki salsun tā ele ‘ayş-ı müheyyā

1383 Velā ehli olan doymaz belādan

Alur meşķin belā-yı Kerbelādan

İB 80

1384 Yazublar bir nefer şahş-ı mu‘allā

Gēce şubḥa kimi yatmazdı aşlā

1385 Biri ‘arż ētdi besdür çekme zaḥmet

Gēdüb bir qadr yat kıl istirāḥat

1386 Dēdi cānım müsāfir yatsa yolda

Gēder yoldaş qalur bī-çāre yolda

1387 Ğaraż Ḥaķ tālībī bī-hūde gezmez

‘İbādetden riyāzetden el üzmez

1381 sülükın: sülük AZ, sülükı İB

1382 salsun tā ele: salsun eline AZ, tā alsun ele İR, M / ‘ayş: ‘ayn İR, M

1383 ve 1384 İR’de yer deġiştirmiştir. / ehli: ehl AZ

1385 Gēdüb: Gelüb AZ / qadr: qadırı M

1386 qalur: qalar M

1387 tālībī: ‘ālimi İR, M / gezmez: gelmez M // riyāzetden: riyāzetdür AZ

1388 Cehennem na‘rası dutmuş cihānı

Nêce ‘âkıl olan ġāfıl dolanı

1389 Tökülmiş hār u ḥas cānān yolında

Dayanma tā gücün vardur ḳolunda

İR 67

1390 Ele cārūb alub terk-i hevesden

Süpürüb şāh-rāhı hār u ḥasdan

1391 Gēne ḥink-i ḳalem cevāna gelmiş

Sızıldar ney kimi efgāna gelmiş

1392 Dē indi durma yaz her ne yazarsan

Velīkin çoḫ uzak ġetme azarsan

AZ 91

1393 Dēyüm bir söz ki yansun bend bendün

Açum bir ‘arşa tā ḳalsun semendün

1394 Gerekdür tālīb-i ḳurb-ı İlāhī

Ata keşret şu‘ünātın kemāhī

1388 dutmuş: dutmuş M // ‘âkıl: ġāfıl AZ, M

1389 Tökülmiş: Tökülmüş M / yolında: yolunda AZ // gücün vardur: ki var rüz AZ, ki vardur rüz İB

1390 şāh-rāhı: şāhī rāhı AZ

1391 ḥink-i ḳalem: ceng-i ḳalem İB, M / gelmiş: geldi İR, M // Sızıldar: Sızlar AZ / gelmiş: geldi M, gelsün İR

1392 Dē: Dēdi AZ / indi: imdi İB

1394 keşret: keşretiden İR

1395 Mücerred istesün gêt ol mücerred
Mücerred ahtaran olmaz muḳayyed

1396 Eger gizlenmeye gözden sitāre
Yaḳīnen gelmeyüb gün āşikāre

1397 ‘Ayānı iste istidlāle ḳaçma
Başun aḡrutma ḳıyl u ḳāle ḳaçma

1398 Yumub göz āfitāba münker olma
Gözün aç gör bī-nevā inkāra ḳalma

1399 Çıhub ḥūrşīd-i tābān baḥma şem‘e
Yētiş cānā maḳām-ı cem‘ u cum‘a

1400 Daḡut mişkātıvı ḳonsun zücāce
Daḥı yoḥ iḥtiyācun iḥtiyāca

1401 Nēce gördün revā bu āb-ı şāfa
Ki geldi üstine ḳayd-ı izāfe

1395 istesün: istesen İB

1396 gizlenmeye: gētmeye AZ, İB / gözden: gözlerden İB

1397 Başun: Başın M / aḡrutma: aḡrurtma AZ, aḡrıtma İB, M / ḳaçma: ḳatma M

1398 Gözün: Göz İB / aç: ac İB / bī-nevā inkāra: bu inkārunda İR, M

1399 Çıhub: Çıhı M

1400 Daḡut: Daḡıt M / mişkātıvı ḳonsun: mişkātu ḳoysan sun AZ, mişkātıvı ḳosun M // iḥtiyācun: iḥtiyācın M

1401 Nēce: Nēce M // geldi: gördün M / ḳayd-ı izāfe: ḳıymet-i izāfe İB

M 71

1402 Ne yahşsı söz dëyüb pîr-i harâbât

*Ki et-tevhîdû isķāṭü 'l-izāfât***İB 81**

1403 Eger şâf olsa su olmaz habâbı

Bağanda görsedür hoş âfitâbı

1404 Cemâlün çehresini toz alubdur

Bu hoş hüsün toz altında kalubdur

1405 Dë silkin tøk yere gerd u gubârı¹¹²²

Kenâr ët ebrden mihr-i 'izârı

1406 Gelün gönçe içinde yoḥ nümüdı

Bürûza gelmez âşâr-ı vücüdı

1407 Gel indi gönçeden çıḥ ol münevver

Hamı eṭrâfıvı ëyle mu'atṭar

1402 *et-tevhîdû isķāṭü 'l-izāfât*: Tevhit, nispet ve izafetleri yok saymaktır. “Fail olarak yalnızca Hakk’ı görme ve her şeyi ona bağlama” (Uludağ, 2016, s. 190).

1403 olsa su olmaz: olsun olmaz AZ // görsedür: gösterür İB

1404 Cemâlün: Cemâlin M / alubdur: alıbdur M // toz: gör İR / altında: altında AZ / kalubdur: kalıbdur M

1405 silkin: miskîn İB, silkün İR / gubârı: gubârun AZ // 'izârı: 'izârun AZ

1407 indi: imdi İB // eṭrâfıvı ëyle: eṭrâfını koy ëyle AZ

1408 Alub āyīnen üstün zulmet-i zeng
Esir-i reng olubdur zāt-ı bî-reng

1409 Götür şaykal muşaffā ēyle mir'āt
Semāvātun ola nūrū's-semāvāt

AZ 92

1410 Bu sözlerden degil vaḥdet murādım
Ki hergiz vaḥdete yoḥ i'tikādım

1411 Telāş ēyle gözüm yēt müttakīne
Bu 'ilmi at yētiş Ḥaqqū'l-yaqqīne

1412 Riyāzetle yētür ēy nūr-ı dīde
Yētür Ḥaqqā çü miḥmātü'l-ḥadīde

1413 Kalem çekme dayan çoḥ olma ser-keş
Bu söz aḥvālīmi kıldı müşevveş

1414 'Avāmü'n-nāsa bu söz vēc yetirmez
Yaqqīnen bu sözün tābın getürmez

1408 āyīnen: āyīnün AZ, İB / üstün: üstün İB // Esir-i reng: Esir-i zeng İB

1409 Semāvātun: Semāvātın M

1411 yēt: et İB

1412 yētür: özün AZ // Yētür: Yētiş M

1413: —İB, İR, M

1414: —İB, İR, M

İR 68

Resīden-i rūbāh ber-ser-i kūh ve dīden-i gurg-rā der-ğuşsa vu
endūh *

1415 Hūlāşa çünki çıhdı dağ başına

Gözi nā-geh sataşdı yoldaşına

İB 82

1416 Ne gördi bir daş üste kurd durubdur

Yetīm uşak kimi boynın burubdur

M 72

1417 Çekende nāle dağlar tek guruldur

Gédübdür tākātı cur cur curuldur

1418 Ne yoldaş ve ne kardaş var yatub tek ¹¹³⁴

Çıhub tükden bahāluğ itleri tek

1419 Gözi yaşlu eli koyunda kalmış

Acından rengi sapsarı saralmış

1420 Zi-bes ki eriyüb acluğ elinde

Uzanmış toprak üste it güninde

* Resīden-i rūbāh ber-ser-i kūh ve dīden-i ū gurg-rā der-ğuşsa vu endūh AZ

1415 çünki: tülki İR, M

1416 kurd: kurt İB // boynın: boynun İB

1417 guruldur: gurullur AZ, guruldar İB // Gédübdür: Gédıbdür M / curuldur: curullur AZ, curıldar İB

1418 a: Ne bir yoldaş ne bir kardaş yatub tek İR, M // Çıhub: Çıhıb M / bahāluğ: bahālık M

1419 yaşlu: yaşlı M / koyunda: koyunda M // rengi sapsarı: reng salub sarı AZ

1420 Zi-bes ki eriyüb: Zi-bes eriyüb İB / acluğ: acılık M // güninde: gününde M

AZ 93

1421 Onı görcek sehvündi oldu teslīm

Uzaqdan bir baş egdi kıldı ta'zīm

1422 Ėdüb çün cilve maħbūbı nazarda

Yıhıldı topraq üste yēddi yērde

1423 Kabaqca bir huzūrında dayandı

Dalınca geldi başına dolandı

1424 Bu evzā'ı görüb gerek mü'ellem

Dēdi *ehlen ve sehlen* hayr-ı maqdem

1425 Kēfün yahşı damağun çāk nēdersen

Oğul hardan gelüb hara gēdersen

1426 O dem tülki düşüb bir ayrı hāle

Dutar dutmaz dil açdı bu maqāla

1427 Selām olsun sene ēy kıblegāhım

Melāz u melce'im pūřt ü penāhım

1422 cilve: —AZ

1424 *ehlen ve sehlen*: Hoş geldin, merhaba.

1426 ayrı: ayru AZ, özge M // Dutar: Duta M

1428 Meni bir oğ kimi kıymış kemāna

Atub çölden çöle devr-i zamāna

1429 Ğarīķ-i lücce-i derd-i firāķam

Ğarībem āsitānunda konaķam

1430 Muşībet āteşine bes ki yandum

Senün kölgende geldüm daldalandum

1431 Huzūrunda gerek dā'im ķalam men ¹⁴³

Elime rişte-i tāt salam men

1432 Gerek göz dutmayam hīç māsivāya

Gezem dā'im dalunca mişl-i sāye

1433 Eşitdi bu sözi gerek mükedder

Durub aglaşdı dēdi ēy birāder

İR 69

1434 Getür birce öpüm o gül yüzünden

Bu yanmış ķalbime bir su sepüm men

1428 kıymış: kıymuş M // Atub: Aķub İB

1429 derd-i firāķam: derd ü firāķam İB

1430 āteşine: āteşinde M / yandum: yandım M, düşdüm İB // kölgende: kölgünde AZ / geldüm daldalandum: geldim daldalandım AZ, M, men geldim yıkdım İB

1431 salam: sallam İR

1432 dutmayam: tikmeyem İB // dā'im: —İR / dalunca: dalınca İB

1433 dēdi: —İR

1434 birce: be-ceh M / öpüm o gül yüzünden: o gül yüzün öpüm men AZ // sepüm: sepem İB

İB 83

1435 Hezārān āferīn aḥsent aḥsent

Sene min āferīn *ni 'me'l-fetā ent*

1436 Oğul ğam èyleme olma müşevveş

Müşerref èyledün durma gel egleş

1437 Kuşum kōndı sene evvel baḥanda

Hoşım geldi sene dağdan çıḥanda

AZ 94

1438 Kızar k̄anma sene men her ne varım

'Azīzimsen k̄onakım nazlu yārim

M 73

1439 Gözüm yağın yèdürsem ger k̄onaḳa

Yakīnen hoşdu min ğayrū'l-ḥamāḳa

1440 Eger elli k̄onak gelse dariḥmam

Yola sallam tamāmını k̄ariḥmam

1441 K̄onak gelse gelür rûzı dalınca

Ne rûzı fetḥ u fîrûzı dalınca

1435 āferīn: merḥabā AZ, āferīn āferīn M / *ni 'me'l-fetā ent(e)*: Ne güzel fütüvvet sahibisin.

1436 Oğul: Ol İB

1437 b İR'de 1438 b ile devam eder. / sene: señe İB / evvel baḥanda: var her ne varım İR / baḥanda: görende M // Hoşım: Hoşum İB / sene: señe İB / çıḥanda: ènende M

1438 men her ne varım: her ne varım var M // nazlu yārim: èy vefā-dār M

1439 Gözüm: Gözim İR / yèdürsem: yèdürtsem İB, M // hoşdu: hoşdur İB, hoşdı M

1440 k̄ariḥmam: dariḥmam İR

1442 Ėv ehlinün günāhını gēdende

Aparur çünki gētmak ‘azm ėdende

1443 Konaḵ hoşdur huşūş olsa müsāfir

Buyurmuş Muştafa *lev kāne kāfir*

1444 Velīkin hacletim var ėy nikū-zād

Cānım çıhsun elim boş yoḥdı bir zād

1445 Elim boşdur gelübsen menzilime

Ölüm isterem men düşmür elime

1446 Bu menzil birce zaḥmet özive vēr

Gelüb bir baḥ kara yērdür qurı yēr

1447 Mene daḥı dirilmeklik çetindür

Dodaḥım dodaḥ üste yēddi gündür

1442 çünki gētmak ‘azm: yancan gētmak İB

1443 huşūş: eger İB // Buyurmuş: Buyurmuş M / *lev kāne kāfir*: Kafir dahi olsa. “Allah’a ve ahiret gününe inanan kişi misafirine ikramda bulunsun. Allah’a ve ahiret gününe inanan kişi mutlaka hayır söylesin veya sussun” (Parlıyan, 2004, C. 2, s. 294).

1444 nikū: nīkū İR

1445 Ölüm: Ölümüm İB / isterem men düşmür: men isterem düşmez İR, M, isterem düşmez İB

1446 Bu: Ne M / zaḥmet özive: zaḥmetdür özive İB, zaḥmet āverde İR, zaḥmet çek dü bir gör M // yērdür: yērdi İR

1447 dirilmeklik: dirilmekluk İB, dirilmek çoḥ İR, dēyer bulmak M // Dodaḥım dodaḥ: Dodaḥım dodaḥ AZ, Dodaḥ dodaḥım M

1448 Hudāvendā be-ḥaḳḳ-ı āl-ı ‘işmet

Ḳonaḳdan hîç kimi étme ḥacālet

1449 Ne hoş zāddur ‘azîz etmek ḳonaḳı

Ḳabaḳına ḳoyasan ḳayḳanaḳı

1450 Açasan ḥidmetinde aḳ lavāşı

Çanaḳa doldurasan yarma aşı

Su’āl-ı cevāb-ı rûbāh bā-gurg *

1451 Dēdi tülki sene ēy faḥr-ı aḥrār ¹⁴⁶³

Muraḥḥaş ēylesün birce sözüm var

İB 84

1452 Budur ‘arżım neden bēle perişān

Olubsan şuḡlun olmış āh u efgān

1453 Gözünden muttaşıl ḳan yaş tökersen

Felāketle yaman günler görersen

1448 ve 1449 İR’de yer deḡiştirmiştir. // Ḳonaḳdan: Ḳonaḳa İB / kimi: kesi İB, M

1449 hoş zāddur: çoḡ hoşdur İB // ḳoyasan: ḳoyarsan İB

1450 doldurasan: doldırarsan AZ, M

* Su’āl-ı cevāb bā-gurg M, —İR

1451 ēylesün: ēylesen İB / sözüm: sözüm M

1452 olmış: olmuş M

1453 Gözünden: Gözinden İR

AZ 95

1454 Dêdi kurd êy oğul koy men cevābun

Dêyüm bir bir cevāb-ı bā-şavābun

1455 Cevānluk 'āleminde şîr idüm men

Şerîrû'n-nefs-i büm-tab' idüm men

1456 Ne çoḫ baş vèrdi menden zulm-ı bî-dād

Elimden göglere kovzandı feryād

1457 Ki çoḫ çölde kêçi ovlaḫ çığırttum

Yêlin salmış inekler karnı yırttum

1458 Müselmānları saldum ıztırāba

Tepildüm kumlara koydum ḫarāba

1459 Çobanlar başına getdüm oyunlar

Ayırdum kelleden kök kök koyunlar

1454 bir bir: indi AZ

1455 'āleminde: eyyāmında AZ, ḫāletinde İB / şîr idüm: şerrdüm AZ, İR, şîrdim M // Şerîrû'n-nefs-i büm-tab': Şerîrû'n-nefs-i büm dīvdüm AZ, İB

1456 zulm-ı bî-dād: zulm u bî-dād İB

1457: —İR / Ki: Ne M / çoḫ: çün İB / ovlaḫ: ovlaḡ İB, olçaḡ M / çığırttum: çığırtım İB // inekler: enikler M / yırttum: yırtım M

1458 saldum: salım İB, M // Tepildüm: Yeterdüm İB, Tepildim M / kumlara: günlere İB, tenlere AZ

1459 Çobanlar: Cevānlar AZ, İB / getdüm: getdim M // Ayırdum: Ayırdım M / kelleden kök kök: kellelerden kök kök İB

M 74, İR 70

1460 Gelür yādıma bir gün bir cevānın

Hemīn bu derrede kesdüm amānın

1461 Keşeng oğlan ki haṭṭı gelmemişdi

Cevānluḡdan murādın almamışdı

1462 Teraḡḡum ètmeyüb ḡanını tökdüm

Yeten sā'at yıḡub ḡarnını sökdüm

1463 Yèdüm doydum yètişdüm müdde'āma¹¹⁷⁵

Gelüb dağ üste men girdüm bu dama

1464 Gèce kèçdi seḡer geldi çıḡub gün¹¹⁷⁶

Ne gördüm bu beyābānı dutub ün

1465 O vaḡte yüz nefer gördüm zen ü merd

Dolanur çölli bā-nāle vü derd

1466 Hemīn ki tapdılar o nev-cevānı

Olub bu derrede maḡşer 'ayānı

1460 cevānın: cevānun İB // amānın: ḡabaḡın AZ / kesdüm amānın: kesdim men amānın M

1461 haṭṭı: ḡaddı AZ

1462 yıḡub: basub M

1463: —AZ / Yèdüm doydum yètişdüm: Yèdim doydım yètişdim İB, Yèdim doydum yètişdim M / müdde'āma: müdde'āya İB // üste men girdüm bu dama: başına girdüm bu ṡaya İB / girdüm: girdim İR, M

1464 geldi: oldı M // ün: ḡün İR

1465 vaḡte: demde İR, M / gördüm: gördim İR // Dolanur: Dolanulla AZ / çölli: çöllere İR

1466 tapdılar: tapdular AZ / o: ol İB, İR // derrede maḡşer: derrede bir maḡşer M

1467 Oğul vay nālesi dutdı cihānı

Salub derde zemīn ü āsumānı

1468 Dalınca bir gelin oğlan anası

Başında kara elde toy hınāsı

1469 Yētişdiler o na‘ş-ı nā-murāda

Yolub saçlarını geldile dāda

İB 85

1470 Karışdı ses sese kopdı kıyāmet¹¹⁸²

Kıyāmetden göründi min ‘alāmet

1471 Gerek bu zulmler olsun mükāfāt

Odur dutmuş meni min derd-i āfāt

AZ 96

1472 Kēçer her cür ola dünyā ‘azābım

Görün āyā nolur yevmü’l-ḥesābım

1473 Oturmağdan ‘azīzim hīç kār aşmaz

Bu ḥāletde bize yatmağ yaraşmaz

1467 nālesi: —İR

1468 elde: elinde M

1469 geldile dāda: geldi o dāda M

1470 min: bir M

1471 zulmler: zulmile İR // dutmuş: dutmuş M / derd-i āfāt: derd ü āfāt İB, M

1472 ola: olan AZ // Görün: Görüm M

1473 aşmaz: açmaz İB, M

1474 Ümîdim var ki olsun maḳdemün ḥayr

Gèdek rūzı dalınca èyleyek seyr

1475 Elimden dut meni ḳovza ayak ol

Tegāfûl èyleme oğlum sayak ol

1476 Èşidcek bu sözi tülki olub şād

Ḳuyūd-ı derd ü ğamdan oldı āzād

1477 Ḳabaḳca öpdı ḳurdun saḳḳalından

Dalınca durdı yapuşdı elinden

1478 Dèdi ḳum yā refikī yā enīsī

Melāzī melce'ī ğavşī re'īsī

1479 O dem ḳurd istedi dursun yıhıldı

Töküb yaşın ürekden nāle kıldı

1480 Dèdi cānımı aldı nā-tüvānluk

Bedende tāḳatım yoḥ ay cevānluk

1474 dalınca èyleyek: dalınca tā olaḳ İR

1475 ayak: dayak AZ // oğlum: oğulum İB

1476 Èşidcek: Èşitcek AZ, İR

1477 ḳurdun: ḳurdın M

1478 Melāzī melce'ī: Melāz u melce'ī İB / ğavşī: 'avnī İR, M

1479 yaşın: eşki İB

1481 Cevānluk gétđi elden dād u bī-dād

Dağı olmaz bu kalb ü hātırım şād

M 75

Der-zamānī-i ġanīmet dānesten-i eyyām-ı cuvānī vu kām-rānī *

1482 Belī bi'llāh ġanīmetdür cevānluk

Cevānlukdan olurmuş kām-rānluk

İR 71

1483 Eger maqşūdun olsa māl u devlet

Veyā qaşdun itā' atdür 'ibādet

1484 Cevānluk 'āleminde èyle taḥşīl

Elünden her ne gelse èyle ta'cīl

1485 Ne yaḥşı söz dèyüb pīr-i ḥarābāt

Ki 'acel enne fi 'i-te' ḥīr āfāt

1486 Cevānlukda kazan yık māl u devlet

Qocaluk mevsimi kıl istirāḥat

1481 Cevānluk: Cevānluk İB // kalb ü hātırım: ġamlu hātırım AZ

* Der-zamānī-i ġanīmet dānesten-i eyyām-ı cuvānī vu zamānī kām-rānī AZ, Ġanīmet dānesten-i eyyām-ı cuvānī vü kām-rānī İB, Ġanīmet dānesten-i eyyām-ı cuvānī M

1482 bi'llāh: va'llāh İR, M / ġanīmetdür cevānluk: ġanīmet ü devr-i cevānluk İB // Cevānlukdan: Cevānlukda AZ, Cevānlukdan İB / olurmuş: olurmuş M

1485 'acel enne fi 'i-te' ḥīr āfāt: Acele et çünkü gecikmede afetler vardır.

1486 Cevānlukda: Cevānlukdan İB / yık: yığ M // Qocaluk: Qocalık İB, İR, M

İB 86 1487 Koca bî-çîz ola çoĥ zaĥmeti var
Elinde mālî olsa lezzeti var

AZ 97 1488 Cevānların namāzı dadlu uĥay
Kocalarun namāzı vay cānım vay

1489 Çelik her kimsenün olsa dayakı
Haķikatde olur vay vay çanakı

1490 Kıç aĥrur sîne aĥrur hem kol aĥrur
Diz aĥrur her taraf şak u şol aĥrur

1491 Namāza tākātı yoĥ şavma tābı⁹⁹
Ėder gëtdikce şiddet ıztırābı

Der-rucū´ be-ĥikāyet-i rūbāh u gurg ve dīden-i āşiyān dunbe-rā *

1492 Hūlāşa kurd çalışdı çoĥ vërişdi
Yaman vaşfile durdı yola düşdi

1488 Cevānların: Cevānlarun İB / dadlu: dadlı İR, M / uĥay: oldı AZ, uĥay İB, İR // Kocalarun: Kocaların İR, M / vay cānım: vā cānım M

1489 dayakı: ayakı İR

1491 gëtdikce: gëtdükce AZ

* Dīden-i rūbāh u gurg dunbe-rā İR, M

1493 Biraz gètdile yol nā-geh uzaqdan
Göründi bir iki kuyruk kabaqdan

1494 Onı görcek dizine geldi kuvvet
Dèdi rübāha oqlum çekme zahmet

1495 İşiklandı gözüm cānım sèvündi
Tiz ol durma gèdek kalbim sèvündi

1496 Gözetlüb kuyrukı kuyruk götürdi
Özini tülkiden sâbık yètürdi

1497 Yètişdi tülki ammā hikmet ile
Bağardı kuyruqa çoğ diqqat ile

1498 Ne gördi üçü orda dām kurmuş
O kuyruk bend olub dam üste durmuş

1499 Onı görcek durub tülki dayandı
Dèyerdün bahtı yatmışdı oyandı

1493 nā-geh: nā-gāh İR // iki: yeki AZ / kabaqdan: uzaqdan AZ

1494 oqlum: ol dem İB

1495 gèdek: gèden İB / kalbim: cānım İB, İR / sèvündi: dögündi M

1498 kurmuş: kurmuş M // olub: alub İB / durmuş: durmuş M

1499 Dèyerdün: Dèyerdük AZ

Der-ta 'rîf-i şîfat-ı te'emmül ve mezemmet-i 'acele kerdên der-kârîhâ ve naşîhat *

1500 Belî çoĥ yahşîdur işde te'emmül

Egerçi zaĥmete kılsun taĥammül

M 76

1501 Oĥul dünyânı görcek kıлма ta'cîl

Dayan mülk-i muĥalled êyle taĥşîl

İB 87

1502 Görüb bir zerre atma âfitâbı

Tapub zîre unutma müşk-nâbı

AZ 98

1503 'Azîzim gözlerün tikme sühâya

Dönüb bir baĥgilen şemsü'd-đuhâya

1504 Elün ĥurîden êy bî-çâre kesme

Bu dünyâ şâhidin görcek telesme

1505 Onun zâhir ĥaţ u ĥâline baĥma

'Acül olma özivi saĥla aĥma

* Der-ta 'rîf-i şîfat-ı te'emmül ve mezemmet-i 'acele der-kârîhâ M

1500 Egerçi zaĥmete: Eger zaĥmete sen M / kılsun: kılsan İR, M

1502 zerre: devr AZ, İB

1503 sühâya: seĥâba AZ, İB // Dönüb: Görüb İB / şemsü'd-đuhâya: şems ü seĥâba İB

1504 şâhidin: zâhidin İB

1505 aĥma: baĥma İB

İR 72

1506 Hayāsı yoḥ üzi üzler görübdür

Senün tek min nefer er öldürübdür

1507 Vefāsı yoḥdu min min év yıḥubdur

Ki bilmezsen ne işlerden çıḥubdur

1508 Egerçi çoḥ oḡul çoḥ kız doḡar bu

Velī bēş gün kēçüb koymaz boḡar bu

1509 Cihānun ‘izzet ü ‘ayşı elemdür

Neşātı māye-i endüh u ḡamdur

1510 Bu dünyānun gözüm yoḥdur vefāsı

Gül-i gülzārnun yoḥdur şafāsı

1511 Tefennün èyle çıḥ seyre kenāra

Nazar kıḷ bāḡ u deşt u kūhsāra

1512 Benefşe gerdenin ḡamdan édüb ḥam

Töker nergis gözinden eşk-i şebnem

1506 üzi üzler: yüzi yüzler AZ // tek: kimi M / nefer: —İR / nefer er: er bu M / öldürübdür: ötürübdür
İB

1507 yoḥdu: yoḥdı M / min év: évin İR // bilmezsen: bilmirsen AZ, bilmürsen İR

1508 kēçüb: —İR

1510 dünyānun: dünyānın AZ / yoḥdur: yoḥdı AZ // gülzārnun: gülzārnun İB / yoḥdur: olmaz AZ, İB

1511 Tefennün: Yakīn AZ

1512 gerdenin: gerdenün İB, İR

1513 Durub efserde serv ü 'ar'ar u ās

Dutub mātem қарanfūl yāsemen yas

1514 Қулақ vér gör néce sūsen açub dil

Dèyer èy ehl-i dünyā durma ġāfil

1515 Yèter tīz başa çün faşl-ı bahārı

Dutubdur lālezārı nālezārı

1516 Gelür çünki bahārınun hāzānı

Basubdur 'ālemi bülbul fiğānı

1517 Tarāvet serve çün olmub muқadder

Odur қamerīdir göğü mükerrer

1518 Vèrübür dest gerdün bes ki seyli

Olub nīlūferün endāmı neyli

1519 Egerçi nāle yandurmuş çerāğın

Velī göginde bağ gör Küre dağın

1513 ās: dās M

1514 Қулақ: Қулағ AZ // durma: gezme AZ

1515 Dutubdur: Duyubdur AZ, İR, Dönübdür İB / lālezārı nālezārı: nālezāra lālezārı İB

1516 bülbul fiğānı: āh u fiğānı İB

1518 Olub: Dolub İR / nīlūferün: nīlūferin İR, M

1519: —İR, M / nāle: lāle AZ / yandurmuş: yandırmış İB // Küre: kūh İB

AZ 99 1520 Çemende kovzayanda sebzeler baş
Onun ahvāline nīsān tōker yaş

İB 88 1521 Édende cilve gül ol şūh nev-res
Bilüb ahvāline ağlar çeker ses

1522 Kulağ vēr birce feryād u enīne
Hamı kan ağılur öz kara günine

M 77 **Der-itmām-ı kıışsa-i gurg u rūbāh * ¹²²⁷**

1523 Hūlāşa tülkiye ol gūrg-i bed-hū
Dēdi bismi'llāh ēy dil-dār-ı hoş-rū

1524 Oğul durma degil durmak zamānı
Yēyüb şükr ēyle Hāyy-ı lā-yezālı

1525 Dayanma dur soğul sen düşle nāzım
Yemek gördün dēmek āhır ne lāzım

1520 sebzeler: seyreler M

1521 gül: ger İB // Bilüb: Buluğ M / ahvāline: ahvālini İB

1522 Kulağ: Kulağ AZ // ağılur: ağlar İR

* Der-tamāmī-i kıışsa-i gurg ve be-dām-ı uftāden-i ü AZ, Der-tamāmī-i kıışsa-i gurg İR, Der-bākī-i kıışsa-i gurg M

1524 hayy-ı lā-yezālı: hayy-ı zū'l-celālī AZ, gördür cihānı M

1525 nāzım: mādām AZ, mādēm İB

1526 Dayanma çün ele fırsat düşübdür

Dê gel oğlan neye ağzun pişibdür

1527 Elün bî-çāre koynında alubdur

Meger iřtāhıvı řāhta alubdur

1528 Dêdi tülki meni dut indi ma'zûr

Mene el-ān yemek olmaz mı madûr

1529 Nêçûn sâbıkda men nezr êylemişdüm ¹²³³

Hudāvende bir ay oruc dêmişdüm

İR 73

1530 Mükellefler kimi māh-ı şıyāmı ¹³⁴

Dutam ihlāşla rûze tamāmı

AZ 100

1531 Ki Allāh rahm êde bu amlu hāle

Çeke men bî-kesi bezm-i viřāle

1532 Elime dāmen-i vaşlun alam men

Gelim da'ım huzûrunda alam men

1526 pişibdür: pişdür AZ

1527 Elün: Elin M / koynında: boynında İB / alubdur: alıbdur M // alubdur: alubdur İB, M

1528 indi: imdi İB // mı: çü M

1529 êylemişdüm: êylemişdim İB, M // Hudāvende: Hudāvendā İB / ay oruc: ay men oruc İB / dêmişdüm: dêmişdim M

1530 ihlāşla: ihlāşile İR, M / rûze: rûzı İB

1531 amlu: amlı İR, M

1532: —İB, İR, M

1533 Bi-ḥamdi'llāh yētüb nezrim yérine

Yėtişdü'm kıblemün ḥāk-ı derine

1534 Bu bir ay şavmdan bir gün alubdur

Ne zaḥmet çekmişem cānım alubdur

İB 89

1535 Buyur meşğöl ol ey nīk-reftār

Ki tā olsun benimçün vaqt-i iftār

1536 Bugün dutsam yeter nezrim kemāle

Gerek indi baḥam tāze hilāle

1537 Yėtişmiş göglere āh u fiğānun

Yemekde olgilen sen nūş-cānun

1538 Bu aḥvāli eşidcek urd inandı

Ürekden bāver etti doğru sandı

1533 yérine: kemāle İB // Yėtişdü'm kıblemün: Yėtişdim kıblemin M

1534 Bu bir ay şavmdan: Bir ay şavmundan AZ, Ki bir ay şavmdan M / alubdur: alıbdur M // alubdur: alıbdur M

1535 ol: —İR // tā: —AZ, İB / benimçün: benim için İB, M, benim tā İR

1536 yeter nezrim: oruc yeter AZ // indi: imdi İB, İR / baḥam: baḥun AZ

1537 fiğānun: fiğānım İB, fiğānın M // nūş-cānun: nūş-cānın M

1538 eşidcek: eşitcek AZ / inandı: dayandı İR // sandı: şandı AZ

1539 ademi oyca o demde dūdi bende

Ke-enne dūdi bir āhū kemende

1540 Dūūb bende ıhub uyruk kenāra

Salub bī-āre urdi āh u zāra

1541 O dem tūlki baub sūy-ı semāvāt

Elin ekdi yūzine dēdi alavāt

1542 Bu evzā‘ı gōrūb gūrg-i mūkedder

Dēdi āyā ne vardur ēy birāder

1543 Dēdi tūlki baub gōrdūm hilālī

Yemek vācibdi iftār-ı helālī

1544 Dēdi gōrsendi ay bayram haandur

Ki bayram ‘ude-i albi aandur

M 78

1545 Dēdi tūlki ki ēy yār-ı muāib

Olur bayram gelende tēle āib

1539 b: Ki gūyā dūdi bir āhū kemende İB

1540 ıhub: ııb M // Salub: Salıb M

1541 baub: baıb M // yūzine: yūze M

1543: —İR // vācibdi: vācibdür AZ, İB / iftār-ı helālī: oldum indi AZ

1544 haandur: aandur AZ, haandı M // aandur: aandı M

1546 O demde kıyrukı tülki götürdi

Dayanmub ehl 'ayāline yétürdi

Der-teşbîh-i ehl-i dünyā be-ḥālet-i gurg *

AZ 101

1547 'Azîzim cîfe-i dünyāya baḥma

Eger baḥsun özivi saḥla aḥma

1548 Düşersen kırd kimi āḥirde dāma

O dām içre yêter 'ömrün tamāma

1549 Çeküb dünyā özin ḥāricde durmıṣ¹²⁵

Senün çün dört taraıdan tele kırmıṣ

1550 Eger endāzeden çıḥsun kenāra

Düşersen teleye ey baḥt-ı kıra

1551 Kıalursan telede tā 'ömr olur baṣ

Dutulur bayramun kıabr içre kıardaṣ

1546 Dayanmub ehl 'ayāline: Dayanmayub 'ayāline AZ, Dayanmub ehl ü 'ayālne İR

* Der-teşbîh-i ehl-i dünyā be-ḥālet-i zār İB

1547 baḥsun: baḥsan İB, M

1548 kırd: kırt İB // dām: dem AZ

1549 Çeküb: Çekib M / özin: özün M / ḥāricde: ḥār-ḥ'āh AZ / durmıṣ: durmuş M // çün: içün M / kırmıṣ: kırmuş M

1550 çıḥsun: çıḥsan İB, M

1551 Kıalursan: Kıalarsan M / baṣ: yaṣ AZ // Dutulur bayramun: Dutur bayramunun İB, Olur bayramun İR, Olur bayramun hem M / kıabr: kıabre İB

1552 Tecerrüd şīvesine ēyle ‘ādet
Taparsan her iki dünyā sa‘ādet

İB 90

1553 Bu dünyā çoḥları allatdı ҡardaş
Velī āḥirde daşın atdı ҡardaş

1554 Vefā ‘ıtrı bunun gelmür gelenden
Ne yüz min çoḥ ḥaṭā çıḥmış elinden

İR 74

1555 Eger dünyā üzi olsaydı ҡara¹²⁵
Ḥilāf olmazdı onda Kirdigāra

1556 Üzive ḥoş gelür hergiz inanma¹⁵⁸
Özivi saḥla devrine dolanma

1557 Eger sende ola bir fikr-i bārīk
Bu dünyānı görersen teng u tārīk

1558 Olur cüce yumurta içre gūyā
Dēyer ne yaḥşı menzildür Ḥudāyā

1552 şīvesine: şīvesini İB

1554 gelmür: gelmir İB, gelmez İR, M

1555 üzi: yüzi AZ

1556 Üzive: Yüzive AZ, İR, M / gelür: gelme AZ, güler M // dolanma: inanma İR

1559 Bu ‘arzımı eşit yā Rab dilimden

Bu yaḥşı menzili alma elimden

1560 ‘Aceb menzildü bir zībā oṭaḳdur

Yeri dīvārı saḳfı cümle aḳdur

1561 Eger her yana dönsem vüs‘atı var

Bu cür menzilde ḳalmaq lezzeti var

1562 Dêye bilmem ki êy bî-çāre cüce

Ferāsetden olan āvāre cüce

1563 Ta‘accübdür senün bu i‘tiḳādun¹⁵⁶²

Degil ḥāşıl bu ĩrāda murādun

AZ 102

1564 Neden bēle bu ḳulmetde ḳalubsan

Bu ḳoḫmuş menzile insün salubsan

1565 Durub bu perdeden ḳıḫ ēyle pervāz

Uḳub ol yār u yoldaşunla dem-sāz

1560 menzildü: menzildür AZ, menzildi M / bir: hem ĩB / zībā: yaḥşı M

1561 her: —M

1562 êy: ol ĩB

1563 i‘tiḳādun: i‘tibārūn M // ĩrāda: dar yēde AZ, dūnyāda M

1564 ḳoḫmuş: ḳoḫmuş AZ, M, ḳorḫmuş ĩR / menzile: menzil AZ / insün: ünün ĩR

1565 perdeden: yēde bir ĩB

1566 Telâş eyle kabuğdan çıḡ kenāra
Güzer kıl bāğ u deşt u lālezāra

M 79

1567 Ne yaḡşı çeşmeler bağlar görersen
Gülistānlar uca dağlar görersen

1568 Gelüb pervāza çek bir ḡoş terāne
Temāşā kıl zemīn ü āsumāna

1569 Bu dünyā ēy oğul ‘uqbā yanında
Yumurta kimidür dünyā yanında

Der-ḡikāyet-i ān mollā-yı faḡīr bā-duzd-i şerīr *

1570 Ḥayālime yetişdi bir ḡikāyet
Münāsibdür sene ēylüm rivāyet

İB 91

1571 Yazublar bir nefer bī-çāre mollā
Faḡīr ü bī-kes ü āvāre mollā

1572 Yoḡıdı kuvvesi bir top bēz alsun
Onı tā başına ‘imāme kılsun

1566: —İB, İR, M

1568 Gelüb: Durub M

1569 yanında: yanunda İR

* Der-ḡikāyet-i ān merd-i faḡīr bā-duzd-i şerīr İB, Ḥikāyet-i mollā vü duzd İR, M

1573 Bir arşın bēz alub yaḥşı aḳartdı
Tiküb torba kimi baş başa çatdı

1574 İçine doldurub çoḫ jende köhne
Yohıdı birce vü celī zād içinde

1575 İşıgı özge ḫalkı yandururdu
İçi mollānı çoḫ odlandururdu

1576 Onı ‘imāme terkībine saldı¹²⁷²
Gēyüb bir çul yolu aḡzına aldı

1577 Ḥayāl ètdi gēde bir özge kende
Ḳazā ammā onı saldı kemende

İR 75

1578 O vaḳte birce uğrı rind ü ḳallāş
Baḫub gördi gelür yoldan bir aḳbaş

1579 Dēdi beh beh şikārımdur ovumdur
‘Aceb ḫalvetdü furşatdur yērümdür

1573 aḳartdı: aḡartdı İB, aḳardı İR

1574 doldurub: doldırub İB / jende köhne: köhne jende AZ / birce vü celī zād içinde: bir zādı cüz köhne möhne M

1575 yandururdu: yandırurdu İB, İR // odlandururdu: odlandırurdu İB, M

1576 yolu: yol AZ / aḡzına: aḡrına M

1578 yoldan: yolda İB

1579 ovumdur: ovımdur M // ḫalvetdü furşatdur: ḫalvetdi furşatdı M / yērümdür: günümdür İB, günımdür İR, durımdur M

AZ 103

1580 Hemān sā‘at gelüb perrān yol üste

Yëtüb kıldı o zārı dest-beste

1581 Dēdi durma soyun olma mu‘aṭṭal

Çıhart paltarlarıvı degmemiş al

1582 Dēdi mollā soyulmaḳluḳ mecālī

İki vaḳte olur ēy bü'l-me‘ālī

1583 Biri ğasl ēyleyüb yatmaḳ zamānı

Daḫı bir özge yēr olmaz mekānı

1584 Ne ğaslım var benim ne yatmaḳım var

Neden bī-cā mene ēylürsen ısrār

İB 92

1585 Dēdi uğrı ‘aceb mollāymışsan

Ma‘ārif resmine dārāymışsan

1586 Sene çoḫ ḫayf olsun bu adundan

Ḳara günli çıhub derdün yādundan

1581 olma: étme İB, İR // Çıhart paltarlarıvı: Çıhart sen paltarıvı İB

1582 soyulmaḳluḳ: soyunmaḳluḳ İB, soyunmaḳlıḳ İR, soyunmaḳlun M / mecālī: zamānı AZ // vaḳte: yērde AZ

1584 ēylürsen: ēylersen İB, M, vērürsen İR / ısrār: āzār İR, M

1586 Sene: Señe İB / olsun: olmış İB

1587 İki y r  aldı derd n  tmed n sen
 H k kat c ddesine g tmed n sen

M 80

1588 Birisi bir yaman  uldur gelende
 İkimcisi k   b   mr n  lende

1589 Bu iki y rde de  a    soyallar
 Soyub paltarların   ry n  oyallar

1590  ara  u rı o dem  ekdi  oma ın
 Da ıtdı b -nev n n el aya ın

1591 D di moll  ki  y mel  n-ı bed-  ¹²⁸
  ayım vırma  il f-ı  er d r bu

AZ 104

1592 D ye l zım gel r el sa la dinme
 Olursan  er de me   l zemme

1593  oma un  ovzama  er iyyeti yoh
 Ez yyet  tme vırma  h o  o 

1587 derd n: zikrin M

1588 İkimcisi k   b   mr n: İkimci  ek b   mr n M

1589 Bu: Bir İB, O M / de:   n M // paltarların: paltarnı AZ, paltarını M

1590 b -nev n n: b -nev n n İR, M / aya ın: aya ın AZ

1591 mel  n-ı bed-  : bed-   u mel  n İB // vırma: urma İB

1593: —AZ /  oma un  ovzama:  oma  urma un İB // vırma: urma İB

1594 Salubsan z̄ulmde boynıma zenc̄ir
Yavaş vır  y M selm n r hım incir

1595 Cih nda kim benim kimi vırıldı
 ayım  ekme ya am bağı kırıldı

1596 Başıım vırdun yarıldı g t ken ra
 anı durmur a ur  y y zi  ara

1597 Deger  im meme  anı necisd r
Sene  o   aybı var elbette pisd r

 R 76

1598  olun  uvvetini All h alsun
Benim kimi el n  oynunda  alsun

1599 Meger   mr nde istot dadmayubsan
  li sen   lde d  im odlayubsan

1600  deller   leme her y rde   rmet
Cih nda c mle yetmi  iki millet

1594 z lmd : z lmd n  B, z lmile M / boynıma: boynuma M // vır: ur  B

1595 vırıldı: uruldu AZ

1596 vırdun: urdun  B // durmur: durmır  B / y zi:  zi AZ

1597  anı necisd r:  anı  o  necisd r  B // Sene: Se e  B /pisd r: besd r M

1598  olun:  oluvın AZ, M /  uvvetini:  uvvetin AZ //  oynunda:  oynında  B,  R

1599 istot: istod  B, isot M // odlayubsan: otuluyubsan AZ, adlayubsan M

1601 Haṭā baş vèrdi senden olma gümrah

Ḳayıt kıl tevbe dè estağfiru'llāh

1602 Bu sözler uğrıya kılmazdı te'sîr

Ki olmazdı cefâ vü zulmden seyr

1603 Durub göz yummadan ḳalḫardı vıardı

Yapuşurđı libāsından cıardı

İB 93

1604 Dalından ki vıardı gāh başa¹²⁰

O bî-kes mollā ḳalḫardı çerā pā

1605 Ğaraż yıḫdı yère isterdi soysun¹²⁵

O bî-çāre faḳîri 'ūr ḳoysun

1606 Baḫub çoḫ köhne gördi cāmesini

Gözaltı èyledi 'imāmesini

1607 Mürüvvet raḫtını bi'l-merre soydı

Ḳapub 'imāmesin ḫurcına ḳoydı

1601 vèrdi: —İR // dè: vü İB

1602 uğrıya: uğruya AZ

1603: —İB, İR, M / 1603 a'da vezin bozuktur.

1604: —AZ / 1604 a: Dalından ki urardı ki şarāpa İB / Dalından: Ḳolundan M / gāh: gāhī M

1605 soysun: soysın AZ // faḳîri: faḳrı AZ / ḳoysun: ḳoysın AZ

1607 Ḳapub: Ḳaput M / ḫurcına: ḳurcına İR

1608 Dèdi mollā ki èy mel'ūn ġaddār

Sene 'imāmenün ne maşrafı var

1609 Balam at ġèt ne seyyidsen ne mollā

Sene bir vèc göre *ħāṣā vü kellā*

1610 Dèdi ħuldur mene çoġ ètme ısrār

Èvimde bēş nefer erlik kızım var

AZ 105, M 81

1611 Libās èylüb ġeyeller şād u hoş-rū

Olullar 'ömrive kızlar du'ā-gū

1612 Yüzüm aġ èyledün yüzün aġ olsun ¹³

Apardum şelmevi kellün saġ olsun

1613 Ġaraż ġètđi özin çekdi kenāra

Düşüb bī-çāre mollā āh u zāra

1614 Durub iki eli bir başı oldı

Bu keyfiyyet başınun daşı oldı

1608 Sene: Señe İB

1609 at: kaç İB // göre: gele İB, vermez M / *ħāṣā vü kellā*: Hiçbir vakit, katiyen.

1610 Èvimde: Èvümde AZ

1611 'ömrive: 'ömre İB

1612: —AZ / yüzün: üzün İB, İR // Apardum: Apardım M / kellün: kellen M

1614 başınun: başının İR, M

1615 Eli  oyunında   ry n  aldı ba ı

Ba ından k  di  amdan seyl ya ı

1616 Ne  o  bu m cer dan  am y yerdi

T k b g zya ını her dem d yerdi

1617  alan y rde da ılmı  c nım  yvay

K  en ba dan ba a  im mem  yvay

1618  ara yolda  ı aydum yazıya men

Ne   re  yley m amm  yazıya men

1619 G r b yoh t katı dalınca  a sun¹³⁰⁶

Yavuk a dı ki u rı da ı a sun

1620 Dalınca sesley b ki merd-i s rık

 el l olsun sene bi'll h o sarık

1621 D mem hi  y rde bu i  m cer sın

Bu  art len onun bir a  arasın

1615  oyunında:  oyununda M // seyl ya ı: seyli ba ı  B,  R

1617 c nım: c mem M

1618 yolda: yoldan  B /  ı aydum:  ı aydım M //   re: —AZ /  yley m:  yleyem M / amm : bu  B, men M

1619 a sun: a sun AZ

1620 sesley b: seslet b AZ //  el l olsun sene bi'll h: Sene bi'll h  el l olsun AZ

İR 77

1622 Seni vërrem ҡasem āmīn ü dīne

Otur bir baḡ ‘imāmenin içine

1623 Aparsan bil bunı ēy merd-i nā-dān

Olursan it kimi āḡir peṣīmān

İB 94

1624 Êṣitdi bu sözi ol merd-i nā-pāk

Gelüb egleşdi bir ḡoṣ yërde bī-bāk

1625 O dem ‘imāmeni ҡoydı ҡabaқа

Ona diḡḡat édüb başdan ayaқа

1626 Baḡhub gördi egerçi zāhiri ḡoṣ

İçi cır cında köhne vāḡı ‘an boṣ

1627 Ḥaber-dār oldı işden diḡḡat étđi

Yère çaldı tōküldi atdı gétđi

1622 ‘imāmenin: ‘imāme AZ, İB, o ‘imāmenin İR

1623 bunı: onı M // peṣīmān: periṣān AZ

1624: —İR, M

1627 işden: eşitdi İR, hīçdi M // tōküldi: tōkerdi AZ, tōkildi İB, tōkübdü İR

**Der-teşbîh kerden-i dünyâ-yı mekkâre be-‘imâme-i ân mollâ-yı
faķîr-i bî-çâre ***

AZ 106

1628 Siz ey dünyâyâ çeşm-i hırş açanlar

Basub bağrına dünyânı kaçanlar

1629 Bilün dünyânı bu hengâmesidür

O bî-kes mollânun ‘imâmesidür

1630 Egerçi zâhiri çoğ hoş-nümâdur

İçi ammâ ğam u derd u belâdur

1631 Kızıl cāmına çoğ kılma nezâre

Götür serpüşını bağ zehr-i mârâ

1632 Ne çoğ dünyâyâ hasretle bahursan

Ona ağzun suyu kimi ahursan

1633 Dèyüm dünyâ nedür koğmış ‘acûze

Ki ğaybı gizlidür salma zîrüne

* Der-teşbîh kerden-i dünyâ-yı mekkâre-râ be-‘imâme-i ân mollâ-yı bî-çâre İB, İR, Der-şebâhat-i dünyâ-yı mekkâre be-‘imâme-i ân mollâ-yı bî-çâre M

1628 kaçanlar: kalanlar AZ

1629 dünyânı: dünyâ AZ / bu: —AZ

1630 b İR’de 1631 b ile devam eder. / hoş-nümâdur: kılma nezâre İR

1632 dünyâyâ hasretle: sîretle dünyâyâ İR

1633: —İB, İR, M

M 82

1634 Onı dutma neçün ol şüh-ı kallāş

Dalında saḥlayub bī-hadd o baş

1635 Bēle fikr ēyleme oynası birdür

Onun yüz min kişilen başı birdür

1636 Kulak vērme sözine min dili var

Yavuk gētme ona çoḥ işkili var

1637 Oḡul sen bir cevānsan nev-resīde

Bu bir gendīde ‘ahd-ı Nūḥ dīde

1638 Ḥaḳīkatde ‘aceb zībā gözelsen

Cemāl-i Ḥaḳḳ maḥbūb-ı ezelsen

1639 Egerçi menzilündür tūde-i ḥāk

Velīkin mevṭınındur evc-i eflāk

İB 95

1640 Seni bir iş dalınca gönderübler

Felekden yer yüzine endirübler

1634 a: Onı dutma çün oldur şüh u kallāş İB / neçün: ne çoḥ M

1635 oynası: o başı İR // Onun: O on M / kişilen: kişile İB

1636 Kulak: Kulag AZ // Yavuk: Yavıḳ M / işkili: işkālī İB

1637 ‘ahd-ı Nūḥ: ‘ahd-ı nūr İB, ‘uhde Nūḥ İR

1639 mevṭınındur: mevṭınındur M

1640 endirübler: endiribler M

1641 Dè indi öz işünde kılma ğaflet

Telâş èyle gözüm ètme beṭâlet

1642 Bu koḥmıṣ zâle hergiz olma şâ' iḳ

Ḳeşeng u ḥûb 'avrat âl u lâ' iḳ

Ḥâtime-i kitâb der-du 'â-yı pâdişâh-ı 'âlem-penâh *

1643 Bi-ḥamdî'llâh Kitâb-ı Şa'lebiyye

Tamâm oldı 'aceb şîrîn ḳaṣiyye

AZ 107

1644 Zamân-ı Nâşırü'd-dîn şâh-ı Ḳacar

Şehinşâh-ı cihân-gîr ü cihân-dâr

İR 78

1645 Mene yoḥdûr yolu şâhı èdim medḥ

Nèçün ki ḳorḥuram medḥim ola ḳadḥ

1646 Velîkin şâhımız çoḥ yaḥşı şehdûr

Ḥilâfet burcına raḥşende mehdûr

1647 Onun 'ahdinde âsûde dolannuḳ

'Adâlet kölgesinde daldalannuḳ

1641 Dè: Èy İR, Gel M / işünde: èvinde M / indi: imdi İB

1642: —İB, İR koḥmıṣ: koḥmuṣ M // âl u: ne AZ

* Ḥâtime-i kitâb der-du 'â-yı pâdişâh-ı 'âlem-penâh est İB, Ḥâtime-i kitâb M

1644'ten 1662'ye kadar olan kısım M'de yoktur.

1645 èdim: èdüm AZ

1647 dolannuḳ: dolannuḥ İR

1648 Olub bî-dest ü pā vèrende elli

Yatuk rübāha koymaz it maḥalli

1649 Çalubdur bāb-ı zulm ü cevre mismār

Salubdur gerden-i eşrāra zünnār

1650 Hüşūmet resmi çün olmuş ferāmūş

Pişikler emcekinden su damırmuş

1651 Dutub bir yèrde menzil bebr ü naḥcîr

Olubdur māde-ḥar hem-şîre şîr

1652 ‘Uḳābe mihribān ḳardaşı dürrāc

Olubdur cüce ferzend-i ğalivāc

1653 Dutub kebk ü çöje bir āşiyānı

Peleng āhūnun olmuş pāsbanı

1654 Aparmaz şarfa hergiz o düğünden

Yavukdur ḳorḫmaya māt şāhundan

1648 koymaz: koymur AZ

1649 Çalubdur: Olubdur AZ, Salubdur İB / bāb-ı zulm ü cevre: bāb u cevre AZ // zünnār: şeh-mār AZ

1650 olmuş: olmuş AZ

1652 ḳardaşı: ḳardaşı AZ // Olubdur cüce: Olub cüce İB

1653 ü: bir AZ / kebk: kepk İB, İR / āşiyānı: āşinānı İB // olmuş: olmuş AZ

1655 Bu şüretlerde vâcibdür du‘āsı

Du‘āsı ehl-i ‘ālem müdde‘āsı

1656 Dêyün âmîn açum men el du‘āya

Ürekden yalvarum Rabbü’s-semāya

İB 96

1657 Hudāyā dā’imī kıl tâc u tahtın

Bülend êt himmeti tek cāh u bahtın

1658 Özin oğlanların cāh u celālin

Hamı nökerlerin ehl ü ‘ayālin

1659 Hemîşe bu cihānda pāyidār êt

Onun bed-ḥ‘āhına ber-pāy-i dār êt

1660 Ne yād êt başı üste başımızun

Kem êtme sāyun Allah başımızun

AZ 108

1661 Velī ‘ahdinde şāhın sāyesinde

Yêtür öz ‘ahdine öz pāyesinde

1656 Dêyün: Dêyüm İB

1658 cāh u celālin: ehl ü ‘ayālin AZ // nökerlerin: oğlanların İB / ehl ü ‘ayālin: cāhın celālin AZ

1660: —İB, İR, M

1661 şāhın: şāhun İB

1662 ‘Avāmü’n-nāsa yazdum bu kitābı

Bu vech onlara kıldum bu hitābı

1663 Dēyüb çoḡ muḏḥike kıldum zarāfet

Onun zımnında hem yazdum naşīḥat

1664 Nēçün ki ḥalka ḥaḳ acı gelübdür

Zarāfet sözleri şīrīn olubdur

1665 Qarışdurdum ikisin geldi ḥāle

Yētişdüm müntehā-yı i’tidāle

1666 Bu ‘özrimden şora ger merd-i bed-ḥ’āh

Ta‘arruż ēyleye *el-ḥükmü li’llāh*

1667 Ḥaber alsa biri adımı bi’l-farż

Özüm öz adımı koy ēyleyüm ‘arz

1668 Fünün-ı ma‘rifetden ḥāliyet men

Meḥemmed Bākır-ı Ḥalḥāliyet men

1662 bu: bir M // Bu vech onlara: Müvecceḥ olalar İR, Müvecceḥ olanlara M / kıldum: kıldım M / bu: —İB, İR, M

1663 kıldum: étim M // yazdum: yazdım M

1665 Qarışdurdum: Qarışdırdım İB, Qarışdırdım M // Yētişdüm: Yētişdi M

1666 ‘özrimden: ‘arżımdan İB, ḥidmetden M // ēyleye: ēylese M / *el-ḥükmü li’llāh*: hüküm Allahındır.

1667 bi’l-farż: bir farż İB

İR 79

1669 Bu ferd-i āḫirīn naẓm-ı şavābı

Beyān eylūbdi tāriḫ-i kitābı

1670 Ya‘nī būnyāt-ı naẓm-ı āḫir ki ‘ibāret

Ez-Ḥalḫāliyyem est ḥesāb nümāyend

1669 ferd-i āḫirīn: ferdin āḫirīn İR, M // eylūbdi: eylūbdü AZ, eylūbdür İR
 1670: —AZ, İB, M

EKLER

İR 79

Tārīḥ-i kitāb est

Tamām şod Kitāb-ı Şa‘lebiyye

Bi-ḥasbi’l-ḥvāheş ḥasb-ı ‘aṭiyye

Ḥubāb-ı Meşhedī Ḥacı Artun ḥelāli

Ḥudā ḥıfz eylesün ehl ü ‘ayāli

Şafer-i ātī adında yazdurdı ḥvāhed

Cevād bin ‘Alī dār-ı fenā-yı dehr

1332 sene bin üç yüz otuz ikisinde men

Yazdum bu terkīb-i aḥsent aḥsen

1332

İB 96

Ya ‘nī menāb-ı naẓm-ı āḥīr ki ‘ibāret *Ez-Ḥalḥāliyyem* est ḥesāb-ı tārīḥ-i kitāb est ḳurretmetü’l-kitāb bi-‘avni’l-melīkū’l-Vehhāb bi-ḥubbi’l-ḥoş ‘umdetü’l-e‘āzım ve’l-Tüccār Aḳa Meşhedī Raḥīm Aḳa Tācır

Kitāb-furūş tahrīr şod 1323 sene

AZ 108

Ya ‘nī bünyāt-ı naẓm-ı āḥīr-rā ki ‘ibāret *Ez-fünūn-ı ma‘rifetden ḥāliyyem men Meḥemmed Bāḳır-ı Ḥalḥāliyyem* est ḥesāb-ı tārīḥ-i kitāb est tamām şod Kitāb-ı Şa‘lebiyye

Ḳavzi‘ sen kitābet hāzā kitābu’l-müsemmā Şa‘lebiyye

Be-tārīḥ-i ğurre-i şehr-i rebī‘ eşāfī ve’l-lām

SONUÇ

İnsanın anlatma ihtiyacını karşılama amacıyla gelişen hikâye, geçmişi insanlık kadar eskiye dayanan bir tür olmuştur. Hikâye ederken temsillerden yararlanma yöntemi ise en temel anlatım tarzlarından birini oluşturur. İnsanlar anlatmak istediklerini temsiller aracılığıyla dile getirirken sembolik bir dünyanın oluşmasına zemin hazırlamışlar, hayvanlar ise onlara yüklenen anlam ve değerlerle bu sembolik dünyanın gelişmesine katkı sağlayan unsurlardan birini oluşturmuştur. Tilki, bu noktada oluşan sembolik dünyanın bir parçası olarak yer edinmiştir.

Tilki hikâyelerinin kaynakları, hayvan alegorisini içeren metinlerin geçmişi paralelinde oldukça eskiye uzanır. Hayvan alegorisi konusunda üç kültürün kaynak noktada olduğu gözlemlenir: Sümer, Hint ve Yunan. Sümer hayvan masallarında tilki, daha ilk yazılı eserlerden taşıdığı temsili geliştirir, zekâsı en bilinen özelliği olarak dikkat çeker. Kurnazlığı ise hayatta kalma mücadelesi için bir araç niteliğinde gösterilir. Batı edebiyatında tilki hikâyeleri ise belki de günümüzde en bilinen temsili yaratır. Tilkinin zekâsının yanı sıra kurnaz ve hilekâr özellikleri ağır basar. Olumsuz temsili daha ziyade öne çıkarıldığı izlenir. Kendi çıkarı için çalışan bencil, manipülatif yapısı göze çarpar. Doğu edebiyatında tilki hikâyelerinde ise tilki; taşıdığı kurnaz, hilekâr ve açgözlü temsili üzerinden daha ziyade cezalandırılır. Hikâyelerin nasihate odaklanan anlatım biçimi ile tilkinin cezalandırılması, okuyucuya ahlaki mesaj vermeyi amaçlar. Bu noktada Batı edebiyatında olumsuz özellikleri ile başarılı olan tilki, yerini yaptıklarından dolayı çoğu kez cezalandırılan, başkalarının ona oyun oynadığı, yapmaya çalıştığı hinliklerin geri teptiği konuma gelir. Olaylarda başarısızlık orana artar, kötülüğün cezasız kalmayacağı öğretisi pekiştirilir. Diğer bir yandan klasik geleneğe yön veren tasavvufi temele dayanan eserlerde bu anlayış, dinî öğütlerin temelinde iyi ve ahlaklı insan yetiştirme gayesi tutumuyla gelişir. Türk edebiyatında tilki hikâyelerine gelecek olursak anlatılar, sözlü kültürün ekseninde halk kültüründe önemli bir yer edinir. Türkler için tilki hayvanı, önemli bir figür olarak en eski halk inançlarında dahi karşılık bulur. Masallarda tilki, önemli bir yer edinirken en çok adı geçen hayvanlardan biri olmuştur. Tüm Türk dünyasında birçok anlatıda tilkiye yer verilmiştir. Türk kültüründe tilkinin hayat mücadelesinin bir parçası olarak hilelere başvurduğu, zekâsının en önemli özelliği olarak gösterildiği esastır. Fakat başkasına yaşattığı sıkıntılar nedeniyle cezalandırılması anlayışı anlatılarda pekiştirilir. Bu bağlamda Doğu geleneğindeki nasihat verme gayesinin yansıdığı gözlemlenir. Her ne kadar olumlu özellikleri gösterilse de taşıdığı olumsuz özellikler neticesinde cezalandırılır.

Klasik Türk edebiyatı çerçevesinde gelişen eserlerde ise Doğu geleneğinde görülen, Türk sözlü kültüründe izlenen nasihat veren öğretici yapı, tilki üzerinden pekiştirilir. Özellikle çeviri eserlerle anlatılar çeşitlenirken, sözlü kültürün de etkisi edebî ürünlerde gözlemlenir. Hayvan hikâyeleri ile okuyucuya kıssadan hisse ile nasihat edilen düşünce aşılır. Zira klasik gelenekte hayvan hikâyeleri, nasihatnâme-pendnâme olarak adlandırılan türlerde çoğunlukla yer bulur. Esasen hayvan hikâyelerinde geçmişten beri gelen nasihat veren öğretici yapı kendini gösterirken klasik gelenekte bu nitelik, alenen nasihatler üzerinden destekleme ile şekillenerek yer bulur.

Sa'lebiyye adlı bir tilki hikâyesi yazarı olan Mehmed Bâkır Halhâlî, Güney Azerbaycan bölgesi şairlerindendir. Şairin doğum tarihi kesin olmamasına rağmen 1825 ile 1835'li yıllar arasında Halhal'ın Karabulak köyünde doğduğu bilgisi ağırlıklıdır. Ailesinin tahsil görmüş âlim din adamlarından oldukları, şairin de iyi bir eğitimle yetiştiği esastır. Halhâlî'nin yaşadığı yerin ve devrin önde gelen âlimlerinden görüldüğüne ulaşılmıştır. Ölüm tarihi için de kesin bilgiler bulunmamasına rağmen 1901 ve 1892'li yıllarının söz konusu olduğu dikkat çeker. Dolayısıyla Mehmed Bâkır Halhâlî, 19. asrın ikinci yarısında faaliyet gösteren bir şair olarak konumlanır. Halhâlî'nin Arapça, Farsça ve Azerbaycan Türkçesi dillerinde mükemmel divanları olduğu söz edilse de yalnızca *Sa'lebiyye* adlı mesnevisi elimizde bulunur. Antoloji ve tarih kitaplarında ise şairin Türkçe gazellerine ve *Sa'lebiyye*'den parçalara yer verilir.

Mehmed Bâkır Halhâlî'nin *Sa'lebiyye* adlı mesnevisi, ana hikâyesini oluşturan tilki anlatısı ile geçmişin tilkiye yüklediği sembolik değeri, anlatı kurgularını, kahramanları pekiştirmekle beraber klasik geleneğin okuyucuya seslenerek nasihat veren yanını birleştirmiştir. Geçmiş anlatılarla ortak yanı; hikâyedeki kahramanların benzer olması, tilkinin yine hileler düşünmesi, bir anlık açgözlülük etmesi, kurdu kandırması gibi olaylardır. Geçmişteki anlatılardan en büyük farklı yanı; tilkinin bir insan gibi gerçekçi yaratılması, olayların ise gerçekçi ilerleyişidir. Tilki, ailesine yemek götürme amacıyla bu yolculuğa çıkmıştır, ailesi için sorumluluk üstlenen bir baba, eş ve oğuldur. Bu sebep onun giriştiği olayları haklı bir nedene bağlar. Hikâyenin giriş bölümü, tilkinin ne kadar zor durumda olduğunu aktarır, karısı ve annesi ile olan diyalogları ise onun kişiliğini oluşturur. Bu yaklaşım geçmişteki anlatılardaki basit üsluba, tilkinin temsiline farklılık ve çeşitlilik getirir.

Sa'lebiyye 19. yüzyılın ikinci yarısında, metinde verilen tarih hesabıyla 1311 (1893/1894) yılında, Güney Azerbaycan'da yazılmıştır. Ana hikâye olarak bir tilkinin açlık derdine çare bulmak için çıktığı bir yol macerasını ve karşılaştığı hayvanlarla diyalogunu anlatırken arada verdiği nasihatler ve bu nasihatler peşinde yar alan ikinci düzey hikâyeler ile çerçeve hikâye tekniğiyle düzenlenmiş bir mesneviden meydana gelmektedir. Aruzun “mefâ'îlün / mefâ'îlün / fe'ülün” kalıbında, Azerbaycan Türkçesiyle yazılmıştır. Çalışmamızda mesnevi 1670 beyit olarak belirlenmiştir.

Sa'lebiyye'nin nazım şekli mesnevidir. Klasik mesnevi bölümlerinden sadece *Hâtîme* olarak adlandırabileceğimiz bölüm mevcuttur, mesnevinin tamamı ana hikâye anlatımı ve bu anlatı çerçevesinde gelişen nasihatler ve diğer hikâyelerden oluşmaktadır. Vezin olarak kullanılan “mefâ'îlün / mefâ'îlün / fe'ülün” ölçüsü mesnevi boyunca değişmez, arada farklı bir tür olarak yer alan gazellerde de aynı vezin devam ettirilir. Vezin üzerinde en çok imâle yapıldığı görülür, bunun nedeni metnin dilinin oldukça Türkçe kelime ağırlıklı olması gerekçesiyle açıklanabilir. Kafiye ve redif konusunda belirli bir ahengin yakalanmak istediği gözlemlenir, kafiye oluştururken sıklıkla cinas yapmaya başvurması dikkat çeker. Metinde ahengi sağlayan başka unsurlarda bulunur; asonans, aliterasyon, kelime tekrarları metnin canlı temposunu güçlendirir. Özellikle kelime tekrarı yaparak okuyucuyu metne bağlamaya çalıştığı, vermek istediği mesajı kuvvetlendirmek istediği esastır.

Sa'lebiyye'nin dil ve üslubu; nasihat içeriği ve halkı hedef alması dolayısıyla açık, sade ve anlaşılır niteliktedir. Mesnevinin dili sade, açık ve yerel söyleyişlere yer veren akıcı bir üslupla oluşturulmuştur. Azerbaycan Türkçesinin yerel kullanımını barındırması açısından önemli bir dil malzemesi barındırmaktadır. Samimi bir dil kullanımı izlenmiş, kahramanların duyguları içten bir aktarımla okuyucuya geçmiştir. Senli-benli teklifsiz bir konuşma meydana getirilmiş, kimi zaman çok ağır olmayan argo kullanımına gidilmiştir. Atasözleri ve deyim kullanımı fazlaca mevcuttur. Özellikle deyim kullanımının sıklığı göze çarpmakta olup kinayeli anlatım pekiştirilmiştir. Mesnevinin mecaz dünyası oldukça yüzeyseldir, derin anlam ve imgelemlere girilmez. Hikâyede alegorik olarak verilmek istenen mesaj zaten nasihat bölümünde dile getirildiği için okuyucunun kendini zorlamasına ihtiyaç kalmaz. Fakat bu durum eserin edebî değerini düşürmediği gibi bu kadar sade bir dille sanatkârane anlatım eserin asıl başarısını ortaya çıkarır. Bu noktada edebî sanatlar konusunda dilini ağırlaştıracak bir tutumdan kaçınarak kendi üslubuna uygun sanatlar kullandığına ulaşılmıştır.

Sa'lebiyye'de olay örgüsü, ana hikâyede olay örgüsü ve ikinci düzey hikâyelerde olay örgüsü olarak ayrılır. Ana hikâyede olay, kronolojik olarak gerçekleşir; tilkinin evinden ayrılması çeşitli hayvanlarla karşılaşması ve sonunda bir av elde etmesi ile macera son bulur. Dolayısıyla giriş-gelişme-sonuç barındıran niteliktedir. Olaylar zincirleme gerçekleşir. Neticede bir nevi yol hikâyesi anlatılmaktadır. İkinci düzey hikâyelerde ise olay örgüsü oluşturabilecek nitelikte uzun anlatı; *Neriman ve Karısının Hikâyesi*, *İki Karısı Olan Adamın Hikâyesi*, *Fakir Molla ve Kötü Hırsızın Hikâyesi*'nde bulunur. Diğer ikinci düzey hikâyeler, bir durumu anlatan kısa söyleşilerden ibarettir. İkinci düzey hikâyelere geçiş ana hikâyedeki konu üzerinden nasihat anlatırken gerçekleşir ve ikinci düzey hikâyelerdeki olaylar ana hikâyedeki olaylarla bağlıdır. Örneğin ana hikâyede tilkinin karısını evde yalnız bırakmasını anlatırken ikinci düzey hikâyede, Neriman adlı kahramanın karısını evde uzun süre yalnız bırakmasının ne kadar tehlikeli olduğu vurgulanır. Yahut bir ikinci düzey hikâyede yoldan çıkmanın uğursuzluklar getirdiği mesajı verilirken tilkinin hedefinden sapmaması gerektiği desteklenir. Ya da tilki lanet ettiği vakit aktarılan ikinci düzey hikâyede bir gencin lanetli sözlerinin ona nasıl geri döndüğü dile getirilir. Son olarak ana hikâyede kurdun tuzağa düşmesi olayının, ikinci düzey hikâyede hırsızın fakir mollanın sarığının gösterişine aldanması paralelinde işlendiği muhakkaktır. Sonuç olarak mesnevide kullanılan çerçeve hikâye anlatım tekniği, ana hikâyedeki olay örgüsünü ikinci düzey hikâyelerdeki olay örgüsüne bağlayarak anlatımı güçlendirmiştir.

Sa'lebiyye'de kahramanlar, ana hikâyede kahramanlar ve ikinci düzey hikâyelerde kahramanlar olarak ayrılır. Ana hikâyede kahramanlar, birinci derece asıl kahraman olan tilki; ikinci derece kahramanlar olan horoz, tavuk, kurt, gaipten gelen ses, mübarek şahıs; üçüncü derece kahramanlar olan tilkinin annesi, tilkinin karısı; dördüncü derece kahramanlar olan tilkinin aile fertleri ve diğer kahramanlardan oluşmaktadır. Ana hikâyede olay, tilki üzerinden yürüdüğü için tilkinin karşılaştığı diğer kahramanların onunla ilişkisi konumunda ilerler. Hikâyede kahramanlar her ne kadar hayvanlardan oluşsa da insani özelliklerle donatılırlar. Fiziksel özellikleri ayrıntılı anlatılmasa dahi görsel bir figür bilindiği için akılda belirir. İç dünyası en çok hissedilen kahraman tilki olurken, diğer kahramanlar arasında horozun nasıl bir düşüncede olduğu metinden hissedilir. Ana kahraman olan tilki hikâyedeki en gerçekçi figürdür; ailesine bağlılığı, annesine hürmeti, karısına sevgisi, Allah'a inancı ve tevekkülü, ibadetlerini gerçekleştiren yapısı, amacı için çalışması olumlu özelliklerini oluştururken kurnaz, hileci, yalancı ve kimi zaman aceleci tavrı olumsuz yanını meydana getirir. Bu bağlamda geçmişin getirdiği tilki tiplemesine mesnevide realistik bir boyut kazandırılmış olup tam bir karakter geliştirilmiştir. Tilkinin neyi neden yapmak

istediği neden-sonuç ilişkileri ile bağdaştırılırken bu durum onu yüzeysellikten çıkarıp derinleştirmiştir. İkinci derece kahramanlar görece mesnevîde az yer edindirler; en uzun diyalogu olan horoz, sonrasında kurt ve tavuk olur. Bu yaklaşım kahramanların karakterlerinin ne kadar irdelendiğini sunar. Özellikle horoz tiplmesi, geçmişin ona yüklediği av konumundan sıyrılır tilki kadar zeki ve kurnaz tasvir edilir. Güç dengesinde horozun tilkiyi eş konumlandırılması hikâyede gerçekçiliği artırır, nihayetinde tilkinin horoza aldanması kurnaz tilki tiplmesine karşı farklı yaklaşımı gösterir. Zira bir diğer kahraman olan tavuk da tilkiyi kandırmak ister. Kurt ise güçlü avcı konumunda bir tip iken metinde yaşlılığına gelmiş bir ihtiyar olarak sunulur. Tilkinin rüyasında ona görünen mübarek güçler ise ilahi bir müdahale ile olayların ilerlemesini sağlayan itici güç konumunda kullanılırlar. Üçüncü derece kahramanlar, tilkinin neden bu yolculuğa çıktığı duygusunu vermek, tilkinin aile ilişkisini güçlendirmek amacıyla yer alırlar ve tilkinin aklına her daim amacının ailesine yemek götürmek olduğu fikrini aşırırlar. Zira ilerleyen olaylarda tilki, dönüp dönüp ailesini düşünmekte açgözlülüğü, aceleci tutumu için pişman olmaktadır. Dördüncü derece kahramanlar dekor konumundalardır. İkinci düzey hikâyelerde kahramanlar kalabalık değildir, uzun anlatılarda *Neriman ve Karısının Hikâyesi*, *İki Karısı Olan Adamın Hikâyesi*, *Fakir Molla ve Kötü Hırsızın Hikâyesi*'nde iki yahut üç kahraman bulunur. Diğer durumdan oluşan hikâyelerde bir iki kahraman arasında kısa bir olay gerçekleşir. İkinci düzey hikâyelerde amaç nasihat verme odaklı olduğu için kahramanlar temsili tipler konumundalardır. Örneğin Neriman'ın karısı ahlaksız kadın tipini gösterir, iki kadınla evlenen adam bu işin zorluğunu ve yanlışlığını temsil eder, derviş tipi asıl âlim tipini aktarır, lanet eden oğlan tipi bu davranışın cezalandırılacağını sunar. Dolayısıyla ikinci düzey hikâyelerdeki kahramanlar nasihatlerin örneklendirilmesinden oluşurlar.

Sa'lebiyye'de anlatı öğelerini oluşturan; bakış açısı ve anlatıcı, zaman ve mekân için benzer yaklaşımlar söz konusudur. Klasik bir hikâye olması dolayısıyla sade bir tutum izlenir, girift, derinlemesine bir tutum izlenmez. Bakış açısı ve anlatıcı ana hikâyede; giriş bölümünde ve kimi yerlerde gözlemci anlatıcı, tanrısal konumlu gözlemci anlatıcı biçimindedir, diyaloglara geçildiğinde ise özne anlatıcı tarzı izlenir. İkinci düzey hikâyelerde, daha ziyade gözlemci anlatıcı görülür kimi diyaloglarda özne anlatıcıya geçer. Tilki hikâyesinde çoğunlukla Halhâlî'nin kendi varlığı hissedilmezken ikinci düzey hikâyelerde kendi varlığını daha çok hissettirir. Zaman ana hikâyede; tilkinin hayatından belirli bir süreyi kapsamaktadır. Hikâye, tilkinin aç kalması üzerine evinden ayrılması ile başlar, yemek bulmasıyla sonlanır. Bu nedenle zamanın tilkiye endeksli işletildiği görülmekle beraber çok uzun bir süre geçmediği anlaşılmaktadır. Kronolojik olarak ilerler, gece ve gündüz farkları belirtilir, ne kadar süre geçtiği kimi zaman dile getirilir. İkinci

düzey hikâyelerde zaman daha da kısadır, uzun anlatılarda zamanın ne kadar geçtiği yüzeysel ifade edilirken durumdan oluşan hikâyelerde olaylar anlık zaman diliminde gerçekleşir. Mekân ana hikâyede; görece önemli bir yer edinir. Mekânlar açık mekânlardan oluşmaktadır, zira olaylar yolda geçmektedir, mekânların ayrıntılı tasvirlerine yer verilmez. Mekânların işlevselliği görece mevcuttur; örneğin mezarlık horozun kaçmasına bahane oluşturur, açık ovalar tilkinin avını kaybettiğinde amaçsız kaldığını gösterir, tilkinin evi vatanı konumundadır. Mekânlara yaklaşım metinde realist havayı barındıran önemli bir unsur olur. İkinci düzey hikâyelerde, daha yüzeysel bir yaklaşım vardır. Genellikle bir evde ve çevresinde olaylar konumlandırılır. Mekânın tasvirine yer verilmez, sadece açık mı kapalı mı olduğu hissettirilir.

Sa'lebiyye'de nasihatler önemli bir yer edinir. Mehmed Bâkır Halhâlî, öncelikle bir tilki hikâyesi anlatmaktadır fakat anlattığı bu hikâyede vermeye çalıştığı mesajları açıklama gayesine girer. Böylelikle hedef kitlesi olarak gördüğü halkı bilinçlendirmek ister. Mesnevide baştan sona tilki hikâyesi yer alır ancak arada hikâyeyi böler konuyla alakalı nasihatler verir, sonrasında geri hikâyesini döner, kimi zaman ise ikinci düzey hikâyeler ile anlatımını güçlendirir. Mesnevi birçok başlıktan oluşmaktadır, bu başlıklarda nasihat edilen düşünceye atıf yapılır, kimi başlıklarda ise asıl hikâye olan tilki anlatısına döndüğünü bildirir. Nasihatlerin konusu ana olarak şu başlıklardan oluşur; felek, dünya, aşk ve aşk ehli, kadınlar, âlimler, din, ahlak. Bu konuların bir yanı güzel ahlakın nasıl olması gerektiğini öğütleyen düşüncelerden oluşurken, diğer bir yanı daha ziyade dinî konularda bilinçlendirerek okuyucuya öğretmeyi amaçlar. Nasihatlerinde Halhâlî, kullandığı sade ve açık dili devam ettirirken kimi yerde Arapça hadis ve ayetlerle düşüncesine kaynak gösterir bu durumda dili Arapça ve Farsça kullanıma çeker. Halhâlî'nin güzel ahlakın yanında vermek istediği en önemli mesaj, insanın dünya bağlarından kendini uzaklaştırarak ahiret ve Allah için çalışması gerektiğidir. Bu düşüncüyü birçok kez ikinci düzey hikâyelerde somutlaştırmıştır; dünyayı Neriman'ın karısına benzetir, iki karısı olan adamın nasıl dünyaya bağlandığını vurgular, mollanın sarığı dünya gibi dışı güzel içi boş ifade edilir. Dolayısıyla Halhâlî'nin amacı okuyucusunu hem ilmî ve dinî konularda bilgilendirmek hem de ahlaka yönelik nasihatleri ile onlara rehberlik etmektir.

Mehmed Bâkır Halhâlî'nin *Sa'lebiyye* adlı mesnevisinin tenkitli metni hazırlanırken dört nüshadan yararlanılmıştır. Metnin Güney Azerbaycan Türkçesini ihtiva eden imla özellikleri, yer alan başlıklar, hazırlanan yol belirtilmiştir. Sonuç olarak bir tilki hikâyesi olarak ortaya çıkan Halhâlî'nin özgün *Sa'lebiyye* adlı eseri sunulmuştur.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, A. (t. y.). Halhâlî, Muhammed Bâkir. *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*. Erişim adresi: <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/halhali-muhammed-bakir>
- Ahmed Ziyâüddin Gümüşhanevî (1992). *Büyük duâ kitabı* (A. F. Arslantürkoğlu, Çev.). İstanbul: İslamoğlu Yayınları.
- Aisopos (1998). *Masallar* (N. Çetin, Çev.). İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Akdoğan, Y. (1999). *Azerbaycan Türkçesinden Türkiye Türkçesine Büyük sözlük*. İstanbul: Beşir Yayınevi.
- Akdoğan, Y. ve Kutsal, N. (Yay. haz.) (2019). *İskendernâme (İnceleme-Tenkitli metin)*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı.
- Aktaş, Ş. (1991). *Roman sanatı ve roman incelemesine giriş*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ali, K. K. ve Öğüt, S. (1993). Çok evlilik. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (C. 8, s. 365-369) içinde. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Aliyyü'l-Karî (2015). *Uydurma olduğunda ittifak edilen hadisler* (H. İ. Kutlay, Çev.). İstanbul: İnkılab Yayınları.
- Altaylı, S. (2005). *Azerbaycan Türkçesi deyimler sözlüğü*. Ankara: Prestij Matbaası.
- Ateş, E. (2020). *Gedizli Azmî'nin Kitâb-ı Hiyel'i ve Jung'un hilebaz arketipi üzerinden incelenmesi (İnceleme-Metin-Diliçi çeviri)* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Medeniyet Üniversitesi, İstanbul.
- Avcı, S. (2014). *el-Câmiu's-Sağîr tercümesi* (Cilt 3). Konya: Serhat Kitabevi.
- Azerbaycan Sovyet ansiklopedisi* (1987). (Cilt 10). Bakü: Azerbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası.
- Bakırcı, N. (2004). *Türk dünyası coğrafyasında tespit edilmiş hayvan masalları üzerine bir inceleme* (Doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Bayram, Ö. (2009). Klasik Azerbaycan edebiyatında meşhur gazel şairleri. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (21), 261-268.
- Beydaba (2023). *Kelile ve Dimne* (Ö. R. Doğrul, Çev.). İstanbul: Büyüyenay Yayınları.
- Beydili, C. (2004). *Atalar sözü*. Bakü: Önder Neşriyat.
- Binbir gece masalları* (2016). (Cilt 1-4). (E. Demirli vd., Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.

- Bülbül, T. (2009). *Hümâyûn-nâme (İnceleme-Tenkitli metin)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Camî (1970). *Baharistan* (K. R. Bilge, Çev.). İstanbul: Meral Yayınevi.
- Can, Ş. (2024). *Mesnevî hikâyeleri*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Canan, İ. (1995). *Kütüb-i Sitte muhtasarı tercüme ve şerhi* (Cilt 1-18). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Cereyan, S. (2022). İranlı Türk şair Muhammed Bâkır Halhâlî'nin Sa'lebiye (Tülkünâme) adlı eserindeki tasavvufî yaklaşımı. *İslâm sonrası Türk dünyasında Doğu-Batı eksenli tasavvuf çalışmaları* (s. 138-168) içinde. İstanbul: Demavend Yayınları.
- Çaldak, S. (1999). Nergisi'nin Horosname'si. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (13), 243-250.
- Çetin, N. (2019). *Roman çözümleme yöntemi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çiçekler, M. (1994). *Kemal Paşa-zâde ve Nigârîstân'ı* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Devellioğlu, F. (2007). *Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Dilçin, C. (2016). *Örneklerle Türk şiir bilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (2018). *Yeni tarama sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Duman, O. ve Dilek, İ. (2023). Türk dünyası destanlarında tilki sembolizmi. *Bayterek Uluslararası Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 397-409. doi: 10.48174/buaad.1314694
- Düzgün, H. ve Oktay, A. R. (2010). *Mehemmed Bağır Halhali ve Sa'lebiyye*. M. Daveryar (Yay. haz.). Tahran: Tekdareht Yayınları.
- Eren, H. (1999). *Türk dilinin etimolojik sözlüğü* (2. bs.). Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- Erenoğlu, D. (1997). *Pend-nâme Güvâhî (Dil incelemesi)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyon.
- Ergin, M. (1971). *Azeri Türkçesi*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Esgerli, Z. (2005). *XIX. Asır Azerbaycan şiiri antolojisi*. Bakü: Şark-Garp Yayınları.
- Ferîdüddîn Attâr (1998). *Mantıku't-Tayr* (Y. Keçeci, Çev.). İstanbul: Kırkambar Yayınları.
- Ferîdüddîn Attâr (2013). *Esrâr-nâme* (M. Kanar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

- Ferîdüddîn Attâr (2014). *İlâhîname* (A. Gölpınarlı, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Fidan, G. G. (2012). *Türk edebiyatında Sindbâd-nâme çevirileri: Tuhfetü'l-Ahyâr ve Kitâb-ı Sindbâd-nâme (İnceleme-Çeviri yazılı metin-Tıpkı basım)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi, Konya.
- Grimm, J. ve Grimm, W. (1999). *Masallar II* (K. Kaya, Çev.). İstanbul: Cumhuriyet Yayınları.
- Güneş, M. (2024). Saraybosnalı Nergisî ve Horos-nâme adlı hikâyesi üzerine Türk kültürü ve Türkçe bağlamında bir değerlendirme. *21 Yüzyılda Eğitim ve Toplum*, 13(39), 707-726.
- Güzel, H. (2018). Ali Asgar Cemrasi ve Halaç edebiyatı. *Türkbilig*, (36), 121-128.
- Hüseyini, E. ve Piriyeve, Y. (Yay. haz.) (1984). *Cenub ulduzları (Şiirler ve manzumeler)*. Bakü: Yazıcı.
- İspir, M. (2019). Klasik Türk edebiyatındaki hikâyelerde ahlaki eleştiri. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24, 543-560. doi: 10.9775/kausbed.2019.045
- Kafkasyalı, A. (2002). *İran Türk edebiyatı antolojisi -III-*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi.
- Kanar, M. (2009). *Farsça-Türkçe sözlük*. İstanbul: Say Yayınları.
- Kasımzade, F. S. (1966). *XIX. Asır Azerbaycan edebiyatı tarihi*. Bakü: Maarif Neşriyatı.
- Kavruk, H. (2016). *Eski Türk edebiyatında mensûr hikâyeler*. Ankara: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kesik, B. (t. y.). Sa'lebiye (Halhâlî). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim adresi: <http://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/salebiye-halhali>
- Köçerli, F. B. (2005). *Azerbaycan edebiyatı* (Cilt 2). Bakü: Avrasiya Press.
- Kur'an-ı Kerim meâli* (12. bs.). (2011). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- La Fontaine (1984). *Masallar* (S. Eyüboğlu, Çev.). İstanbul: Cem Yayınları.
- Levend, A. S. (1963). Ümmet çağında ahlak kitaplarımız. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 11, 89-115.
- Levend, A. S. (1967). Divan edebiyatında hikâye. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 15, 71-117.
- Mazıoğlu, H. (1985). Divan edebiyatında hikâye. *Doğumunun yüzüncü yılında Ömer Seyfettin* (s. 19-36) içinde. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

- Mehemmed Bâkır Halhâlî (t. y.). *Tülki ya Sa'lebiyye*. Tebriz: İntişarat-ı Firdevsi.
- Menafî, M., Ekberov, Z. ve Gasimova, R. (Yay. haz.) (1981). *Cenubi Azerbaycan edebiyatı antolojisi* (Cilt 1). Bakü: Elm Neşriyatı.
- Nizamî (2014). *Mahzen-i esrar* (M. N. Gençosman, Çev.). İstanbul: Ataç Yayınları.
- Oğuzkan, F. (2013). *Çocuk edebiyatı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Onay, A. T. (2019). *Açıklamalı Divan şiiri sözlüğü Eski Türk edebiyatında mazmunlar ve izahı*. C. Kurnaz (Yay. haz.). Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- Orucov, E., Abullayev, B. ve Rahimzade, N. (Yay. haz.) (2006). *Azerbaycan dilinin izahli lügati* (Cilt 1-4). Bakü: Şark-Garp Yayınları.
- Özavşar, R. (2009). *Marzubân-nâme tercümesi metin, çeviri, art zamanlı anlam değişimleri, dizin* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Dicle Üniversitesi, Diyarbakır.
- Özkan, A. (2024). *Türk dünyası masallarında hayvanlar ve hayvan sembolizmi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Uşak Üniversitesi, Uşak.
- Özön, M. N. (1985). *Türkçede roman*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Pala, İ. (2018). *Ansiklopedik Divan şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Parlıyan, A. (2004). *Sünen-i Tirmizî tercemesi* (Cilt 1-3). Konya: Konya Kitapçılık.
- Sâdî-i Şîrazî (1980). *Bostan ve Gülistan* (K. R. Bilge, Çev.). İstanbul: Meral Yayınevi.
- Sarıkaya, M. (1998). *Güney Azerbaycan Türkçesi (Fonetik-Morfoloji-Sentaks)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Sona, İ. (2012). *Türk edebiyatında Tûtî-nâme hikâyeleri (İnceleme-Tenkitli metin)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Steingass, F. (1963). *Persian-English dictionary*. Londra: Routledge & Kegan Paul Limited.
- Sucu, N. (2010). *Bostanzâde Yahyâ Efendi ve Mir'âtü'l-Ahlâk'ı (İnceleme metin)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Sumbatzade, E. S., Tagiyeva, Ş. E. ve Melikov, O. S. (Yay. haz.) (1985). *Cenubi Azerbaycan tarihinin oçerki (1828-1917)*. Bakü: Elm Neşriyatı.
- Şahaliyeva, M. (2023). 19. Yüzyılın ikinci yarısında Güney Azerbaycan şairlerinin eserlerinde kadının hayatverici neşe gibi tarifi. *Türk Dünyası Kadın Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 43-48. doi:10.5281/zenodo.7766197
- Şemseddin Sami (2019). *Kâmûs-ı Türkî*. Ankara: Akçağ Yayınları.

- Terbiyet, M. (1987). *Danışmendani Azerbaycan*. M. C. Ceferov (Yay. haz.), İ. Şems ve K. Kendli (Çev.). Bakü: Azerbaycan Devlet Neşriyatı.
- Toska, Z. (1989). *Türk edebiyatında Kelîle ve Dimne çevirileri ve Kul Mesûd çevirisi* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.
- Tuncer, E. (2021). *Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı (İnceleme-Metin-Bağlamli dizin ve işlevsel sözlük)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Türkçe sözlük* (11. bs.). (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Türkiye dışındaki Türk edebiyatları antolojisi* (1993). Azerbaycan Türk edebiyatı (Cilt 4). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Uludağ, S. (2016). *Tasavvuf terimleri sözlüğü*. İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Ural, Y. (2023). *Sümer hayvan masalları Yabanöküzü boynuzlu tilki*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ünver, İ. (1993). Çevriyazıda yazım birliği üzerine öneriler. *Türkoloji Dergisi*, 11(1), 51-90.
- Yağcı, Ş. (2001). *Süheylî'nin Acâibü'l-Meâsir ve Garâibü'n-Nevâdir'i -Metin ve küçük hikâye üzerine teorik bir inceleme-* (Yayımlanmamış doktora tezi). Ege Üniversitesi, İzmir.
- Yazıcı, H. (1998). Hikâye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm ansiklopedisi* (C. 17, s. 479-485) içinde. İstanbul: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Yılmaz, B. (2021). *Çerçeve hikâye külliyatlarında metinlerarasılık: Hayvan hikâyeleri (İnceleme)* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.

SÖZLÜK *

-A-

acıklanmak (f.): hiddetlenmek, kızmak, cezalandırmak, suçlamak.

ahtarmak (f.): ortaya çıkarmak, çıkarmak, aramak, araştırmak, ummak, beklemek.

aķacān~aġacān (i.): babaya yahut bir büyüġe hürmet ifadesi.

alçı (i.): aşık-aşık oyununda aşığın bir yüzü tohan iken diġer yüzüdür.

aparmak (f.): bir şeyi bir yerden başka bir yere götürmek, getirmek, yürütmek, kılavuzluk etmek, yönetmek vs.

ara (i.): iki nokta arası mesafe, iki olay arası vakit, boşluk, açıklık, orta vs.

arġayın (zf.): rahat, sakin, kaygısız.

aşuk~aşık (i.): 1. ozan. 2. diz kapaklarından çıkan hareketli parça, genellikle koyunların diz kapaklarından çıkan hareketli parça ile oynanan çocuk oyunu (aşık-aşık).

ata (i.): baba, yaşlı erkek, ak sakallı.

avrat~arvad (i.): kadın, erkeġin eşı, hanım.

ayıtmak (f.): demek, söylemek.

-B-

bala (i.): evlat, çocuk, yavru.

bannamak~ banlamak (f.): ötmek, bağırarak.

başmaķcı (i.): ayakkabıcı.

batman (i.): Azerbaycan'ın çeşitli yerlerinde çeşitli aġırlıkta kullanılmış olan eski bir aġırlık ölçüsü.

beh beh (ünl.): beġenme, zevk ve neşe ifade eder.

* Tenkitli metnin daha iyi anlaşabilmesi amacıyla; özellikle anlam karışıklığına yol açabilecek, anlaşılması güç Azerbaycan Türkçesi kelimeler ve bazı Arapça, Farsça kelimeler için hazırlanmıştır.

belî (F. ünl.): 1. evet, peki, onay. 2. çağırışa cevap vermek, anlaşılmayan bir sözü tekrar ettirmek, dile getirilen düşüncüyü toplamak, kinaye katmak gibi amaçlarla kullanılır.

belke (bağ.): olabilir, ihtimal, belki.

berelmek (f.): gözleri geniş açmak, büyütme.

bes (F.): (sf.) yeter, kâfi. 2. (i.) soruyu ya da fikri güçlendirmek için kullanılır.

bezekli (sf.): bezenmiş, süslü.

bık~bığ (i.): bıyık.

bıkıburma~bığıburma (sf.): genç, yetişmiş, civan, boylu poslu.

birbebir (zf.): tek tek, ayrı ayrı, bir bir.

birce: 1. (zf.) yalnız bir, tek bir, yalnızca. 2. (e.) arzu, istek, tehdit bildirir.

birçek (i.): kadınlarda kulakların üstünde çıkan kavisli parça, zülûf, kâkül, alın saçı.

biz biz (zf.): kabarık hâlde, dik vaziyette.

börk (i.): külah, şapka.

buğda~buğda (i.): buğday.

-C-

ceh ceh (i.): kuşların öterken çıkarttıkları ses.

cında: 1. (i.) ahlaksız, iffetsiz kadın. 2. (sf.) eskimiş, yıpranmış.

cır cında (i.): kullanılmaz hâle gelmiş, eski püskü, dağılmış.

cırmağ (f.): yırtmak, dağıtmak, parçalamak.

cib (i.): cep, bölme, göz.

cik bik (i.): alt ve üst, iç ve dış teferruatını bilmek.

cilov (i.): gemin uçlarına bağlanarak hayvanı yöneltmeye yarayan kayış, dizgin.

cummağ (f.): süratle gitmek, çabuk olmak, atılmak, dalmak.

cur cur (i.): açken bağırsaklardan gelen ses.

curuldamağ (f.): “cur cur” sesi çıkarmak.

cüce (i.): tavuk yavrusu, civciv.

cüft (zf.): çift, ikili.

cükküldemek (f.): “cük cük” sesi çıkarmak.

cür (i.): tür, çeşit, yol, tarz.

-Ç-

çağ~çağ: 1. (i.) vakit, zaman. 2. (sf.) sağlam, elden ayaktan düşmemiş, dertsiz, gamsız.

çala (i.): çökük, çukur yer.

çalık (sf.): çarpık, tahrip edilmiş, sakat, bozulmuş.

çaşdırmak (f.): şaşırtmak, yoldan çıkartmak.

çatmak (f.): 1. bir yere varmak, yetişmek, ulaşmak, yeterli gelmek, kavuşmak, bilinmek vs. 2. yüklemek.

çem-hemli (sf.): nazlı, edalı, işveli.

çığırtağ~çığırtağ (i.): bağırmasına, ağlamasına sebep olmak.

çit (i.): yazma, basma gibi bir çeşit yerli kumaş.

çiyrimek (f.): bir işi çok görmekten yahut bir şeyi çok yemekten usanmak, tiksirmek, iğrenmek.

çomak (i.): başı yumru ağaç, değnek.

çöl (i.): kumluk, sahra, bozkır, tarla, bayır, dışarı, eşik.

çömçe (i.): uzun destekli kaşık, kepçe.

çömelen (i.): tavuk hastalığı.

çöndermek (f.): döndürmek, çevirmek.

çöze (F. i.): tavuk.

çulğanmak~çulğanmak (f.): bürünmek, kapanmak.

-D-

dağal (F. i.): hile, sahte, hileci.

dal (i.): sırt, arka, geri.

dalınca (zf.): ardınca, arkasınca, izinden, ara vermeden.

damağ~damağ (i.): 1. ağız boşluğunun üst tarafı. 2. keyif, vaziyet, hâl, heves.

damağlı ~ damağlı (sf.): şakacı, latifeci, rahat, keyifli.

danışmak (f.): sözle ifade etmek, anlatmak, söylemek, konuşmak, sohbet etmek, fikir bildirmek vb.

danlamak (f.): ayıplamak, azarlamak, yermek.

darılmak (f.): bunalmak, özlemek, sıkılmak.

denginmek~deyinmek (f.): söylenmek, şikâyet etmek.

demli (sf.): dem almış, şen, neşeli keyifli.

den (i.): 1. tane, tohum, tahıl mahsulü. 2. saçın ağarması.

derre (F. i.): vadi, iki dağ arasındaki geçit.

dıfda' (Ar. i.): kurbağa.

dırmaşmak (f.): tırmanmak.

dinmek (f.): söz söylemek, seslenmek, sinirlenmek.

direklenmek (f.): direk gibi kalkmak, yükselmek.

dizlik (i.): erkeklerin şalvar altına giydikleri kıyafet, kadınların üstten giydikleri geniş kıyafet, don, donluk.

döyülmek (f.): dövülmek.

dözmek (f.): dayanmak, katlanmak, anlaşılmak, barışmak.

düğün~düyün (i.): 1. düğüm, dolaşık, bağ. 2. toy, şenlik.

dürrâc (Ar. i.): turaç kuşu.

düzekli (sf.): bezenmiş, süslü.

-E, Ė-

egin~eyin (i.): 1. bedenin baş haricinde kalan bütün kısmı. 2. üst baş, giyecek.

emcek (i.): meme, göğüs, emzik.

eng (i.): alt çene.

enlik~ennik (i.): 1. kadınların yanaklarına sürdükleri toz veya yağ şeklinde kozmetik maddesi, kırmızı boya, allık. 2. kökü koyu kırmızı bir bitki.

er (i.): koca, yiğit, erkek.

erlik: 1. (i.) mertlik, yiğitlik. 2. (sf.) evlenme çağına gelmiş.

êşik (i.): kenar, bayır, dışarı, taşra.

éyvay (ünl.): keder, ağrı, üzüntü gibi hisleri bildirir, yalvarış olarak kullanılır.

ezvay (i.): 1. bir bitki, aloe. 2. aciz, elinden hiçbir iş gelmeyen kişi, küfür yerine de kullanılır.

-F-

ferik (i.): kümes hayvanlarının, keklik, bıldırcın gibi kuşların civecivlikten çıkmış yavruları.

fırtıklı (sf.): sümüklü.

-G, Ğ-

ğalivâc (F. i.): çaylak kuşu.

gèc (zf.): kararlaştırılmış zamandan sonra, geç.

gīrli (sf.): güçlü, kuvvetli.

gögermek~göyermek (f.): 1. mavileşmek. 2. bitmek, yetişmek, baş vermek. 3. yeşillenmek.

görmeli (sf.): görülmesi lazım olan, yerine getirilmesi zorunlu olan.

görsenmek (f.): görünmek, belirtmek.

görsetmek (f.): göstermek.

göy: 1. (i.) yeryüzünün üzerindeki mavi kubbe, feza, boşluk. 2. (sf.) mavi. 3. (sf.) yeşil. 4. (sf.) cimri. 5. (i.) damat, enişte.

göyçek (sf.): güzel, süslü.

göynemek (f.): kaşınmak, sızlamak, inlemek.

gül-buta (i.): gonca, gül nakışı.

güzgü (i.): ayna.

-H, Ĥ, Ħ-

haçan (zf.): ne vakit, ne zaman.

ħalça (i.): halı.

hamı (zm.): hepsi, bütün herkes, tüm.

harda~harada (zf.): hangi yerde, nerede.

hëy: 1. (i.) kuvvet, iktidar. 2. (ünl.) çağırış ve rica nidası. 3. (i.) bir şeyin aralıksız devam etmesi, tekrar etmesi.

hınā (i.): kına.

hırda (sf.): küçük, ufak, az.

hisli (sf.): isli, kurumlu, dumanlı, tütsülü.

ħortuldamak (f.): horultu sesi çıkarmak.

hörmek (f.): ip vb. materyali birbirinin içerisine geçecek şekilde işlemek, örmek, duvar yapmak.

ħūt (Ar. i.): balık.

hürmek (f.): köpek, tilki gibi bazı hayvanların kesik kesik ses çıkarması.

-İ-

il (i.): sene, yıl.

ılan (i.): yılan.

issi~isti (sf.): kızdırılmış, ısıtılmış, kızgın, hararet, sıcak.

istot~istiot (i.): karabiber, biber.

it (i.): köpek.

itirmek (f.): kaybetmek, mahrum olmak, yitirmek.

-J-

jende (F. i.): yamalı, eski.

-K, K-

kabak: 1. (i.) bir tür bitki, meyvesi, tatsız. 2. (zf.) önce, ön, ileri.

kaban (i.): yaban domuzu erkeği.

kada (i.): dert, bela, musibet.

kanda (zf.): nerede.

kannād (F. i.): şekerçi.

karama (i.): balçıklı su, beddua, lanet.

karıhmak (f.): şaşıp kalmak, kendinden geçmek.

karovul (i.): güvenlik, bekçi.

kart kart (zf.): sert bir şeyi dişlerken yahut kaşınırken çıkan ses.

kaşkabaklı (sf.): somurtkan, kaşları çatılmış, kederli.

kayım (sf.): sert, sağlam, ağır, yüce.

kayıtmak (f.): dönmek, geri dönmek, yeniden başlamak.

kaykanak~kayganak (i.): dağılmış ya da bütün hâlde pişirilmiş yumurta, sahanda yumurta.

keb̄n (F. i.): nikah, evlilik.

kebk (F. i.): keklik.

kēf (Ar. i.): ahval, vaziyet, keyif, neşe, arzu, istek.

kelāve (F. i.): ipek veya iplik saracak çark.

kelef (i.): yumru şeklinde sap, iplik; yumak, karışıklık.

kelme (Ar. i.): kelime, söz.

kemerçîn (F. i.): beli kıvrımlı (bağ geçirilmiş) kadın elbisesi.

kend (i.): kır, köy.

kenger (i.): bir tür bitki, yabani enginar.

kenîz (F. i.): cariye.

keşeng (F. sf.): beğenilen, güzel, hoş.

kêşik (i.): güvenlik, koruma, nöbet.

kıran (F. i.): İran para birimi.

kırıldamak (f.): “kır kır” sesi çıkarmak.

kırmız (i.): bir tür böcek, kırmızı boya.

kızıl (sf.): al, kırmızı, altın, çok kıymetli, çok güzel.

kimi: 1. (e.) benzetme bildirir, şimdiki zaman bildirir, yer ve zaman vakti bildirir. 2. (zm.) bazısı, kimisi.

kiplemek (f.): sıkılaştırmak, sağlamlaştırmak.

kirşan (i.): kadınların yüzlerine sürdükleri beyaz veya kırmızı renkte kokulu kozmetik maddesi, pudra.

kişi (i.): er, erkek, koca, yiğit.

koduğ (i.): sığa, hakaret anlamında da kullanılır.

kovurka~kovurğa (i.): kavrulmuş buğday, pirinç, darı vb. taneleri.

kovuşmak (f.): 1. birleşmek, görüşmek, bir araya gelmek. 2. birbirini kovmak, kaçmakta yarışmak.

kovzamak (f.): kaldırmak.

kök: 1. (i.) bitkilerin toprak altında kalan kısmı, bir bitki adı, vs. 2. (sf.) etli, şişman. 3. (i.) müzik ifadesi. 4. (i.) güçlü dikiş. 5. (i.) vaziyet, hâl, dış görünüş.

kömek (i.): yardım.

kösöv (i.): bir kısmı yanmış ya da yanmakta olan odun parçası.

köynek (i.): bedenin üst tarafına giyilen giyecek, gömlek.

ku (i.): kuğu.

kuğ-kuğ-ku (i.): horozun bağırması, çıkardığı ses.

kurumsak (sf.): namussuz, onursuz.

külbaş (i.): bahtsız, işi düzgün gitmeyen.

küt (i.): tandırın duvarından düşüp ateş ve kül arasında pişen şekilsiz çörek.

-L-

lap (i.): sözlerin önüne gelerek kuvvet katar, en, çok.

lec (Ar. sf.): ters, inat.

lenger (F. i.): büyük, yayvan, kenarları geniş bakır yemek kabı.

lüt (sf.): çıplak, üryan.

-M-

men (zm.): ben.

millemek (f.): dik kaldırmak, dikleştirmek.

min (i.): bin.

muncuk (i.): boncuk.

müfte (F. sf.): parasız, fakir.

nağır (i.): bir yerde otlayan sığır sürüsü.

-N-

nèce: 1. (zf.) nasıl, ne derece, ne kadar. 2. (e.) hayret bildirir, benzerlik anlamı katar.

nöker (i.): geçmişte ağasına hizmet eden ve onun şahsi emirlerini yerine getiren ev hizmetçisi.

nuzla (i.): hastalık, sümük.

-O-

od (i.): ateş, sıcak, ocak.

oğşatmak (f.): benzetmek.

otağ (i.): evin bölmesi, oda, hususi amaçla ayrılmış yer.

ov (i.): av, ganimet.

ovlak (i.): av hayvanları olan yer.

-Ö-

ötkin~ötkün (sf.): yetişmiş, üstün, tesirli, kuvvetli.

öz (zm.): şahsına ait olan, hususi, kendi.

özge (sf.): başka, diğer, yabancı.

-P-

palan (F. i.): hayvanlara koyulan bir semer çeşidi, hamalların sırtlarına koydukları yastık.

paltar (i.): elbise, giyecek, kıyafet.

peşm (F. i.): yün.

peşmek (F. i.): pişmaniye.

pis (sf.): fena, kötü, rezil, yakışsız.

pişik (i.): kedi.

pozulmak (f.): silinmek, karalanmak, dağılmak, bozulmak, yozlaşmak.

pul (i.): para, akçe, servet.

pülek (i.): poflamak, püflemek fiilinden isimdir.

pülek (i.): püflemek.

püste (F. i.): fıstık.

-S, Ş-

sayak~sayık: 1. (zf.) benzerlik bildirir, gibi. 2. (sf.): ihtiyatlı olmak, gözü açık olmak.

şaykal (F. i.): cila, cilacı.

sepmek (f.): tohum atmak, dökmek, serpmek.

sırtık (sf.): utanmaz, arsız, yüzsüz.

sırtılmağ (f.): arsızlaşmak, yaramazlık yapmak.

sinmek (f.): gizlenmek, büzülmek, çökmek.

şora (zf.): daha ileri bir zaman, sonra.

sovkat (i.): birine gönderilen pay, bahşiş, hediye.

sovurmağ (f.): havaya atmak, havaya kaldırmak, savurmak.

sovuşmağ (f.): kaçmak, uzaklaşmak, çekilmek.

söyülmek (f.): kaba söze maruz kalmak.

sümük (i.): insan ve omurgalıların iskeletinin ayrı ayrı parçaları, kemik.

-Ş-

şast (F. i.): okçuların sağ ellerinin başparmağına taktıkları, kirişin titremesini önleyen ve okun hedefi bulacak şekilde düz gitmesini sağlayan yüzük.

şele (i.): sırtta taşınabilecek kadar bağlanmış yük.

şıltak (i.): arzu, talep, ağlayıp istemek, şırmarmak.

şışek (i.): çeşitli yerlerde çeşitli (2-4) yaşlarda olan erkek koyun.

şuluğ (sf.): kıpırtılı, hareketli, karışık.

-T-

tapmak (f.): bulmak, gün yüzüne çıkarmak, elde etmek, görmek, bilmek, anlamak.

tay tuş (i.): yaşıt, akran, yoldaş.

tek (sf.): 1. bir, yalnız, yegâne. 2. benzerlik anlamı katar, gibi. 3. dip. 4. fiilden sonra gelerek işin ortaya çıktığını bildirir.

têl (i.): 1. saçın tanesi, sap gibi olan şey, sim. 2. pirinç unu ve şekerden pişirilen bir tatlı çeşidi.

tele (i.): tuzak, kafes, kapan.

terpenmek (f.): kımıldamak, hareket etmek, harekete geçmek.

tike (i.): büyük bir şeyden kesilmiş, kopmuş, ayrılmış küçük hisse, parça.

toyuk (i.): tavuk.

tuman (i.): 1. belden aşağı kadın giyimi, kadın şalvarı. 2. İran para birimi (tümen).

tük (i.): insan ve hayvan derisindeki kıl, tüy.

tünbetün (i.): beddua, lanet.

tüpürcek (i.): ağızdan çıkan su, tükürük, balgam.

tüpürmek (f.): tükürmek.

-U-

uca (sf.): yüce, yüksek.

ucaltmak (f.): yükseltmek, kaldırmak, yüceltmek.

uğrı (i.): hırsız.

uğay (ünl.): memnun olma, hoşlanma bildirir.

uķāb (Ar. i.): kartal.

uşak (i.): küçük yaşta oğlan ya da kız; çocuk.

-Ü-

ülgüc (i.): jilet, ustura.

ürek (i.): yürek, kalp.

üz (i.) çehre, sima, yüz, yüzey.

üzerlik (i.): halk hekimliğinde tedavi amaçlı, tütsü olarak da kullanılan bir bitki.

üzmek (f.): 1. suyun üstünde veya altında hareket etmek. 2. dermek, koparmak, kırmak, kesmek, ayırmak. 3. üzüntü vermek.

-V-

vay: 1. (ünl.) şaşma, acı gibi duyguları anlatan ifade. 2. (i.) yas, ölüm, musibet.

vayhırmağ (f.): incinmek, bağırmağ.

véc (i.): fiillerle kullanılır, şey, lazım, gerek, fayda.

verdene (i.): hamur vb. açmak için kullanılan silindir biçiminde araç, kalın oklava.

-Y-

yağı (i.): düşman.

yağılmağ (f.): yıkılmak, çekilmek.

yağşı (sf.): beğenilen, güzel, hoş, pekâlâ, iyi.

yalkuz~yalkız (sf.): tek, kimsesiz, yalnız.

yaman (sf.): kötü, insafsız, tehlikeli, küfür, beddua.

yanbaş (i.): boyun kaçırmak, inkâr etmek.

yanıklıc (sf.): yan tarafa çevrilmiş vaziyette, eğri.

yarımcân (sf.): ölümü yaklaşmış, elden ayaktan düşmüş, hevesiz.

yaşmağ (i.): yüz örtüsü.

yavuk (sf.): yakın.

yêlin (i.): memeli hayvanlarda süt yığılan organ.

yèrik (i.): hamile kadınların aşermesi.

yèyin (sf.): tez, çabuk, süratli.

yıkışmak (f.): bir yere toplanmak, yığılmak, büzüşmek, bürüşmek.

yolbayol~yol-yol (sf.): çizgili, şeritli, kuşaklı.

yorkalamak~yorgalamak (f.): süratle gitmek, at yarışının bir çeşidi.

yorta yorta (zf.): abuk, acele, kaa kaa gitmek.

yuĥı~yuĥu (i.): uyku.

yumaĥ: 1. (f.) su, sabun yahut başka bir madde ile temizlemek, yıkamak. 2. (i.) top gibi sarılmış ip vb.

-Z-

zillemek (f.): gzlerini bir noktaya dikmek, dikkatlice bakmak.

ziyy (Ar. i.): dış grnş, kılık kıyafet, şekil.

EK 1 ORJİNALLİK FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
		Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15 Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA
Tarih:09/07/2025
Tez Başlığı: Mehmed Bâkır Halhâlî – Sa'lebiyye (İnceleme-Tenkitli Metin) Yukarıda başlığı verilen tezin a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 452 sayfalık kısmına ilişkin, 08/07/2025 tarihinde tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda işaretlenmiş filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 4 'tür. Uygulanan filtrelemeler*: 1. ☒ Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç 2. ☒ Kaynakça hariç 3. ☐ Alıntılar hariç 4. ☒ Alıntılar dâhil 5. ☒ 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tezin herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim. Rumeysa Gül KİBAROĞLU

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Rumeysa Gül KİBAROĞLU
	Öğrenci No	N22132654
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Eski Türk Edebiyatı

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-15
	SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Yayın Tarihi Date of Pub.	04.12.2023
	FRM-YL-15	Revizyon No Rev. No.	02
	Yüksek Lisans Tezi Orijinallik Raporu <i>Master's Thesis Dissertation Originality Report</i>	Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

**TO HACETTEPE UNIVERSITY
GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE**

Date: 09/07/2025

Thesis Title: Mehmed Bâkır Halhâfî – Sa'lebiyye (Analysis-Critical Text)

According to the originality report obtained by my thesis advisor by using the Turnitin plagiarism detection software and by applying the filtering options checked below on 08/07/2025 for the total of 452 pages including the a) Title Page, b) Introduction, c) Main Chapters, and d) Conclusion sections of my thesis entitled above, the similarity index of my thesis is 4 %.

Filtering options applied**:

- ☒ Approval and Declaration sections excluded
- ☒ References cited excluded
- ☐ Quotes excluded
- ☒ Quotes included
- ☒ Match size up to 5 words excluded

I hereby declare that I have carefully read Hacettepe University Graduate School of Social Sciences Guidelines for Obtaining and Using Thesis Originality Reports that according to the maximum similarity index values specified in the Guidelines, my thesis does not include any form of plagiarism; that in any future detection of possible infringement of the regulations I accept all legal responsibility; and that all the information I have provided is correct to the best of my knowledge.

Kindly submitted for the necessary actions.

Rumeysa Gül KİBAROĞLU

Student Information	Name-Surname	Rumeysa Gül KİBAROĞLU
	Student Number	N22132654
	Department	Turkish Language and Literature
	Programme	Classical Turkish Literature

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ

EK 2 ETİK KURUL MUAFİYET FORMU

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞINA
Tarih: 09/07/2025
Tez Başlığı: Mehmed Bâkır Halhâlî – Sa'lebiyye (İnceleme-Tenkitli Metin) Yukarıda başlığı verilen tez çalışmam: 1. İnsan ve hayvan üzerinde deney niteliği taşımamaktadır. 2. Biyolojik materyal (kan, idrar vb. biyolojik sıvılar ve numuneler) kullanılmasını gerektirmemektedir. 3. Beden bütünlüğüne veya ruh sağlığına müdahale içermemektedir. 4. Anket, ölçek (test), mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney, görüşme gibi teknikler kullanılarak katılımcılardan veri toplanmasını gerektiren nitel ya da nicel yaklaşımlarla yürütülen araştırma niteliğinde değildir. 5. Diğer kişi ve kurumlardan temin edilen veri kullanımını (kitap, belge vs.) gerektirmektedir. Ancak bu kullanım, diğer kişi ve kurumların izin verdiği ölçüde Kişisel Bilgilerin Korunması Kanuna riayet edilerek gerçekleştirilecektir. Hacettepe Üniversitesi Etik Kurullarının Yönergelerini inceledim ve bunlara göre çalışmamın yürütülebilmesi için herhangi bir Etik Kuruldan izin alınmasına gerek olmadığını; aksi durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim. Rumeysa Gül KİBAROĞLU

Öğrenci Bilgileri	Ad-Soyad	Rumeysa Gül KİBAROĞLU
	Öğrenci No	N22132654
	Enstitü Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
	Programı	Eski Türk Edebiyatı

DANIŞMAN ONAYI

UYGUNDUR.

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ

	HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ	Doküman Kodu Form No.	FRM-YL-09
		Yayın Tarihi Date of Pub.	22.11.2023
	FRM-YL-09 Yüksek Lisans Tezi Etik Kurul Muafiyeti Formu <i>Ethics Board Form for Master's Thesis</i>	Revizyon No Rev. No.	02
		Revizyon Tarihi Rev. Date	25.01.2024

HACETTEPE UNIVERSITY GRADUATE SCHOOL OF SOCIAL SCIENCES DEPARTMENT OF TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE	
Date: 09/07/2025	
Thesis Title: Mehmed Bâkır Halhâfî – Sa'lebiyye (Analysis-Critical Text)	
My thesis work with the title given above:	
- Does not perform experimentation on people or animals. - Does not necessitate the use of biological material (blood, urine, biological fluids and samples, etc.). - Does not involve any interference of the body's integrity. - Is not a research conducted with qualitative or quantitative approaches that require data collection from the participants by using techniques such as survey, scale (test), interview, focus group work, observation, experiment, interview. - Requires the use of data (books, documents, etc.) obtained from other people and institutions. However, this use will be carried out in accordance with the Personal Information Protection Law to the extent permitted by other persons and institutions.	
I hereby declare that I reviewed the Directives of Ethics Boards of Hacettepe University and in regard to these directives it is not necessary to obtain permission from any Ethics Board in order to carry out my thesis study; I accept all legal responsibilities that may arise in any infringement of the directives and that the information I have given above is correct.	
I respectfully submit this for approval.	
Rumeysa Gül KİBAROĞLU	

Student Information	Name-Surname	Rumeysa Gül KİBAROĞLU
	Student Number	N22132654
	Department	Turkish Language and Literature
	Programme	Classical Turkish Literature

SUPERVISOR'S APPROVAL

APPROVED

Prof. Dr. Fatma Sabiha KUTLAR OĞUZ